

49(2):2025

CUJOSS

**Faculty of Letters
Journal of Social Sciences**

Published By

Sivas Cumhuriyet University

<http://cujos.cumhuriyet.edu.tr>

E-ISSN: 1305-5143

Cumhuriyet University Journal of Social Sciences–CUJOSS
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Sosyal Bilimler Dergisi

e–ISSN: 1305-5143

Volume / Cilt 49 | Issue / Sayı 2
Pages / Sayfa: 107-227

July / Temmuz 2025

<http://dergipark.gov.tr/cije>

Cumhuriyet University Journal of Social Sciences–CUJOSS
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi

Publisher/Yayıncı

Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Letters
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Vehbi ÜNAL

II

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. Ferdi SELİM
Asst. Prof. Dr. Okan GÜVEN

Assistant Editor

Res. Asst. Oğuz ŞENTÜRK

Publishing Editor

Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ

English Language Editor

Dr. Doğan Can AKTAN

Turkish Language Editor

Res. Asst. Şevval TÜNEL

Technical Check and Layout Assistants

Assist. Prof. Dr. Furkan ARI
Assist. Prof. Dr. Muammer AKTAY
Res. Asst. Güzide TÜLEK
Res. Asst. Hamza KARADEMİR
Res. Asst. Yeşim DELLAL
Yusuf İslam YILMAZ

Editör

Doç. Dr. Ferdi SELİM
Dr. Öğr. Üyesi Okan GÜVEN

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Oğuz ŞENTÜRK

Yayın Editörü

Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ

İngilizce Dil Editörü

Dr. Doğan Can AKTAN

Türkçe Dil Editörü

Arş. Gör. Şevval TÜNEL

Teknik Kontrol ve Mizanpaj Sorumluları

Dr. Öğr. Üyesi Furkan ARI
Dr. Öğr. Üyesi Muammer AKTAY
Arş. Gör. Güzide TÜLEK
Arş. Gör. Hamza KARADEMİR
Arş. Gör. Yeşim DELLAL
Yusuf İslam YILMAZ

Publication Board/ Yayın Kurulu

- Prof. Dr. Cemal YALÇIN (Sivas Cumhuriyet University)
- Prof. Dr. Erdal ESER (Sivas Cumhuriyet University)
- Prof. Dr. Fadime SUATA ALPASLAN (İstanbul University)
- Prof. Dr. Fatma Gül CİRHİNLİOĞLU (Nuh Naci Yazgan University)
- Prof. Dr. Hasan BABACAN (Mehmet Akif Ersoy University)
- Prof. Dr. Hasan KAPLAN (İbn Haldun University)
- Prof. Dr. İrfan MORİNA (Universitet i Prishtines / Kosova)
- Prof. Dr. İzzet DUYAR (İstanbul University)
- Prof. Dr. Jemaladdine BENHAYOUN (Abdulmalek Essadi University / Fas)
- Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe University)
- Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli University)
- Prof. Dr. Recep TOPARLI (Emekli Öğr. Üyesi – Sivas / Retired staff - Sivas)
- Prof. Dr. Saim SAVAŞ (Uşak University)
- Prof. Dr. Steven L. KUHN (Arizona University / ABD)
- Prof. Dr. Veda BİLİCAN GÖKKAYA (Sivas Cumhuriyet University)
- Prof. Dr. Vladan VIRIJEVIC (Kosovska Mitrovica University / Sırbistan)
- Prof. Dr. Yücel ŞENYURT (Gazi University)
- Prof. Dr. Emel ÖZKAYA (Sivas Cumhuriyet University)
- Assoc. Prof. Dr. Ahmet Cem ERKMAN (Ahi Evran University)
- Assoc. Prof. Dr. İsmail BAYKARA (Yüzüncü Yıl University)
- Assoc. Prof. Dr. Mehmet KUTLU (Yozgat Bozok University)
- Assoc. Prof. Dr. Sevinç QASIMOVA (Bakü State University / Azerbaycan)
- Assoc. Prof. Dr. Zubaida SHAKDAM (El-Farabi Kazakh National University / Kazakistan)
- Assist. Prof. Canan ÇAKIRLAR (Universitat Groningen / Hollanda)
- Assist. Prof. Tamara JOVOVIC (Mediterranean University / Karadağ)
- Assist. Prof. Dr. Berkay DİNÇER (Ardahan University)
- Assist. Prof. Dr. Ümit ÇAYIR (Sivas Cumhuriyet University)
- Dr. Ludovic SLIMAK (CNRS / Fransa)
- Dr. Susan Marie MENTZER (Universitat Tübingen / Almanya)

Indexing/İndeksler

Bielefeld Academic Search Engine (BASE)

EBSCOhost

İdealOnline

İSAM

SOBİAD

Alan Editörleri / Branch Editors

Prof. Dr. İshak AYDEMİR (Social Work – Sağlık Bilimleri University, Ankara / Türkiye)

Prof. Dr. Nurcan DELEN KARAĞAÇ (French Language and Literature – İstanbul University, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU (Anthropology – Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara / Türkiye)

Prof. Dr. Abdullah KARAMAN (Tourism – Selçuk University, Konya / Türkiye)

Prof. Dr. Onur KÖKSAL (Education – Selçuk University, Konya / Türkiye)

Prof. Dr. Hasan ÖZALP (Theology – Ankara Sosyal Bilimler University, Ankara / Türkiye)

Assoc. Prof. Dr. Gül AKTAŞ (Sociology – Pamukkale University, Denizli / Türkiye)

Assoc. Prof. Dr. Erdoğan ARSLAN (Archeology – Selçuk University, Konya / Türkiye)

Assoc. Prof. Dr. Kenan AZLI (Contemporary Turkic Dialects and Literature – Bayburt University, Bayburt / Türkiye)

Assoc. Prof. Dr. Betül GÖRKEM (Turkish Folklore – Erciyes University, Kayseri / Türkiye)

Assoc. Prof. Dr. Bülent İŞLER (Art History – Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara / Türkiye)

Assoc. Prof. Dr. Hasan KAPLAN (Turkish Language and Literature – Hatay Mustafa Kemal University, Hatay / Türkiye)

Assoc. Prof. Dr. Zeynep ORAL (Translation and Interpreting – Hacettepe University, Ankara / Türkiye)

Assist. Prof. Dr. Altuğ ÇAĞATAY (Health Sciences – Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat / Türkiye)

Assist. Prof. Dr. Pelin DOĞAN ÖZGER (English Language and Literature – Munzur University, Tunceli / Türkiye)

Assist. Prof. Dr. Hatice GENÇ (German Language and Literature – Akdeniz University, Antalya / Türkiye)

Assist. Prof. Dr. Süleyman Ertan TAĞMAN (Philosophy – Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur / Türkiye)

Dr. Mehmet Önder DURAN (History – Uşak University, Uşak / Türkiye)

Dr. Cafer KILIÇ (Psychology / GPC – Uşak University, Uşak / Türkiye)

Board of Referee (Current Issue) / Hakem Kurulu (49-2)

- Prof. Dr. Umut Beylik (Sağlık Bilimleri University / İstanbul – Türkiye)
- Prof. Dr. Gürsoy Şahin (Afyon Kocatepe University / Afyon – Türkiye)
- Assoc. Prof. Dr. Hilal Akça (Erciyes University / Kayseri – Türkiye)
- Assoc. Prof. Dr. Hadi Belge (Amasya University / Amasya – Türkiye)
- Assoc. Prof. Dr. Erhan Çapraz (Bolu Abant İzzet Baysal University / Bolu – Türkiye)
- Assoc. Prof. Dr. Rifat İlhan Çelik (Kırşehir Ahi Evran University / Kırşehir – Türkiye)
- Assoc. Prof. Dr. Ayşegül Demir (Sinop University / Sinop – Türkiye)
- Assoc. Prof. Dr. Ahmet İlhan (Bayburt University / Bayburt – Türkiye)
- Assoc. Prof. Dr. Mehmet Ali Karaman (Burdur Mehmet Akif Ersoy University / Burdur – Türkiye)
- Assoc. Prof. Dr. Hatun Korkmaz (Erciyes University / Kayseri – Türkiye)
- Assoc. Prof. Dr. Yelda Korkut (Atatürk University / Erzurum – Türkiye)
- Assoc. Prof. Dr. Neşe Oktay (Artvin Çoruh University / Artvin – Türkiye)
- Assoc. Prof. Dr. Kerem Özbey (Artvin Çoruh University / Artvin – Türkiye)
- Assoc. Prof. Dr. Recep Tek (Nevşehir Hacı Bektaş Veli University / Nevşehir – Türkiye)
- Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Kürşat Türkan (Hatay Mustafa Kemal University / Hatay – Türkiye)
- Assist. Prof. Dr. Murat Bayram (Bingöl University / Bingöl – Türkiye)
- Assist. Prof. Dr. Selim Beyazyüz (Düzce University / Düzce – Türkiye)
- Assist. Prof. Dr. Ayşula Kurt (Karadeniz Teknik University / Trabzon – Türkiye)
- Assist. Prof. Dr. Murat Sarı (Fırat University / Elazığ – Türkiye)
- Assist. Prof. Dr. Sibel Temiz Sarıkaya (Sivas Cumhuriyet University / Sivas – Türkiye)
- Assist. Prof. Dr. Abdullah Turan (Aksaray University / Aksaray – Türkiye)
- Dr. Gökhan Boduroğlu (Hitit University / Çorum – Türkiye)
- Dr. Tuğba Dinçbaş (Climate Change Directorate / Ankara – Türkiye)
- Dr. İsmail Kaygısız (Munzur University / Tunceli – Türkiye)
- Dr. Seda Özdal (Sivas Cumhuriyet University / Sivas – Türkiye)
- Dr. Metin Seyyar
- Dr. Selçuk Tatar (Ministry of National Education / Gaziantep – Türkiye)

Contents / İçindekiler

Editorial

VIII

Editörden

IX

VII

The Impact of Organizational Justice on Quality of Work Life Among Healthcare Professionals
Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Adaletin İş Yaşam Kalitesine Etkisi

Seda Altunkes – Ümit Naldöken

107-116

Organization and Management System of Ahi Associations: Mechanisms of Supervision and Punishment Practices
Ahi Birliklerinin Örgütlenmesi ve Yönetim Sistemi: Denetim Mekanizmaları ve Ceza Uygulamaları

Özden Aydın

117-128

Leavers as Romantics: A Critique of Civilization in Daniel Quinn's My Ishmael
Romantik Olarak Bırakanlar: My Ishmael'de Bir Medeniyet Eleştirisi

Sedat Bay

129-136

The Position of Art of Speech in Ashik Style Poetry Based On Ashik Veysel's Poems
Âşık Veysel Şiirlerinden Hareketle Âşık Tarzı Şiirde Söz Sanatlarının Konumu

Muzaffer Çandır – Aydın Furan

137-148

Semiotic Analysis of the Movie M3gan in The Context of Artificial Intelligence Narrative in Dystopian Movies
Distopik Filmlerde Yapay Zekâ Anlatısı Bağlamında M3gan Filminin Göstergebilimsel Analizi

Elif Elmalı – Onur Taydaş

149-161

Takip and Tenkit that Closely Monitoring and Criticizing the Issues of the Second Constitutional Era
II. Meşrutiyet Dönemi'nin Meselelerini Yakın Markaja Alan Takip ve Tenkit

Semra İzci

162-169

The Comments Concerning the Ottomans at the Paris Universal Exhibition in 1867 in the French Press
1867 Paris Evrensel Sergisi'ndeki Osmanlı'ya Dair Fransız Basınında Yorumlar

Emine Kırıkçı

170-181

A Bibliometric Analysis of Theses on the Disability Employment in Türkiye (1991–2024)
Türkiye'de Engelli İstihdamına İlişkin Tezlerin Bibliyometrik Analizi (1991-2024)

Burak Can Korkmaz

182-190

VIII

The Practices of Turkish Higher Education Towards International Students and Syrians, and Their Contributions
to Migration Management

Türk Yükseköğretiminin Uluslararası Öğrenciler İle Suriyeli Öğrencilere Yönelik Uygulamaları ve Göç Yönetimine
Katkıları

Enes Özbay – Erkan Arslan

191-198

A Consequence of Environmental Injustice: Climate Refugeeism
Çevresel Adaletsizliğin Bir Sonucu: İklim Mülteciliği

Mim Sertaç Tümtaş – Safiye Nur Sönmez

199-207

The Effects of Citizens' Political Participations on Urban Problems in the Context of Migration and Urban
Problems

Göç ve Kentsel Sorunlar Bağlamında Göç Eden Vatandaşların Siyasal Katılımlarının Kent Sorunları Üzerindeki
Etkileri

Begüm Uzun

208-218

The Return to Human Rights via Juridical Humanism in Luc Ferry and Alain Renaut
Luc Ferry ve Alain Renaut'da Hukuki Hümanizm ile İnsan Haklarına Dönüş

Eylem Yolsal Murteza

219-227

Editorial

IX

In 1982, a little while before the 60th anniversary of the foundation of the Republic was entered, another important step was taken by our University, which was named after him in order to keep the most concrete memory of the establishment alive. That year was declared by the University as *The Youth Year* as part of the celebration of the 60th Anniversary of the Republic. The aforementioned step was the publication of two journals under the privilege and concession of the Faculty of Science and Social Sciences (In 1982, the Faculty of Arts and Sciences was divided into two, with more than 30 departments in 2010, as one of the largest units with a similar name in Turkey), one of the most rooted formations of this institution, which was finally established in 1974 together with the Faculty of Medicine, as a publishing activity within the scope of *The Youth Year*. The first of these journals was the journal that continues today as *Cumhuriyet Science Journal* after the separation in 2010. The sister and contemporary journal of the combined faculty came to life as *Cumhuriyet University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* at that time. The first change came in 2010 and the word "Science" in the head section was removed. In 2018, the next period of change, other than the integration of our University with the name of Sultan-City Sivas, CUJOSS became the branding value gained by the new university management who came to power with the abbreviation of the English name of our magazine.

Our journal, which started to be indexed by large and well-known databases such as EBSCO in the early 2010s, issues important operating instructions, especially within the scope of its accreditation activities, and continues its publication life at full speed with its new face in cooperation with Sivas Cumhuriyet University Electronic Journal Office. Our journal, which is published twice a year and has left behind exactly 40 years in its publication life, is once again presented to the scientific community with the second issue of its 49th volume. In this issue there are authors from both our University and different institutions and organizations. With this aspect, it will be our greatest wish that the service we provide will be beneficial to the scientific world. Each of these articles is meticulously examined by our editorial team and evaluated by referees who are experts in their field, and they are articles that will contribute to their own field. We would like to express our deepest gratitude to all employees, authors, referees, and everyone who contributed to this issue of our journal for their efforts.

Sivas Cumhuriyet University Faculty of Letters Journal of Social Sciences continues its publication life with its new staff. Hope to meet you in the new issues of our magazine...

Dr. Ferdi Selim
Dr. Okan Güven
Editor-in-Chiefs
March, 2025

1982 yılında Cumhuriyet'in kuruluşunun 60. yılına girilmesine çok az bir vakit kala, yine kuruluşun en somut hatırasını yaşatmak adına onun ismini almış olan Üniversitemiz tarafından aynı yolda önemli bir adım daha atılmıştı. O yıl, Üniversite tarafından Cumhuriyet'in 60. Yılı'nın kutlanması kapsamında *Gençlik Yılı* olarak ilan edilmişti. Söz konusu adım, gençlik yılı kapsamında bir yayın faaliyeti olarak, 1974 yılında artık nihai bir biçimde kurulan bu müessesenin Tıp Fakültesi ile birlikte en köklü oluşumlarından birisi olan Fen ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nin (1982 yılında Fen-Edebiyat Fakültesi, 2010 yılında ise 30'u aşkın bölümle Türkiye'nin benzer ismi taşıyan en büyük birimlerinden birisi olarak ikiye ayrılmış) imtiyaz sahipliğinde iki derginin çıkarılması olmuştu. Bu dergilerden ilki, 2010 yılında yaşanan ayırmadan sonra bugün adı *Cumhuriyet Science Journal* olarak devam eden dergi olmuştu. Birleşik fakültenin kardeş ve yaşıt olan dergisi, o tarihte *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* adı ile hayat buldu. 2010 yılında ilk değişiklik geldi ve baş kısımdaki Fen ibaresi kaldırıldı. Sonraki değişim dönemi olan 2018 yılında ise Üniversitemizin Sultan-Şehrin adı ile bütünleşmesinden başka başa gelen yeni yönetimin, dergimizin İngilizce isminin kısaltılması ile kazandığı markalaşma değeri, CUJOSS oldu.

2010'lu yılların başlarında EBSCO gibi geniş ve alanında kabul gören veri tabanlarınca dizinlenmeye başlayan dergimiz, özellikle akredite faaliyetleri kapsamında da önemli işleyiş talimatnameleri çıkarmakta ve Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Elektronik Dergi Ofisi ile iş birliğinde yeni yüzüyle yayın hayatına kaldığı yerden tüm hızı ile devam etmektedir. Yılda iki kez yayınlanan ve yayın hayatında tam 40 yılı geride bırakmış olan dergimiz, bugün 49. cildinin birinci sayısı ile bilim aleminin istifadesine bir kez daha sunulmuştur. Bu sayımızda hem Üniversitemiz hem de farklı kurum ve kuruluş mensubu yazarlar bulunmaktadır. Bu yönü ile sağladığımız hizmetin bilim dünyasına faydalı olması en büyük temennimiz olacaktır. Bu makalelerin her biri editör ekibimiz tarafından titizlikle incelenerek alanının uzmanı olan hakemler tarafından değerlendirilmiş kendi alanına katkı sağlayacak nitelikte makalelerdir. Bu sayının hazırlanma sürecinde emeği geçen bütün çalışanlara, yazarlarımıza, hakemlerimize ve dergimizin bu sayısına katkıda bulunan herkese verdikleri emekten ötürü en derin şükranlarımızı sunarız.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi yeni kadrosuyla yayın hayatına devam etmektedir. Dergimizin yeni sayılarında buluşmak dileğiyle...

Dr. Ferdi Selim
Dr. Okan Güven
Editörler
Mart, 2025

The Impact of Organizational Justice on Quality of Work Life Among Healthcare Professionals

Seda Altunkes^{1,a,*}, Ümit Naldöken^{2,b}

¹ Institute of Health Sciences, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye.

² Department of Health Management, Faculty of Health Sciences, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 07/05/2025

Accepted: 22/05/2025

ABSTRACT

This study aims to examine the impact of healthcare professionals' perceptions of organizational justice on their quality of work life. Furthermore, the study also intends to demonstrate that organizational justice enhances employee satisfaction, increases the overall productivity of the organization, and sustains its success. The research employs a descriptive and cross-sectional design. The study was conducted with healthcare professionals (physicians, midwives, nurses, administrative personnel, health technicians/technologists, other healthcare personnel) working in a public hospital in Sivas, and a sample size of 340 was reached. The survey method was used as the data collection tool, and the surveys were administered using face-to-face interview technique. The survey data were obtained using a demographic information form, the Organizational Justice Scale, and the Quality of Work Life Scale. Normal distribution analysis, frequency analysis, t-test, ANOVA test, correlation, and regression analysis were used in the evaluation of the data. The data were collected between October 1, 2024, and March 15, 2025. The findings revealed a significant, moderate, and positive relationship between organizational justice and quality of work life. Ensuring organizational justice contributes to the success of businesses by increasing employees' job satisfaction and productivity. It was observed that as employees' perceptions of organizational justice increased, their quality of work life also increased.

Keywords: Organizational Justice, Quality of Work Life, Job satisfaction

Acknowledgement: This study which prepared in the Institute of Health Sciences of the Sivas Cumhuriyet University was produced from the master's thesis titled "The Effect of Organizational Justice on the Quality of Work Life among Healthcare Workers".

Bilgilendirme: Bu çalışma Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsünde hazırlanan "Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Adaletin İş Yaşam Kalitesine Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Copyright

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Adaletin İş Yaşam Kalitesine Etkisi

ÖZ

Bu çalışma, sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarının iş yaşam kalitesine etkisini incelemeyi hedeflemektedir. Ayrıca çalışmada örgütsel adaletin çalışanların memnuniyetini, örgütün genel verimliliğini artırdığı ve başarısını sürdürülebilir kıldığını göstermek de hedeflenmektedir. Araştırmanın tipi tanımlayıcı ve kesitseldir. Araştırma Sivas'ta bir kamu hastanesinde görev yapan sağlık çalışanları (doktor, ebe, hemşire, idari personel, sağlık teknisyeni/teknikeri, diğer sağlık personeli) ile yapılmış ve 340 örneklem sayısına ulaşılmıştır. Verileri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmış olup anketler yüz yüze görüşme tekniğiyle uygulanmıştır. Anket verileri demografik bilgiler formu, Örgütsel Adalet Ölçeği ve İş Yaşam Kalitesi Ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde normal dağılım analizi, frekans analizi, t-testi, ANOVA testi, korelasyon ve regresyon analizi kullanılmıştır. Veriler 01.10.2024 ve 15.03.2025 tarihleri arasında toplanmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda örgütsel adalet ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı orta düzeyde ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Çalışanların örgütsel adalet algıları arttıkça iş yaşam kalitesinin de arttığı görülmüştür. Ayrıca Örgütsel adaletin sağlanması, çalışanların iş tatmini ve verimliliğini artırarak işletmelerin başarısını attırdığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Adalet, İş Yaşam Kalitesi, İş Tatmini

^a 20229137001@cumhuriyet.edu.tr ^{ID} 0009-0000-7539-7696

^b unaldoken@cumhuriyet.edu.tr

^{ID} 0000-0003-1295-8358

How to Cite: Altunkes S, Naldöken Ü (2025) The Impact of Organizational Justice on Quality of Work Life Among Healthcare Professionals, Faculty of Letters Journal of Social Sciences, 49(2): 107-116

Giriş

Örgütlerin sürekli değişen ve rekabetçi iş dünyasında başarılı olup bu başarılarını sürdürülebilir hale getirebilmeleri için çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bir örgütün başarısı, yalnızca finansal göstergelerle ölçülmemektedir; çalışanların motivasyonu, iş tatmini, verimliliği ve örgüte olan bağlılıkları gibi faktörler de dikkate alınmaktadır. Bu faktörlerin etkili bir şekilde değerlendirilmesi, çalışanların adalet algılarının düzgün bir şekilde yönetilmesini mümkün kılarak örgütün uzun vadeli başarısına önemli katkı sağlamaktadır.

Çalışanların iş yerindeki adalet algılarına örgütsel adalet adı verilmektedir. Örgütsel adalet, çalışanların bulundukları örgütte kendilerine ne kadar eşit ve adaletli davranıldığına yönelik algısı ve bu algının diğer çalışanlara ve örgüte yönelik davranışlarını nasıl etkilediğini konu edinen bir kavramdır (Şahin ve Kavas, 2013). Bu algılar, çalışanların örgüte karşı duydukları güveni, motivasyonlarını ve sonuç olarak performanslarını doğrudan etkilemektedir. Adaletli bir çalışma ortamı, çalışanların örgütsel bağlılıklarını artırırken, adaletsiz bir ortam, verimliliği düşürmekte ve çalışanların örgütten uzaklaşmalarına yol açmaktadır (Öz ve Sağlam, 2019).

Son yıllarda örgütsel adaletin önemini konu alan çalışmaların sayısında artış yaşanmıştır. Bu bağlamda örgütsel adaletin iş yaşam kalitesiyle olan bağlantısı da dikkat çekmektedir.

İş yaşam kalitesi, çalışanların işyerindeki yaşam deneyimlerinin bir yansımasıdır. Çalışanların fiziksel çalışma koşullarıyla birlikte duygusal, psikolojik ve sosyal açılardan iyi durumda olmaları da bu kavramın kapsamında yer almaktadır. Örgütsel adalet algısının sağlanması, iş yaşam kalitesini etkileyen faktörler arasında önemli bir konumda bulunmaktadır.

Örgütsel Adalet Kavramı

Adalet, “hak ve hukuka uygunluk, herkese kendi hakkını vermek ve yasalarla verilen hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması” demektir (TDK, 2025). Adalet, sadece bireyleri değil aynı zamanda toplumsal yapıları, örgütleri ve kurumları da kapsamaktadır (Kavak ve Kaygın, 2018; Özçınar, Demirel ve Özbezek, 2015). Örgütlerin rekabet avantajı elde ederek başarıya ulaşabilmesi için örgütsel adalet kavramı kapsamında yönetilmeleri gerekmektedir. Örgütsel adaletin konusu, yöneticilerin çalışanlara hangi ölçüde adil davrandıkları olmamakla birlikte çalışanların kendilerine ne derece adil davranıldığına yönelik algılarıdır (Kavak ve Kaygın, 2018). Örgütsel adalette yöneticiler, bulundukları örgütteki eşitlik ve adaleti sağlamaları ve bu süreçte çalışanların kendilerine adil ve etik bir şekilde davranıldığını düşünmelerini sağlamalıdır (Kılıç ve Toker, 2020). Örgütsel adaletle ilgili literatürdeki tanımlamalardan yola çıkıldığında çalışanların algılarının örgütsel adaletle ilgili en önemli kavram olduğu ifade edilebilir. Çalışanların karar ve uygulamalara karşı geliştirdikleri algıları, örgüte karşı olan davranışlarında belirleyici bir rol üstlenmektedir (Colquitt vd., 2006).

Adams'ın “Eşitlik Teorisi'nde” örgütsel adalet kavramının çalışanların çalışma motivasyonlarını olumlu veya olumsuz nasıl etkilediği ve bu durumun gösterdikleri performanslarına nasıl yansıdığı açıklanmıştır (Luthans, 2011). Çalışanlar, kazanımlarını diğer çalışanlarla karşılaştırdıklarında ortada bir eşitsizlik olduğu kanına vardıklarında kendilerine adaletsiz davranıldığını düşünerek olumsuz ve istenmeyen davranışlara yönelebilmektedir (Adams, 1965). Bunun sonucunda çalışma motivasyonları azalmaktadır ve kendilerini örgütten uzaklaştırmaya karar vermeleri de söz konusu olabilmektedir (Cohen-Charash ve Spector, 2001).

Örgütsel Adaletin Önemi

Örgütsel adalet hem çalışanlar hem de örgüt üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bir örgütte örgütsel adaletin sağlanması çalışanların motivasyonunu artıran etkenlerden biridir. Çalışanlar kendilerini örgütün diğer üyeleriyle karşılaştırarak eşit haklara ve ücretlere sahip olup olmadıklarını kontrol etmektedirler.

Örgütsel Adalet Kavramına İlişkin Teoriler ve Öncü İsimler

Homans (1961) ve Adams'ın (1965) yaptıkları çalışmalar örgütsel adalet kavramının temellerini oluşturmaktadır. Örgütsel adaletle yönelik yaklaşımlar proaktif-reaktif ve süreç-içerik olmak üzere iki farklı boyutta incelenmektedir (Greenberg, 1987). Kavramın ilk bölümü olan proaktif-reaktif boyutuna bakıldığında proaktif teorilerde örgütte adil koşulların sağlanması ve çalışanları motive etme gibi davranışlar mercek altına alınmaktadır. Reaktif teorilerde ise çalışanların adaletsizliklere karşı verdikleri tepkiler incelenmektedir.

Örgütsel Adaletin Boyutları

Literatürde, örgütsel adalet genellikle üç temel bileşen üzerinden ele alınmaktadır. Bunlar dağıtım adaleti, prosedürel adalet ve etkileşim adaletidir (Greenberg, 1990; Polat ve Celep, 2008).

Dağıtım adaleti, örgüt içinde kaynakların, ödüllerin ve fırsatların çalışanlar arasında nasıl dağıtıldığını ifade etmektedir. Çalışanların, harcadıkları çabaya, yeteneklerine, deneyimlerine ve örgüte sağladıkları katkılara uygun şekilde ödüllendirildiklerine inanmaları sağlanmalıdır. Bu sayede iş tatminlerini ve motivasyonlarını önemli ölçüde iyileştirilecektir. Bu nedenle, organizasyonların ücretlendirme, prim ve diğer maddi-manevi teşvik mekanizmalarında eşitlik ilkesine uygun hareket etmesi büyük önem taşımaktadır (Cohen, 1987).

Prosedürel adalet, adil karar alma süreçlerini ve prosedürleri ifade etmektedir. Çalışanlar, kendileriyle ilgili kararların nesnel ve şeffaf bir şekilde alındığını hissettiklerinde, örgütlerine olan güvenleri ve bağlılıkları artmaktadır. İş süreçlerinin açık ve tutarlı bir biçimde işlemesi, yönetimin çalışanlarla olan ilişkisinde tarafsızlığı ve eşitliği benimsemesi, çalışanların hak ettikleri ödülleri ve fırsatları adil bir şekilde almalarını sağlamada önemli bir rol oynamaktadır (Walker ve Thibaut, 1975).

Son olarak, etkileşim adaleti, çalışanların üst yönetim ve amirleriyle olan iletişimini ve onlara nasıl davranıldığını ifade etmektedir. Çalışanların saygılı, adil ve şeffaf bir tutumla karşılanması, iş yerindeki motivasyonlarını ve iş tatminlerini doğrudan etkilemektedir. Yöneticilerin adaletli ve eşitlikçi bir tutum benimsemesi, iş yerinde olumlu bir iklim oluşturmada ve çalışanların hem bireysel hem de örgütsel düzeyde daha verimli olmalarını sağlamaktadır (Abbasoğlu, 2015).

Örgütsel adaletin bileşenleri olan dağıtım adaleti, prosedürel adalet ve etkileşim adaleti, iş yerindeki çalışma ortamının kalitesini, çalışanların örgüte bağlılığını ve iş tatminini büyük ölçüde etkileyen temel unsurlar arasında yer almaktadır.

İş Yaşam Kalitesi Kavramı ve Alt Boyutları

İş ve yaşam kalitesi, bireylerin fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal alanlarda deneyimledikleri tatmin düzeyini kapsayan bir kavramdır. Bu deneyimleri etkileyen unsurlar iş yaşam kalitesi kavramına dahildi bu unsurlar arasında sağlık, ekonomik durum, sosyal ilişkiler, eğitim, çalışma koşulları ve genel yaşam standartları yer almaktadır. İş yaşam kalitesi bireylerin örgütte karşılaştıkları koşullar, iş yükü, tatmin düzeyi ve kariyer olanakları gibi faktörler doğrultusunda şekillenmektedir. İş ortamındaki deneyimler, bireyin genel yaşam kalitesini doğrudan etkileyebilmektedir. İş yaşam kalitesinin temel hedefi, yalnızca kurumsal verimliliği artırmak değildir. Bunun yanı sıra çalışanlara uygun ve sağlıklı bir çalışma ortamı sunulması da amaçlanmaktadır. İş yaşam kalitesinin temel unsurları arasında çalışanların stres, tükenmişlik ve kaygı düzeylerini en aza indirmek ve iş güvenliği ile sosyal ihtiyaçlarını karşılamak vardır. İş yaşam kalitesini etkileyen temel unsurlar arasında kariyer memnuniyeti, genel iyi olma hali aile-iş yaşamı dengesi, stres, çalışma koşulları ve iş kontrol yer almaktadır. Bu başlıklar, çalışanların iş yerindeki tatmin düzeylerini, genel yaşam kalitelerini ve iş ile özel yaşamları arasındaki dengeyi nasıl yönetebildiklerini anlamak için son derece önemlidir. Aile-iş yaşam dengesi, bireylerin hem işlerine hem de ailelerine olan sorumluluklarını dengeli bir şekilde yönetebilmelerini ifade etmektedir. Bu kavram, çalışanların iş yerindeki performanslarını ve aile yaşantılarını nasıl yönettiklerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985).

İş ve aile hayatı arasındaki uyumsuzluk, bireylerin stres düzeylerini artırarak iş performanslarını olumsuz etkileyebilmektedir. Kariyer memnuniyeti, bireyin mesleki hedeflerine ulaşma ve profesyonel gelişim sağlama konusundaki algısını ifade etmektedir (Nordenmark vd., 2012)

İş ve kariyer memnuniyeti, çalışanların genel yaşam kalitelerini ve iş yerindeki tatmin seviyelerini doğrudan etkileyebilmektedir. İş yaşam kalitesini artırmak adına, çalışanlara kariyer gelişim fırsatları sunulmalı ve iş yerinde ilerleme olanakları sağlanmalıdır. Bu tür uygulamalar, çalışanların hem iş hem de kariyer tatminini artırarak genel iş yaşam kalitelerinin iyileştirilmesine yardımcı olacaktır (Melin ve Lång, 2024). Genel iyi olma hali kavramında bireylerin hem fiziksel hem de psikolojik sağlıkları ele alınmaktadır (Ryff ve Keyes, 1995). Engel (1977), iyi olma halinin bedensel, ruhsal ve sosyal açıdan iyi olmak olduğunu belirtmiştir.

İş Yaşam Kalitesinin Önemi

Bir organizasyonda çalışanların refahını artırmak için iş yaşam kalitesinin artırılması önemlidir. İş yaşam kalitesi kavramıyla çalışanların temel gereksinimlerinin karşılanması, iş ortamında sağlanan kaynakların ve etkileşimlerin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca iş süreçlerinin iyileştirilmesi de bu kavramın kapsamında yer almaktadır. Çalışanların iş yaşam kalitesinin artırılması, iş yerinde daha mutlu ve özgüvenli olmalarını sağlamakta ve sosyal yaşamlarını da olumlu yönde etkilemektedir (Yeşil, 2010).

Materyal ve Metot

Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Adaletin İş Yaşam Kalitesine Etkisi'ni ölçmeye yönelik olan bu araştırma tanımlayıcı niteliktedir. Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanmıştır. Anket üç bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde katılımcıların kişisel bilgilerini ortaya çıkarmaya yönelik 8 maddelik "Demografik Bilgi Formu" yer almaktadır. İkinci bölümde Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen ve Türkçeye Gürbüz, Mert.(2009) tarafından çevrilen 20 madde, 3 boyuttan oluşan "Örgütsel Adalet Ölçeği" yer almaktadır. Üçüncü bölümde Van Laar, Edwards ve Easton (2007) tarafından geliştirilen ve Türkçeye Akar, Üstüner (2017) tarafından çevrilen 23 madde, 6 boyuttan oluşan "İş Yaşam Kalitesi Ölçeği" yer almaktadır. Anket formunda yer alan ölçeklerin tamamı 5'li Likert tipinde hazırlanmıştır. Ölçek aralıkları "1- Katılmıyorum; 5- Tamamen Katılıyorum" şeklinde kodlanmıştır. Ölçeklerin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını yapan Akar, H. (2017) ve Mert, İ. S. (2009) ile mail yoluyla iletişime geçilerek kullanım izni alınmıştır. Örgütsel Adalet Ölçeği'nin Türkçe formunun güvenilirlik çalışması için toplam madde korelasyon katsayılarının 0,329 ile 0,776 arasında olması pozitif yönde ve istatistiksel olarak ileri düzeyde anlamlı olduğunu göstermektedir. İş Yaşam Kalitesi Ölçeği'nin Türkçe formunun güvenilirlik çalışması için toplam madde korelasyon katsayısının 0,700 olması istatistiksel olarak ileri düzeyde anlamlı olduğunu göstermektedir. Araştırmanın evreni Sivas'taki bir kamu hastanesinde çalışan tüm sağlık personelleri (doktor, ebe, hemşire, idari personel, sağlık teknisyeni/teknikeri diğer sağlık personeli) oluşturmaktadır. Sivas İl Sağlık Müdürlüğünden yazılı dilekçe talebi sonrası istenen sayılar sonucunda evren (N=2449) olarak belirlenmiştir. Örneklem alınacak birey sayısını saptamak için % 95 güven aralığı dikkate alınarak evrenin bilindiği aşağıdaki formül kullanılmıştır; $(N \cdot t_2 \cdot \sigma_2 / d_2 \cdot (N-1) + t_2 \cdot \sigma_2)$ Araştırmanın örneklemi 332 olarak hesaplanmıştır. Çalışma sonucu 340 kişiye ulaşılmıştır.

Örneklem hesaplanırken branş bazında tabakalandırma yapılarak her branş için ulaşılması gereken azami sayıya ulaşılmıştır. Çalışmaya başlamadan önce Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulunca etik kurul onayı alınmıştır. Araştırma verilerinin analizinde SPSS 23.0 istatistiksel veri analiz paket programı kullanılmıştır. Araştırmaya katılan

sağlık çalışanlarının demografik özelliklerinin dağılımını ve Örgütsel adaletin iş yaşam kalitesine etkisini gösteren frekans analizi yapılmıştır. Araştırma verilerinin anlamlılık düzeyinin belirlenmesi analizinden önce verilerin normal dağılımını tespit etmek için normal dağılım analizi yapılmıştır. Yapılan normal dağılım analizi sonucunda araştırma veri setinin çarpıklık değerinin 0,403 , basıklık değerinin -0,462 ile olduğu görülmüştür. Çarpıklık ve basıklık değerleri -2.0 ile +2.0 olduğu zaman normal dağılım olduğu kabul edilmektedir (George and Mallery,2010). Araştırma veri setinin normal dağılım göstermesi sebebiyle anlamlılık analizlerinde parametrik testler (t Testi, ANOVA Testi) korelasyon ve regresyon analizi uygulanmış, anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının %58,8 kadın, %41,2 erkektir. Sağlık

çalışanlarından %4,4 25 yaş ve altı, %54,7 26-35 yaş arası, %27,6 36-45 yaş arası, %13,2 46 yaş ve üzeridir. Sağlık çalışanlarından %14,7 doktor, %49,7 hemşire/ebe, %7,9 idari personel, %16,8 sağlık teknikeri/teknisyeni, %10,9 diğer sağlık personelidir. Sağlık çalışanlarından %44,1 0-5 yıl arası, %30,3 6-10 yıl arası, %10 11-15 yıl arası, %15,6 16 yıldan fazladır bulundukları kurumda görev yapmaktadır. Sağlık çalışanlarından %1,2 26-35bin TL arası, %5,6 36-45bin TL arası, %66,2 46-55bin TL arası, %27,1 56bin TL üzerinde ücret almaktadır. Sağlık çalışanlarından %88,2 kadrolu, %11,8 sözleşmeli olarak görev yapmaktadır. Sağlık çalışanlarından %6,2 lise, %13,5 ön lisans, %59,7 lisans, %20,6 lisansüstü mezunudur. Sağlık çalışanlarından %56,2 nöbet, %43,8 mesai usulü çalışmaktadır. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının cinsiyet ve kadro durumlarıyla Örgütsel Adalet ölçeği alt boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır($p>0,05$). Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının kadro durumu ve aylık gelirleri ile İş Yaşam Kalitesi ölçeği alt boyutları arasından anlamlı bir fark bulunmamıştır($p>0,05$).

Tablo 1. Sağlık Çalışanlarının Demografik Bilgiler Dağılımı

Table 1. Distribution of Demographic Information of Healthcare Employees

		f	%
Cinsiyet	Erkek	140	41,2
	Kadın	200	58,8
Yaşınız	25 yaş ve altı	15	4,4
	26-35 yaş	186	54,7
	36-45 yaş	94	27,6
	46 yaş ve üzeri	45	13,2
Göreviniz	Doktor	50	14,7
	Hemşire-ebe	169	49,7
	İdari personel	27	7,9
	Sağlık tekniker/teknisyen	57	16,8
	Diğer sağlık personeli	37	10,9
Kurumdaki çalışma yılı	0-5 yıl	150	44,1
	6-10 yıl	103	30,3
	11-15 yıl	34	10,0
	16 yıl üzeri	53	15,6
Aylık gelir	26-35 bin TL	4	1,2
	36-45 bin TL	19	5,6
	46-55 bin TL	225	66,2
	56 bin TL üzeri	92	27,1
Kadro durumu	Kadrolu	300	88,2
	Sözleşmeli	40	11,8
Eğitim durumu	Lise	21	6,2
	Ön lisans	46	13,5
	Lisans	203	59,7
	Lisansüstü	70	20,6
Çalışma şekli	Nöbet	191	56,2
	Mesai	149	43,8
Toplam		340	100

Tablo 2. ÖA ve İYK ölçeği: Cinsiyet ve Çalışma Şekillerine göre t-Testi sonuçları

Table 2. Organizational Justice and Quality of Work Life Scale: t-Test Results by Gender and Employment Types

	Cinsiyet	n	x	ss	t	p
Çalışma koşulları	Erkek	140	7,58	4,26	2,025	0,044
	Kadın	200	6,79	2,97		
Stres	Erkek	140	5,90	1,26	2,001	0,046
	Kadın	200	5,62	1,23		
Aile iş yaşam	Erkek	140	8,42	1,30	2,432	0,016
	Kadın	200	8,03	1,67		
Toplam		340				
	Çalışma şekli	n	x	ss	t	p
Prosedürel adalet	Nöbet	191	14,16	6,30	-4,909	0,000
	Mesai	149	17,57	6,44		
Etkileşimsel adalet	Nöbet	191	19,70	9,55	-3,479	0,001
	Mesai	149	22,91	7,46		
Dağıtımsal adalet	Nöbet	191	10,84	5,29	-3,689	0,000
	Mesai	149	12,81	4,56		
Toplam		340				
Kariyer memnuniyeti	Nöbet	191	16,20	4,42	-3,489	0,001
	Mesai	149	17,83	4,02		
Genel iyi olma hali	Nöbet	191	16,09	5,05	-5,781	0,000
	Mesai	149	19,32	5,19		
Çalışma koşulları	Nöbet	191	6,41	3,00	-4,203	0,000
	Mesai	149	8,02	4,03		
Toplam		340				

Tablo 2'ye göre araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının cinsiyetleri ile İş Yaşam Kalitesi ölçeği alt boyutlarından, Çalışma koşulları, Stres ve Aile iş yaşam alt boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur($p<0,05$). Erkeklerin ölçek puan ortalaması kadınlara göre daha yüksektir. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının çalışma şekilleri ile Örgütsel Adalet ölçeği alt boyutlardan, Prosedürel adalet, Etkileşimsel adalet ve Dağıtımsal adalet alt boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur($p<0,05$). Mesai usulü çalışan personelin ölçek puan ortalaması nöbet usulü çalışan personellere göre daha yüksektir. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının çalışma şekilleri ile İş Yaşam Kalitesi ölçeği alt boyutlarından, Kariyer memnuniyeti, Genel iyi olma hali ve Çalışma koşulları alt boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur($p<0,05$). Mesai usulü çalışan sağlık personellerinin ölçek puan ortalaması nöbet usulü çalışan personellere göre daha yüksektir.

Tablo 3'e göre araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının yaşları ile prosedürel adalet alt boyutu arasında anlamlı bir fark bulunmuştur($p<0,05$). Yapılan tukey testi sonucu 26-35 yaş arasındaki çalışanların ölçek puan ortalaması 25 yaş ve altı çalışanlardan daha düşüktür. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının görevleri ile Prosedürel adalet alt boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur($p<0,05$). Hemşire/Ebelerin ölçek puan ortalaması doktor, idari personel ve tekniker/teknisyenlere göre daha düşüktür diğer sağlık

personellerinin ölçek puan ortalaması doktor, idari personel ve tekniker/teknisyenlere göre daha düşüktür. Yapılan tukey testi sonucunda çalışanların etkileşimsel adalet alt boyutları ile görevleri arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Sağlık çalışanlarının görevleri ile dağıtımsal adalet alt boyutu arasında anlamlı bir fark bulunmuştur($p<0,05$), hemşire/ebelerin ölçek puan ortalaması tekniker/teknisyenlere göre daha düşüktür. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının çalışma yılları ile prosedürel adalet alt boyutu arasında anlamlı bir fark bulunmuştur($p<0,05$). 6-10 yıl arası çalışanların ölçek puan ortalaması 16 yıl üzeri çalışanlara göre daha düşüktür. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının gelirleri ile dağıtımsal adalet alt boyutu arasında anlamlı bir fark bulunmuştur($p<0,05$), 26-35 bin TL arasından geliri olan çalışanların ölçek puan ortalaması 36-45 bin TL ve 46-55 bin TL arasında geliri olan çalışanlardan daha yüksektir. Sağlık çalışanlarının eğitim durumları ile prosedürel adalet ve dağıtımsal adalet alt boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur($p<0,05$), lisans mezunu çalışanların prosedürel adalet ölçek puan ortalaması ön lisans mezunu çalışanlara göre daha düşüktür, ön lisans mezunu çalışanların ise dağıtımsal adalet ölçek puanları lisans ve lisansüstü mezunu çalışanlara göre daha yüksektir. Sağlık çalışanlarının eğitim durumları ile etkileşimsel adalet alt boyutu arasında tukey testi yapılmış olup test sonucu anlamlı bir fark çıkmamıştır.

Tablo 3. Örgütsel Adalet ölçeği alt boyutları ile araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının demografik bilgilerine ait ANOVA testi sonuçları

Table 3. ANOVA Test Results of the Sub-Dimensions of the Organizational Justice Scale and the Demographic Information of Healthcare Employees Participating in the Research

		n	x	ss	F	p	Post-hoc
Prosedürel Adalet	1- 25 yaş altı	15	20,06	9,88	3,015	0,030	2<1
	2- 26-35 yaş	186	15,06	6,39			
	3- 36-45 yaş	94	16,19	6,46			
	4- 46 yaş üzeri	45	15,53	5,76			
Prosedürel Adalet	1- Doktor	50	18,08	4,15	12,402	0,000	2<1,3,4 5<1,3,4
	2- Hemşire/ebe	169	13,65	5,97			
	3- İdari personel	27	18,85	8,19			
	4- Tekniker/Teknisyen	57	18,84	7,18			
Etkileşimsel Adalet	5- Diğer	37	14,29	6,01	2,564	0,038	
	Doktor	50	19,62	5,63			
	Hemşire/ebe	169	20,46	9,93			
	İdari personel	27	23,77	5,45			
Dağıtımsal Adalet	Tekniker/teknisyen	57	23,68	9,29	4,097	0,003	2<4
	Diğer	37	20,13	7,31			
	1- Doktor	50	10,60	3,19			
	2- Hemşire/ebe	169	11,19	5,45			
Prosedürel Adalet	3- İdari personel	27	13,48	4,08	2,706	0,045	2<4
	4- Tekniker/Teknisyen	57	13,63	5,56			
	5- Diğer	37	11,29	4,33			
	1- 0-5 yıl	150	15,94	6,42			
Dağıtımsal Adalet	2- 6-10 yıl	103	14,66	7,14	3,383	0,018	1>2,3
	3- 11-15 yıl	34	14,50	5,73			
	4- 16 yıl üstü	53	17,52	6,00			
	1- 26-35 bin TL	4	18,50	7,50			
Prosedürel Adalet	2- 36-45 bin TL	19	10,10	4,60	3,117	0,026	3<2
	3- 46-55 bin TL	226	11,54	4,95			
	4- 56 bin TL üzeri	92	12,14	5,16			
	1- Lise	21	16,09	6,92			
Etkileşimsel Adalet	2- Ön lisans	46	17,76	8,78	2,743	0,043	2>3,4
	3- Lisans	203	14,83	6,10			
	4- Lisansüstü	70	16,52	5,77			
	Lise	21	23,33	8,00			
Dağıtımsal Adalet	Ön lisans	46	24,00	9,93	4,504	0,004	2>3,4
	Lisans	203	20,63	8,96			
	Lisansüstü	70	19,92	7,46			
	1- Lise	21	12,57	5,24			
Toplam	2- Ön lisans	46	13,78	5,84			
	3- Lisans	203	11,60	5,06			
	4- Lisansüstü	70	10,38	4,05			
		340					

Tablo 4. İş Yaşam Kalitesi ölçeği alt boyutları ile araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının demografik bilgilerine ait ANOVA testi sonuçları

Table 4. ANOVA Test Results of the Sub-Dimensions of the Quality of Work Life Scale and the Demographic Information of Healthcare Employees Participating in the Research

		n	x	ss	F	P	Post-hoc
Stres	1- 25 yaş altı	15	5,60	0,82	4,545	0,004	4<3
	2- 26-35 yaş	186	5,70	1,30			
	3- 36-45 yaş	94	6,05	0,99			
	4- 46 yaş üzeri	45	5,24	1,44			
Genel iyi olma hali	1- Doktor	50	17,68	2,67	6,278	0,000	2<3,4,5
	2- Hemşire/ebe	169	16,19	5,37			
	3- İdari personel	27	19,66	3,03			
	4- Tekniker/Teknisyen	57	19,22	6,49			
	5- Diğer	37	19,08	5,87			
Çalışma koşulları	1- Doktor	50	6,12	1,22	10,046	0,000	1<3,4 2<3,4 5<3
	2- Hemşire/ebe	169	6,48	3,20			
	3- İdari personel	27	10,29	6,82			
	4- Tekniker/Teknisyen	57	8,26	3,39			
	5- Diğer	37	7,27	2,51			
İş kontrol edebilme	1- 0-5 yıl	150	6,58	2,89	5,306	0,001	2<4
	2- 6-10 yıl	103	6,75	3,03			
	3- 11-15 yıl	34	6,50	3,24			
	4- 16 yıl üzeri	53	8,86	5,57			
Çalışma koşulları	1- 0-5 yıl	150	6,64	2,73	2,944	0,033	4>1,2,3
	2- 6-10 yıl	103	6,26	2,91			
	3- 11-15 yıl	34	5,85	2,95			
	4- 16 yıl üzeri	53	7,84	6,25			
Çalışma koşulları	1- Lise	21	10,66	7,95	10,579	0,000	1>2,3,4 2>4
	2- Ön lisans	46	8,04	3,66			
	3- Lisans	203	6,85	2,96			
	4- Lisansüstü	70	6,21	2,17			

Tablo 4'e göre araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının yaşları ile stres alt boyutu arasında anlamlı bir fark bulunmuştur($p<0,05$), yapılan tukey testi sonucunda 46 yaş ve üzeri çalışanların 36-45 yaş arasındaki çalışanlara göre ölçek puan ortalaması daha düşük çıkmıştır. Sağlık çalışanlarının görevleri ile genel iyi olma ve çalışma koşulları alt boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur($p<0,05$). Hemşire/ebelerin genel iyi olma hali ölçek puan ortalaması idari personel, tekniker/teknisyen ve diğer sağlık personellerine göre daha düşük çıkmıştır. Çalışma koşulları alt boyutunda doktorların puan ortalaması idari personel ve tekniker/teknisyenlere göre daha düşüktür, hemşire/ebelerin puan ortalaması idari personel ve tekniker/teknisyenlere göre daha düşüktür, diğer sağlık personellerinin puan ortalaması idari personellere göre daha düşüktür. Sağlık çalışanlarının bulundukları kurumdaki çalışma yılı ile iş kontrol edebilme ve çalışma koşulları alt boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$). 6-10 yıl arası çalışanların iş kontrol edebilme ölçek puan ortalamaları 16 yıl ve üzeri çalışanlara göre daha düşüktür, 16 yıl ve üzeri çalışanların çalışma koşulları ölçek puan ortalamaları 0-5 yıl, 6-10 yıl ve

11-15 yıl arasındaki çalışanlara göre daha yüksektir. Sağlık çalışanlarının eğitim durumları ile çalışma koşulları alt boyutu arasında anlamlı bir fark vardır($p<0,05$). Lise mezunu çalışanların ön lisans, lisans ve lisans üstü çalışanlara göre ölçek puan ortalaması daha yüksek, ön lisans mezunu çalışanların ise lisansüstü çalışanlara göre ölçek puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 5'te belirtilen verilere göre örgütsel adaletin iş yaşam kalitesi üzerinde pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,689$) anlamlı ($p<0,01$) bir ilişki vardır. Değişkenlerin birbirleri üzerindeki açıkladıkları varyans ($r^2=0,47$) %47'dir. Yani Örgütsel adalet düzeyi arttıkça İş Yaşam Kalitesi düzeyi de pozitif yönlü artmaktadır.

Örgütsel adaletin iş yaşam kalitesi üzerinde ne kadar etkilediğini görmek için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 6'da belirtilen verilere göre örgütsel adaletin iş yaşam kalitesi üzerinde pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,689$) anlamlı ($p<0,01$) bir ilişki vardır. Değişkenlerin birbirleri üzerindeki açıkladıkları varyans ($r^2=0,47$) %47'dir. Yani katılımcıların İş yaşam kalitesi puanlarını aşağıdaki formül ile tahmin edebiliriz. Regresyon denklemi:

$$\text{İş Yaşam Kalitesi} = 35,74 + 0,54(\text{örgütsel adalet})$$

Tablo 5. Örgütsel Adalet ve İş Yaşam Kalitesi arasındaki korelasyon analizi

Table 5. Correlation analysis between Organizational Justice and Quality of Work Life

		İş yaşam kalitesi
Örgütsel adalet	r	0,689**
	p	0,000
	n	340

**Korelasyon $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6. Örgütsel Adalet ve İş Yaşam Kalitesi arasındaki regresyon analizi

Table 6. Regression analysis between Organizational Justice and Quality of Work Life

Bağımsız Değişken	B	SS	Beta	t	Sig.
Sabit	35,740	1,617			
Örgütsel Adalet	0,544	0,031	0,689	17,475	0,000

Bağımlı değişken: İş Yaşam Kalitesi. $p < 0,01$

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada örgütsel adaletin iş yaşam kalitesine etkileri ele alınmıştır. Çalışanların iş tatmini, motivasyonu, iş yerine bağlılığı ve verimliliği gibi unsurlar örgütsel adalet algısını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Literatürde bu algıya örgütsel adalet denilmektedir. Örgütsel adalet, çalışanların iş yerindeki adalet algılarının toplamıdır. Çalışanlar, kendilerini diğer çalışanlarla karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırmanın sonucunda kendilerine adaletli ve adaletsiz davranıldığına yönelik algı oluşturmaktadırlar. Çalışanların adalet algısı iş yerindeki tutumları, davranışları, performansları, iş tatminlerini ve motivasyonlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca örgütte alınan kararlar ile bu kararların alınma ve uygulama süreçleri de örgütsel adalet kavramının kapsamında yer almaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalarda çalışanların adalet algısının örgütsel bağları artırmak gibi olumlu etkilerinin olduğu görülmüştür. Ancak çalışanların hakkaniyetsiz bir çalışma ortamı olduğunu düşünmeleri örgüte olan bağlarını zayıflatmakta ve çalışma motivasyonlarını düşürmektedir. Dolayısıyla işletmelerin hem kısa hem de uzun vadeli başarı ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasında önemli bir engel teşkil etmektedir. Örgütsel adalet kavramı, dağıtımsal adalet, prosedürel adalet ve etkileşimsel adalet olmak üzere üç temel boyutta ele alınmaktadır. Dağıtımsal adalet, çalışanların iş yerinde aldıkları ödüllerin, ücretlerin, terfilerin ve diğer maddi-manevi kazanımların adil olup olmadığı ile ilgilidir. Prosedürel adalet, iş yerinde alınan kararların nasıl alındığına, bu süreçlerin şeffaf ve tarafsız olup olmadığına odaklanmaktadır. Etkileşimsel adalet ise yöneticilerin çalışanlara karşı sergiledikleri tutumları, iletişim biçimlerini ve saygı gösterip göstermediklerini kapsamaktadır. Çalışmanın bulguları, her üç boyutun da çalışanların iş yaşam kalitesini etkilediğini göstermektedir. Örneğin dağıtımsal adaletin düşük olduğu bir ortamda çalışanlar, kendilerine haksızlık yapıldığını düşündüklerinde iş tatminlerinin azaldığını ve iş motivasyonlarının düştüğünü ifade etmektedirler. Benzer şekilde prosedürel adaletin düşük olduğu iş yerlerinde çalışanlar, karar alma süreçlerinde şeffaflığın

olmamasının, kendilerini güvensiz ve değersiz hissetmelerine yol açtığını belirtmektedirler. Etkileşimsel adalet eksikliği ise çalışanların örgütlerine olan bağlılıklarını zayıflatarak, iş ortamındaki sosyal ilişkilerin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, örgütsel adaletin yüksek olduğu iş yerlerinde çalışanların iş yaşam kalitesinin de yüksek olduğunu göstermektedir. Adaletin sağlanmadığı ortamlarda çalışanlar işlerinden memnun olmayıp stres seviyeleri artmakta, bu durum hem iş performanslarını hem de genel yaşam kalitelerini olumsuz etkilemektedir.

İşletmelerin uzun vadeli başarıları ve çalışan bağlılığını artırabilmeleri için örgütsel adaleti sağlama konusunda çeşitli stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Öncelikle, adil ücretlendirme ve performans değerlendirme sistemlerinin oluşturulması önemlidir. Çalışanların emeklerinin karşılığını adil bir şekilde almaları, iş tatminlerini ve motivasyonlarını artırmaktadır. Ayrıca terfi ve ödüllendirme süreçlerinde objektif kriterlerin belirlenmesi ve tüm çalışanlara eşit fırsatlar sunulması, örgütsel adalet algısını güçlendirmektedir. Bunun yanı sıra, yöneticilerin çalışanlarla sağlıklı ve açık bir iletişim kurması, onların görüşlerine değer vermesi ve alınan kararlarda çalışanların da söz sahibi olmasını sağlaması gerekmektedir.

Sonuç olarak çalışmamızın verilerine göre örgütsel adaletin iş yaşam kalitesi üzerinde pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Yani sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algısı arttıkça iş yaşam kalitesi de artmaktadır. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının çalışma şekilleri ile Örgütsel Adalet ölçeği alt boyutlarının hepsi ile anlamlı bir fark bulunmuştur. Mesai usulü çalışan personelin ölçek puan ortalaması nöbet usulü çalışan personellere göre daha yüksektir. Nöbet usulü çalışanların uykusuzluk, yorgunluk, düzensiz bir yaşam nedeniyle örgütsel adalet algısının daha düşük olduğu düşünülmektedir. Araştırmaya katılanların cinsiyeti ve kadro durumları ile Örgütsel Adalet ölçeği alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Araştırmaya katılanların yaşları ile prosedürel adalet alt boyutu arasından anlamlı bir fark bulunmuştur, yapılan tukey testi sonucu 26-35 yaş

arasındaki çalışanların ölçek puan ortalaması 25 yaş ve altı çalışanlardan daha düşüktür. Araştırmaya katılanların cinsiyetleri ile İş Yaşam Kalitesi ölçeği alt boyutlarından Çalışma koşulları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur, erkeklerin ölçek puan ortalaması kadınların puan ortalamasına göre daha yüksektir. Bunun nedeninin ise çalışan kadınların hem iş yerinde hem evde aile yaşantısında sorumluluklarının daha fazla olması ve eşit yaklaşım gösterilmemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Araştırmaya katılanların cinsiyet ile Stres alt boyutu ile arasında anlamlı bir fark bulunmuştur, erkeklerin stres puanı kadınlara göre daha yüksektir. Bunun nedeninin ise toplumda erkeklere ekonomik sorumlulukların daha fazla yüklenmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Araştırmaya katılanların cinsiyetleri ile Aile iş yaşam dengesi alt boyutu ile arasında anlamlı bir fark bulunmuştur, erkeklerin ölçek puan ortalaması kadınlarınkine göre daha yüksektir. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının cinsiyetleri ile İş Yaşam Kalitesi ölçeği alt boyutlarından Kariyer memnuniyeti, İş kontrol edebilme, Genel iyi olma hali arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($p>0,05$). Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının kadro durumu ile İş Yaşam Kalitesi ölçeği alt boyutlarının hiçbirisi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$). Araştırmaya katılanların çalışma şekilleri ile İş Yaşam Kalitesi ölçeğinin Kariyer memnuniyeti, Genel iyi olma hali, Çalışma koşulları alt boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur, mesai usulü çalışan sağlık personellerinin ölçek puan ortalaması nöbet usulü çalışan personellere göre daha yüksektir. Mesai usulü çalışanların daha düzenli bir hayatı olması, gece çalışmamaları nedeniyle iş yaşam kalitesinin daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının çalışma şekilleri ile İş Yaşam Kalitesi ölçeği alt boyutlarından İş kontrol edebilme, Stres ve Aile iş yaşam dengesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının görevleri ile Prosedürel adalet alt boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$). Hemşire/Ebelerin ölçek puan ortalaması doktor, idari personel ve tekniker/teknisyenlere göre daha düşüktür diğer sağlık personellerinin ölçek puan ortalaması doktor, idari personel ve tekniker/teknisyenlere göre daha düşüktür. Sağlık çalışanlarının görevleri ile dağıtımsal adalet alt boyutu arasında da anlamlı bir fark bulunmuştur, hemşire/ebelerin ölçek puan ortalaması tekniker/teknisyenlere göre daha düşüktür. Hemşirelerin iş yükünün daha fazla olması, yoğun bir tempoda çalışmaları, net bir görev tanımlarının olmaması, mesleklerinde branşlaşmanın bulunmaması sebebiyle her birimde çalıştırılabilmeleri, örgütsel adalet algılarının diğer sağlık personellerine göre çok daha düşük olmasının nedenleri arasında olduğu düşünülmektedir. Yapılan tukey testi sonucunda çalışanların görevleri ile etkileşimsel adalet alt boyutu arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının çalışma yılları ile prosedürel adalet alt boyutu arasında

anlamlı bir fark bulunmuştur, tukey testi yapıldıktan sonra 6-10 yıl arası çalışanların ölçek puan ortalaması 16 yıl üzeri çalışanlara göre daha düşüktür ve aralarındaki fark anlamlıdır. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının çalışma yılları ile Etkileşimsel Adalet ve Dağıtımsal Adalet alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının gelirleri ile dağıtımsal adalet alt boyutu arasında anlamlı bir fark bulunmuştur, 26-35 bin TL arasından geliri olan çalışanların ölçek puan ortalaması 36-45 bin TL ve 46-55 bin TL arasında geliri olan çalışanlardan daha yüksektir. Çalışanların gelirleri ile Prosedürel Adalet ve Etkileşimsel Adalet alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p<0,05$) Araştırmaya katılanların eğitim durumları ile prosedürel adalet ve dağıtımsal adalet alt boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur, lisans mezunu çalışanların prosedürel adalet ölçek puan ortalaması ön lisan mezunu çalışanlara göre daha düşüktür, ön lisans mezunu çalışanların ise dağıtımsal adalet ölçek puanları lisans ve lisansüstü mezunu çalışanlara göre daha yüksektir. Çalışanlarının eğitim durumları ile etkileşimsel adalet alt boyutu arasında tukey testi yapılmış olup test sonucu anlamlı bir fark çıkmamıştır.

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının görevleri ile İş Yaşam Kalitesi Ölçeği alt boyutlarından genel iyi olma hali ve çalışma koşulları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$). Hemşire/ebelerin genel iyi olma hali ölçek puan ortalaması idari personel, tekniker/teknisyen ve diğer sağlık personellerine göre daha düşük çıkmıştır. Çalışma koşulları alt boyutunda doktorların puan ortalaması idari personel ve tekniker/teknisyenlere göre daha düşüktür, hemşire/ebelerin puan ortalaması idari personel ve tekniker/teknisyenlere göre daha düşüktür, diğer sağlık personellerinin puan ortalaması idari personellere göre daha düşüktür. Verilerden de görüldüğü üzere doktor ve hemşirelerin iş yaşam kalitesi ölçeği puan ortalamaları diğer branşlara göre daha düşüktür, bunun nedeninin yoğun bir tempoda çalışıyor olmaları, çalışma koşullarının daha zor olması, iş stresinin daha fazla olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının görevleri ile İş Yaşam Kalitesi Ölçeği alt boyutlarından Kariyer memnuniyeti, İş kontrol edebilme, Stres, Aile iş yaşam dengesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının bulundukları kurumdaki çalışma yılı ile İş Yaşam Kalitesi Ölçeği alt boyutlarından iş kontrol edebilme ve çalışma koşulları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. 6-10 yıl arası çalışanların iş kontrol edebilme ölçek puan ortalamaları 16 yıl ve üzeri çalışanlara göre daha düşüktür, 16 yıl ve üzeri çalışanların çalışma koşulları ölçek puan ortalamaları 0-5 yıl, 6-10 yıl ve 11-15 yıl arasındaki çalışanlara göre daha yüksektir ve aralarındaki bu farklar anlamlıdır ($p<0,05$). Araştırmaya katılanların bulundukları kurumdaki çalışma yılı ile İş Yaşam Kalitesi Ölçeğinin diğer

alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının eğitim durumları ile İş Yaşam Kalitesi ölçeği alt boyutlarından çalışma koşulları arasında anlamlı bir fark vardır. Lise mezunu çalışanların ön lisans, lisans ve lisans üstü çalışanlara göre ölçek puan ortalaması daha yüksek, ön lisans mezunu çalışanların ise lisansüstü çalışanlara göre ölçek puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Eğitim seviyesi arttıkça farkındalık seviyesi de arttığından ötürü memnuniyet oranı azalmakta olduğu düşünülmektedir. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının eğitim durumları ile İş Yaşam Kalitesi ölçeği alt boyutlarından Kariyer memnuniyeti, İş kontrol edebilme, Genel iyi olma hali, Stres, Aile iş yaşam dengesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının gelir durumları ile İş yaşam kalitesi ölçeği alt boyutlarının arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Tüm bu sonuçlardan da anlaşılabacağı gibi Örgütsel adalet iş yaşam kalitesi ile doğrudan ilişkili bir kavramdır ve işletmelerin sürdürülebilir başarısı için büyük bir öneme sahiptir. Çalışanların adalet algısı olumlu yönde olduğunda iş tatmini, motivasyon, örgütsel bağlılık ve verimlilik gibi unsurlar da artmaktadır. Bu nedenle işletmeler, sadece kâr odaklı değil, aynı zamanda çalışanların refahını da gözeten bir yönetim anlayışı benimsemelidir. Çalışmanın sonuçları, örgütsel adaletin ve iş yaşam kalitesinin artırılması için işletmelerin alabileceği önlemler ve stratejiler konusunda yol gösterici nitelikte olup, gelecekte bu konuda yapılacak araştırmalara da katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Abbasoğlu, Ş. (2015). İş görenlerde örgütsel adalet algısı ve örgütsel adaletin çalışanların iş motivasyonu üzerindeki etkisi bir devlet hastanesi örneği. Yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. *Advances in Experimental Social Psychology*. Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60108-2](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60108-2)
- Akar, H., & Üstüner, M. (2017). İş yaşam kalitesi ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 159-176.
- Cohen, R. L. (1987). "Distributive justice: Theory and Research", *Social Justice Research*, 1(1), 19-40.
- Cohen-Charash, Y., & Spector, P. E. (2001). The role of justice in organizations: A meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(2), 278-321. <https://doi.org/10.1006/obhd.2001.2958>
- Colquitt, J. A., Scott, B. A., Judge, T. A., & Shaw, J. C. (2006). Justice and personality: Using integrative theories to derive moderators of justice effects. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 100(1), 110-127. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2005.09.001>
- Engel, G. L. (1977). The need for a new medical model: A challenge for biomedicine, science, 196(4286), 129- 136.
- Greenberg, J. (1987). A taxonomy of organizational justice theories. *The Academy of Management Review*, 12(1), 9-22.
- Greenberg, J. (1990). Looking fair versus being fair: Managing impressions of organizational justice. *Research in Organizational Behavior*, 12, 111-157.
- Greenhaus, J. H. ve Beutell, N. J. (1985), "Sources of conflict between work and family roles", *Academy of Management Review*, 10, 76-88
- Gürbüz, S., Mert, İ. S. (2009) Örgütsel Adalet Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenilirlik Uygulaması: Kamuda Görgül Bir Çalışma, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 42 Sayı 3, s. 117-139.
- Homans, G. C. (1961). *The Humanities and the Social Sciences*. *American Behavioral Scientist*, 4(8), s. 3-6.
- Kavak, O., & Kaygın, E. (2018). Örgütsel adalet algısının örgütsel muhalefet davranışı üzerindeki etkisi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 33-51.
- Kılıç, S., Tokar, K. (2020). Örgütsel Adalet ile Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Journal of Yasar University*, 15/58, 288-303
- Luthans, F. (2011). *Organizational Behavior*. New York: McGraw Hill.
- Melin, M., & Lång, V. (2024). Are peer support programs effective in the detection and prevention of mental health issues in commercial aviation? *The International Journal of Aerospace Psychology*, 34(3), 162-175.
- Niehoff, B. P. Moorman, R. H. (1993), "Justice as a Mediator of the Relationship Between Methods of Monitoring and Organizational Citizenship Behavior", *Academy of Management Journal*, Vol. 36, No. 5, p. 527-556.
- Nordenmark, M., Vinberg, S., & Strandh, M. (2012). Job control and demands, work-life balance and wellbeing among self-employed men and women in Europe. *Vulnerable Groups & Inclusion*, 3(1), 18896.
- Öz, C., & Sağlam, T. (2019). Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Gıda sektöründe bir araştırma. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 3(2), 131-150.
- Polat, S. ve Celep, C. (2008). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 54, 307-331.
- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719-727.
- Şahin, R., & Kavas, E. (2016). Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin belirlenmesinde öğretmenlere yönelik bir araştırma: Bayat örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(14), 119-140.
- Türk Dil Kurumu (2025). Büyük Türkçe Sözlük. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>, 28 Şubat 2025.
- Van Laar, D., Edwards, J. A. and Easton, S. (2007). The work related quality of life scale for healthcare workers. *Journal of Clinical Nursing*. 3(60), 325-33.
- Walker, L. ve Thiabouth, J. (1975). *A psychological analysis*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Yesil, A., Ergun, U., Amasyali, C., Er, F., Olgun, N. N., & Aker, A. T. (2010). Çalışanlar için yaşam kalitesi ölçeği Türkçe uyarlaması geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Noropsikiyatri Arsivi*, 47, 111-117.

Organization and Management System of Ahi Associations: Mechanisms of Supervision and Punishment Practices

Özden Aydın^{1,a,*}

¹Department of Atatürk Principles and Revolutionary History, Rectorate, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 12/11/2024

Accepted: 17/07/2025

ABSTRACT

Ahilik is a social, economic and cultural organization formed by tradesmen and artisans that emerged in Anatolia from the 13th century onwards. The Ahi organization has played an important role as a system that both regulates economic activities and ensures social solidarity. The basic principles of the Ahi organization include solidarity, justice, morality, education and professional competence. The Ahis not only engaged in commercial activities but also made important contributions in social and cultural fields. The organization worked with a system in which masters transferred knowledge and skills to apprentices; in this process, it was ensured that professional standards were set and professional ethics were protected. In addition to being a professional organization, Ahilik also stood out with its social aid and solidarity activities. Ahis helped those in need and supported social events such as weddings and funerals. In this respect, it created a structure that brought together people from all segments of society. Ahi is an important organizational structure that has survived to the present day by preserving the traditional values, cultural heritage and professional accumulation of Turkish society. This organization is considered as an exemplary model for tradesmen and craftsmen today. In this study, information will be given about the hierarchical order, management structure, control mechanism and punishment practice of the Ahi organization.

Keywords: Ahilik Organization, Management structure, Control mechanism, Punishment.

Ahi Birliklerinin Örgütlenmesi ve Yönetim Sistemi: Denetim Mekanizmaları ve Ceza Uygulamaları*

ÖZ

Ahilik, 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da ortaya çıkan, esnaf ve sanatkarların oluşturduğu sosyal, ekonomik ve kültürel bir teşkilattir. Ahilik teşkilatı, hem ekonomik faaliyetleri düzenleyen hem de toplumsal dayanışmayı sağlayan bir sistem olarak önemli bir rol oynamıştır. Ahiliğin temel prensipleri arasında dayanışma, yardımlaşma, adalet, ahlak, eğitim ve mesleki yeterlilik yer almaktadır. Ahiler, hem ticari faaliyetlerde bulunmuş hem de sosyal ve kültürel alanlarda önemli katkılarda bulunmuşlardır. Teşkilat, ustaların çıraklara bilgi ve beceri aktardığı bir sistemle çalışmış; bu süreçte mesleki standartların belirlenmesi ve meslek ahlakının korunması sağlanmıştır. Ahilik, bir meslek örgütü olmasının yanı sıra, sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri ile de öne çıkmıştır. Ahiler, ihtiyaç sahiplerine yardım etmiş, düğün ve cenaze gibi sosyal etkinliklerde destek olmuşlardır. Bu yönüyle, toplumun her kesiminden insanı bir araya getiren bir yapı oluşturmuştur. Ahilik, Türk toplumunun geleneksel değerlerini, kültürel mirasını ve mesleki birikimini koruyarak günümüze kadar ulaşan önemli bir teşkilat yapısıdır. Bu teşkilat, günümüzde de esnaf ve sanatkarlar için örnek teşkil eden bir model olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, Ahilik teşkilatının hiyerarşik düzeni, yönetim yapısı, denetim mekanizması ve ceza uygulamaları hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahilik Teşkilatı, Yönetim yapısı, Denetim mekanizması, Ceza uygulaması.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a ozdenaydin@cumhuriyet.edu.tr

0000-0003-0729-9183

How to Cite: Aydın Ö (2025) Organization and Management System of Ahi Associations: Mechanisms of Supervision and Punishment Practices, Faculty of Letters Journal of Social Sciences, 49(2): 117-128

* Bu makale, 22-23 Eylül 2023 tarihinde Sivas'ta düzenlenen "Cumhuriyet'in 100. Yılında Ahilik ve Çalışma Hayatı" Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Giriş

Ahilik, yüzyıllar boyunca esnaf ve sanatkârların liderliğini üstlenen, onları yönetsel bir yapıda örgütleyen ve devlet kurma süreçlerine katkıda bulunan önemli bir tarihi bir teşkilattır. Moğol istilası, bu tarihi teşkilat için önemli bir dönüm noktasıdır. Bunun yanı sıra, Anadolu'da Ahilik geleneğinin ne zaman ve hangi adla anılmaya başlandığı kesin olarak belirlenememektedir. Çeşitli bölgelere, özellikle de Harezm, Horasan, Rey, Buhara ve Hoy gibi şehirlere yerleşen birçok esnaf ve sanatkâr, Moğol istilasından kaçış süreçleri sırasında Anadolu'ya intikal etmiştir. Bu bireyler, kurdukları zaviyeler aracılığıyla mesleki ve sosyal bağlarını güçlendirerek, Ahilik düşüncesini ve değerlerini yayma imkânı bulmuşlardır (Çağatay, 1974:48).

Moğol istilası öncesinde Anadolu'ya gelen ve Ahilik teşkilatının kurulmasında ve yapılanmasında belirleyici bir rol oynayan figür, ilerleyen zamanlarda "Ahilerin Piri" olarak anılacak olan Şeyh Nasirüddin Mahmud el-Hoyi'dir. Yaşadığı dönemde bu unvanı kullanıp kullanmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, ileriki yıllarda "Ahi Evran" adıyla tanınacak olan bu Türkmen babası Nasirüddin Mahmud el-Hoyi, Ahilik düşüncesiyle adeta özdeşleşmiştir. Bu süreçte, Nasirüddin Mahmud el-Hoyi'nin felsefi ve sosyal katkıları, Ahilik teşkilatının ilkelerini şekillendirmede önemli bir etkiye sahip olmuştur (Haşim, 2019: 117).

Moğol istilası ile Anadolu sosyal ve ekonomik olarak pek çok değişim ve dönüşüme uğramıştır. Bu süreçte, Anadolu'ya göç eden esnaflar ve zanaatkarlar, yaşadıkları zorlukları aşmak için dayanışma ve işbirliği içinde hareket etme ihtiyacı duymuştur. Ahilik teşkilatları, bu dayanışmanın somut bir ifadesi olarak doğmuştur (Arslan ve Şanlı, 2013: 27).

Ahilik teşkilatı altında toplanan esnaflar; misafirperverlikleri ve yardımseverlikleri ile tanınmışlardır. O dönemde Anadolu'da ulaşımın zor olması ve yolların güvensizliği nedeniyle insanlar birbirlerine daha fazla bağımlı hale geldi. Ahiler küçük tekkeler (zaviye) oluşturarak topluma hizmet etmişlerdir. Burada sadece mesleki bilgi paylaşımı değil aynı zamanda sosyal yardımlaşma da önemli bir yer tutmuştur (Arı, 2008:5).

Anadolu'da ahiliğin kuruluşu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211) dönemine rastlamaktadır. Daha sonra Ahilik birliğine giren Selçuklu sultanları I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubat zamanında teşkilat en gelişmiş dönemini yaşamıştır (Kazıcı, 1998: 540). Bilhassa bu dönemde Muhyiddin Arabi (öl.1240), Evhaüddin Kirmani (ö.1238) gibi büyük manevi kanaat önderleri Anadolu'ya gelerek tasavvuf ve fütüvvet geleneğinin inşa edilme sürecine katkı sağlamışlardır (Çağatay, 1974: 83-84; Şahin, 2021: 14).

Selçuklu sultanları Ahiliğin sadece iktisadi boyutuyla ilgilenmemişler aynı zamanda dini bir teşkilat olarak örgütlenip yayılmasına da öncülük etmişlerdir (Bayram, 2016: 69). 13. yüzyılın ikinci yarısından 14. yüzyıla kadar Anadolu'da devlet ricalinin, kadıların, müderrislerin ve dönemin zengin tüccarlarının fütüvvet teşkilatına dâhil oldukları bilinmektedir (Özerkmen, 2004: 57-78).

Zamanla Anadolu'nun Türk ve Müslümanlaşmasında önemli bir rol üstlenen Ahilik teşkilatı, bilhassa köylerde yayılmaya başlamıştır. Anadolu'daki faaliyetleri neticesinde de Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde ilk piyade askerî üniformasının Ahi üniforması olması ve sonraki dönemlerde yeniçeri birliklerinin Ahi başlığını kullanmaları tesadüf değildir (Barkan, 2021: 114-116). Bursa'nın fethinde Orhan Gazi'ye Ahi Hüseyin ve Osman'ın kayınpederi Şeyh Edebalı'nın kardeşi Ahi Şemseddin'in yoldaşlık etmesi hep bu konu ile ilgilidir (Barkan, 2021: 114-116).

Ahilik teşkilatı toplumun büyük bir kesiminin itibar ettiği, halk üzerinde etkileyici ve etkin bir güç olarak varlığını uzun yıllar devam ettirmiştir. Hem dini hem de ekonomik temelli olan teşkilat, bir süre sonra siyasi bir hüviyete dönüşmüştür. Bağımsız, siyasi bir güç olamamaları da siyasi ve sosyal kargaşaların yaşandığı kırılgan zamanlarında oldukça etkin bir güç gibi hareket etmişlerdir (Yüksel ve Karademir, 2018: 22). Ahilik, 16. yüzyıldan sonra ekonomik ve mesleki fonksiyonunu yitirmeye başlamış, ahi zaviyeleri birer tarikat tekkesi haline gelmiştir. Teşkilat son olarak Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde "Lonca" adını alarak varlığını III. Ahmed (1703-1730) dönemine kadar sürdürmüştür (Döğüş, 2011: 226).

Ahiliğin Tanımı ve Kökeni

Ahi kelimesi birbirinden farklı anlamlarda kullanılmıştır. Arapçada kelime anlamı "kardeşim" manasına gelen "ahî" kelimesinin Türkçedeki "cömert" manasına karşılık gelen "akı" sözcüğünden türetildiği iddia edilir (Kazıcı, 1998: 540.; Çağatay, 1974: 2-3). İslam medeniyeti çerçevesinde kardeşlik vurgusu önemli bir yer tutmaktadır. Hadislerde geçen "birbirinizi sevin" veya "kardeş olun" ifadeleri yalnızca bireyler arasındaki ilişkileri güçlendirmekle kalmamış; bu durum Ahiliğin temel felsefesine de uygun düşmüştür (Erdem, 2019: 211).

Ahilik teşkilatı, meslektaşının toplumsal hayata olan etkisini olumlu yönde şekillendirmiştir. İnsanların farklı alanlarda edindikleri bilgi ve beceriler, Ahilik felsefesi çerçevesinde birlikte gelişmiş, bu yapı sayesinde meslek ahlaki ve dayanışma kültürü derinleşmiştir. Böylece toplumsal hayat, çeşitli mesleklerin etik ve ahlaki değerler çerçevesinde yürütülmesi sayesinde daha sağlıklı bir hale gelmiştir. (Öztürk, 2019: 172-173)

Genel kullanımıyla Ahilik, Anadolu kültüründe köklü bir geçmişe sahip bir esnaf anlayışını ve toplumsal yapılandırmayı simgeler. Köken itibarıyla de fütüvvet anlayışıyla birlikte kullanıla gelmiştir. "Fütüvvet" kelimesi ise yiğit (fata) bir kimsede bulunan cömertlik vasfını tanımlamak için kullanılır (Arendok ve Faris, 1997: 700; Çağatay, 1952: 59; Yüksel ve Karademir, 2018: 13).

Bacıyan-ı Rum, kadınların esnaf ve zanaat alanındaki faaliyetlerini düzenleyen bir oluşum olarak, 14. yüzyıldan itibaren varlığı tartışmalı olmakla birlikte, bu dönemde etkisini yitirdiği düşünülmektedir. Kadın Ahilerin özellikle şehir ekonomisine olan katkıları, özellikle dericilik gibi

mesleki alanlarda faaliyet göstermeleri bakımından tarihsel kayıtlarda yer almakta ve önem kazanmaktadır. Bu kadın zanaatkarların, hem ekonomik hem de sosyal alanda sağladıkları katkılar, toplumun üretim süreçlerine entegrasyonları açısından dikkate değerdir. Bacıyan-ı Rum, Anadolu'daki ahilik sisteminin bir parçası olarak, kadının toplum içindeki rolünün ve ekonomik faaliyetlerdeki yerinin önemine işaret eden bir unsurdur (Bayram, 2002: 368; Aydın, 2012: 71). Bu bağlamda, Bacıyan-ı Rum'un varlığı, kadınların iş gücüne katılımının ve kendi ekonomilerini şekillendirmelerinin tarihi bir örneğini teşkil etmektedir.

Orta Anadolu'da Ahiliğin kurucusu olarak bilinen Ahi Evran, yaşadığı dönemde "Debbağların şeyhi" olarak anılmıştır. (Çağatay, 1982: 631; Şahin, 1998: 529-530). Ahilik teşkilatı onun zamanında gelişmiş, örgütlenmiş ve yayılmıştır. Ahi Evran Zaviyesi, Osmanlı coğrafyasında manevi kültür merkezi haline gelmiştir (Önge, 1988: 530-531). Ahi Evran'ın kurmuş olduğu Ahilik teşkilatı, Anadolu'da yaşayan ve Moğol istilası ile Anadolu'ya göç etmek zorunda kalanlara iş, aş, barınma tesis edilen tekke ve zaviyelerde tasavvuf geleneğinin hâkim olduğu dini bir eğitim vermesini sağlamış, ayrıca vasıflı bir meslek sahibi olma imkânı sağlamıştır. Ahilik başlarda debbağ, kunduracı ve saraç esnafını kapsayan bir örgüt olarak ortaya çıkmış daha sonra genişleyerek Selçuklu ve Osmanlı coğrafyasında 32 çeşit esnafı içine alan bir konfederasyon halini alarak Türk-İslam medeniyetinin ekonomik, sosyal dini boyutları olan çok yönlü bir kuruluştur (Ceylan, 2013: 24).

Ahilik teşkilatı, şehirlerin dışında, özellikle örgütlenmenin zayıf olduğu köylerde "yaren" adı altında bir araya gelmiştir. Şehirlerde ise her bir sanat dalına özgü ayrı birliklerin varlığına rağmen, sayısal olarak yeterli bir örgüt oluşturamayan esnaf ve zanaatkarlar, benzer meslek gruplarını aynı çatı altında birleştirerek işbirliği oluşturmuşlardır. Bu durum, esnaf ilişkilerinin yürütülmesinde ve mesleki dayanışmanın sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Ahilik, hem şehir hem de kırsal alanlarda mesleki örgütlenme yapıları aracılığıyla toplumsal ve ekonomik işleyişe katkıda bulunmuş, meslek etiği ve iş kaygısı gibi ilkelerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Ahilik teşkilatının dinamik yapısı, Anadolu'daki esnaf ve zanaatkar topluluklarının bir araya gelme biçimlerini ve işlevselliklerini açıklamaktadır (Ekinci, 2008: 66).

Ahilik Teşkilatının Anadolu'daki İzleri

Ahilik, Anadolu'daki sosyal ve ekonomik yapının önemli bir parçası olarak öne çıkmıştır. Ahilerin yerleştiği şehirler, özellikle Kayseri, Konya ve Kırşehir gibi merkezler, sadece coğrafi konumlarıyla değil, aynı zamanda zengin kültürel mirası ve medeniyet birikimi ile de dikkat çekmektedir. 13. yüzyıldan itibaren bu şehirlerde kurulan Ahi teşkilatları, zanaatkarların mesleki dayanışmasını sağlarken aynı zamanda toplumsal adaletin tesis edilmesine de katkıda bulunmuşlardır (Erdem 2029: 210-211).

Ahilik teşkilatının Anadolu'nun muhtelif şehirlerindeki varlığına işaret eden en önemli kaynaklar arasında Seyahatnamelerin aynı bir önemi vardır. İbn Battuta ve

Evliya Çelebi, Osmanlı ve Türk tarihinin önemli seyahatnamelerinde Ahilik ve ahilerin toplum içindeki rolleri üzerine dikkat çekici gözlemler yapmışlardır. Bu iki seyyahın eserleri, Ahiliğin sosyal yapısını ve özelliklerini anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir.

İbn Battûta 14. yüzyılda yaptığı seyahatlerle tanınan önemli bir gezgin ve tarihçidir. Seyahatnâmesinde, önceki seyahatnâmelerden farklı olarak coğrafi özelliklerden ziyade insanların sosyal ve ekonomik hayatlarına, inançlarına ve geleneklerine odaklanmıştır. Bu yaklaşımı onu yalnızca tarihsel bir kaynak olmaktan öteye taşıyarak etnografik, antropolojik ve sosyo-kültürel açıdan da değerli kılmıştır. Bu noktada İbn Battûta, Ahilik, Ahiler ve Ahi Zaviyeleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir (İbn Battûta; 2005; Tökel, 2005: 886-890).

İbn Battuta, özellikle ahilerin sahip olduğu misafirperverlik, birlik ruhu, cömertlik ve alçak gönüllülük gibi niteliklere vurgu yapmaktadır. Onun gözünde ahiler sadece ekonomik bir yapı değil; aynı zamanda sosyal dayanışmanın da bir simgesidir. Ahlaki değerler ile birlikte meslekî dayanışma içinde hareket eden bu grubun toplumsal hayatta ne kadar etkili olduğuna dair izlenimler sunar (İbn Battuta: 2005: 404).

İbn Battûta'nın seyahati 1325 yılında başlamış olup yaklaşık otuz yıl sürmüştür. Bu süreçte Türkiye, Hindistan, Çin gibi birçok ülkeyi ziyaret etmiştir. Anadolu'daki Ahi teşkilatının varlığına dair gözlemlerini de ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır; Ahiliğin Türkmenlerin yaşadığı her bölgede yer aldığını belirtmiş ve Ahi zaviyelerinin sadece büyük şehirlerde değil, küçük köylerde bile bulunabileceğini vurgulamıştır. İbn Battuta'nın ziyaret ettiği Ahi zaviyeleri: Antalya, Burdur, Gölhisar, Milas, Denizli, Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Sivas, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa ve Gerle'dir (İbn Battûta, 2005; Şeker, 1993: 86-87). Bu on sekiz Ahi zaviyesi Antalya'dan Bursa'ya kadar geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. İbn Battûta'nın bu konuda yaptığı değerlendirmeler özellikle Ahilerin misafirperverlikleri üzerine yoğunlaşmakta; onlara olan hayranlığını dile getirmektedir. Yabancı misafirlere gösterdikleri ilgi, yiyecek temin etme konusundaki titizlikleri ve güvenlik sağlama yönündeki çabaları onun takdirine mazhar olmuştur (Yazıcı, 2009: 9-10; Deveci, 2021: 61)

Evliya Çelebi ise daha çok Ahilerin çalışma hayatına odaklanmaktadır. Onun çalışmaları; ahilerin iş disiplinleri, mühendislik becerileri ve üretim süreçleri üzerindeki etkinlikleriyle ilgili detaylar içerir. Özellikle debbağlar (deri işleyenler) grubu üzerinden yaptığı tanımlamalarla, Ahilik teşkilatının belli meslek gruplarında nasıl örgütlendiğine dair bilgiler vermektedir. Ancak İbn Battûta'nın seyahatnâmesi esnaf grupları veya zümreleri hakkında derinlemesine bilgi vermezken Evliya Çelebi'nin eserlerinde bu tür ayrıntılara daha fazla yer verildiği görülebilir. Bununla birlikte İbn Battûta'nın anlatımları Anadolu'daki sosyal yapıyı anlamada önemli ipuçları sunar ve Ahiliğin toplumsal rolüne dair derinlemesine bilgiler sağlar (Evliya Çelebi, 2004: 598; Tökel, 2005: 890-895; Aydemir, 2021: 37).

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinin İstanbul bölümünde Ahilik teşkilatına ve ahilerin yaşam tarzına dair derinlemesine bilgiler sunarak bu topluluğun sosyal yapısını ve kültürel değerlerini aydınlatmaktadır (Evliya Çelebi, 2004:208-333). Ahi Evran'ın kişiliği ve soyuyla ilgili açıklamaları, bu tarihi figürün Türk tarihindeki önemini vurgulamakta ve Ahilik teşkilatının köklerine ışık tutmaktadır (Evliya Çelebi, 2004: 353; Tökel, 2005: 890-895).

Evliya Çelebi, Ahilerin yaşam tarzlarını detaylandırarak onların meslek ahlakı, yardımlaşma geleneği ve insanseverlikleri hakkında zengin gözlemler yapar. Ahiler; işlerinde titiz olmaları, müşterilerine karşı cömert davranışları ve toplumda saygın bir yer edinmeleri ile tanınmışlardır. Bu özellikler onları sadece bir esnaf grubu olarak değil, aynı zamanda sosyal dayanışmanın önemli temsilcileri haline getirmiştir (Evliya Çelebi, 2004: 353; Tökel, 2005: 890-895).

Ahi Evran'ın karakteri üzerine yaptığı yorumlar, onun liderlik vasıflarını ve esnafları nasıl yönlendirdiğini anlamak açısından değerlidir. Aynı zamanda Ahi Evran'a duyulan bağlılık; Osmanlı Ahilik teşkilatında geleneklerin nasıl sürdürüldüğüne dair ipuçları verir (Evliya Çelebi, 2004: 598; Tökel, 2005: 890-895).

Evliya Çelebi'nin sunduğu bilgiler arasında Ahi teşkilatındaki adetler, gelenekler ile kullanılan eşya ve semboller de bulunmaktadır. Bu unsurlar; ahilerin kimliklerini pekiştiren unsurlar olarak karşımıza çıkar. Ahilik teşkilatının köklerini oluşturan en eski Türk geleneklerinden biri, misafirperverliktir. Bu gelenek, sosyal yaşamda önemli bir yer tutmuş ve Ahilik değerleri ile örtüşen bir nitelik taşımıştır. Ayrıca, diş kirası ve saçiadetii gibi gelenekler de, cömertlik ve misafirperverlikle sıkı bir ilişki içerisinde. Bu gelenekler, bireylerin aralarındaki ilişkilerde karşılıklı saygı ve dayanışmayı pekiştiren unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Ahilik, bu geleneklerden beslenerek, toplumsal dayanışma ve yardımlaşma ruhunu güçlendirmiş, esnaf ve zanaatkarlara yönelik etik ilkelerin gelişimine katkıda bulunmuştur. (Çelik, 2020: 437-438) Bu bağlamda, Ahiliğin misafirperverlik gibi köklü değerlere dayanan bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir.

Evliya Çelebi'nin gözlemleri sayesinde hem geçmişe dönük bir bakış açısı sunulmakta hem de Ahiliğin Türk kültürü içindeki yeri daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle İstanbul'daki esnaf ilişkilerinin kökenleri incelendiğinde Evliya Çelebi'nin eserinin önemi daha da belirginleşir; çünkü bu eser yalnızca tarihsel bir belge değil aynı zamanda sosyal dinamikleri anlamak için de önemli bir kaynaktır (Evliya Çelebi, 2004 597;Tökel, 2005: 890-895).

Teşkilatın Eğitim Modeli

Ahilik teşkilatında eğitimin büyük bir önemi vardır. Eğitim sadece mesleki değil, dini, ahlaki, edebi ve ilmi bir eğitimidir. Bu çift yönlü eğitim ile teşkilat, ahileri dünyevi ve uhrevi hayata hazırlıyorlardı. Beşikten mezara kadar devam eden bu süreçte bir yaş kısıtlaması yapılmadan eğitim verilmiştir (Balci, 2018: 374). Teşkilat içerisinde verilen eğitim ve öğretimin temel amacı ahlaki, vasıflı, terbiyeli elemanlar yetiştirmektir. Adaylar, yapacakları işin tüm detaylarını ve inceliklerini dükkân ve atölyelerde ustaların yanında öğrenerek mesleki eğitim almışlardır.(Çoban, 2018: 93).

Üyelik ve Terfi

Ahilik teşkilatında üyelik ve içeriden yükselme, belli bir aşama ve ritüellerin sistematik şekilde yapılması ile gerçekleşirdi. Tarihi seyri içinde bazı değişikliklerine rağmen üyelik iki aşamada gerçekleştiriliyordu. Örgüte girmeyi isteyen bir kişi yani "talip", kendisini üyeliğe kabul edecek olan bir asil azaya başvururdu. Yeni ahi adayı yamaklık ve çıraklık döneminden sonra kendi meşrebine uygun olan bir meslekte eğitimine başlardı. Bu eğitimin ilk basamağı olan yamaklık döneminde aday en fazla 10 yaşında olması gerekiyordu. İki yıllık ücretsiz bir eğitim sonunda yamaklar törenle çırak olabiliyorlardı (Ekinci, 2008: 68; Ceylan, 2013: 70).

Ahili teşkilatından yamaklık yapan kişi özel bir törenle çıraklığa yükselirdi. Çıraklık aşaması, mesleklerle göre farklı sürelerde olmakla birlikte ortalama üç yıllık bir süreçtir (Balci 2018: 369). Bir sonraki aşama ise kalfalıktı. Çırak ve kalfaların bu süreç içerisinde kılıç kuşanmaları, ata binmeleri, spor ve askeri eğitim görmeleri sağlanırdı. Kalfalık sürecini başarıyla tamamlayan aday, ahi vekillerinin başkanı olduğu ustalar meclisinde, ustalık maharetlerini ispat ettiği bir imtihana tabi tutulurdu. İmtihana girmeden önce ustası kalfasına otuz gün öncesinden kararı bildirirdi. Böylece kalfa dükkân bulması için gerekli zamanı kazanmış olurdu. Kalfanın dükkânı bulmasının ardından ustası, bunu kâhyaya bildirirdi. Böylece törenin yapılması kararı verilmiş olurdu. İmtihani başarıyla geçmesinin ardından ilkbaharda yapılması gelenek halini alan ustalık töreni ile kalfa usta unvanı alarak mesleğine başlamaya hak kazanırdı (Bulut, 2009: 30; Balci, 2019: 370). Bir üst makama terfi edilme merasimine Şed Kuşanma Töreni (Diploma Merasimi) adı verilmektedir. Bu tören esnasında şed veya peştamal kuşanmak, şerbet içmek ve şalvar giymek ortak ritüeller arasındadır (Arslan, 2015: 255). Ayrıca ahilik teşkilatı çırak ve kalfa adayların birbirleriyle iyi geçinmeleri ve haklarında herhangi bir şikâyet olmaması gerekirdi. Böylelikle bir iç denetim mekanizmasının uygulanmasını sağlanmış oluyordu (Sarioğlu, 2013: 538).

Hiyerarşik Düzen

Ahi teşkilatının yönetim biçimine bakıldığında, hiyerarşik düzeni görmek mümkündür. Bu yapı, evrensel düzenle uyumlu olarak, en alttan en üste doğru bir gidiş veya inişi takip ettiği gibi basamaklarda bulunan kişilerin isim ve görevleri sosyo-kültürel birtakım nitelikler taşımaktadır. Bu sıra sistemi, Ahi teşkilatlarına girişte ve daha sonra da yükselme sürecinde bir takım inanç ve uygulamalarda çeşitli prensip ve ritüellerle birlikte uygulanıyordu. Bu durum hem grup içindeki birliğin güçlenmesini hem de grubun diğerleri arasından ayrılmasını sağlayan bilişsel ve kültürel gerçekliğin bir sonucudur (Altın, 2018: 147).

Ahi birliklerinin teşkilatlı bir yapı olmasının en büyük etkeni kendi içlerinde hiyerarşik bir düzen sağlamış olmalarıdır. En alt kademelerden başlayıp en üstte doğru bir silsilenamenin varlığı söz konusudur. Yamaklıktan en üst kademe olan ahi babalığına kadar olan silsile içerisinde mevcut olan sıfatlar bir statü farklılaşmasının getirisi değil,

hiyerarşik yapının bir göstergesidir (Altın, 2018: 147). Teşkilat temel itibarıyla ustalar, kalfalar ve çıraklardan meydana gelmiştir. Bu birlikleri arasında Türk örf ve adetlerinin uygulandığı, can ve mal birlikteliğinin sağlandığı bir dayanışma anlayışı vardır. Teşkilat bu haliyle bütün çalışanları aynı çatı altında toplayan ve aralarında dengeyi korumayı başarmış bir teşkilattır (Ekinci, 2008: 74). Tesis ettikleri etkin ve güçlü teşkilat yapısı sayesinde ekonomik yapının kontrolünü sağlıyorlar, toplumsal hayata yaşayış tarzları ile örnek oluyorlar ve şehirlerin kurulmasına öncülük ediyorlardı. Hiyerarşik düzende sıkı bir eğitim ve disiplinli bir çalışma ve erdemli davranışlarıyla topluma örnek oluyorlardı (Şahin, 2021: 73).

Yönetim, Organizasyon Ve Görev Dağılımı

Ahilik teşkilatı şehir içerisindeki en üst makamda *Ahu Baba* veya *Ehi Baba* olarak da anılan *Ahi Baba* bulunuyordu (Kazıcı, 1988: 527). Ahi birliklerinin başkanı olan Ahi Baba'larının görev ve yetkilerinin neler olduğu hakkında fütüvvetnamelerde bir kayıt yoktur. Fakat Ahi Evran zaviyesi postnişinlerinin elinde bulunan bir Hattı Hümayunda; zaviyenin bakım ve onarımı, esnaf içerisinde pirlerin yoluna ters ve fütüvvete aykırı davranışlarda bulunanların cezalandırılıp dükkânlarının kapatılabileceği kaydedilmiştir (Çağatay, 1974: 99-100). Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Ahi Babaları'nın yerini seçimleri kadılar tarafından yapılan kethüdalara bırakmıştır. Bu durum teşkilatın eski işlevini kaybetmesiyle alakalıdır (Şahin, 2021: 78-79).

Ahi teşkilatların üyeleri, Neşet Çağatay'ın tespitlerine göre, dokuz sınıftan oluşmaktadır. En alt sınıfta "yiğitler", en üstte ise "Şeyh ül-meşayih" adı verilen şeyhlerin başkanları bulunmaktaydı. Ayrıca her sınıfta içerisinde, nakib, duacı, çavuş ve kethüda gibi görevliler de vardı (Çağatay, 1974: 138).

Esnaf şeyhinin başlıca görevleri arasında;

1. Esnafın problemlerini çözüme kavuşturmak. Esnaf şeyhinin en temel görevlerinden biri, esnaf üyelerinin karşılaştıkları sorunları tespit etmek ve bu sorunlara etkili çözümler geliştirmektir. Bu, hem bireysel hem de toplumsal bir sorumluluk taşır. Esnafın refahı ve motivasyonu için sorunların çözümü, dayanışma kültürünün güçlenmesine katkı sağlar.
2. Esnaf orta sandığını¹ idare etmek. Esnaf orta sandığı, esnafın finansal dayanışmasını ve güvencesini sağlama işlevi görmektedir. Esnaf şeyhinin bu sandığı yönetmesi, mali disiplin ve şeffaflığın teşvik edilmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda, ortak kaynakların etkin yönetimi, esnaf üyeleri arasında güvenin tesis edilmesine yardımcı olmaktadır.
3. Birliğe ait binaların bakım ve onarımını yaptırmak. Esnaf şeyhleri, birlik binaları, esnafın toplanma ve dayanışma alanlarıdır. Bu binaların bakımı ve onarımı, hem fiziki hem de sosyal bir alanın korunmasını sağlar. Esnaf şeyhinin bu konudaki sorumluluğu, birlik

bilincinin ve toplumsal aidiyet duygusunun güçlenmesine zemin hazırlamaktadır.

4. Usta, kalfa, çırak ve yamak törenlerini düzenlemek gibi çeşitli sorumluluk ve yetki alanına vardır. Esnaf şeyhinin usta, kalfa, çırak ve yamak gibi farklı unvanlara sahip esnaflar arasında eğitim ve kariyer gelişimini destekleyici törenler düzenlemesi, mesleki standartların belirlenmesine ve aktarılmasına yardımcı olur. Bu tür etkinlikler, mesleki becerilerin gelişmesine katkıda bulunur ve geleneklerin sürdürülmesini teşvik etmektedir. Esnaf şeyhinin temel görevleri arasında eğitim ve mentorluk vermek de bulunmaktadır. Usta ve çırak ilişkisini kuvvetlendirmek, meslek bilgilerinin aktarımını sağlamak ve yeni nesil esnafın yetişmesine katkıda bulunmak, sürdürülebilir bir ekonomik yapı için kritik öneme sahiptir.
5. Şeyh esnafa dair türlü meseleleri görüşmek, fikir almak üzere yönetim kuruluna başvururdu. Esnaf şeyhinin esnaf camiası ile hükümet ve diğer kurumlar arasında bir köprü işlevi görmesi, esnafın taleplerinin ve sorunlarının çözüm sürecine katkıda bulunur. Bu rol, esnafın sosyal ve ekonomik çıkarlarını koruma görevini destekler (Ekinci, 2008: 75).

Esnaf şeyhinin bu görevleri, Ahilik teşkilatının temel prensipleri doğrultusunda esnaf camiasının dayanışma, eğitim ve gelişim süreçlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için oldukça önemlidir. Bu işlevlerin etkin bir şekilde yürütülmesi, hem esnaf bireylerinin hem de genel olarak toplumsal ekonomik yapının güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Yönetim kurulu içerisinde hiyerarşik olarak, esnaf kethüdası, yiğitbaşı, işçibaşı ve ehl-i hibre adlı idareciler bulunmaktaydı (İpek, 2025: 2). Yine yönetim kurulu içinde yer alan idareciler olağan üstü bir durum söz konusu olduğunda şeyhin çağrısıyla bir araya gelirlerdi. Kurul mensuplarının yetki alanları farklı idi. Yiğitbaşılar, ahi birlikleri içerisinde rütbe dağılımı, hammadde dağıtımı ile disiplin ceza uygulamalarının yürütülmesinden görevli idiler. Örneğin, bir esnaf aynı meslekten olan bir başka esnaftan şikâyetçi olması durumunda davayı kendi yiğitbaşısı nezdinde açardı. İki farklı esnafın şikâyeti söz konusu olduğunda ise, esnaftan biri debbağ esnafından değil ise dava debbağ yiğitbaşısına havale edilirdi. Çünkü debbağ esnafının öteki esnaftan daha üstün bir konumu vardı. Bu durum pirlerinin Ahi Evran olmasından kaynaklanıyordu. Çavuşbaşı da denilen işçibaşılar çoğunlukla mamullerin kontrolü ve ürün kalitesi gibi konularla ilgilenirlerdi. Ehl-i hibre ise esnafın aralarındaki ve yöneticileri ile olan anlaşmazlıklarda hakemlik yaparlardı (Cora, 2017: 7; Ekinci, 2008: 75). Ahi teşkilatındaki bu hiyerarşik yapılanma, esnaf dayanışmasını ve toplumsal yapıyı sürdürülebilir kılmak için gerekli olan hukuki ve sosyo-kültürel çerçeveyi sağlamaktadır.

Ahi teşkilatının yönetim kurulunun düzenli toplantıları, esnaf camiasının işleyişinde önemli bir rol oynamaktadır. Her ayın birinci ve üçüncü Cuma günlerinde yapılan bu toplantılarda, esnaf şeyhinin başkanlığında alınan kararlar, esnaflar arasında koordinasyon ve işbirliği sağlamak amacıyla

¹ Esnaf orta sandığı, ahilik birliği içerisinde yardımlaşma ve esnafları tefecilerden korumayı amaçlayan güvenlik amaçlı oluşturulan bir birimdir.

oluşturulmuştur. Esnaf şeyhinin on beş günlük rapor sunumu, alınan kararların uygulanabilirliğini, sonuçlarını ve esnafın genel durumunu değerlendirmeye olanak tanımıştır. Bu süreç, esnafın faaliyetleri üzerindeki şeffaflığı artırırken aynı zamanda hesap verebilirlik anlayışını pekiştirmektedir. (Çağatay, 1974: 147; Ekinci, 2008: 75). Toplantılar, esnafın mesleki ve sosyal ilişkilerini güçlendirmekle birlikte, sürekli iyileştirme ve gelişim adına önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu düzenli iletişim, esnaf teşkilatının dayanışmasını ve etkinliğini sürdürmesinde kritik bir mekanizma olarak öne çıkmakta ve Ahi kültürünün temel değerlerini yaşatmayı desteklemektedir.

Her esnafın bütün işleri mütevellî tarafından yürütülürdü. Her işte esnafa karşı sorumlu olan mütevellînin belli başlı görevleri arasında; esnafın ve esnaflığa dair bütün anlaşmazlıklarını, sorunlarını halleder, düzenler, esnaf sandığı gelirlerini toplar, esnafa ait yapıların gereken tamirlerini yaptırır, hayır kurumlarını yönetir, maaşlı kişilerin maaşlarını taksimini yapar, artan paranın gelir getirmesi vardır. Bunlardan başka işçileri ve görevlileri atar, değiştirir veya işten el çektirirdi. Esnafın genel ve özel durumlarını sürekli olarak inceler, yönetim kuruluna başkanlık eder ve toplantılara katılırdı (Çağatay, 1974: 144).

Mütevellînin yanında, üstadların seçtiği beş kişilik bir kurul vardır. Bu kurul, mütevellînin dairesinde ve onun başkanlığında toplanır. Mütevellî, esnafa ait her konuyu bu kurulda görüşürdü. Alınan kararlardan mütevellî ile birlikte yönetim kurulu üyeleri, yürütmeye yalnız mütevellî sorumludur. Yönetim kurulu, mütevellînin mali işlerini sürekli olarak denetler ve istediği zaman toplu olarak sandık mevcudunu sayardı (Çağatay, 1974: 144).

Mütevellî öldüğü veya görevinden ayrıldığı vakit yerine geçecek kişinin seçimi hemen yapılırdı. Mütevellî seçilecek olan kişi de bazı özellikler aranırdı. Öncelikle kişinin en az üç üstad yetiştirmesi, doğru, namuslu, iyi kalpli ve iyiliksever birisi olması şart koşulmuştu. Yeni seçilen kişinin adı esnafa duyurulurdu. Aynı toplantıda yönetim kurulu seçilirdi (Çağatay, 1974: 144-145).

Yönetim kurulu üyesi olabilmek için beş yıldır üstad sınıfında bulunmuş olmak, herhangi bir mahkûmiyeti olmamak, esnaf arasında dürüst, namuslu ve ahlaklı olarak tanınmak şarttır. Dördü içerden, biri dışardaki üstaplardan seçilen beş kişilik kurulun seçiminden sonra bu seçilenlerin adları, bir üstad tarafından bu seçim sırasında hazır bulunmayan yeni mütevellîye gizlice bildirilir. Mütevellî bu kişilerle çalışabileceğini söylediği takdirde özel bir törenle karşılanarak odaya alınıp tebrik edilir ve büyük kurula durum bildirilirdi (Çağatay, 1974: 145; Keleş, 2017: 145).

Yeni mütevellî çalışacağı kurulu kendi seçerdi. Yapılan seçim sonrası kurul başkanı mütevellî toplamda beş üyeyi yanına alarak şer'iyye mahkemesinden alınan onayla birlikte kendisine "mütevellîlik asası" verilerek görevine başlardı. Sonrasında mütevellî eski ve yeni yönetim kurullarını toplantıya çağırıp eski mütevellînin hesaplarını inceler, sonucu büyük kurula onaylatıp esnafa ilan ettirirdi (Çağatay, 1974: 145).

Büyük Meclis

Ahi birlikleri içerisinde en üst organ olan büyük meclis, yerleşim yerlerinde faaliyet gösteren bütün esnaf şeyhlerinin toplanmasıyla oluşturulurdu. Büyük Meclis, Osmanlı toplumunun dinamik yapısını ve çeşitli meslek gruplarının nasıl organize olduğunu gösteren önemli bir teşkilattır. Bu meclis, farklı zanaat ve meslek mensuplarının bir araya gelerek kendi haklarını savunmaları, işbirliği yapmaları ve mesleki standartları belirlemeleri amacıyla oluşturulmuştur (Oncar, 2016: 37).

Büyük Meclis'in oluşumunda yer alan çeşitli meslek grupları şunlardır: Büyük Meclis: Çiftçiler, Debbağlar (Dericiler/Deri Tabaklayıcılar), Hallaçlar (Pamuk Atıcıları), Yorgancılar, Pabuççular, Keresteciler, Nalbantlar, Sandıkçılar, Haytaplar (Hayvan Hakları Koruyucuları), Dokumacılar, İplikçiler, Şekerciler, Leblebiciler, Aktarlar, Nalıncılar, Berberler, Ekmekçiler, Göncüler (Dericiler), Bıçakçılar ve Kuyumculardan meydana gelirdi (Uçma, 2011: 119-122; Keleş, 2017: 145).

Büyük Meclis, Ahilik teşkilatının önemli bir unsuru olarak, esnafın yönetimi, denetimi ve sorunlarının çözümünde kritik bir rol oynamaktadır. Büyük Meclis'in temel işlevleri şunlardır:

Esnaf Şeyhlerinin Takibi: Esnaf şeyhlerinin esnafa karşı tutum ve davranışlarını izlemek. Bu izleme, esnafın haklarının korunması ve adil bir yönetim anlayışının tesis edilmesi açısından önemlidir.

İdare Kurullarının Gözetimi: Esnaf kolları idare kurullarının düzenli toplanıp toplanmadığını denetlemek. Bu, esnafın karar alma süreçlerine aktif katılımını teşvik ederken, kurumsal işlerlik ve süreklilik açısından da gereklidir.

Cezaların İncelenmesi: Esnaf kolu idare kurullarınca verilen cezaları gözden geçirip uygun olanları onaylamak; uygulamaları denetlemek. Bu mekanizmanın varlığı, esnaf arasında adalet duygusunu pekiştirir.

Kararların Değerlendirilmesi: İdare kurulları tarafından çözülemeyen veya esnaf şeyhleri tarafından getirilen konuları inceleyip sonuçlandırmak. Bu durum, karar alma süreçlerini hızlandırır ve sosyal huzuru destekler.

Yıllık Hesapların İncelenmesi: Esnaf şeyhlerinin yıllık hesaplarını kontrol etmek; uygun olanları onaylamak ve usulsüzlük durumlarında gerekli işlemleri yapmak. Usulsüzlüklerin araştırılması, esnafın güvenilirliği açısından kritik bir işlev üstlenir.

Şikâyetlerin Araştırılması: Hakkında şikâyetle bulunan esnaf şeyhleri hakkında araştırma yapmak, görevlerini kötüye kullanıp kullanmadıklarını incelerken gerekirse suç işleyenlerin görevine son vermek. Şikâyetlerin incelenmesi, yönetimin hesap verebilirliğini artırır ve görevlerini kötüye kullanmaların denetlenmesi ile esnaf arasında güvenin tesis edilmesine yardımcı olur.

Hükümetle İletişim Sağlama: Esnafla ilgili meselelerde hükümet yetkilileriyle görüşmek ve sorunların çözülmesini sağlamak. Bu, esnafın çıkarlarının korunması açısından kritik bir öneme sahiptir.

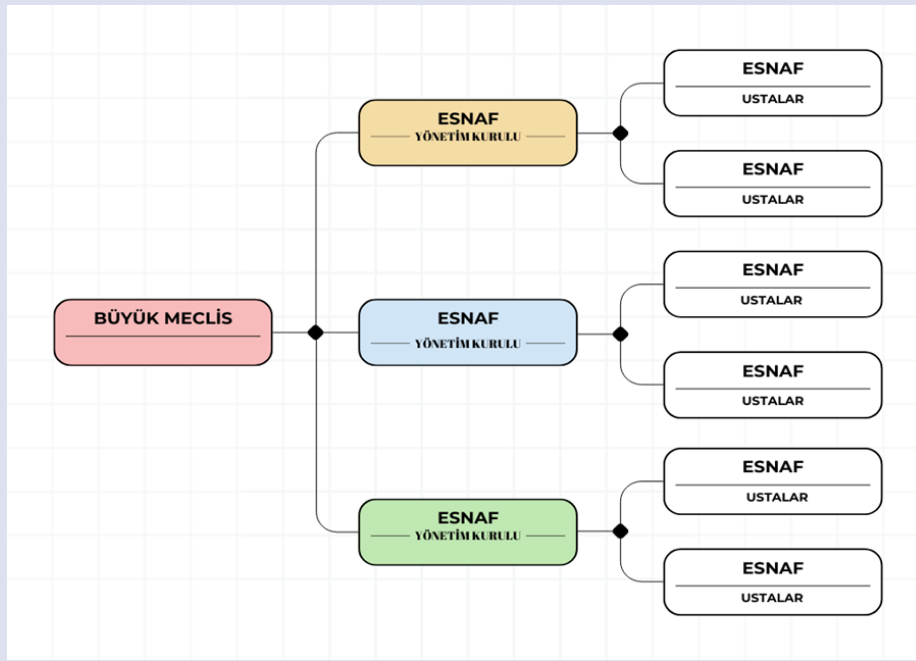
Hükümet Kararlarının Denetimi: Hükümet tarafından alınan kararların esnafın menfaatine uygun olup olmadığını araştırmak; gerektiğinde hükümetten taleplerde bulunmak. Bu durum, esnafın ekonomik refahını koruma amacı taşımaktadır.

Görüşme Talebi Üzerine Toplanma: Ahi Baba vekilince görüşülmesi istenen konuları ele alıp karara bağlamak. Bu durum kolektif karar alma süreçlerinin işlerliğini artırırken, esnafın katılımcılığını da teşvik eder. Ceylan, 2012: 34; Çağatay, 1997: 130; Ekinci, 1990: 76; Uçma, 2011: 122; Keleş, 2017: 145-146).

Bu bağlamda Büyük Meclis'in işlevleri, esnaf teşkilatının yönetiminde disiplin, şeffaflık ve adaletin sağlanmasına yönelik bütüncül bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu işlevlerin etkin bir şekilde yürütülmesi,

Ahilik felsefesi çerçevesinde sürdürülebilir bir ticaret ve dayanışma ortamının oluşturulmasına katkıda bulunur.

Büyük Meclis her ayın son Cuma günü toplanarak gündemindeki meseleleri görüşmekteydi; bu düzenlilik, meclisin etkinliği için kritik öneme sahipti ve böylelikle esnaflar arasında koordinasyon ile dayanışmayı sağlamaktaydı. Bu yapı sayesinde Ahilik Teşkilâtı'nın disiplinini koruma ve üyelerini meslek ahlakına uygun davranmaya teşvik etme amacı güdülmüştür (Bayram, 2012: 91; Gürata, 1975: 105).

Resim 1. Ahiliğin Yönetim Yapısı Şeması
Figure 1. ?????????

Denetim ve Ceza Uygulaması

Ahilik teşkilatı, Selçuklular döneminde esnaf ve sanatkarların mesleki etik kurallarını belirleyip uygulamak amacıyla oluşturulmuş bir sistemdir. Bu sistem, sadece mesleki standartları değil aynı zamanda toplumsal ilişkileri de düzenleyen kapsamlı bir yapıya sahiptir. Ahilik teşkilatındaki denetim ve ceza sistemi, üyelerin meslek ahlakına uygun davranmalarını sağlamak için büyük önem taşır (Ekinci, 2008: 79).

Ahiliğin temel dinamiklerinden biri olan denetim mekanizması sayesinde, esnafların tutum ve davranışları sıkı bir şekilde izlenmiştir. Kurallara aykırı hareket eden esnaflar ise çeşitli cezalara tabi tutulmuştur. Bu cezalar genellikle tüketiciyi aldatma, bozuk mal üretme veya yüksek fiyatla mal satma gibi durumlar için uygulanmıştır (Demir, 1998: 33).

Ahi şecerenâmelerinin en belirgin özelliklerinden biri, ahilik âdâbı, erkânı, kural ve törelerine uymayan davranışta bulunan ocak mensuplarının cezalandırılmasıdır. Bu uygulama, Ahilik geleneğinin belirli bir düzene uygun şekilde yüzyıllar boyunca bozulmadan

sağlıklı bir şekilde yaşamasına zemin hazırlamıştır. Kurallara uygun davranmanın, toplumsal düzenin sürdürülebilirliği açısından en temel unsurlardan biri olduğu kabul edilmektedir. Ahilik töresine aykırı hareket eden bireylerin, işledikleri suçun niteliklerine göre cezalandırılması, toplum düzeninin korunması açısından ne kadar önemliyse, aynı şekilde ocak mensuplarının da kendi kuralları çerçevesinde cezalandırılması, Ahilik kültürünün sürekliliği için elzem bir unsurdur. Şecerenâmelerde, işlenen suçlara karşılık verilecek cezalar ve bu cezaların nasıl uygulanacağına dair ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bu düzenleme, ahilik teşkilatının disiplinini ve toplumsal düzenini sağlama işlevini güçlendirmiştir (Öntuğ, 2018: 846-847).

Ahilik teşkilatı içerisinde oluşturulan denetim mekanizması ile ceza uygulaması yönetim ve idare anlayışına uygun hareket eden idareciler tarafından uygulanırdı. Teşkilatın üyeleri arasında iş ahlakına uygun davranış sergileyip sergilemedikleri sık sık denetlenirdi. Ahilik ahlak ve kaidelerinin etkili bir şekilde uygulanması amacıyla her türlü şikâyet kapısı açık bırakılmıştır. Dolayısıyla teşkilat, üyeleri aleyhine dava açılabilirdi (Ekinci, 2008: 79).

Yiğitbaşının Rolü

Cezaların uygulanmasında önemli olan unsurlardan biri de şikâyet mekanizmasıdır. Aynı mesleği icra eden bir esnaf diğere şikâyetinde bulunduğunda bunu kendi yiğitbaşısı aracılığıyla yapabilirken; eğer şikâyetçi esnaf olmayan biriye, yine ilgili esnafın yiğitbaşısına başvururdu. Eğer taraflardan biri debbağ (deri tabaklayıcısı) ise bu durumda davanın debbağ yiğitbaşısına sunulması gerekirdi çünkü debbağlar diğere zanaat grupları arasında özel bir konuma sahipti (Ekinci, 2008: 80; Uçma, 2011: 128-129; Soykut, 1971: 120).

Teşkilat içerisinde yiğitbaşına gelen şikâyetler incelenir, kendisini karar vereceği türden bir dava ise esnaf azalarını toplayıp, fikirlerine başvurduktan sonra karara varılmasını sağlardı. Eğer tereddütte bulunduğu hususlar söz konusu olursa esnaf şeyhinin, ahi baba vekilinin toplantıda bulunması durumunda onların fikirlerine başvururdu. Tüm esnaf için verilen hükmün temyize gidilmesi için herhangi bir engel söz konusu değildi. İtiraz hakları açık tutulur, böylelikle alınan kararların daha güvenli ve sağlıklı olunması sağlanmış olurdu. Daha hafif davalarda ise yiğitbaşı kendi inisiyatifini kullanıp karar verebiliyordu. Özellikle yapmış olduğu denetimlerde tespit ettiği aksaklıklarda cezayı hemen verirdi (Ekinci, 2008: 80). Ahi teşkilatındaki bu yapı, adaletin sağlanmasında dinamik ve esnek bir yaklaşım sergileyerek, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde güven oluşturma görevini başarıyla yerine getirmektedir.

Ahi teşkilatında idarecilerin denetimi büyük meclis tarafından yapılırdı. Büyük meclis üyeleri esnaf şeyhi tarafından tutulan yıllık hesapları denetler, gelen şikâyetleri incelerdi. Meclisin suçlu olarak gördüğü idari görevlileri azletme yetkisi vardı (Ekinci, 2008: 80).

Davalının cezasını kabul etmesi istendikten sonra cezaya hemen geçilirdi. Davalının itiraz etmesi cezasının ertelenmesine bir sebep teşkil etmiyordu. Yiğitbaşı davalıya “yolsuzsun” diye tebliğ ederek suçlu olduğunu beyan ederdi. Suçlu ise “yolumdayım” diyerek uygun görülen cezayı kabul ettiğini ifade ederdi. Verilen karar uymak istemeyenleri ise daha ağır cezalar beklerdi (Ekinci, 2008: 81).

Cezaların Niteliği

Ahilik, dürüstlüğü ön planda tutarak güçlü bir yardımlaşma ve dayanışma teşkilatı oluşturmuş, bu bağlamda nitelikli ustaların yetişmesini sağlamıştır. Ahiler, hile yapan bireyleri kendi aralarında cezalandırarak, sağlam ve kaliteli mal üreten ve satan esnafları koruma altına almışlardır. Bu durum, ahilik teşkilatının içindeki esnafın güvenilirliğini artırarak, kaliteli hizmet sunumunu teşvik etmiştir. Ayrıca Ahilik, kendi iç dinamikleri sayesinde etkin bir oto-kontrol mekanizması kurmayı başarmıştır. Bu mekanizma, ahilik ilkelerine aykırı davranışları önlemek ve disiplin sağlamak amacıyla işlev görerek, bireylerin mesleki etik ve sosyal sorumluluk bilincini sürekli olarak geliştirmiştir. Sonuç olarak, ahilerin oluşturduğu bu yapı, hem ekonomik hem de sosyal anlamda sürdürülebilir bir ticaret ortamı sağlayarak, toplumun genel refahına katkıda bulunmuştur (Bayram, 1994: 300-301).

Ahilik teşkilatı cezaların eğitici ve uzlaştırıcı olmasına özen gösteriyordu; dolayısıyla verilen cezalar onur kırıcı olmaktan çok islah edici nitelikteydi. Küçük suçlar için yapılan işlemler arasında “özür dilemek” ya da “çay ya da kahve ikram etmek” gibi hafif yaptırımlar yer alıyordu (Keleş, 2017: 151). Ancak suçun büyüklüğüne göre daha ağır yaptırımlar da mevcuttu: Bunlar arasında; suçlu kişiyi masraf çıkarmaya zorlamak, dükkân kapatmak veya kurban kesmeye mecbur bırakmak, hammadde dağıtımından mahrum bırakmak, diğere esnafa selam vermemek veya yardım etmemek gibi cezalarda mevcuttu. (Keleş, 2017: 152). En ağır ceza ise “pabucu dama atılma” şeklindeki bir uygulamaydı ki, bu ceza yolsuzluk yapan, kalitesiz mal üreten ya da tüketiciyi kandıran esnafa verilirdi. Bu sembolik uygulama ile teşkilattan uzaklaştırılan kişinin sosyal statüsü ciddi şekilde zedelenirdi (Soylut, 1971: 120).

Ahili teşkilatında ceza esnafın kurallara uyması için gerekli görülüyordu. Bilhassa ağır suçlar haricinde küçük düşürücü cezalardan kaçınılmıştır. Ceza uygulamasında yaşın da önemi büyüktür. Davalının yaşı küçük olması durumunda çoğu zaman uygulanan ceza özür dilemek, çay veya kahve ısmarlatmak idi (Ekinci, 2008: 80). Daha ağır suçlarda ise, suçluya ikram ve masraf yapmaya zorlamak, dükkân kapatma, lokma çıkartmaya mecbur bırakmak, kurban kesmek, ham madde dağıtımının dışında bırakmak, yardım etmemek, selamlaşmamak geçici veya kalıcı olarak Ahilik teşkilatından ihraç etmek gibi cezalar da uygulanırdı (Ekinci, 2008: 80-81; Uçma, 2011: 129; Gülerman ve Taştekel, 1993: 20; Soykut, 1971: 120).

Esnaf ve sanatkârların işleri hakkında yazılan ahi tüzüklerinde; kasap esnafının her zaman eti temin etmeleri gerektiğini, narhtan eksik satmaları halinde bir akçe alınması gerektiğini, eğer buna razı olmadıkları durumda ise hapsedilecekleri ifade edilmiştir. Bezzaz esnafının sattıkları ürünlerde eksik arşın kullanmaları halinde değnek cezasına maruz kalacakları yazılıdır. İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar’da bulunan 94 adet enfiyeciler esnasının devlet enfiyesinden başka bir esnafiye alması durumunda kürek cezasına çarptırılmaları, ısrar etmeleri durumunda da gedikleri ellerinden alınacağına dair bir fermân kaleme alınmıştır (Çağatay, 1974: 113,118, 127-128).

Şecerenamerde Yer Alan Ceza Müeyyideleri

Kadim toplumlara ait bir gelenek olan şecere/silsilelerin kayıtlı olduğu yazılı metinler arasında yer alan ahi şecereleri, ahilerin uymaları gereken âdab, erkân ve kuralları açık ve net bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu şecerelerde, ahilik camiasında işlenen suçların karşılık geldiği cezaların yanı sıra, bu cezaların uygulama biçimleri de ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Şecerelerde belirlenen kurallar, ahiliğin temel değerlerini ve mesleki etik anlayışını yansıtarak, toplumsal düzenin ve disiplinin sağlanmasına yönelik önemli bir işlev üstlenmektedir. Herhangi bir âdab ihlali durumunda uygulanacak cezalar, bireylerin davranışlarını düzeltmeleri için birer uyarı niteliğinde olup, meslek mensuplarının sorumluluklarını hatırlatmaktadır. Ahi şecereleri, sadece

cezai müeyyideleri değil, aynı zamanda bu cezaların affedilmesi için gereken koşulları da detaylı bir şekilde sunmaktadır. Özellikle, pişmanlık göstermek ve özür dilemek gibi durumların, suçların affına nasıl zemin hazırladığına dair açıklamalar içermektedir. Dolayısıyla, bu metinler sadece bir disiplin aracı değil, aynı zamanda ahlaki değerlerin teşvik edilmesi ve bireylerin topluluk içindeki yerlerini yeniden kazanmalarına olanak tanıyan bir rehber niteliğindedir. (Öntuğ, 2018: 846-847).

Şecerenamelerde tespit edilen en yaygın ceza yakasını kesip borkünü almaktır. Bork, deriden imal edilen bir çeşit başlıktır ve borkü alınan bir ahinin halk arasında dolaşması hoş karşılanmazdı. Yakası kesilen ve borkü alınan bir ahi böylelikle ocaktan çıkartılmış sayılıyordu. Bazı durumlarda ise bu ceza yeterli görülmemiş ve değnek cezası da eklenmiştir. Şecerenamelerde uygulanan bir diğer ceza usulü ise şakirdliğe düşürülmedir. Bilhassa Ahi Babaların karşısında el kol sallayarak konuşan ustaların saygısızlığı affedilmemiş ve bir kıdem düşüşü söz konusu olmuştur. Yine şecerenamelerde cezaların hangi koşullarda affedildiği de yazılıydı. Suçu tespit edilen bir ahinin bunu kabul etmesi ve özür dilemesi halinde affedildiği görülmüştür (Öntuğ, 2018: 848).

Ahilik geleneğinde, âdâb ve erkâna uymayan ocak mensuplarının cezalandırılması, disiplinin sağlanması ve toplumsal düzenin korunması açısından son derece önemli bir mekanizma oluşturur. Şecerenâmelerde, bu cezaların affedilmesi veya kaldırılması, bireylerin pişmanlık duyması, özür dilemesi gibi belirli koşulların yerine getirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Örneğin, on yıllık bir kıdemli kalfanın cezasının affedilmesi için belirli bir süreç ve davranışlar gerekmiştir. Şecerenâmelerde, kalfanın makremesini boğazına takarak, zaviye kapısına kurban asmayı ve yüz sürmeyi içeren bir affetme ritüeli açıklanmaktadır. Bu ritüel, kalfanın özür dileme ve topluma yeniden kabul edilme isteğini simgeler. Eğer belirttiği koşulları yerine getirirse, üç günün ardından suçu affedilmekte ve tekrar postuna oturmasına izin verilmektedir (Öntuğ, 2018: 848).

Şecerenâmelerde yer alan farklı ceza türleri de dikkate değerdir. Bu cezalar arasında "ıdam," "iş yeri kapatma" ve "elbiselerin çıkarılıp ocaktan kovulması" gibi uygulamalar bulunmaktadır. İdam cezası, ahiliğe aykırı davranışlar sergileyenler için en ağır sonuçtur ve özellikle debbağlar için dil uzatan veya onlara hakaret eden bireylere uygulanmıştır. Aynı şekilde, iş yeri kapatma cezası da, ahilik kurallarına uymayan esnafı karşı bir yaptırım olarak öne çıkmaktadır. Ahi zaviyeleri, ticari faaliyetlerin merkezleri olduğundan, buradan tedarik edilen malların güvenliği ve ahlaki değerlerin korunması adına bu tür yaptırımların gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ocağın herhangi bir kuralını ihlal edenler ise, topluluktan dışlanarak elbiseleri çıkarılıp kovulma cezası ile karşılaşabilmektedir (Köksal, 2011: 287-289; Öntuğ, 2018: 848). Bu bağlamda, ahilik teşkilatının geleneksel yapısının bozulmaması adına belirlenen kurallar ve uygulanan cezalar, hem bireylerin hem de toplulukların uyum içinde yaşaması açısından kritik bir rol oynamıştır. Ahilik kültürü, disiplini sağlamak amacıyla bu tür yaptırımları benimsemekle, meslek ahlakının ve toplumsal değerlerin sürdürülmesine katkıda bulunmuştur.

Ahî Sinan'ın Türkçe Şecere-nâmesi, Ahî geleneğinin sosyal ve ahlâkî boyutlarını yansıtan önemli bir metin olarak değerlendirilmektedir. Bu metin, fütüvvet geleneğinin ruhunu ortaya koyarken, aynı zamanda bireylerin davranışlarına dair belirli normların ve disiplin kurallarının nasıl işlediğini de göstermektedir. Şecerenamede daha çok Ahî'nin işlediği suçlar ve bunların cezaları ele alınmaktadır. Fütüvvet-nâmelerde ise Ahî'nin uyması gereken ahlâkî kurullar, erkân ve âdâb ele alınmıştır. Bununla ilgili olarak, Ahî Sinan Türkçe Şecere-nâmesi'ndeki şu ibareler bunu gösterir: "On beş yıllık kalfa serkeşlik edecek olursa doksan dokuz değnek (ta'zîr-i hakikat) vurulup, bin bir akçe cerîme alınır ve ocaktan uzaklaştırılır. Sonra boynuna makremesin takup, boğazına takup, peştemali ve peştemalinde helvasın koyup, tekke kapusuna kurban asup, yüz sürececek olur ise, erenler huzurunda afv oluna." (Hacıgökmen, 2007: 113). Ahî Sinan'ın Türkçe Şecere-nâmesi, hem bireylerin suistimalleri karşısındaki yaptırımları hem de bu yaptırımların ardındaki toplumsal ve ahlâkî mücadeleyi ele alan derin bir metin olarak, Ahilik geleneğinin anlaşılmasında önemli bir referans noktasıdır.

Sonuç

Ahilerin Anadolu'ya yerleşimindeki temel amaçlar arasında sadece maddi kazanımlar elde etmek değil; aynı zamanda manevi değerlerin yükseltilmesi ve toplumun bir arada tutularak güçlü bir sosyal yapı oluşturulması da bulunmaktadır. Bu bağlamda Ahilik anlayışı; yardımlaşma, kardeşlik ve dayanışma ilkelerini ön plana çıkararak güçlü bir toplumsal bağ oluşturmaya hedeflemiştir.

Selçuklu ve Osmanlı toplumunda dayanışmanın bir göstergesi olan ahilik, başlangıçta dini-tasavvufi bir karakterle ortaya çıkmış olsa da zamanla sosyal ve ekonomik alanlarda önemli görevler üstlenen bir teşkilat haline almıştır. Bilhassa Anadolu'da teşkilatın yaygınlaşarak etkili hale gelmesiyle uzun yıllar faaliyet göstermeleri kendi içlerinde geliştirdikleri hiyerarşik yapıyla mümkün olmuştur. Örgütlü bir yapı arz etmeleri ile de konumlarını giderek sağlamlaştırmışlardır.

Ahilik teşkilatı görevini en iyi şekilde yapan, birbirleri ile dayanışma halinde olan, mesleğinin tüm inceliklerini öğrenen ve öğreten örnek bir esnaf profili ortaya çıkarmıştır. Mesleki eğitim içerisinde usta-çırak-kalfa ilişkisini koordineli bir şekilde gerçekleştiren teşkilatın verdiği eğitim sayesinde istihdam edilmiş, işinde uzman üretici kadro bir yetiştirmeyi esas edindiğini görmekteyiz.

Ahi teşkilatındaki yönetim yapısı, esnaf camiasının dayanışma ve işbirliği anlayışını pekiştiren hiyerarşik bir düzen içermektedir. Esnaf şeyhin yönetimindeki kethüda, yiğitbaşı, işçibaşı ve ehl-i hibre gibi idarecilerin her biri, belirli görev ve yetki alanlarıyla esnafın düzenli işleyişinde kritik roller üstlenmiştir. Yiğitbaşların disiplin, rütbe dağılımı ve hammadde yönetimi konusundaki yetkileri, esnaf içindeki adalet ve düzenin sağlanmasına katkıda bulunurken, işçibaşların ürün kalitesi ve mamullerin kontrolü üzerindeki sorumlulukları, ticari faaliyetlerin kalitesini artırmayı amaçlamaktadır. Ehl-i hibre ise

anlaşmazlıklarda hakemlik görevi üstlenerek, esnafın içindeki sosyal uyumun korunmasına yardımcı olmaktadır. Bu yapı, hem mesleki hem de sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir mekanizma işlevi görmektedir, esnafın bir arada yaşama kültürünü güçlendirmektedir.

Ahi birlikleri, meslek ahlâkını korumak ve esnafın davranışlarını düzenlemek amacıyla sıkı bir denetim mekanizması oluşturmuştu. Bu teşkilat, üyelerin, meslek kurallarına uygun hareket edip etmediklerini kontrol etmek için tasarlanmıştır. Kurallara aykırı davranışlar, hem kendilerine ders vermek hem de toplumda ibret oluşturmak için cezalandırılmıştır. Denetim sürecinin etkinliğini artırmak adına şikâyet kapıları herkese açık tutularak, herhangi bir üye kurallara uymayan diğer üyeler hakkında dava açabilirdi.

Ahilik teşkilatı yalnızca ekonomik faaliyetleri düzenlemekle kalmayıp aynı zamanda toplumda etik değerlerin koruyucusu olmayı amaçlamıştır. Denetim mekanizmaları sayesinde kurallara uymayanların tespiti yapılmış ve gerekli müeyyideler uygulanarak toplumsal düzenin sürdürülebilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece hem ait oldukları zanaat grubu içinde hem de genel toplumsal hayatta güvenilirliklerini devam ettiren ustalar yetiştirilmiştir.

Esnaf mahkemelerinde davalar genellikle yiğitbaşılar tarafından yürütülüyordu. Aynı meslek grubuna mensup olup farklı bir esnaftan şikâyetle bulunan kişiler davaları kendi başlarına açarken, eğer şikâyetçi başka bir meslekten ise bu durumu ilgili esnafın yiğitbaşısına iletmek zorundaydı. Yiğitbaşı durumu değerlendirir; eğer konu kendi yetki sınırlarının dışındaysa meseleyi daha üst mercilere yani esnaf şeyhine havale ederdi.

Büyük meclis, Ahi birlikleri yöneticilerinin denetimini sağlamakla yükümlüydü; bunun yanı sıra esnaf şeyhlerinin yıllık hesapları inceleniyor ve gerekli görülen durumlarda suçlu bulunanlar görevden uzaklaştırılıyordu. Karara bağlanamayan şikâyetler dahi burada ele alınıp çözüm buluyordu.

Ahilik teşkilatında cezaların amacı disiplin sağlamak değil; barıştıcı ve eğitici olmak olarak tanımlanmıştı. Ağır suçlar dışında aşağılayıcı cezalardan kaçınılması gerektiği anlayışı hâkimdi ki bu da toplum içinde huzurun korunmasına katkıda bulunuyordu. Ahilikteki ceza sisteminin, bireylerin toplumsal sorumluluklarını pekiştirip mesleki değerlerden sapmalarını önlemeye yönelik olduğu görülmektedir. Ahiler, mesleklerini icra ederken hile ve sahtekarlığı cezalandırarak, hem kendi aralarında güvenilir bir yapı oluşturmuş hem de toplumsal güvenin sağlanmasına katkıda bulunmuşlardır.

Büyük meclis tarafından gerçekleştirilen denetim mekanizması, esnaf teşkilatının sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için bir takım cezai uygulamalar yapmıştır. Bu durum ahiliğin adap ve erkânın devamı için gerekli görülmüştür. Verilen cezaların büyük bir kısmı rencide olmakla eşdeğerde, görülmüştür. Cezaların affedilmesi, suçlu olan ahinin hatasını anlayıp özür dilemesi ve belli şartları yerine getirmesiyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla bu haliyle bile ahilik teşkilatının kabahatini anlayan bir mensubuna tavrının ne kadar hoşgörüyeye dayalı olduğunu göstermektedir.

Ahî Sinan'ın Türkçe Şecere-nâmesi, Ahî geleneğinin sosyal ve ahlâkî boyutlarını yansıtan önemli bir metin olarak değerlendirilmektedir. Şecerenamede yer alan on beş yıllık kalfa için belirlenen cezalar, bu bireyin oaktan uzaklaştırılması ve ağır cezalarla karşılaşması, Ahilikteki disiplinin ne kadar katı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu durum, ahlâkî otoritenin ve camianın birlikte hareket etmesinin önemini vurgular. Cezalandırma yöntemleri, sadece bireyi değil, aynı zamanda toplumsal düzeni de korumak amacı güder. Bu oktada sadece bireysel bir ödül veya ceza meselesi değil; aynı zamanda Ahilik geleneğinin ruhuna uygun hareket etmeyen bireylerin toplumsal yapıyı tehdit ettiği düşüncesini yansıtan bir belgedir. Bu çerçevede doksan dokuz değnek vurarak ve önemli bir miktar ceza alarak, kalfa yalnızca kendi suçunu değil, aynı zamanda Ahiliğin itibarını da zedeleyen bir eylemde bulunduğunu fark etmelidir.

Bununla birlikte şecerenamede geçen, “erenler huzurunda afv oluna” ifadesi, Ahilikte affetmenin de önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, insanın hata yapabileceği gerçeğini göz önünde bulundurarak, toplumsal dayanışmanın ve hoşgörünün de önemini ortaya koymaktadır. Ahî Sinan'ın şecerenamesi bireysel hataların yanı sıra toplumsal düzenin korunmasına dair bir dengenin nasıl sağlandığını, fütüvvet-nâmelerdeki ahlâkî kurallar ile birlikte düşünülmesi gereken önemli bir belge niteliğindedir.

Extended Abstract

The Ahi Brotherhood (Ahilik), which took root in Anatolia during the Seljuk and early Ottoman periods, was far more than a simple economic or trade guild. Its foundational purpose was not limited to material gain but also aimed to uphold moral values and build a strong, cohesive social fabric. The Ahi philosophy prioritized principles such as mutual assistance, fraternity, and solidarity to foster a well-integrated society.

Originating as a religious and Sufi-based movement, the Ahi order gradually evolved into a powerful socio-economic institution. Particularly in Anatolia, the spread and institutionalization of the Ahilik system allowed it to operate effectively for centuries. This longevity was made possible by the hierarchical structure the Ahis developed within their organization, which ensured continuity, discipline, and order. Through its structured administration, the Ahi Brotherhood was able to fortify its position and influence in society.

One of the most striking outcomes of this system was the formation of a model artisan profile: individuals committed to excellence in their craft, mutual support among colleagues, and adherence to ethical conduct. The Ahi system embraced a vocational training structure based on the master-journeyman-apprentice (usta-kalfa-cırak) relationship. This system not only ensured the transmission of technical skills but also instilled strong moral and professional values. As a result, a workforce of well-trained and ethically grounded craftsmen emerged, contributing to the social and economic stability of their communities.

The governance structure within the Ahi organization reflected a meticulous and well-ordered hierarchy. At the top stood the Esnaf Sheikhs, followed by Kethüda, Yiğitbaşı, İşçibaşı, and Ehl-i Hibre, each with specific responsibilities. Yiğitbaşı was responsible for maintaining discipline, managing raw materials, and distributing ranks within the trade. İşçibaşı oversaw product quality and ensured the commercial standards were upheld. Meanwhile, Ehl-i Hibre acted as arbitrators in disputes, promoting harmony and resolving internal conflicts among guild members. This comprehensive governance model reinforced both professional discipline and communal solidarity.

One of the cornerstones of the Ahi tradition was its robust oversight and disciplinary mechanisms. The Brotherhood established strict codes of conduct, ensuring that all members adhered to the ethical and professional standards expected within the guild. An open complaints system allowed anyone — including guild members and outsiders — to report misconduct. Violations of rules were dealt with in a corrective rather than purely punitive manner. The goal of disciplinary actions was not humiliation or punishment for its own sake but rather moral rehabilitation and reconciliation.

The enforcement of ethical standards was supported by a system of esnaf courts, where yiğitbaşıs usually presided over cases. If a complaint was lodged by someone within the same profession, they could directly open a case. However, if the complainant belonged to a different guild, they were required to channel the complaint through the respective yiğitbaşı. Should a matter exceed the authority of the yiğitbaşı, it would be escalated to the Esnaf Sheikh or ultimately to the Great Council (Büyük Meclis). This council oversaw not only conflict resolution but also the annual evaluation of the Ahi leaders' financial and administrative records. Those found guilty of malpractice could be dismissed from their duties.

While the Ahi penal system did allow for sanctions, it also emphasized forgiveness and reintegration. Sanctions were often symbolic, designed to correct behavior without degrading the individual's dignity. The Brotherhood maintained that a person who acknowledged their wrongdoing and sought forgiveness could be pardoned, provided they met specific conditions. This approach underscores the deeply rooted value of compassion and social rehabilitation within the Ahi tradition.

One particularly illuminating document in understanding the moral code and disciplinary procedures of the Ahis is Ahi Sinan's Turkish-language "Şecere-nâme" (Genealogy Book). This text provides detailed accounts of the punishments imposed on journeymen (kalfa), particularly those who had spent fifteen years in training but violated key tenets of the order. The penalties, including physical punishment such as the symbolic application of "ninety-nine strikes," served to highlight not only individual wrongdoing but also the broader implications such misconduct had on the reputation and moral integrity of the entire brotherhood.

At the same time, the presence of phrases such as "erenler huzurunda afv oluna" ("be pardoned before the

saints/elders") illustrates the importance of forgiveness and communal restoration. Even in the face of serious transgressions, the system allowed space for redemption, reflecting the organization's balance between justice and mercy. Disciplinary measures were therefore aimed not only at deterring unethical behavior but also at preserving communal harmony and upholding the spiritual and ethical legacy of the organization.

In summary, the Ahi Brotherhood was a uniquely Anatolian institution that combined economic organization with spiritual discipline, social welfare, and moral oversight. By emphasizing ethical conduct, professional integrity, and collective responsibility, the Ahis created a durable model of social cohesion. Their influence extended well beyond the marketplace, shaping the cultural, moral, and social landscape of the societies in which they operated. The Brotherhood's combination of vocational training, ethical discipline, structured leadership, and mechanisms of forgiveness presents a holistic model of professional and communal life, deeply rooted in the cultural heritage of the Turkish-Islamic world.

Kaynakça

- Altın, Kübra Y., (2018). Ahi Örgütlerinin Teşkilat Yapısı Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 12, ss. 144-159.
- Arendok, C. Von –BichrFaris. (1997). Fütüvvet. *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, Eskişehir, ss. 700-701.
- Arı, M. (2008). Ahiliğin Siyasal Boyutları ve Günümüzde Yeniden Yorumlanması, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(16), 38-55.
- Arslan, H. (2015). Ahilik Teşkilatının Sosyo-İktisadi Yapısı ve Örneklilik Değeri. *Akademik Bakış Dergisi*, 49, ss. 248-271.
- Arslan, R., ve Şanlı, D. (2013). Osmanlı Devleti'nde Bir Esnaf Örgütlenmesi Olarak Lonca Teşkilatı, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 4(7), ss. 15-30.
- Aydemir, M. (2019). Osmanlı Küçük İşletme Grupları Olarak Ahilik: Tarihsel Bir Değerlendirme, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 230-247.
- Aydın, İ. H. (2012). Bacıyan-ı Rum (Anadolu Kadınlar Birliği) Örneğinde Türk Kadınının Girişimciliği. *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiri Kitabı 'Ahilikte Kadının Yeri*, Kayseri, ss. 67- 73.
- Balcı, D. (2019). Bir Kurum ve Eğitimi Örneği Olarak Ahilik Teşkilatında Eğitim", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XLVI (1), ss. 363-384.
- Barkan, Ö. L. (2021). *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri (Nüfus ve İskân Politikasına Dair Toplu Çalışmalar)*. haz. Yahya Kemal Taştan, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayram, M. (2002). "Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı. *Türkler*, Cilt. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 365-379.
- Bayram, M. (2016). Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), Konya, ss. 51-72.
- Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik HayatınYerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 81-115.
- Bulut, E. (2009). *Anadolu Selçuklu Devleti Zamanında Kurulan Sosyal Müesseselerin Devlet Yönetimine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

- Ceylan, K. (2012). *Ahilik Türk İslam Medeniyetinde Dünyevi ve Uhrevi Sistem*, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Cora, İ. (2017). Örgütlerin Yönetimi Açısından Ahilik Örgütüne Genel Bir Bakış; Tarihi Bir Araştırma. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (16), ss. 251-279.
- Çağatay, N. (1952). Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi I. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), Ankara, ss. 59-68.
- Çağatay, N. (1974). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Çağatay, N. (1982). Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren, *Belleten*, 46 (82), 423-436.
- Çelik, R. İ. (2020), Ahi Müessesesi İçerisinde Yeraln Eski Türk Kültürü Unsurlarının Günümüzdeki İzleri. V. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, ss. 434-441.
- Çoban, M. (2018). Değerler Eğitim ve Ahilik İlkeleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (1), ss. 87-102.
- Demir, G. (1998). *Cumhuriyetimizin 75. Osmanlı Devletinin 700. Anadolu Selçuklu Devletinin 922. Anadolu'nun Vatan Oluşunun 1000. Yılında Türk Kültürü Ahilik*, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı, İstanbul.
- Deveci, S. (2021). Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Zümreleri, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (AEÜİİBFD), Aralık Özel Sayı, 54-87.
- Döğüş, S. (2011). Anadolu'da Sosyal Örgütlenme Sürecinde Ahiliğin Rolü. *Ahilik Uluslararası Sempozyumu "Kalite Merkezli Bir Yaşam" Bildiri Kitabı*, Kayseri, 219-243.
- Ekinci, Y. (2008). *Ahilik*. Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık.
- Erdem, E. (2019). Ahilik teşkilatı ve Anadolu Türk şehirlerinin iktisadi yapısı: Kayseri üzerine bir değerlendirme, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (54), 208-230.
- Erken, V. (1998). *Ahilik Bir Sivil Örgütlenme Modeli*. Ankara: Seba Yayınları.
- Gülerman, A., Taştekil, S. (1993). *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Günay, A. (2003). *Ahilik'te Mesleki ve Sosyal Dayanışma*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Sosyal Siyaset Bölümü.
- Gürata, M. (1975). *Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar*, Tisa Matbaacılık, Ankara.
- Hacıgökmen, M. A. (2007). Ahî Şecere-Nâmelerinin Tarihî Temeli ve Yazılış Sebepleri. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi], (23), 107-114.
- İbn Battûda Tancî. (2005). *İbn Battûda Seyahatnâmesi*, (Çev: A.Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları., İstanbul.
- İper, C. (2025). Ahilik Teşkilatının Örgütsel Kültürün Temel Unsurları Bağlamında İncelenmesi, *Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi (SEBED)*, 3(1), 1-19.
- Kazıcı, Z. (1988). Ahî Baba. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 1, İstanbul, ss. 527-528.
- Kazıcı, Z. (1998). Ahilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Cilt I, ss. 540-542.
- Keleş, B. (2017). Bir Esnaf Teşkilatı Olan Ahiliğin İdari ve Mesleki Yapısına Genel Bir Bakış, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 117 (231), ss. 137-156.
- Kocatürk, S. (1986). Türk Kültürü ve Ahilik. *Türk Kültürü ve Ahilik*, 21. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri, 13-15 Eylül 1985, *Kırşehir, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları*, ss. 20-47.
- Köksal, M. f. (2011). "Ahilik Bilgisinin Temel Kaynaklarından Ahi Şecerenâmeleri", *Ahilik Uluslararası Sempozyumu "Kalite Merkezli Bir Yaşam" Bildiri Kitabı*, Kayseri, ss. 273-297.
- Oncar, O. (2016). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahiler ve Ahilik Kurumunun Rolü*, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırşehir.
- Önge, M. Y. (1988). Ahî Evran Zaviyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 1, İstanbul, ss. 530 -531.
- Öntuğ, M. (2018). Yeni Bulunan Ahi Şecerenâmesi. *Uluslararası Türk Tarih Kongresi, (1-5 Ekim 2018)*, Türk Tarih Kurumu, ss. 846-847.
- Öztürk, H. (2019). *Ahilik Kültürü ve Meslek Ahlakı*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Özerkmen, N. (2004). Ahiliğin Tarihsel -Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları- Sosyolojik Yaklaşım, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44(2), Ankara, ss. 57-78.
- Sarioğlu, S. (2013). Ahilikte Usta, Çırak, Kalfa ilişkisinde ve içsel pazarlamada Etik Boyut. *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu "İş Ahlakı" Bildiri Kitabı*, 24-25 Eylül 2013, Kayseri, ss. 535-545.
- Soykut, R. (1971). *Orta Yol Ahilik*, Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu, Ankara.
- Şahin, H. (2019). *Hız Peygamber ve Fütüvvet*. İstanbul: Nefes Yayınları, ss. 113-139.
- Şahin, H. (2021). *Adalet, Dürüstlük ve Bereketin Temsilcisi Ahiler*, İstanbul: Erdem Yayınları.
- Şahin, İ. (1998). Ahi Evran. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Cilt. 1, ss. 529-530.
- Şeker, M. (1993). *İbn Battûta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı ile Ahilik*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Tökel, D. A. (2005). İbn-i Battuta Seyahatnamesi ve Evliya Çelebi Seyahatnamesinin İstanbul Bölümüne Göre Ahiler Ve Ahilik, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Ekim 2004*, Kırşehir, Bildiriler Kitabı, C:1, 885-897.
- Uçma, İ. (2011). *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*. İşaret Yayınları, İstanbul.
- Yazıcı, H. (2009). Seyahatnâme, TDV İslâm Ansiklopedisi, 37, İstanbul.
- Yüksel, A. ve Karademir, Z. (2018). *Osmanlı Döneminde Ahilik ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas Esnaf ve Sanatkarlar Odalar Birliği Kültür Yayınları.

Faculty of Letters Journal of Social Sciences

| cujos.cumhuriyet.edu.tr |

Founded: 1982

Available online, ISSN: 1305-5143

Publisher: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Leavers as Romantics: A Critique of Civilization in Daniel Quinn's *My Ishmael*

Sedat Bay^{1,a,*}

¹ Department of English Language and Literature, Faculty of Letters, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 31/12/2024

Accepted: 07/07/2025

ABSTRACT

Daniel Quinn's *My Ishmael* presents a scathing critique of modern civilization through the contrasting lenses of the "Takers" and the "Leavers." The Takers, representing industrialized societies, are characterized by their insatiable consumption, their domination of nature, and their pursuit of endless growth. The Leavers, embodying Indigenous cultures, offer a stark contrast, prioritizing ecological balance, intergenerational wisdom, and a harmonious relationship with the natural world. This article argues that the Leavers, with their emphasis on community, interconnectedness, and reverence for the Earth, embody many of the core tenets of the Romantic movement. Like the Romantics, they critique the alienation and dehumanization of industrial society, celebrate the power of nature, and seek a more authentic and meaningful existence. While the Leaver model may represent an idealized vision, it serves as a powerful critique of the Taker worldview and offers a valuable framework for rethinking our relationship with the environment and with each other. *My Ishmael* ultimately serves as a call to action, urging readers to question the prevailing paradigms of progress and to seek more sustainable and equitable ways of living.

Keywords: Daniel Quinn, *My Ishmael*, Romanticism, Leavers, Takers

Romantik Olarak Bırakanlar: *My Ishmael*'de Bir Medeniyet Eleştirisi

Öz

Daniel Quinn'in *My Ishmael* romanı, "Alanlar" ve "Bırakanlar" arasındaki çarpıcı karşılaştırma yoluyla modern medeniyete sert bir eleştirisi getirir. Sanayileşmiş toplumları temsil eden Alanlar, doymak bilmez tüketim, doğa üzerindeki hakimiyet ve sınırsız büyüme arayışıyla özdeşleştirilir. Yerli kültürleri temsil eden Bırakanlar ise çarpıcı bir kontrast oluşturarak, ekolojik denge, nesiller arası bilgelik ve doğayla uyumlu bir ilişkiyi önceliklendirir. Bu makale, Topluluk, bağlantılılık ve Dünya'ya saygı vurgusuyla Bırakanların, Romantik hareketin temel ilkelerinin birçoğunu somutlaştırdığını savunmaktadır. Romantikler gibi, onlar da endüstriyel toplumun yabancılaşma ve insanlık dışılaşmasını eleştirirler, doğanın gücünü kutlarlar ve daha otantik ve anlamlı bir varoluş arayışındadırlar. Bırakanlar modeli idealize edilmiş bir vizyonu temsil edebilse de Alanlar dünya görüşüne güçlü bir eleştiri oluşturur ve çevre ve birbirimizle olan ilişkimizi yeniden düşünmek için değerli bir çerçeve sunar. *My Ishmael* nihayetinde, okuyucuları, ilerleme paradigmalarını sorgulamaya ve daha sürdürülebilir ve adil yaşam biçimleri aramaya teşvik eden bir eylem çağrısı olarak işlev görür.

Anahtar Kelimeler: Daniel Quinn, *My Ishmael*, Romantizm, Bırakanlar, Alanlar

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

sbay@cumhuriyet.edu.tr

0000-0001-9118-2775

How to Cite: Bay S (2025) Leavers as Romantics: A Critique of Civilization in Daniel Quinn's *My Ishmael*, Faculty of Letters Journal of Social Sciences, 49(2): 129-136

Introduction to Romanticism

Romanticism emerged in Europe during the late 18th century, profoundly influenced by the tumultuous societal and political transformations of the era (Allegretti, 2024). The Industrial Revolution, the French Revolution, and the rise of urbanization and industrialization all contributed to a sense of social and political upheaval. Many individuals, including intellectuals and artists, felt disillusioned with the Enlightenment ideals of reason and order, seeking solace and inspiration in alternative ways.

Emerging in Europe at the end of the 18th century and extending into the 19th, the Romantic movement displayed characteristics fundamentally opposed to those of Classical, and more specifically, Neoclassical tendencies across various disciplines, including literature, criticism, painting, music, and architecture. Stemming in part from the urban squalor induced by the Industrial Revolution and the ideas ignited by the French Revolution, as well as countless other societal factors, Romanticism represented a rebellion against the human condition's weariness of order, harmony, rationality, and materialism (Güvenç, 2014, p. 113). This rebellion coincided with a heightened emphasis on the individual, the subjective, the irrational, the spontaneous, the emotional, the mystical, and the transcendent. During this period, nature assumed paramount importance as the source and manifestation of creative power. Similarly, Imagination, enabling human integration with nature, was celebrated as a creative force. According to Kathryn Calley Galitz (2004), unlike the previous era's view of the artist as a mechanical producer bound by specific rules, the Romantic era extolled the artist's ability to create original works. Art, once defined as a mirror reflecting the external world, was now reinterpreted as a medium for conveying the artist's soul in all its complexity (Galitz, 2004). In contrast to high art, popular works produced by ordinary people were considered more valuable due to their simplicity and perceived closeness to Nature. Instead of focusing on lofty themes conveying the general and typical, or works centred on the lives of the nobility, there was a shift towards exploring the lives of the poor, the lonely, and the marginalized (Ağıl, 2009, p. 9).

In response to the chaos and instability of the time, many key figures in the Romantic movement sought refuge in nature. They saw the natural world as a source of comfort, inspiration, and spiritual enlightenment. Notable examples include the poet William Wordsworth, who, *"unable to endure the tumultuous societal upheaval caused by rapid industrialization, coupled with the increasingly oppressive rule of the deranged King George III in the London of the 1790s, eventually retreated to a rural cottage with his sister and editor, Dorothy"* (Aksakal, 2020). Other prominent Romantic figures who found solace in nature were the English poets Samuel Taylor Coleridge and Percy Bysshe Shelley, the Scottish poet Robert Burns, and the German poets Johann Wolfgang von Goethe and Friedrich Schiller. In their writings, these authors frequently praised the strength and beauty of nature while delving into themes of personal autonomy, the sublime, and the interdependence of all things.

In addition to offering a tangible haven from the bustle of the city, this retreat signalled a profound change in philosophy and artistic expression. Wordsworth and other Romantics aimed to re-establish a more natural way of living and break free from the confines of contemporary society. Alongside this retreat to nature, there was a change in values that prioritised the subjective, the emotional, and the individual over the objective and the logical. Romantics praised the beauty of nature and the strength of the imagination, viewing them as sources of inspiration and spiritual enlightenment.

The intentional rejection of the materialism, order, and rationality that characterised Neoclassicism was at the heart of Romanticism. The subjective, the emotional, and the transcendental were preferred by romantic thinkers, who saw these attributes as constrictive (Peckham, 1951). Rebellion against the Enlightenment's emphasis on reason and conformity, which they believed stifled individual creativity and spiritual freedom, served as the impetus for their movement. The Romantics' admiration for nature, which they saw as the source and expression of creative power, was closely linked to their revolt against intellectual rigidity.

Nature was a living force, infused with a spiritual essence that could stimulate creativity and nourish the human soul, according to the Romantics, who saw it as more than just a setting for human activity (Salvador, 2021). The natural world was praised for its beauty, durability, and ability to arouse strong emotions. Nature emerged as a major character in Romantic literature, providing a counterpoint to the urbanisation and industrialisation that were progressively reshaping society (Patel, 2023, pp. 528-529). The Romantics believed that the fundamental truths of human existence could be discovered in the countryside, which served as a haven from the chaos and corruption of contemporary society.

Wordsworth, in particular, saw nature as a vital force in human development. In *Lyrical Ballads*, he writes that *"the essential passions of the heart find a better soil in which they can attain their maturity"* in rural life, where *"the passions of men are incorporated with the beautiful and permanent forms of nature"* (Wordsworth & Coleridge, 2005, pp. 236-237). For Wordsworth, the simplicity and purity of rural existence allowed for a deeper connection to one's emotions and to the natural world, fostering creativity and personal growth. This celebration of the natural world was a defining feature of Romanticism, representing the movement's belief in the power of the imagination and the transformative potential of the natural landscape.

In contrast to the industrial cities, which the Romantics often associated with alienation and moral decay, nature was seen as a space of renewal, a place where individuals could reconnect with the more profound aspects of life. By turning to nature, the Romantics sought not only to escape the pressures of a rapidly modernizing society but also to critique the growing materialism and loss of individuality that accompanied it. For the Romantics, nature was not just an aesthetic ideal but a symbol of resistance to the mechanized, profit-driven world they increasingly observed around them.

The Romantics also celebrated the power of imagination as a creative force, emphasizing its role in human interaction with nature. Imagination, for the Romantics, was not merely a tool for artistic creation but a means to transcend the limitations of the material world. Romantic artists, unlike their Neoclassical predecessors, were no longer seen as mechanical producers of art but as original creators whose works expressed their inner souls. Art was reinterpreted not as a reflection of the external world but as a medium through which the artist's soul, in all its complexity, was revealed. Wordsworth famously argued that "*Poetry is the spontaneous overflow of powerful feelings: it takes its origin from emotion recollected in tranquillity*" (Wordsworth & Coleridge, 2005, p. 252). This emphasis on emotional authenticity marked a significant departure from the highly structured, rule-bound art forms that had dominated the previous generations.

Romantic poets like Wordsworth and Coleridge rejected the lofty themes and artificial diction of earlier poetic traditions, particularly those characteristics of Neoclassicism, which favoured formality and grandiose language. Instead, they championed a style that was closer to the language of ordinary people, believing that poetry should be accessible and grounded in everyday experience. This was a radical departure from the dominant poetic conventions of the time.

In his *Preface to Lyrical Ballads*, Wordsworth famously declared that he had "*taken as much pains to avoid*" the elaborate poetic diction of earlier traditions as others had "*ordinarily taken to produce it*" (Wordsworth & Coleridge, 2005, p. 241). This statement underscores his commitment to simplicity and naturalness in poetic language, a move that aligned with the broader Romantic emphasis on authenticity and emotional expression. Wordsworth's aim was to strip poetry of its artificiality and return it to a form that was closer to the speech patterns of ordinary people, particularly those living in rural areas.

For Wordsworth, this commitment to plain language was not merely an aesthetic choice but a reflection of deeper Romantic values. He believed that the "*manners of rural life germinate from elementary feelings*," suggesting that the simplicity and purity of rural life were more conducive to genuine emotional and spiritual experiences (Wordsworth & Coleridge, 2005, p. 236). In this view, the lives and emotions of ordinary people were inherently valuable and worthy of poetic exploration, in contrast to the aristocratic subjects and classical myths favoured by earlier poets.

By focusing on the everyday language and experiences of rural people, Wordsworth and Coleridge sought to democratize poetry, making it a medium for exploring the universal aspects of human experience rather than reserving it for intellectual elites. Because it questioned the hierarchies that had long governed artistic expression and placed emphasis on the individual's emotional and imaginative engagement with the world, this change in poetic style was a defining characteristic of Romanticism.

The influence of the Romantic movement extended beyond literature into painting, music, philosophy, and even politics. One of the most significant legacies of Romanticism was its challenge to the mechanized, industrialized world. The Romantics were deeply suspicious of the alienation caused by industrial capitalism, which they saw as degrading human relationships and disrupting the organic connection between humanity and nature. Sayre and Löwy describe how Romanticism was animated by a "*painful conviction that in modern capitalist reality something precious has been lost*" (Sayre & Löwy, 2005, p. 434). This sense of loss often manifested as nostalgia for a pre-industrial, pre-capitalist past, a "lost paradise" that was believed to offer a more authentic way of life (Sayre & Löwy, 2005, p. 435).

In addition to their critique of industrialization, many Romantics were also sceptical of organized religion, turning instead toward pantheism or the belief in the immanence of the divine in nature. This move reflected the broader Romantic emphasis on individual experience and the belief that spiritual truths could be accessed directly through personal encounters with the natural world rather than mediated through institutionalized religion. For many Romantics, nature itself became a ministering force, capable of offering solace, guidance, and even spiritual enlightenment.

William Wordsworth, in *Lines Written a Few Miles Above Tintern Abbey*, encapsulates this sentiment when he proclaims that nature "*never did betray / The heart that loved her*" (O'Neill & Callaghan, 2018, p. 5). Here, Wordsworth suggests a deep, abiding trust in the healing and nurturing power of the natural world, positioning nature as a force that sustains and nourishes the human soul. This belief in nature's inherent goodness and reliability stood in contrast to the more rigid doctrines of traditional religion, which many Romantics felt alienated from.

However, there were conflicts and uncertainties associated with this Romantic belief in nature. In the same poem, Wordsworth himself admits that such trust is brittle. He considers the possibility that his faith in the constancy of nature may "Be but a vain belief" (O'Neill & Callaghan, 2018, p. 5). The Romantics frequently praised nature's beauty and strength, but they were also conscious of its unpredictable nature and the boundaries of their knowledge, as this moment of uncertainty reveals. This ambivalence towards nature highlights the Romantic concern with the sublime and the unknown, as well as the understanding that human endeavours to derive meaning from the natural world may be hampered by uncertainty.

As a result, the Romantics' involvement with nature involved more than just idealisation; it also involved pondering existential issues pertaining to faith, purpose, and humanity. The Romantic relationship with nature was both reverent and introspective because the sense of wonder and awe that nature inspired was frequently tempered by an awareness of its mysteries and complexities.

The way that authors and artists approached myth was also significantly influenced by romanticism. Romantic writers like John Keats reinterpreted mythological stories in ways that highlighted the diversity and fluidity of human experience rather than just recounting old tales. According to the Romantics, myths were dynamic, living tales that, depending on the period and viewpoint of the narrator, could depict various facets of the human condition.

Keats, for example, in poems like *Ode on a Grecian Urn* and *Lamia*, used classical myths not simply to recount ancient tales but to explore timeless themes such as beauty, transience, and desire. His approach illustrates the Romantic belief in the subjective and interpretive nature of storytelling. Rather than treating myths as authoritative sources of truth, Romantics saw them as symbolic narratives open to endless reimagining. As O'Neill and Callaghan note, Romantics like Keats reshaped traditional myths "less to consolidate the truth of a new story than to remind us that all human stories can be endlessly reinterpreted" (O'Neill & Callaghan, 2018, p. 5).

This reinterpretation of myth reflected the broader Romantic emphasis on the individual and the imaginative, where personal engagement with a story could reveal new insights. It aligned with their rejection of rigid conventions and celebration of artistic freedom, encouraging writers and artists to approach ancient tales with creativity, imbuing them with new meanings relevant to contemporary life. In this way, Romanticism fostered a dynamic and evolving relationship with myth, emphasizing its capacity to illuminate diverse and shifting dimensions of human experiences.

In sum, Romanticism was a movement deeply invested in the emotional, imaginative, and transcendent aspects of human experience. It stood in stark opposition to the rationality and materialism of the Enlightenment, seeking instead to restore a sense of wonder, connection, and meaning in a rapidly changing world. The Romantics' reverence for nature, their belief in the power of imagination, and their critique of industrial capitalism continue to resonate in contemporary discussions about art, society, and the environment.

Leavers as Romantics in Daniel Quinn's *My Ishmael*

Daniel Quinn's novel *My Ishmael* (1997), part of his celebrated "Ishmael" trilogy, provides a critical examination of civilization, human nature, and societal structure through the lens of a telepathic gorilla named Ishmael. One of the most provocative concepts in the novel is the distinction between two groups: the Takers and the Leavers. The Takers represent modern, industrialized, and hierarchical civilizations, while the Leavers embody Indigenous, tribal societies living in harmony with nature. Through the character of Ishmael and his teachings, Quinn presents the Leavers as Romantics, illustrating their way of life as an idealized return to a simpler, more sustainable existence. This notion of Romanticism in the portrayal of the Leavers challenges readers to reconsider the dominant worldview of progress and invites them to imagine an alternative model of living that reconnects humanity with nature, balance, and ecological wisdom.

Jurgen Leitherner (2012) posits that the term "takers," within the context of their analysis, encompasses the majority of the global human population. These individuals, commonly characterized as 'civilized,' are defined by their consumption patterns, the generation of substantial waste, and an inherent departure from ecological equilibrium. Ecological equilibrium, in this framework, signifies the natural cyclical processes observed in undisturbed ecosystems, where waste is virtually non-existent and every element serves a defined function within the system (e.g., a decaying tree provides sustenance for insects, fungi, etc.). In contrast, human beings generate a considerable volume of waste, with an estimated per capita annual waste production of 572.4 kg. (p. 15). This observation echoes the poignant reflection in Daniel Quinn's *My Ishmael* (1997): "WITH MAN GONE, WILL THERE BE HOPE FOR GORILLA? The way we were going, gorillas were not going to be around for very much longer. So, the answer was yes. With Man gone, there would be hope for Gorilla" (1997, p. 6). This stark assessment underscores the profound impact of human activities on the environment and the urgent need to re-evaluate our relationship with the natural world. The quotation explicitly links human absence to the possibility of environmental restoration and the survival of another species. This highlights the Leavers' deep respect for the natural world and their recognition of the destructive impact of human civilization. The emphasis on "hope for Gorilla" signifies a desire for a world where humans and other species can coexist peacefully, rather than humans dominating or exploiting the natural world. This aligns with the Romantic ideal of harmonious integration with nature.

Romanticism and The Leavers' Idealized Past

To interpret the Leavers as Romantics in *My Ishmael*, one must first explore the main characteristics of the Romantic tradition itself. Romanticism, a literary and artistic movement that began in the late 18th century, emphasized emotion, individualism, and a reverence for nature. It often involved a critique of industrialization, urbanization, and the Enlightenment's emphasis on reason and progress. Instead, Romantics celebrated the pastoral, the wild, and the untamed aspects of life, romanticizing the idea of a "noble savage" living in harmony with the natural world.

In *My Ishmael*, the Leavers are presented as embodying these Romantic ideals. They are depicted as societies that live sustainably, taking only what they need from the environment, and coexisting with other species rather than dominating them. The Leavers live in a world that is not a world of scarcity. They live in a world of plenty. They take only what they need, and they leave plenty for others. They do not own the land, rather they belong to the land. Quinn contrasts this way of life with that of the Takers, who are driven by a need to conquer nature, expand their dominion, and consume resources beyond what is necessary for survival.

This focus on technological advancement without corresponding wisdom in living is central to Quinn's critique of the Takers. As Ishmael observes, *"You know how to build marvelous electronic gadgets, you know how to send ships into space, you know how to peer into the depths of atoms. But the simplest and most needful knowledge of all—the knowledge of how to live—simply doesn't exist among you"* (Quinn, 1997, p. 31).

The Leavers' relationship with nature is one of respect and balance, mirroring the Romantic vision of a world in which humans are part of a larger, interconnected ecosystem. Quinn's portrayal of the Leavers taps into the Romantic ideal of an idealized past. The Leavers are not characterized as primitive or backward; instead, they are seen as custodians of a wisdom that modern society has lost. This wisdom is grounded in a deep understanding of the cycles of nature and the interdependence of all life forms.

This emphasis on cultural transmission is crucial to understanding the Leavers' enduring wisdom. As Ishmael explains, *"Each tribe has its own distinctive cultural collection that it passes on from one generation to the next, along with the various techniques I mentioned a moment ago, which are the common heritage of all Awks"* (Quinn, 1997, p. 72). This intergenerational preservation and sharing of knowledge and practices ensures the continuity of their sustainable way of life.

Within the Romantic tradition, there is often a longing for a return to an idealized past where humans lived more authentically, free from the alienation and exploitation that accompanied the rise of industrial society. Similarly, Quinn's Leavers are presented as a model of how humans might live in a more authentic, harmonious relationship with the natural world. Daniel Quinn critiques the Taker society's approach to essential human services, contrasting it sharply with the Leaver model. While Leaver societies seamlessly integrate education and care for the vulnerable into their communal fabric, with all adults actively participating, the Taker society has commodified these essential services. Education, instead of being a collective responsibility, has become a product, with schools competing for resources and the quality of education often determined by socioeconomic status. Similarly, the care of the elderly, the infirm, and the disabled, which is a communal responsibility in Leaver societies, has been transformed into a market-driven service in Taker society, where access and quality are largely determined by wealth (Quinn, 1997, pp. 154-155). This commodification of essential human needs, according to Quinn, not only exacerbates social inequalities but also undermines the interconnectedness of the human community. He argues that the survival of the Taker society depends on a fundamental shift in perspective, urging them to *"start listening to your neighbours in the community of life"* (p. 155) and recognize their interdependence with the broader ecological system.

The Leavers as Critique of Modernity

Quinn uses the Leavers to critique modernity in much the same way that Romantic writers critiqued the Industrial Revolution. Just as poets like William Wordsworth and Percy Bysshe Shelley lamented the loss of connection to nature in the face of urbanization and mechanization, Quinn, through Ishmael, critiques the destructive tendencies of contemporary industrial society. The Takers, representative of modern civilization, have created a culture based on endless growth, accumulation, and domination, which is unsustainable in the long term. Like the Romantic poets who decried the Industrial Revolution's alienation from nature, Ishmael offers a scathing indictment of modern industrial society. Quinn, through the voice of Ishmael, argues that the Takers, driven by a relentless pursuit of growth and domination, have strayed from a sustainable path.

The lie is in the word people, Julie. It wasn't people who did this, it was the people of your culture—one culture out of tens of thousands of cultures. The lie is that your actions are humanity's actions. The lie is that you are humanity itself, that your history is human history. The truth is that ten thousand years ago one people gave up the foraging life and settled down to become farmers. The rest of humanity—the other ninety-nine percent—went on exactly as before. (Quinn, 1997, p. 40)

This drive for control is a fundamental characteristic of the Taker mentality. As Ishmael explains, *"And Takers don't trust anything that's self-controlling. They want to manage it all and can't stand having anything going on around them that is outside their control."* (pp. 87-88). This demand to dominate and control nature, rather than understanding and collaborating with it, lies at the heart of the Taker's destructive tendencies. This destructive tendency stems from the core of Ishmael's critique: the Taker way of life is predicated on the belief that humans are separate from and superior to nature, an idea that has led to environmental degradation, social inequality, and spiritual alienation. This misguided belief system is further exemplified in the education system. As Ishmael points out: *"Mother Culture's deception here is that schools exist to serve the needs of people. In fact, they exist to serve the needs of your economy. The schools turn out graduates who can't live without jobs but who have no job skills, and this suits your economic needs perfectly. What you're seeing at work in your schools isn't a system defect, it's a system requirement, and they meet that requirement with close to one hundred percent efficiency."* (Quinn, 1997, p. 122)

This view demonstrates how the education system, instead of fostering critical thinking and a deeper understanding of the world, serves to perpetuate the Taker mentality by producing individuals who are primarily geared towards serving the demands of the economy, further reinforcing the destructive cycle of consumption and control.

Daniel Quinn critiques the cyclical and ultimately self-defeating nature of the modern Taker economy. He observes that the primary function of the Taker economy is to produce goods solely for the purpose of acquiring

other goods, creating a perpetual cycle of consumption and production. While money serves as a medium of exchange, its true value lies in its ability to acquire desired products, not in the currency itself. Quinn further argues that the very act of hoarding food, a fundamental necessity for survival, transformed it into the cornerstone of the Taker economy. In contrast, Leaver societies operate on a fundamentally different economic model. Human energy, rather than the production and exchange of material goods, serves as the primary currency. This exchange of skills, labour, and knowledge within the community occurs naturally and seamlessly, often unrecognized as a formalized economic system (Quinn, 1997, pp. 146-147).

The Leavers, in contrast, represent a romantic alternative to this narrative of progress. They do not seek to dominate nature but to live within its limits. Their societies are often egalitarian, small-scale, and based on mutual aid and cooperation rather than competition and exploitation. In this sense, the Leavers echo the Romantic critique of industrial society as one that alienates individuals from both nature and each other. Quinn suggests that the problems facing the modern world—climate change, resource depletion, and social fragmentation—are a direct result of the Takers' worldview, and that a return to the Leavers' way of thinking may offer a solution: *"Among tribal peoples, you don't find laws that forbid disruptive behavior. To the tribal mind, this would be supremely insane. Instead, you find laws that serve to minimize the damage of disruptive behavior. For example, no tribal people would ever frame a law forbidding adultery. Instead, what you find are laws that set forth what must happen when adultery occurs"* (Quinn, 1997, p. 90).

In Romantic literature, there is often a tension between the individual and society, with the individual seeking to reclaim a sense of autonomy and authenticity in a world that seems increasingly impersonal and mechanistic (Izenberg, 1992). This tension is present in *My Ishmael* as well, as Ishmael instructs his young student, Julie, about the possibility of an alternative way of living that rejects the conformism and alienation of the Taker culture. Julie, like many Romantic protagonists, is searching for meaning and purpose in a world that seems hollow and devoid of connection to the deeper truths of existence. Ishmael offers her a vision of a different kind of life, one that is rooted in the rhythms of nature and the wisdom of the Leavers. This alternative, as Ishmael describes, is markedly different from the Taker experience: *"They're not at war with each other, generation against generation or class against class. They're not plagued by anguish, anxiety, depression, self-hatred, crime, madness, alcoholism, and drug addiction. They don't complain of oppression and injustice. They don't describe their lives as meaningless and empty. They're not seething with hatred and rage. They don't look into the sky, yearning for contact with gods and angels and prophets and alien spacemen and spirits of the dead"* (Quinn, 1997, p. 96).

This stark contrast highlights the profound alienation and suffering that characterize Taker society, further emphasizing the need for a return to a more authentic and fulfilling way of life.

The Natural World and The Spiritual Dimension

Another key aspect of Romanticism that resonates in Quinn's depiction of the Leavers is the connection between the natural world and the spiritual dimension of life. For the Romantics, nature was not just a physical space but a source of spiritual renewal and inspiration. Poets such as Wordsworth and Samuel Taylor Coleridge frequently portray nature as a living, breathing thing that provides comfort and direction to those who seek it. In a similar vein, Quinn's Leavers are not merely surrounded by nature; they have a strong spiritual bond with it. Their way of life is not only sensible, but it also represents a greater comprehension of the cosmos and how humans fit into it.

Ishmael's teachings place a strong emphasis on the spiritual significance of coexisting peacefully with the Earth and the significance of understanding the interconnectedness of all life forms. This reflects the Romantic notion that nature should be admired and respected rather than subjugated or exploited. The Leavers' way of life is presented as a manifestation of spiritual wisdom, acknowledging that humans are a part of a greater cosmic order rather than existing independently of the natural world. Because it draws a contrast between the Takers' materialism and exploitation and the Leavers' respect for life and balance, this spiritual aspect is essential to comprehending the Romanticism of the Leavers.

This spiritual aspect is essential to comprehending the Leavers' Romanticism because it draws attention to the difference between the Takers' materialism and exploitation and the Leavers' respect for life and harmony. Because the Leavers have a deep awareness of how economic systems can lead to social and environmental imbalances, their respect for life transcends both the ecological and the economic. Without producing or selling anything, tribal peoples are able to effectively govern themselves. This inherent understanding of economic systems is further emphasized by Ishmael's observation: *"Tribal peoples manage to govern themselves quite effectively without making or selling anything. 'A system based on exchanging products inevitably channels wealth to a few, and no governmental change will ever be able to correct that. It isn't a defect of the system, it's intrinsic to the system. [...] My point is not that product-generated wealth always goes to individuals but rather that it always goes to a few individuals."* (Quinn, 1997, p. 147).

Conclusion

Daniel Quinn's *My Ishmael* transcends a mere critique of modern civilization; it offers a profound philosophical and spiritual inquiry into the human condition. Through the contrasting lenses of the Takers and the Leavers, Quinn presents a powerful indictment of the dominant

Western worldview, one that emphasizes endless growth, technological dominance, and the relentless pursuit of material accumulation. Quinn contends that the Enlightenment's emphasis on reason and advancement, which gave rise to the Takers' worldview, has resulted in social injustice, ecological destruction, and deep spiritual estrangement.

The Leavers, on the other hand, represent a very different perspective that is strongly aligned with the fundamental principles of the Romantic movement. The Leavers, like the Romantics, place a high value on spiritual and emotional ties and stress the value of imagination, intuition, and a respect for nature. They see humans as an essential component of the ecological web rather than as something distinct from it, acknowledging the interdependence of all life. The Takers' exploitative relationship with the environment is rooted in Cartesian dualism, which divides humans from nature and mind from body. This viewpoint questions this dualism.

Quinn's depiction of the Leavers goes beyond the idealised idea of "noble savages." They represent a timeless wisdom and a profound comprehension of ecological principles that predate the emergence of industrial civilisation, rather than merely existing in the past. They present a strong counterpoint to the consumerism and individualism that define Taker society through their emphasis on community well-being, respect for the Earth, and intergenerational knowledge transmission.

It is imperative to recognise, though, that the Leaver model as it is portrayed in *My Ishmael* is an idealised concept. The intricacies and difficulties that Indigenous communities have encountered over time, such as colonialism, displacement, and the lingering effects of globalisation, must be acknowledged. It is important to approach the Leavers' worldview with humility and refrain from romanticising the past or downplaying the complexity of modern Indigenous societies, even though they provide a useful framework for critical reflection.

My Ishmael is ultimately a potent call to action. It pushes readers to look for more sustainable and just ways of living and to challenge the dominant paradigms of progress. With its strong roots in Romantic philosophy, Quinn's writings encourage us to rediscover nature, develop a greater sense of empathy and interconnectedness, and envision a time when people coexist peacefully with the environment and one another. Despite its utopian nature, this vision provides a glimmer of hope and a reminder that there is still time to choose a different course—one that prioritises sustainability, community, and the welfare of all living things.

Extended Abstract

This study examines the philosophical and artistic movement of Romanticism, looking at its fundamental principles, such as respect for nature, individualism, and opposition to industrialisation. It also examines how Daniel Quinn's novel *My Ishmael* uses the idea of "Leavers"—indigenous societies coexisting peacefully with nature—to exemplify important Romantic ideals.

Romanticism emerged as a reaction to the Enlightenment, emphasizing emotion, intuition, and the individual over reason and societal norms. Key figures like Wordsworth and Coleridge celebrated the natural world as a source of inspiration and spiritual enlightenment, advocating for a simpler, more authentic way of life. They championed individual expression, emphasizing the importance of imagination and the subjective experience.

Quinn's "Leavers" mirror these Romantic ideals. They live sustainably, respecting the interconnectedness of all life forms. Their societies, characterized by cooperation and egalitarianism, offer a stark contrast to the Takers—modern, industrialized societies driven by endless growth, consumption, and the domination of nature. Quinn critiques the Taker society's focus on material accumulation, technological advancement without corresponding wisdom, and the alienation and suffering it produces.

The Leavers, like the Romantics, emphasize the importance of living in harmony with nature, not as conquerors but as participants in a larger ecological system. Their reverence for the natural world extends beyond the practical to the spiritual, recognizing the interconnectedness of all life and the importance of living in balance.

Quinn's novel, through the lens of the Leavers, offers a powerful critique of modernity, echoing Romantic concerns about industrialization, alienation, and the loss of connection to the natural world. The Leavers serve as a model for a more authentic and fulfilling way of life, one that prioritizes community, sustainability, and a deeper understanding of our place within the ecological web. *My Ishmael* thus provides a contemporary framework for understanding and appreciating the enduring relevance of Romantic ideals in addressing the challenges facing humanity today.

Genişletilmiş Özet

Bu makale, Romantizm felsefi ve sanatsal hareketini inceleyerek, doğaya saygı, bireysel ifadeye vurgu ve endüstrileşmenin eleştirisi gibi temel ilkelerini araştırmakta ve Daniel Quinn'in romanı *My Ishmael*'in, doğayla uyum içinde yaşayan yerli toplulukları temsil eden "Bırakanlar" kavramını kullanarak temel Romantik idealleri nasıl somutlaştırdığını incelemektedir.

Romantizm, Aydınlanmaya bir tepki olarak ortaya çıkmış, duygu, sezgi ve bireyi akıl ve toplumsal normların üzerine çıkarmıştır. Wordsworth ve Coleridge gibi önemli figürler, doğayı ilham ve manevi aydınlanma kaynağı olarak kutlamış ve daha basit, daha otantik bir yaşam tarzını, hayal gücünün ve öznel deneyimin önemini vurgulayarak bireysel ifadeyi savunmuşlardır.

Quinn'in "Bırakanları", bu Romantik idealleri yansıtır. Sürdürülebilir bir şekilde yaşarlar ve tüm yaşam formlarının birbirine bağlılığını önemserler. İş birliği ve eşitlik ilkeleriyle örgütlenmiş bu topluluklar, sınırsız büyüme, aşırı tüketim ve doğanın kontrol altına alınması gibi hedeflerle şekillenen modern, endüstrileşmiş

toplumlara belirgin bir tezat oluşturmaktadır. Quinn, Alanlardan oluşan toplumunun peşinde koştuğu maddi kazanımları, teknolojik ilerlemeyi ve ürettiği yabancılaşma ve ıstırapı eleştirir.

Bırakanlar, Romantikler gibi, doğayla uyum içinde yaşamının önemini vurgularlar; fakat fetihçi değil, daha geniş bir ekolojik sistemin bir parçası olarak. Doğal dünyaya olan saygıları, pratikten öteye uzanarak, tüm yaşamın birbirine bağlılığını ve denge içinde yaşamının önemini kabul eder.

Quinn'in romanı, Bırakanlar perspektifinden, moderniteyi güçlü bir şekilde eleştirir ve endüstrileşme, yabancılaşma ve doğal dünya ile bağlantının kaybı hakkındaki Romantik kaygıları yankılar. Bırakanlar, topluluğu, sürdürülebilirliği ve ekolojik ağ içindeki yerimizi daha derinlemesine anlamaya öncelik veren daha otantik ve tatmin edici bir yaşam tarzı için bir model görevi görür. *My Ishmael*, böylece insanlığın bugün karşılaştığı zorlukları ele alırken Romantik ideallerin kalıcı önemini anlamak ve takdir etmek için çağdaş bir çerçeve sunar.

References

- Ağıl, N. (2009). Önsöz. In W. Wordsworth, *PRELÜD Bir Şairin Zihinsel Gelişimi* (N. Ağıl, Trans., pp. 9-18). İstanbul: YKY.
- Aksakal, H. (2020, April 6). DOĞANIN VE YÜCENİN ŞAİRİ: WILLIAM WORDSWORTH 250 YAŞINDA. Retrieved from Ek Dergi: <https://www.ekdergi.com/doganin-ve-yucenin-sairi-william-wordsworth-250-yasinda/>
- Allegretti, C. (2024, December 11). The Romantic Period. Eastern Connecticut State University : <https://www.easternct.edu/speichera/understanding-literary-history-all/the-romantic-period.html> adresinden alındı
- Galitz, K. C. (2004, October). Romanticism. The Metropolitan Museum of Art: https://www.metmuseum.org/toah/hd/roma/hd_roma.htm adresinden alındı
- Güvenç, Ö. (2014, May). William Blake and William Wordsworth's Reactions to the Industrial Revolution. Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences, pp. 113-123.
- Izenberg, G. N. (1992). Impossible Individuality Romanticism, Revolution, and the Origins of Modern selfhood 1787-1802 . PRINCETON: PRINCETON UNIVERSITY PRESS.
- Leitherner, J. (2012). Corporate Sustainability: Interpretation, Implementation and the employee. Master's Thesis. Sweden: Linnæus University School of Business and Economics.
- O'Neill, M., & Callaghan, M. (2018). The Romantic Poetry Handbook. London: John Wiley & Sons Ltd.
- Patel, A. K. (2023, July). The Role Of Nature In Romantic Poetry: A Study Of Wordsworth, Coleridge, Byron, Shelley, And Keats. International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT), 11(7), pp. 528-535.
- Peckham, M. (1951, March). Toward a Theory of Romanticism. PMLA, 66(2), s. 5-23.
- Quinn, D. (1997). *My Ishmael*. New York: Bantam Books.
- Salvador, A. (2021, January 13). Nature Through a Romantic's Lens. (R. Singh, & A. Khan, Eds.) Retrieved from Reclamation Magazine: <https://reclamationmagazine.com/2021/01/13/nature-through-a-romantics-lens/>
- Sayre, R., & Löwy, M. (2005). Romanticism and Capitalism. In M. Ferber (Ed.), *A Companion to European Romanticism* (pp. 433-449). Oxford: Blackwell Publishing.
- Wordsworth, W., & Coleridge, S. T. (2005). *Lyrical Ballads*. (R. L. Brett, & A. R. Jones, Eds.) London & New York: Routledge.

The Position of Art of Speech in Ashik Style Poetry Based On Ashik Veysel's Poems

Muzaffer Çandır^{1,a,*}, Aydın Furan^{2,b}

¹ Department of Turkish Language and Literature, Faculty of Humanities and Social Sciences, Manisa Celal Bayar University, Manisa, Türkiye

² Not Affiliated with an Institution.

⁴Department, Faculty, University, Province, Country

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 06/03/2025

Accepted: 19/06/2025

ABSTRACT

This article aims to shed some light on the literary aspect of Âşık Veysel Şatıroğlu by analyzing his poems in terms of figures of speech. Folk order to make the new and original data obtained in the master's thesis titled "An Examination on Verbal Arts in Ashik Style Poetry in the Example of Ashik Veysel" more easily accessible and spread to a wider area, this study prepared on the basis of the said master's thesis; In addition to being a text-centered study in which various works on the subjects of Âşık Veysel, rhetoric, rhetoric, folk literature and âşık poetry are examined, it has a contextual structure by taking into account some works related to the conditions of the period in which the poet produced his poems and analyzing the poems, and a partially quantitative structure by interpreting the quantitative data of the master's thesis. In this article, which consists of three main sections such as "Examples of Figurative Art in Âşık Veysel Poetry", "Examples of Figurative Art in Âşık Veysel Poetry", "Examples of Figurative Art in Âşık Veysel Poetry", "Examples of Figurative Art in Âşık Veysel Poetry", except for the sections "Abstract", "Introduction", "Conclusion", "Bibliography", various examples of 27 types of figures of speech identified in 170 poems of Âşık Veysel are presented. It is concluded that Âşık Veysel's poetry is not an ordinary discourse, a pattern at the level of folk speech, but a rich set of discourse, and from this point of view, the preliminary data that âşık style poetry has a verbal artistic front has been reached.

Keywords: Âşık Veysel, lyric arts, rhetoric, âşık style poetry.

Âşık Veysel Şiirlerinden Hareketle Âşık Tarzı Şiirde Söz Sanatlarının Konumu

Öz

Bu makalede Âşık Veysel Şatıroğlu'nun şiirlerini söz sanatları yönüyle tahlil ederek onun edebi yönüne bir ölçüde ışık tutmayı amaçlanmıştır. "Âşık Tarzı Şiirde Söz Sanatları Üzerine Âşık Veysel Örnekleminde Bir İnceleme" başlıklı yüksek lisans tezimizde daha kolay erişebilir getirilip daha geniş bir sahaya yayılabilmesi amacıyla, söz konusu yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Âşık Veysel, söz sanatları, belagat, halk edebiyatı ve âşık şiiri konularındaki muhtelif eserlerin incelendiği metin merkezli bir çalışma olmasının yanında âşığın şiirlerini ürettiği dönem koşullarına ilişkin bazı eserlerin de göz önünde bulundurularak şiirlerin tahlil edilmesiyle bağlamsal bir yapıya, esas alınan yüksek lisans tezinin nicel verilerinin yorumlanmasıyla da kısmen nicel bir yapıya sahiptir. "Özet", "Giriş", "Sonuç", "Kaynakça" bölümleri haricinde "Âşık Veysel Şiirinde Mecaza Bağlı Söz Sanatı Örnekleri", "Âşık Veysel Şiirinde Manaya Bağlı Sanat Örnekleri", "Âşık Veysel Şiirinde Lafza Bağlı Sanat Örnekleri" şeklinde üç ana bölümden oluşan bu makalede, Âşık Veysel'in 170 adet şiirinde tespit edilen 27 çeşit söz sanatı türüne ilişkin çeşitli örnekler sunulmuştur. Âşık Veysel şiirinin sıradan bir söyleyiş, halk konuşması seviyesinde bir örüntü olmayıp zengin bir söyleyiş kümesi olduğu sonucuna ve buradan hareketle âşık tarzı şiirin söz sanatlı bir cephesinin olduğu ön verisine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âşık tarzı şiir, söz sanatları, belagat, Âşık Veysel

Copyright

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

^a candir45@yahoo.com

^{id} 0000-0002-4629-6498

^b aydinfuran@gmail.com

^{id} 0000-0002-8663-8114

How to Cite: Çandır M, Furan A (2025) The Position of Art of Speech in Ashik Style Poetry Based On Ashik Veysel's Poems, Faculty of Letters Journal of Social Sciences, 49(2): 137-148

Giriş

Edebiyat, insanın duygu ve düşüncelerini yazılı ve sözlü olarak güzel bir biçimde anlatma sanatıdır. Bu yüzden edebiyat bir bilim değil güzel sanatların bir koludur. Sanat metinleri, gerçeklerin sanatçının hayal, duygu ve düşünce dünyasında yeniden yorumlanması ve şekillenmesiyle meydana gelir. Bu metinlerde estetik ön planda olurken sezdirmek ve hissettirmek esastır. Estetik bir haz ve güzellik oluşturma amaçlı edebi metinlerde kelimelerin çağrışım gücünden ve duyguları yansıtırma özelliğinden yararlanılır (Kapusuzoğlu, 2022: 9).

Edebi türlerin en eskisi şiidir. Bugüne kadar şiirin birbirinden farklı birçok tanımı yapılmıştır. Ahmet Haşim şiiri, “musiki ile söz arasında, sözden ziyade musikiye yakın ortalama bir dil” olarak tanımlarken, Yahya Kemal “kalpten geçen bir hadisenin lisan halinde tecelli edisidir.” der. Cahit Sıtkı ise şiiri “sözcüklerle güzel şekiller kurma sanatıdır.” diye tanımlar. (Tarancı, 1994: 21)

Etkili, güzel söz söyleme sanatı olan edebiyatta, dilin gerçek ve sembolik anlamlarına başvurmak, az sözle çok şey ifade etmek, anlam ilgisi kurmak yoluyla yapılan sanatların şiirde büyük bir yeri vardır. Bu sanatlara “edebî sanatlar” adı verilir. Edebi sanatlar, şiirde veya düzyazıda sözü süslemek amacıyla başvurulmuş anlam veya ses oyunlarıdır (Kapusuzoğlu, 2022: 10).

Âşık tarzı şiir, âşıkların büyük oranda hece vezni ile söylemiş oldukları koşmalardan oluşsa da (Duymaz & Şahin, 2020: 247) medrese eğitimi görmüş bazı âşıkların aruz vezni de kullandığı görülmüştür (Yardımcı, 2002a: 141; Uğurlu, 2021: 6). İcranın enstrümanla yapıldığı “musiki-şiir” özelliğine sahip olan âşıklık, 15. asırda Anadolu sahasında kendisini hissettirmiş, 16. asırda bağımsız bir gelenek olarak Türk kültürü içindeki konumunu almıştır (Yakıcı, 2007: 46). 17. asırda âşıklık geleneği sanatçı ve ürün bakımından iyi bir seviyeye ulaşmıştır. 18 ve 19. yüzyıllarda, 17. yüzyıl seviyesinde bir verim ve yetkinlik görülmemiş olsa da gelenek, 19. yüzyılda İstanbul ile Anadolu’da destek ve itibarını oldukça artırmıştır (Yakıcı, 2007; Köprülü, 2018). 20. asrın sonları ve 21. asrın yaşanan kısmına bakıldığında ise âşıkların; sözlü, yazılı ve elektronik, dijital mecraların hepsinde belli oranda yer aldıkları görülse de genel anlamda edebî yönden istenen seviyeye ulaşamadığını söylemek mümkündür.

Âşık Veysel Şatıroğlu, âşıklık geleneğinin 20. yüzyıldaki zorlu dönemlerinde geleneğe önemli katkıları olan ustalarından birisidir. Ahmet Kabaklı; Âşık Veysel’in Karacaoğlu, Âşık Bayburtlu Zihni ölçüsündeki âşıkların 20. yüzyıla gönderilmiş bir hâli olduğu tespitini yapmıştır (Kabaklı, 2008: 760). Âşık Veysel’in şiirleri konu bakımından çeşitlilik gösterir. Veysel, sözü süslemekteki başarısıyla da Âşık Edebiyatında seçkin bir yer edinmiştir. Âşık Veysel ümmi bir halk ozanı olmasına rağmen şiirlerinde halk söyleyişlerine geniş yer vermiş, söz sanatları açısından da zengin ve başarılı şiirler yazmıştır. O

aynı zamanda bir halk filozofudur. Didaktik şiirleri hayata bakış açısının özgün bir yansımasıdır. Koşma ve semai türünde söylediği şiirlerde halk söyleyişlerine, deyim ve atasözlerine sıklıkla yer verir. Veysel, Halk şiiri geleneğini günümüz zevkine başarıyla uyarlamış, şiirlerinde gurbet, özlem, aşk, yaşama sevinci, tabiat sevgisi, ölüm ve milli duyguları işlemiştir. Onun şiirlerinin en belirgin özelliklerinden birisi söyleyişinin doğal olmasıdır. Bu çalışmada Âşık Veysel’in söz sanatı kullanımları tahlil edilerek Âşık Veysel ve âşık tarzı şiirin söz sanatları cephesine ışık tutulması hedeflenmiştir.

Ümit Yaşar Oğuzcan’ın hazırladığı “*Dostlar Beni Hatırlasın*” ve Doğan Kaya’nın çalışması “*Âşık Veysel*” isimli kitaplardan derlenen “Âşık Veysel’e ait 170 adet şiir” in örneklem olduğu bu çalışma, (Nitel→ Nicel) şeklinde ifade edilen (Baki & Gökçek, 2012: 7) nitelden nicele karma yöntemin kullanıldığı “*Âşık Tarzı Şiirde Söz Sanatları Üzerine Âşık Veysel Örnekleminde Bir İnceleme*” başlıklı yüksek lisans tezimiz esas alınarak hazırlanmıştır.

Makale, Âşık Veysel, söz sanatları, belagat, halk edebiyatı ve âşık şiiri konularındaki muhtelif eserlerin tetkik edildiği, ana malzemesi Âşık Veysel Şiirleri olan, genel olarak kaynak tarama yönteminin kullanıldığı, metin merkezli, nitel bir çalışmadır.

Çalışmanın yapıldığı dönemde Âşık Veysel’in vefat etmiş olması bağlamsal bir sınırlılık olsa da âşığın yaşamına ilişkin muhtelif kaynaklardan istifade edilerek ve Veysel’in şiirinde kullandığı söz sanatları âşığın ihtiyari olarak ürettiği varsayılarak bu durum aşılıma çalışılmıştır. Söz sanatlarının tasnifindeki çeşitlilik karşısında, Cem Dilçin’in tasnifinden (Dilçin, 1995) hareketle; “*Mecaza Bağlı Söz Sanatları, Manaya Bağlı Söz Sanatları, Lafza Bağlı Söz Sanatları*” olarak başlıklandırma yapılmış ve makalenin kaynakça kısmında yer alan söz sanatlarına ilişkin eserlerden çalışma süresince istifade edilmiştir.

Âşık Veysel Şiirinde Mecaza Bağlı Söz Sanatları

Kelime ya da öbeklerin gerçek anlamlarının dışında kullanılmasıyla yapılan söz sanatları için mecaza bağlı söz sanatları isimlendirmesi yapılmıştır (Dilçin, 1995: 405).

İncelenen 170 adet Âşık Veysel şiirinde mecaza bağlı söz sanatlarının tüm sanatlar içinde %36’lık bir orana sahip olduğu; 372 adet istiare, 363 adet teşhis-intak, 340 adet mecaz-ı mürsel, 310 adet kinaye ve 291 adet teşbih sanatı olmak üzere toplamda 1676 adet mecaza bağlı söz sanatı kullanıldığı; bahsi geçen 5 sanat çeşidinin kendi içlerinde %17 ile %22 oranları arasında -birbirlerine yakın sayılabilecek- bir dağılım sergilediği görülmüştür. (Furan, 2004)

Bu bölümde Âşık Veysel şiirlerinde yer alan mecaza bağlı söz sanatları: istiare, kinaye, mecaz-ı mürsel teşbih, teşhis-intak sanatı kullanımları arasından seçilen bazı örnekler gösterilmiştir.

¹ Ümit Yaşar Oğuzcan’ın hazırladığı “*Dostlar Beni Hatırlasın*” isimli kitabın 2018’de İnkılap Yayınevinden çıkan baskısında kitabın yazarı Âşık Veysel olarak belirtildiği için kitaptan yapılan alıntılar bu çalışma içinde (Veysel, 2018) şeklinde gösterilmiştir.

İstiare

Teşbih sanatının ana unsurları olan “kendisine benzetilen” ve “benzeyen” öğelerinden yalnızca bir tanesi söylenerek yapılan benzetmeler olan (Soysal, 2005: 52) istiaredede, sözcüğün gerçek anlamı dışında bir kavrama/nesneye ad olması, sözcüğün kendi anlamında kullanılmasının imkânsız olması, benzetme amacı olması şeklinde üç nitelik bulunmalıdır (Dilçin, 1995: 412). Belagat açısından teşbihten daha kıymetli bir sanat olarak görülen istiare sanatının (Saraç, 2007: 121) Âşık Veysel’in şiirlerinde 372 adet kullanıldığı görülmüştür (Furan, 2004: 50). Âşık Veysel’in şiirlerinde yer alan bazı istiare örnekleri şöyledir:

İşte geldi **sonbaharım**

Beni ister **sadık yarım** (Veysel, 2018: 21)

Dizelerinde ömrün ahir evresi “sonbahar” mevsimi; toprak da “sadık bir yar” olarak

Kazması yok küreği yok

Ustası var çırağı yok

Gök kubbenin direği yok

Muallakta **bina** çatmış (Veysel, 2018: 29)

Dörtlüğünde Allah’ın dünyayı yaratması anlatılırken dünya “bina” olarak yaratıcı da “usta” olarak

Okun doğrulamış atar

Batar **oklar** hep sinema (Veysel, 2018: 80)

Şeklindeki dizelerde sevgiliden bahsedilen sevgilinin kirpikleri “ok” olarak

Sunam senden ayrılalı

Gahi uslu gahi deli (Veysel, 2018: 88)

Dizelerinde sevgili “suna” olarak

Dünya kurulalı yaşayan dağlar

Her tarafı **zümrüt** olur bu çağlar (Veysel, 2018: 119)

Her tarafı yeşillenmiş dağların anlatıldığı yukarıdaki dizelerde ağaçların yeşilliği “zümrüt” olarak istiare edilmiştir.

Kinaye

Deyimlerde sıklıkla baş vurulan kinaye sanatı, bir sebep ve gerçek durum çerçevesinde sözün hem mecaz hem de gerçek anlamıyla kullanılmasıdır (Soysal, 2005: 64). Asıl maksadın mecaz anlamın üzerinde kurulduğu (Saraç, 2007: 145) kinayede, sözün gerçek manasını düşünmeye engel olacak bir karine (ipucu) bulunmamaktadır (Küleççi, 2005: 64). Gerçeğin mecaz vasıtasıyla ifade edildiği bu sanatta sözün gerçek anlamından bir mana çıksa da asıl olan sözün mecaz anlamıdır. Âşık Veysel’in şiirlerinde 310 adet kinaye sanatı kullanıldığı görülmüştür (Furan, 2024: 88). Âşık Veysel’in şiirlerinde yer alan bazı kinaye örnekleri şöyledir:

Nuşveranı Âdil nerede tahtı

Süleyman mührünü kime bıraktı

Resulü Ekrem’in kanunu hakktı

Her ömrün sonunda bir feryat gördüm (Veysel, 2018: 34).

Şeklindeki dörtlükte ölüm “ömrün sonunda feryat görmek” olarak ifade edilmiştir. Ömür sonunda vefat açısından ya da pişmanlıklar neticesinde feryatlar olması muhtemeldir; fakat burada asıl anlatılmak istenen “fanilik ve ölüm”dür.

Beni çıplak dışar’attın

Cömertliğin nerde senin (Veysel, 2018: 22).

Dizelerinde “dışarı atılmak” ifadesi kullanılmış, doğum esnasında annenin vücudundan ayrılmak -dışarı atılmak- söz konusu olsa da burada asıl kastedilen “doğum” hadisesidir.

Dalgın dalgın seyreyledim alemi

İrenkler ne çiçekler ne koku ne (Veysel, 2018: 36).

Dizelerinde “*Dalgın dalgın seyreyledim alemi*” ifadesiyle etrafa bakınmak anlamı değil de “hayata dair tefekkür etme hali” anlatılmıştır.

Akibet serersin kara toprağa

Bükülmez kolların olmuştun ağa (Veysel, 2018: 73).

Dizesinde “*tenim düşer toprağa*” ve “*serersin kara toprağa*” sözleriyle gerçek anlam değil “ölüm” gerçeği anlatılmıştır.

Çok uzatma ayağını

Açıkta kalır üşürsün (Veysel, 2018: 204).

Şeklindeki dizelerde açıkta kalan ayakların üşüyeceği gerçeğinden hareketle “tutarlılık ve kontrollük” kastedilmiştir.

Mecaz-ı mürsel

Mecaz-ı mürsel, bir sözün benzetme amacı olmadan gerçek anlamının dışında kullanılmasıyla yapılan bir söz sanatıdır (Macit; Soldan, 2013: 68). Mecaz-ı mürselde aralarında parça-bütün, öncelik- sonralık, özellik-genellik, azlık-çokluk, sebep-sonuç, gibi çeşitli ilgiler olan varlıklardan birini söyleyerek ilgili diğer kısmı anlatma söz konusudur (Durbilmez, 2020:177). Âşık Veysel’in şiirlerinde 340 adet mecaz-ı mürsel sanatı kullanıldığı görülmüştür (Furan, 2024: 109). Âşık Veysel’in şiirlerinde yer alan bazı mecaz-ı mürsel örnekleri şöyledir:

Veysel’i söyletir bir büyük kuvvet

Söyleyen ne söyleten ne Tanrı ne (Veysel, 2018: 36).

Dizelerinde “büyük kuvvet” denilerek “Allah”;

Kur’an’a bak İncil’e bak

Dört kitabın dördü de hak (Veysel, 2018: 58).

Şeklindeki dizelerde “Kur’an İncil ve dört kitap” denilerek bu kitapların muhtevası ve inanç kaideleri;

Sohbet etme **kötü** ile

Güreş etme **kati** ile (Veysel, 2018: 67).

Dizelerinde “kötü” ve “kati” şeklinde sıfatlar kullanılarak bu vasıflardaki kişiler;

Yetmiş altı yıldır alır satarım

Bakmadım deftere kar belli değil (Veysel, 2018: 70).

Biçimindeki dizelerde “yetmiş altı yıl” denilerek “ömür”;

Her millet Atatürk deyin

Cemiyet-i akvam ağıladı (Veysel, 2018: 173).

Atatürk’ün ölümünün anlatıldığı bu dizelerde de “Cemiyet-i Akvam” denerek bu “cemiyete üye ülkelerin fertleri” kastedilmiştir.

Teşbih

Teşbih, aralarında çeşitli yönlerden ilgi bulunan iki varlık, kavram ya da durumdan benzerlik bakımından güçsüz olanı nitelikçe daha üstün olana benzetmektir

(Dilçin, 1995: 405). Teşbih; benzeyen, benzetilen, benzetme edatı, benzetme yönü unsurlarından oluşan (Aktaş, 2002: 17) ve bu unsurlardan en az iki en çok dördü kullanılarak (Durbilmez, 2020: 184) anlatımı somutlaştırıp daha etkili hale getiren söz sanatıdır (Saraç, 2007: 129). Âşık Veysel'in şiirlerinde 291 adet teşbih sanatı kullanıldığı görülmüştür (Furan, 2024: 141). Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı teşbih örnekleri şöyledir:

Birlik çok tatlıdır, benzer üzüme (Veysel, 2018: 60).

Şeklindeki dizede **birlik üzüme**;

Karadeniz gibi kükrer coşarsa

Dalgası gelince yaman Âşıklar (Veysel, 2018: 101).

Dizelerinde **âşıklar Karadeniz'e**;

Gurbet bana diken oldu (Veysel, 2018: 118).

Şeklindeki dizelerde **gurbet dikene**;

Benek benek mektuptadır nişanı

Göz yaşı mektupta pul dey yazmış (Veysel, 2018: 126).

Dizelerinde **sevgilinin gözyaşı, mektup puluna**;

Cahiller dikenli çalı sayılır (Veysel, 2018: 208).

Dizesinde **cahil kişiler dikenli çalıya**;

Bebe gibi kollarımda yaylattım (Veysel, 2018: 235).

Dizesinde **saz, bir bebeğe** benzetilmiştir.

Teşhis ve İntak

İnsana ait özelliklerin insan dışındaki varlıklara yüklemesiyle yapılan sanata teşhis denir. İnsan dışı varlık konuşturulmuşsa bu da intak denir (Durbilmez, 2020: 186). Her intak bir teşhistir fakat her teşhis intak değildir. Âşık Veysel'in şiirlerinde 363 adet teşhis/intak sanatı kullanıldığı görülmüştür (Furan, 2024: 173). Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı teşhis/intak örnekleri şöyledir:

Talih çile kader sözü bir etmiş

Her nereye gitsem gezer peşimde (Veysel, 2018: 45).

Dizelerinde **talih, çile, kader**;

Yollar ninni çalar gider (Veysel, 2018: 88).

Dizesinde **yollar**;

Ölünce hû çeksin kemiğim sinde (Veysel, 2018: 95).

Dizesinde **kemik**;

Tamah etti üç beş tane mısıra

Emeklerim zay'eyledi **sel** benim (Veysel, 2018: 151).

Dizelerinde **sel** kişileştirilirken

Çarık söylüyor:

Sen de deri ben de deri (Veysel, 2018: 202).

Mes söylüyor:

Neler gördüm tezgahlarda (Veysel, 2018: 202).

Şeklindeki dizelerde **mes** ve **çarık** kişileştirilip konuşturularak intak sanatı örneği oluşturulmuştur

Âşık Veysel Şiirinde Manaya Bağlı Söz Sanatları

Anlamla ilgili söz sanatları; bir kelime, kelime gruba ya da aralarında anlam ilgisi olan sözcüklerin gerçek anlamlarıyla yapılan söz sanatları ile bir hissi yahut düşünceyi, nükteli şekilde söyleme temeline dayanan söz sanatlarını kapsamaktadır (Dilçin, 1995: 421).

Bu çalışmada incelenen 170 adet Âşık Veysel şiirinde manaya bağlı söz sanatlarının tüm sanatlar içinde %55'lik orana sahip olduğu; 778 adet tenasüp, 609 adet tekrar, 241 adet tezat, 249 adet telmih, 175 adet istifham, 135 adet leff ü neşr, 125

adet mübalağa, 72 adet tecahül-i arif, 56 adet tevriye-iham, 38 adet Hüsn-i ta'lil, 34 adet nida, 33 adet irsal-i mesel, 28 adet tedric, 10 adet icaz, 6 adet kat, 5 adet rûcû sanatı olmak üzere, toplamda 2594 adet mecaza bağlı söz sanatı kullanıldığı görülmüştür. Söz konusu 16 söz sanatında; tenasüp ve tekrar sanatlarının %53'lük oranla manaya bağlı söz sanatları arasında baskın konumda olduğu; istifham, leff ü neşr, mübalağa, telmih, tezat sanatlarının %5 ile %10 arasında seyreden bir oransal dağılım sergilediği; icaz, irsal-i mesel, telmih sanatları 292 kez kullanıldığı ve telmihlerden 51 tanesinin Kur'ân-ı Kerim ayeti, 1 tanesinin de hadisi şerif telmihi olduğu, diğer telmihlerde de Hz. Âdem'den Platon'a, İstanbul'un Fethinden Ay'a yapılan seyahatlere değin uzanan geniş bir yelpazenin dikkat çektiği; %9'luk tezat ve %30'luk tenasüp sanatı kullandığı tespit edilmiştir. Bu oranlar ele alındığında Âşık Veysel'in zıtlıktan ziyade uyumu tercih ettiğinin anlaşılabileceği; 34 adetlik nida kullanımı, âşığın duygularını anlık bir coşkuya, aşırı heyecana dönüştürme çabası içinde olmadığını, bu durumun da Âşık Veysel'in dingin bir ruh haline sahip oluşunun işareti olarak kabul edilebileceği; söz konusu içsel dinginlikte Veysel'in aldığı manevi eğitimin de önemli tesiri olduğu bilgilerine yer verilmiştir (Furan, 2024: 583-586).

Bu bölümde Âşık Veysel şiirlerinde yer alan manaya bağlı söz sanatları: Hüsn-i ta'lil, icaz, irsal-i mesel, istifham, kat, leff ü neşr, mübalağa, nida, rûcû, tecahülüarif, tedric, tekrar, telmih, tenasüp, tevriye-iham, tezat sanatı kullanımları arasından seçilen bazı örnekler gösterilmiştir.

Hüsn-i ta'lil

Hüsnitevcih olarak da bilinen (Tok, 2011: 52) Hüsn-i ta'lil, bir durumun aslından farklı, hayali bir sebebe dayandırarak şairce anlatılması sanatıdır (Soysal, 2005: 44). Hüsn-i ta'lil, muhatap kişiyi şairle aynı duygu ortamına alabildiği oranda başarılı kabul edilir (Saraç, 2007: 231). Âşık Veysel'in şiirlerinde 38 adet Hüsn-i ta'lil sanatı kullanıldığı görülmüştür (Furan, 2024: 223). Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı hüsnü ta'lil örnekleri şöyledir:

Anılmazdı Veysel adı

O sana âşık olmasa (Veysel, 2018: 82).

Dizelerinde Veysel'in adının unutulmamasının sebebinin sevgiliye olan aşkına bağlanması,

Bülbüller gül için geymişler kara

Seherler uyanır bülbül zarından (Veysel, 2018: 116).

Şeklindeki dizelerde "bülbüllerin kara giymesi" olarak ifade edilen bülbüllerin hüznü ötüşlerinin güle olan aşklarından kaynaklı olduğunun ima edilmesi ve "seherlerin uyanması" olarak ifade edilen sabahın oluşunun bülbülün zarından kaynaklandığının söylenmesi;

Genç yaşında felek vurdu başıma

Aldırdım elimden iki gözümü (Veysel, 2018: 224).

Şeklindeki dizelerde âşığın görme yetisini kaybetmesinin "feleğin âşığın genç yaşında başına vurmasına" bağlanmasıyla hüsnü ta'lil sanatı yapılmıştır.

İcaz

İcaz; sözle derin manalar oluşturma, latif kelam vücuda getirme sanatıdır. Şairin atasözü gibi hikmetli ve açıklanmaya değer sözler oluşturmaya icaz sanatı kapsamındadır (Kocakaplan, 1998: 68). Âşık Veysel'in şiirlerinde 10 adet icaz sanatı kullanıldığı görülmüştür (Furan, 2004: 229).

Derd çekmeyen dert kıymetin bilemez (Veysel, 2018: 42).

Dizesinde dert çekmenin insanda çeşitli tecrübeler oluşturacağı ve dert çekmeyenin bunu anlayamayacağı;

Tilki gölgesine arslan gizlenmez

Yiğidin gölgesi kendinden olur (Veysel, 2018: 52).

Dizelerinde yiğit kişilerin kendi çabası ve emeğiyle yaşamını sürdürdüğü;

Gören göze ibret vardır her şeyde (Veysel, 2018: 62).

Dizesinde her şeyde ibret alacak bir yön olduğu fakat bunu görebilmek için basiretin gerektiği;

Beyhude sarf olan altın tunç olur (Veysel, 2018: 65).

Şeklindeki dizede kıymetli şeylerin yerli yerinde kullanılmaması sonucunda o şeyin kıymetinin azaltacağı;

Tembellere hazır sofraya kurulmaz (Veysel, 2018: 194).

Dizesiyle de tembellerin çalışmaya sevk edilmesinin gerektiği ve tembelliğin iyi bir vasıf olmadığı veciz bir şekilde ifade edilmiştir.

İrsal-i mesel

Anlatımda, ünlü ediplerden sözler kullanmak; atasözü ya da vecizelere yer vermeye irsal-i mesel sanatı denir (Soysal, 2005: 51). Kullanılan bu sözler Arapça, Farsça bir atasözü ya da ünlü bir söz de olabilir (Dilçin, 1995: 464). Şiirin genel akışı içerisinde, kafiye, vezin gibi çeşitli etmenlere bağlı olarak sözde değişiklikler yapılabilir (Tok, 2011: 97). Âşık Veysel'in şiirlerinde 33 adet irsali irsal-i mesel sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 229) Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı irsali irsal-i mesel örnekleri şöyledir:

Bu dünya fanidir konar göçerler (Veysel, 2018: 33).

Dizesinde, dünyanın sürekli bir değişim hâlinde olduğunu ve ölümün kaçınılmazlığını anlatan “*Gelen geçer, konan göçer*” (Aksoy, 1988: 285) şeklindeki atasözüne;

Hiçbir zaman **gül dikensiz olamaz** (Veysel, 2018: 42).

Şeklindeki dizede, güzel olan şeyde hoş gitmeyen bir yön olacağını anlatan “*Dikensiz gül olmaz. (Gül dikensiz olmaz.)*” (Aksoy, 1988: 241) atasözüne;

Taşma su ile değirmen dönmez (Veysel, 2018: 52).

Dizesinde, kişinin gayreti olmadan dış destekle sürekli olarak işlerinin yürümeyeceğini anlatan “*Dökme/ taşıma su ile değirmen dönmez.*” (Aksoy, 1988: 249) atasözüne;

Mürşit ilimdir bilmeli

Bu ses Ata'nın sesidir (Veysel, 2018: 189).

Dizelerinde, Atatürk'ün 1920 senesindeki konuşmasında: “*Dünyada her şey için maddiyat ve maneviyat için ve muvaffakiyet için en hakiki mürşit bilimdir; fendir.*” (Kayadibi, 2006) şeklindeki ilmin öneme dikkat çeken özdeyişine;

Huylu huyun terk etmesi güç demiş (Kaya, 2004: 290).

Dizesinde, kişinin huyunu değiştirmesinin çok zor olduğunu anlatan “*Huylu huy undan vazgeçmez.*” (Aksoy, 1988: 317) atasözüne yer verilerek irsali mesel sanatı yapılmıştır.

İstifham

Bahsedilen konuya daha fazla dikkat çekmek, duygu ve heyecanların daha açık, şiddetli ve heyecanlı biçimde ortaya konulması amacıyla çeşitli sorular sorularak

yapılan istifham sanatında (Soysal, 2005: 59; Külekçi, 2005: 109). Âşık Veysel'in şiirlerinde 175 adet istifham sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 235) Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı istifham örnekleri şöyledir:

Açar solar türlü çiçek

Kimler gülmüş kim gülecek (Veysel, 2018: 14).

Dizelerinde, hayatın genel seyri içerisinde kimin mutlu olacağını bilmezliği durumunun, âşık tarafından soru şeklinde muhakeme edilmesi;

Veysel neden aklın ermez

Uzun kısa dilin durmaz (Veysel, 2018: 22).

Dizelerinde âşığın kişisel tefekkür aleminde cevabını bulunamayan konular olmasının soru formunda sorgulanması;

Bir derd ehli bulsam derdim söylesem

İy'olmaz derdlerim halim n'olacak (Veysel, 2018: 35).

Dizelerinde zor şartlar altındaki çaresizlik ve belirsizlik hâlinin soru soruyormuşçasına ifade edilmesi,

Yalvarsam kadere yardım etmez mi

Yeter bu çektiğim derdim yetmez mi

Nice kara günler gördüm gitmez mi

Bir fark yoktur yazım ile kıyım (Veysel, 2018: 45).

Dörtlüğünde âşığın kişisel hayatını kaplayan zorluk ve öngörülmez durumların art arda soru şeklindeki ifade edilmesi;

Deli gönül ne gezersen

Geze geze yorulman mı

Ne kazandın bu sevdadan

Vazgeç desem darılman mı (Veysel, 2018: 55).

Şeklindeki dörtlükte de âşığın kendi iç dünyasında yaşadığı hesaplaşmada, gönlüne/his dünyasına verdiği mesajların soru yoluyla ifade edilmesiyle istifham sanatı yapılmıştır.

Kat

Kat, sözün etkisini artırmak ve sonucu okurun canlandırıp değerlendirmesine bırakmak gayesiyle mısra veya cümleyi kesme sanatıdır (Soysal, 2005: 63). Sözün kendiliğinden anlaşılabileceği bazı durumlarda sükutun söylemekten tesirli olacağı yerde muhatabın muhayyilesini harekete geçirmek amacıyla başvuru bir söz sanatıdır (Dilçin, 1995: 459; Coşkun, 2007: 210). Âşık Veysel'in şiirlerinde 6 adet kat sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 248) Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı kat örnekleri şöyledir:

Nice zehir içtim dost eli ile

Kafa çatlak gözü perdeli ile

Kırk üç yıl eğlendim bir deli ile

Tükenmez derdim var sanma bu kadar (Veysel, 2018: 53).

Dörtlüğünde âşığın nice dertleri olduğu belirtilmiş; ancak bunların hepsi anlatılmadan konunun kesildiği görülmektedir.

Uzatma Veysel bu sözü

Dayanmaz erkesin özü

Koruyalım yurdumuzu

Dost değil düşman ağladı (Veysel, 2018: 174).

Atatürk'ün vefatının anlatıldığı yukarıdaki dörtlükte âşığın anlatacağı çok husus olduğu fakat bu kadarla anlatımın kesildiği anlaşılmaktadır.

Çok şükür Allah'a hasta değilim
Haber dağıtamam posta değilim
Yalan söz yapamam usta değilim

Yeter Veysel uzatma sus demiş (Kaya, 2004: 290).

Dörtlüğünde de anlatımın âşık tarafından kesildiği görülmektedir.

Leff ü neşr

Leff ü neşr, iki veya daha fazla sözcük yahut yargının söylenmesinin ardından bunlarla aralarında ilgi olan ifadelerin sıralanmasıdır (Saraç, 2007: 179). Genellikle birinci dizede en az iki ifade söylenip ileriki dizede bunlarla ilgili benzerlik ve karşılıklar verilmektedir. (Macit; Soldan, 2013: 76). Çoğunlukla mazmunlarla yapıldığından teşbih ve istiare sanatlarıyla yakından ilgilidir (Dilçin, 1995: 437). Âşık Veysel'in şiirlerinde 135 adet leff ü neşr sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 249) Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı leff ü neşr örnekleri şöyledir:

Zahir batın her irenkten görünür

Gâhi **doğar** amma gâhi **dulunur** (Veysel, 2018: 25).

Dizelerinde ilk olarak "görünür olan" manasındaki "zahir" ile "gizli olan" manasındaki "batın" kelimeleri kullanılmış sonrasında, ortaya çıkmak manasında "doğmak", gözden kaybolmak manasında "dulunmak" kelimeleri;

Gülü yetiştirir **dikenli çalı**

Arı her **çiçekten** yapıyor **balı** (Veysel, 2018: 42).

Dizelerinde ilk olarak "gül" ile "dikenli çalı" kelimeleri kullanılmış devamında da "dikenli çalı" ile uyumlu olarak "arı", "gül" ile uyumlu olarak da "çiçek/balı" kelimeleri;

Aldanma **cahilin kuru lafına**

Kültürsüz insanın külü **yalandır** (Veysel, 2018: 61).

Şeklindeki dizelerden ilkinde "cahil" ile "kuru laf" ifadelerine yer verilirken sonrasında "cahil" kelimesiyle uyumlu olarak "kültürsüz insan", "kuru laf" ifadesiyle ile uyumlu olarak da "yalan" kelimeleri;

Hakikat de hep **hayaldir**

Hayat filime misaldır (Veysel, 2018: 80).

Dizelerinin ilkinde "hakikat" ve "hayal" kelimeleri, devamında ise "hakikat" kelimesiyle uyumlu olarak "hayat", "hayal" kelimesi ile uyumlu olarak da -manasında kurgusal ve hayal barındıran- "film" kelimesi;

Bilemedim **gece** ile **gündüzü**

Seçemedim **güneş** ile **yıldızı** (Veysel, 2018: 105).

Yukarıdaki dizelerden ilkinde "gece" ile "gündüz" kelimeleri kullanılırken sonraki dizede gündüzün alameti olan "güneş" ve gecenin alameti olan "yıldız" kelimeleri;

Mes çariktır **çarık** mestir

Yürürlerse aynı sestir

Veysel söyler bir nefestir

Gah **içerde** gah **dışarda** (Veysel, 2018: 202).

Şeklindeki dörtlüğün ilk dizesinde "mes" ve "çarık" sözcükleri; dördüncü dizede ise bu eşyaların kullanıldığı mekanlarla mantıksal bir bağ içeren "iç" ve "dış" kelimeleri kullanılarak leff ü neşr sanatı tesis edilmiştir.

Mübalağa

Anlatımda durumu olduğundan fazla ya da az göstererek yapılan sanatlı söyleyişe mübalağa denir.; Tebliğ, iğrak ve gulûv olmak üzere üç çeşit mübalağa vardır. Tebliğ, âdeten ve aklen mümkün olan; iğrak, âdeten muhal aklen mümkün olan; gulûv: âdeten ve aklen muhal olan mübalağadır. Veysel'in şiirlerinde 125 adet mübalağa sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 271). Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı mübalağa örnekleri şöyledir:

Derdimi söylesem derin dereye

Doldurur dereyi düz olur gider (Veysel, 2018: 38).

Dizelerinde dertlerin çokluğu ifade edilirken bu dertlerin âşikâr edilmesiyle dereyi doldurarak dereyi bir kara parçasına çevirebilecek kadar çok olduğu şeklinde mübalağa edilmiştir.

Bir kısmı muhtaçtır acı soğana

Bir kısmını zengin etmiş yan yana (Veysel, 2018: 47).

Şeklindeki dizelerde fakirliğin şiddeti anlatılırken çok yoksul olmayı ifade eden "soğana muhtaç olma" deyimi daha da derecelendirilmiş ve "acı" sıfatıyla desteklenerek mübalağa edilmiştir.

Zaman bir saniye yıl yetmiş yedi

Kahpe felek hiç yüzüme gülmedi (Veysel, 2018: 53).

Zamanın çok hızlı geçtiğinin anlatıldığı yukarıdaki dizelerde, yetmiş yedi yıllık bir zamana tekabül eden bir ömrün adeta bir saniye hükmünde olduğu söylenerek mübalağa yapılmıştır.

Güzelliğin on par'etmez

Bu bendeki aşk olmasa (Veysel, 2018: 82).

Şeklindeki âşkın güzellikten bağımsız olduğu vurgusu yapılan dizelerde, "güzelliğin on para etmemesi" ifadesinde on para denilerek çok değersiz olma durumu abartılı biçimde anlatılmış.

Emsalin dünyada azdır bulunmaz

Firdevs i âlâda eşlerin güzel (Veysel, 2018: 96).

Dizelerinde de sevgilinin çok güzel olduğu anlatılırken bu güzelliğin ancak firdevs i âlâ sakinlerinde olduğu şeklinde ifade edilerek mübalağa sanatı yapılmıştır.

Nida

Nida, şairin çok heyecanlanması ve duygulanmasını sağlayan durumlar karşısında "ey, bre, hey..." gibi ünlemlerle seslenmesidir. Bazı durumlarda ünlem kullanmadan da nida sanatı yapılabilir (Soysal, 2005: 73). Âşık Veysel'in şiirlerinde 34 adet nida sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 285). Âşık Veysel'in şiirlerinde:

Eyvah balı tuza katmış (Veysel, 2018: 29).

Ey beni bu derde giriftar eden (Veysel, 2018: 93).

Ah senin elinden çektiğim çile (Veysel, 2018: 132).

Aman kardeş çok üşüdüm (Veysel, 2018: 202).

Şeklindeki ünlemlerle kurulmuş nida sanatı örneklerinin yanında ünlem kelimesi kullanılmadan tesis edilmiş nida sanatı örnekleri de mevcuttur. Söz konusu örneklerden bazıları şunlardır:

Kulak ver sözüme **dinle vatandaş** (Veysel, 2018: 62).

Selam saygı hepinize

Gelmez yola gidiyorum (Veysel, 2018: 237).

Eşim dostum yavrularım

İşte benim sonbaharım (Veysel, 2018: 237).

Rücû

Rücû, bir duygu veya fikri daha güçlü anlatmak maksadıyla, söylenen sözden caymış gibi davranma sanatıdır (Soysal 2005: 77). Bu sanat zihne hitap etmesiyle şiirin tesirini artırır (Saraç, 2007: 188). Âşık Veysel'in şiirlerinde 5 adet rücû sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2024: 288). Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı rücû örnekleri şöyledir:

Bu dünyada iki şeyden tacizim

Biri seldir birin demem azizim

Doğrusun söylersem dokunur sözüm

İnsanı öldürür dirliksiz avrat (Veysel, 2018: 149).

Şeklindeki dörtlükte âşığın muzdarip olduğu iki konunun varlığı ifade edildikten sonra bunlardan bir tanesi söylenmiş diğeri söylenmeyip rücû edilmiştir.

Doğru yola adım attım

Bir gerçeğin elin tuttum

Kini kibiri kapattım

Vicdanımdı ben değilim (Kaya, 2004: 205).

Dörtlüğünde âşık kendisi için iftihar sebebi olan çeşitli durum ve eylemlerden bahsettikten sonra nefis ve benliğini aradan çekerek bahsi geçenleri kendisinin değil vicdanının yaptığıı belirtmiş ve ilk söylediklerinden rücû etmiştir.

Tecahül-i arif

Şairin bildiği bir durum karşısında o durumu bilmezlikten gelmesi şeklinde olan tecahülûarif (Soysal, 2005: 86) hiç bilmemek ya da bildiğini saklamak değil, bilinenin türlü sebeplerle, dolaylı yollardan anlatılmasıdır (Dilçin, 1995: 441). Âşık Veysel'in şiirlerinde 72 adet tecahülûarif sanatı kullanıldığı görülmüştür (Furan, 2004: 289). Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı tecahülûarif örnekleri şöyledir:

Evli misin ergen misin

Eşin yoktur bir sen misin

Çarkı sema nur sen misin

Bu balkın nur da senin (Veysel, 2018: 22).

Dörtlüğünde -âşık tarafından çok iyi bilindiği halde- "yaratıcının evli ya da ergen olmadığı, eşsiz ve bir olup kaderin sahibi olduğu" konularının şathiyevari bir üslup kullanılarak bilmezden gelinmesi;

Beni hor görme kardeşim

Sen altınsın ben tunç muyum

Aynı vardan var olmuşuz

Sen gümüşsün ben sac mıyım (Veysel, 2018: 41).

İnsanlar arasındaki bölünmüşlük ve ayrılıkları izale etmeye yönelik bir mesajı olan bu dörtlükte âşık -insan olmaktan kaynaklanan- kendi kıymetinin farkında olduğu halde, bu durumun bilmezden gelinmesi;

Şehvetle aşkıtır kıza geline

Arı olan tuz katar mı balına

İbrişimden nazik ipek teline

Takarlar çeşitli yalan aşıklar (Veysel, 2018: 101).

Şeklindeki dörtlükte çalışkan ve dürüst olanların işlerini iyi yaptığının bilindiği halde bilmezden gelinmesi;

Destekle fakiri okut yetimi

Bu hayırlar dinimizce kötü mü (Veysel, 2018: 166).

Dizelerinde fakiri okutmanın İslam dinine göre iyi bir davranış olduğunun bilmezden gelinmesi tecahülûarif sanatıdır.

Tedric

Tedric, anlatılacak şeyleri dereceli olarak yükselterek ya da indirerek sıralı şekilde, bir düzen içinde ifade etme sanatıdır (Soysal, 2005: 88; Tok, 2011: 249). Âşık Veysel'in şiirlerinde 28 adet tedric sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 296). Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı tedric örnekleri şöyledir:

Maziye karışmış yıllar da ay da

Geçmiş konuşmak getirmez fayda (Veysel, 2018: 62).

Dizelerinde mâzi, yıl ve ay olarak genelden özele doğru bir sıralama görülmektedir.

İrmak çaylardan var olur

Bir bir içinde sır olur

Denizde cümle bir olur

Halkın evi Hakkın evi (Veysel, 2018: 191).

Dörtlüğünde çaydan ırmak, ırmaktan deniz olması özelden genele bir mantıksal sırayla derecelendirilmiş.

Veysel **kocadım, genceldim.**

Bu **Dünya' ya yeni geldim.**

Çok sağ olasin, memnun kaldım

Nüzhet Çubukçu Çubukçu (Kaya, 2004: 293).

Şeklinde, âşığın kendisine protez diş takılması sonrası yaşadığı memnuniyeti anlattığı dörtlükte, âşık kendisini daha genç hissettiğini ifade ederken zamanı ters istikamette işleterek; kocamak, gencelmek ve dünyaya gelmek/doğmak biçiminde bir kullanımla tedric sanatı yapmıştır.

Tekrir

Sözün tesirini artırmak amacıyla bir veya daha fazla kelimenin sıkça tekrarlanması sanatı (Soysal, 2005: 91) olan tekrir sanatı şiirde müzikaliteyi tesis etmede önemli bir işleve sahiptir. Âşık Veysel'in şiirlerinde 609 adet tekrir sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 300). Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı tekrir örnekleri şöyledir:

Bir **derd** ehli bulsam **derdim** söylesem

İy'olmaz **derd**lerim halim n'olacak

Hekimler **derdime** derman bulamaz

Bir değil beş **değil derd** kucak kucak (Veysel, 2018: 35)

Şeklindeki dörtlükte "dert" kelimesi tekrar edilerek dert duygusu muhatabı kuşatacak şekilde vurgulanmış;

Dalgın dalgın seyreyledim alemi

İrenkler **ne** çiçekler **ne** koku **ne**

Bir arama yaptım kendi kafamı

Görünen ne gösteren **ne görgü ne** (Veysel, 2018: 36)

Şeklindeki dörtlükte yinelenen soru bildiren "ne" kelimesiyle, âşığın tefekkür dünyasında alemi sorgularken yaşadığı girift zihinsel süreç daha güçlü biçimde yansıtılmış;

Gülmedim dünyada **gülenler gülsün** (Veysel, 2018: 45)

Dizesinde "gül-" fiili tekrar edilerek mutluluk ve mutsuzluk durumları güçlü şekilde vurgulanmış;

Koyun **verdi** kuzu **verdi** süt **verdi**

Yemek **verdi** ekmek **verdi** et **verdi**

Kazma ile döğmeyince kıt **verdi**

Benim sâdık yârim kara topraktır (Veysel, 2018: 128)

Dörtlüğünde yinelenen “verdi” kelimesiyle toprağın ne denli cömert olduğu vurgulanmıştır.

Vatan **ağlar** millet **ağlar** yıl **ağlar**
Deniz **ağlar** yolcu **ağlar** yol **ağlar**
Veysel **ağlar** sohbet **ağlar** dil **ağlar**

Tarihte bir büyük yara da kaldı (Veysel, 2018: 195)

Dörtlüğünde de Atatürk’ün vefatından sonra oluşan hüzünlü hava “ağlar” kelimesinin tekrar edilmesiyle daha belirgin olacak şekilde ifade edilmiştir.

Telmih

Manzum veya mensur anlatımda, önemli tarihî bir olay, durum, efsane, ünlü bir fıkra veya hikâye yahut alışılmış benimsenmiş bir âdeti işaret etme sanatı (Soysal, 2005: 92) olan telmih sanatında anımsatılan durum uzun uzadıya açıklanmaz, bir iki sözcükle anımsatılır (Dilçin, 1995: 461). Âşık Veysel’in şiirlerinde 249 adet telmih sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 399). Âşık Veysel’in şiirlerinde yer alan bazı telmih örnekleri şöyledir:

Ferhat Şirin için kestiği taşlar

Benim senin için döktüğüm yaşlar (Veysel, 2018: 95).

Şeklindeki dizelerde “*Hüsrev ü Şirin*” olarak da bilinen Ferhat ile Şirin arasındaki aşkı konu edinen anlatı (Alptekin, 2021: 268);

Gördüğü Her gördüğü **Leyla** olsa

Kayıs Mecnun olamazdı (Veysel, 2018: 97).

Dizelerinde, asıl ismi Kays olan Mecnûn’nun Leylâ ile aşkını konu edinen ve Fuzulî’nin Leylâ ile Mecnun mesnevisinden Türk halk edebiyatına giren anlatı (Alptekin, 2021: 274).

Veysel’in derdini yazmışlar baştan

Beni yakıp sen kızınma ataşta (Veysel, 2018: 132).

Şeklindeki dizelerde “kızınma ataşta” denilerek cehennem;

Her neye bakarsam sen varsın orda (Veysel, 2018: 24).

Dizesinde En’âm suresinin 103. ayeti²;

Bin bir ismin bir cismin var

Oğlun kızın ne hismin var (Veysel, 2018: 22).

Dizelerinde İhlâs suresinin 3. ayeti³;

Şu âlemi yaratan bir

Odur külli şeye kâdir (Veysel, 2018: 58).

Dizelerinde Mülk suresinin 1. ayeti⁴;

Nuru ile bu âlemi kapladı (Veysel, 2018: 25).

Dizesinde Nur suresinin 35. ayeti⁵ telmih edilmiştir.

Tenasüp

Aralarında karşılıklı ilişkisi olmayan anlamca ilgili olan kelimelerin sıralama amacı güdülmeyen bir mısra veya beyitte bir arada kullanılması (Dilçin, 1995; Sosyal, 2005: 94) olan tenasübün anlatının kavram alanını belirginleştirmek, metnin ana fikrini/duygusunu belirlemek, yazarın iç dünyası ve üslûbu hakkında bilgi vermek gibi önemli yönleri vardır (Saraç, 2007: 160). Âşık Veysel’in şiirlerinde 778 adet tenasüp sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 444). Âşık Veysel’in şiirlerinde yer alan bazı tenasüp örnekleri şöyledir:

El vurma **yarama** yaklaşma kardaş

Derdimi söylesem tükenmez baş baş

İçimde **yaniyor** tütünsüz **ateş**

Ceset **soba** gibi kalbim bir **ocak** (Veysel, 2018: 35).

Dörtlüğünde “yara, dert, yanmak, ateş, soba, ocak” kelimeleri;

Ey beni bu derde giriftar eden

Eski **muhabbeti** kaldırdın neden

Gönül ister kavuşmayı ölmeden

Gül olmasa **bülbül** ah u zar etmez (Veysel, 2018: 86).

Dörtlüğünde “muhabbet, gönül, gül, bülbül” kelimeleri;

Her **güzel** de **eda** ile salınmaz

Huri misin **melek** misin bilinmez (Veysel, 2018: 96).

Şeklindeki dörtlükte “güzel, eda, huri, melek” kelimeleri;

Kavuşmayı zorlaştıran **engel** var

İçerimde **ateş** dolu **mangal** var

Beni çeken cazibeli çengel var

Sevgi **ızdırabı** bir eğlencedir (Veysel, 2018: 115).

Şeklindeki dörtlükte “engel, ateş, mangal, ıstırap” kelimeleri;

Cahil ile sohbet etmek zor olur

Kulağı **sağırdır** gözü **kör** olur

Her sözünde **kavga niza** var olur

Cahiller **dikenli çalı** sayılır (Veysel, 2018: 208).

Dörtlüğünde “cahil, sağır, kör, kavga, niza, diken, çalı” kelimeleri arasındaki uyumla tenasüp sanatı meydana getirmiştir.

Tevriye ve İham

İki veya daha fazla anlamı olan kelime ya öbeğin anlatımda uzak anlamının kastedilmesi olan tevriye sanatında (Dilçin, 1995: 427) lafzın uzak anlamı işaret edilirken lafzın ilk anlamı görmezden gelinir. Tevriyeye çok benzer ve zaman zaman aynı olarak kabul edilen diğer bir sanat da iham sanatıdır. Şüphelendirme, vehim yaşatma manalarını taşıyan “iham” kelimesi söz sanatı olarak; ikiden fazla anlama sahip olan kelime ya da kelime öbeğinin tüm anlamlarının söz içinde kastedilmesidir. Tevriyede uzak anlam, ihamda ise, uzak ve yakın, her iki anlam da geçerlidir (Külekçi, 2005: 95; Tok, 2011: 300).

İham sanatının zaman zaman tevriye sanatıyla içine dahil edildiği dikkate alınarak uzak anlam yakın anlam karışıklığı oluşturmamak maksadıyla, iham ve tevriye bu çalışma kapsamında tek başlık altında incelenmiştir. Âşık Veysel’in şiirlerinde 56 adet tevriye/iham sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 544). Makale de yer verilecek olan bazı tevriye/iham kullanımları dörtlük içinde kalın puntoyla belirtilmiş, ayrıca ilgili kısımların altında birinci ve ikinci anlamlar kısaca belirtilmiştir. Âşık Veysel’in şiirlerinde yer alan bazı tevriye/iham sanatı örnekleri şöyledir:

Sana uzanan **el** oldum

Gâhi uslu gâh del’oldum (Veysel, 2018: 21).

² En’âm/103: “Gözler O’nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder...” (Altuntaş & Şahin, 2011: 153).

³ İhlâs/3: “O’ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).” (Altuntaş & Şahin, 2011: 704).

⁴ Mülk/1: “Hükümlerlik elinde olan Allah, yücedir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” (Altuntaş & Şahin, 2011: 633).

⁵ Nur/35: “Allah, göklerin ve yerin nurudur...” (Altuntaş & Şahin, 2011:388)

El:

1. Uzuvar olan el
2. Yabancı

Benim ile gezdin **beni arattın**

Beraber otururp beraber yattın (Veysel, 2018: 26).

Beni arattın:

1. Bana seni arattın
 2. Bana beni/kendimi/özümü arattın
- Kalmamış dünyada ehli kanaat

İnsanlar içinde çok fesat gördüm (Veysel, 2018: 34).

İnsanlar içinde:

1. Toplumun içinde
2. İnsanın/bireyin kendi içinde

Hava alırım:

1. Havayı teneffüs etmek.
2. Hiçbir şey elde edememek.

Dünya dolsa şarkıyınan

Türk'üz **türkü çığırırız** (Veysel, 2018: 164).

Türkü çığırırız:

1. Türk milletine mensup olan kişiyi çağırırız
2. Türkü söyleriz

Veysel söyler ama duyulmaz sesi

Doğru diyene diyorlar asi

Böyle değildi şu demokrasi

Tahkikat yok, hürriyet var bu yolda (Kaya, 2004: 100).

Tahkikat:

1. Haksız soruşturmalar
2. Demokrat Parti'nin 1960 Nisan ayında kurduğu bir komisyon (Karpaz, 2017: 189).

Tezat

Aralarında anlam bakımından zıtlık/karşıtlık ilişkisi olan kelimelerin, bir ibare, mısra veya beyitte beraber kullanılmasına tezat sanatı denir (Soysal, 2005: 110; Saraç, 2007: 163). Âşık Veysel'in şiirlerinde 241 adet tezat sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 554). Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı tezat örnekleri şöyledir:

Veysel der çıkayım bir yüce dağa

Ağaçlar bezenmiş yeşil yaprağa

Zaman gelir tenim düşer toprağa

Karışır toprağa toz olur gider (Veysel, 2018: 37).

Şeklindeki dörtlükte "yüce dağa çıkmak" ve "tenin toprağa düşmesi" ifadeleri arasında;

Veysel **ağlar** ama **gönlü ferah**tır

Yar sana ilayık bir nesnem yoktur (Veysel, 2018: 40).

Dizelerinde "ağlamak" ile "ferah olmak" ifadeleri arasında;

Ortadan kalkardı günah musibet

Âşikâr olurdu hak ve hakikat (Veysel, 2018: 63).

Şeklindeki dizelerde "ortadan kalkmak" ve "âşikâr olmak" durumları arasında;

Ağlar Veysel **çıkamaz** sesi

Gine **coştu** gam deryası (Veysel, 2018: 118).

Dizelerinde "sesi çıkmamak" ile "coşmak" hâlleri arasında;

Öğlen sonu kara haber yayıldı

İnsanlar ağladı hayvanlar güldü (Veysel, 2018: 198).

Dizelerinde "insanların ağlaması" ve "hayvanların gülmesi" ifadeleri arasındaki karşıt anlam ilişkisi tezat sanatını doğurmuştur.

Âşık Veysel Şiirinde Lafza Bağlı Söz Sanatları

Sözcüklerin anlamları nazara alınmadan; sözcüklerin yapısına, söylenişine veya yazımına dayanan sanatları, lafza bağlı söz sanatları olarak adlandırılır (Dilçin, 1995: 467).

İncelenen 170 adet Âşık Veysel şiirinde lafza bağlı söz sanatlarının tüm sanatlar içinde %9'luk orana sahip olduğu; 357 adet cinas, 50 adet istikak, 19 adet akis, 13 adet iade sanatı olmak üzere, bu dört çeşit söz sanatına ait, toplamda 439 adet mecaza bağlı söz sanatı kullanıldığı; söz sanatı içinde %81 oranıyla cinas sanatının baskın olduğu; 6 adeti tam cinas 351 adeti yarı cinas olmak üzere 357 adetlik cinas kullanımının sözlü icra yapan Âşık Veysel'in icrasını kuvvetlendirmek isteğinin göstergesi olduğu bilgilerine yer verilmiştir. (Furan, 2024: 650-651).

Bu bölümde Âşık Veysel şiirlerinde yer alan lafza bağlı söz sanatları: akis, aliterasyon-asonans, cinas, iade ve istikak sanatı kullanımları arasından seçilen bazı örnekler gösterilmiştir.

Akis

Dize veya cümlede anlamlı parçayı ters yüz ederek aynı anlamda bir sıra oluşturulması akis sanatı olarak isimlendirilir (Dilçin, 1995: 493). Mısranın bir bölümünün aynadan yansıyormuşçasına sözcüklerin ters istikamette akarak sonlanmasına benzer bir şekilde kendini gösteren akis sanatı (Furan, 2024: 29) sözcüklerin tam sırasına göre yapılabildiği gibi birtakım ekleme çıkarma yahut sıralama değişiklikleriyle de yapılabilmektedir. Akis sanatı, mantık ilminin belagat üzerindeki tesirini doğrudan gösteren sanatlardandır (Saraç, 2007: 267). Âşık Veysel'in şiirlerinde 19 adet akis sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 587) Aşağıdaki akis örneklerinde aksin ilk kısımları, kalın puntolu olarak aksin ikinci kısımları ise kalın puntolu ve eğik olarak belirginleştirilip gösterilmiştir. Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı akis örnekleri şöyledir:

Diye bilmez bilen demez bir ferde (Veysel, 2018: 25).

Veysel yardan yar Veysel'den seçilmez (Veysel, 2018: 117).

Ne el bize ne biz ele karışak (Veysel, 2018: 120).

Allah kula yakın kul da Allah'a (Veysel, 2018: 128).

Mes çariktır çarık mestir (Veysel, 2018: 202).

Derya bende ben deryada birleştik (Veysel, 2018: 231).

Aliterasyon ve Asonans

Beyit ya da mısra da aynı ses veya hecenin manayı da etkileyen bir uyum oluşturacak biçimde yinelenmesi sanatı olan aliterasyon/asonans; bu özelliğiyle tekrar sanatının bir türü olarak da görülmüştür. Ünsüz harf tekrarı olan aliterasyon ile ünlü harf tekrarı olan asonans şiirin ahenk unsurları arasında bulunur (Soysal, 2005: 33). Aşağıdaki örneklerde tekrar edilen sesler dörtlük içinde kalın puntolu biçimde belirtilmiş, bu seslerin kullanım adetleri dörtlük altlarında parantez içinde gösterilmiştir. Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı aliterasyon/asonans örnekleri şöyledir:

Her millete birer yüzden göründün
Kendini sakladın sardın sarındın
Bu dünyayı sen yarattın girindin
Her nesnede gösterirsin nakşını (Veysel, 2018: 26).
(N:18)

Bir derd ehli bulsam derdim söylesem
İy'olmaz derdlerim halim n'olacak
Hekimler derdime derman bulamaz
Bir değil beş değil derd kucak kucak (Veysel, 2018: 35).
(D:13; L:11)

Başımdan geçeni bir bir anlattım
Ne yanlış söyledim ne yalan kattım
Veysel der alana mücevher sattım
Alan alır almayana ac'olur (Veysel, 2018: 65).
(A:20)

Kim okurdu kim yazardı
Bu düğümü kim çözerdi
Koyun kurt ile gezerdi
Fikir başka başk'olmasa (Veysel, 2018: 82).
(K:9)

Geçti güzelliğin çağı
Gölköy'e kurdum otağı
Güz geldi döktü yaprağı
Dalım beni beğenmedi (Veysel, 2018: 226).
(E:8; Ğ:6; G:4)

Cinas

Tecnis olarak da bilinen cinas sanatı, söyleniş ve yazılışları aynı ya da birbirine çok yakın olan anlamları birbirinden farklı iki veya daha fazla kelime yahut kelime grubunun beraber kullanılmasıdır (Soysal, 2005: 35; Külekçi, 2005: 224). Dilin ses varlığıyla alakalı olan cinas sanatı, ses tekrarını en iyi sağlayıp hissettiren söz sanatı olduğundan halk edebiyatın da ilgi görmüştür (Saraç, 2007: 248).

Cinas sanatı, bu çalışma kapsamında, tam cinas (cinas-ı tâm) ve yarı cinası (cinas-ı gayr-ı tâm) biçiminde ele alınmıştır. Tam cinasta; harflerin yazılışı, sırası, sayısı ve okunuş aynılığı olmak üzere dört ana nitelik varken yarı cinasta ise mezkûr dört özellikten biri eksik olmaktadır (Kocakaplan, 1998: 29-47).

Cinaslı sözcüklerin kafiye oluşturması hâlinde, belagatle ilgili eserlerde böyle bir kafiye çeşidine yer verilmemesine karşın, "cinaslı kafiye" olarak tabir edilen bir durumla karşılaşılır (Saraç, 2007: 248). Anlaşıldığı üzere cinaslı kafiye, cinas sanatı içinde bir alanı kaplamaktadır, buna karşın cinas sanatının kafiye olmak zorunluluğu bulunmamaktadır (Furan, 2024: 30).

Âşık Veysel'in şiirlerinde tam cinas (cinas-ı tâm) ve yarı cinası (cinas-ı gayr-ı tâm) kapsayacak şekilde toplamda 357 adet cinas kullanımı tespit edilmiştir (Furan, 2024: 597). Aşağıdaki cinas sanatı örneklerinde cinası oluşturan kısımlar kalın puntolu olarak gösterilmiş; ayrıca tam cinaslarda cinası oluşturan unsurların anlamları da ilgili dize sonunda ayrıç içinde belirtilmiştir Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı cinas örnekleri şöyledir:

Neler yaptı bana kader
Uyansana kara bahtım (Kötü talih)
Yel değdikçe erir gider
Karşı dağda kara bahtım (Kara batmak) (Veysel, 2018: 44)
Dörtlülüğü ve
Seher vakti cümle kuşlar ötüşür

Bülbülün feryadı yar uyandırır (Sevgili uyanan, edilgin kişi)
Şafak söküp tan yerleri ışıken
Sevdayı gönlümde yar uyandırır (Sevgili uyandıran, etkin kişi) (Veysel, 2018: 87)

Dörtlülüğü ile
Ovalar bizimdir dağ bizim dağlar (Yüzey şekli)
Ağlatma Veysel'i gel gözüm dağlar
Dağlarsa sinemi gurbetlik dağlar (Kızgın demirle yakmak)
Sevgilimden ayrı düşeli dağlar (Veysel, 2018: 145).
Şeklindeki dörtlükte tam cinas kullanımı görülürken aşağıdaki dizelerde de yarı cinas kullanımı söz konusudur:
Dünya bir han, konan göçer
Ay dolandır yıllar geçer (Veysel, 2018: 14).
Ademi sürdün bakmadın
Şeytanı niçin yakmadın (Veysel, 2018: 23).
Gül Sevgi muhabbetsin dilde kelamsın
Merhabasın dosttan gelen selamsın (Veysel, 2018: 24).

İade

Bir dizenin nihayetindeki kelime ya da öbeğin müteakip dizenin başlangıcını teşkil etmesi şeklindeki iade sanatı, bir beytin son kelimesinin bir sonraki beytin ilk dizesinin ilk kelimesi olarak yinelenmesi olarak da bilinir (Soysal, 2005: 45; Saraç, 2007: 263). Âşık Veysel'in şiirlerinde 13 adet iade sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 542) Makale de yer verilecek olan bazı iade sanatı kullanımlarda iade sanatı olan yerler kalın puntuyla gösterilmiştir. Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı iade örnekleri şöyledir

Okuldadır dirlik birlik
Birlik yurdun ihyasıdır (Veysel, 2018: 189).
Yavrumu sağ salim ver hastahane
Hastahane büyük nimet Sivas'ta (Veysel, 2018: 196).
Baltay'aldın sapın nittin
Nittin baltayı baltayı (Veysel, 2018: 201).

İstikak

Aynı kökten gelen sözcüklerin bir cümle ya da beyitte bir arada kullanılması olan istikak sanatı, kimi kaynaklarda yalnızca Arapça veya Farsça sözcüklerle temsil edilse de Türkçe sözcüklerle de istikak yapılmaktadır (Tok, 2011: 136). Hikmet ve hükümet gibi aynı kökten olmasa da ses benzerliği sebebiyle aynı kökten türemiş oldukları izlenimini veren bazı sözcüklerinde bir arada kullanılması da istikak sanatı dahilindedir (Soysal, 2005: 60-61). Âşık Veysel'in şiirlerinde 50 adet istikak sanatı kullanıldığı görülmüştür. (Furan, 2004: 644) Âşık Veysel'in şiirlerinde yer alan bazı istikak örnekleri şöyledir

Veysel'i söyletir bir büyük kuvvet
Söyleyen ne söyleten ne Tanrı ne (Veysel, 2018: 36).
Dizelerinde "söyle-" fiilinden türetilmiş kelimeler;
Görünen ne gösteren ne görgü ne (Veysel, 2018: 36).
Dizelerinde "gör -" fiilinden türetilmiş kelimeler;
Gülmedim dünyada gülenler gülsün (Veysel, 2018: 45).
Dizelerinde "gül -" fiilinden türetilmiş kelimeler;
Aslım Türk'tür Elhamdullah Müslüman
Şükür amentüye etmişiz iman (Veysel, 2018: 207).
Dizelerinde "İman/Emn" kelimesinden türetilmiş kelimelerle istikak sanatı yapılmıştır.

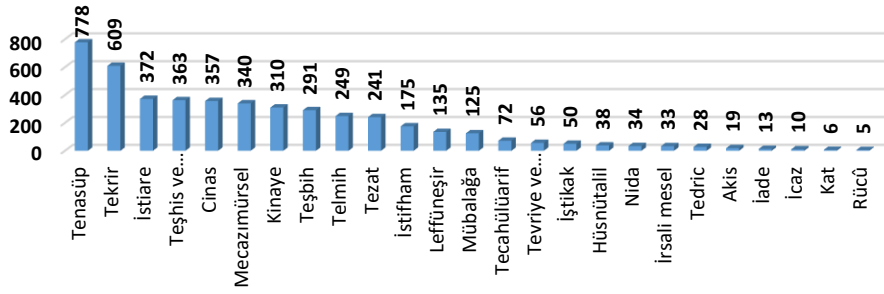
Sonuç

Âşık Veysel Şatıroğlu'nun tüm şiirlerini ihtiva ettiği kabul edilen "*Dostlar Beni Hatırlasın*" isimli eser ve bu eserde yer almadığı görülen Âşık Veysel'in bazı şiirlerinin de Doğan Kaya'nın "*Âşık Veysel*" isimli çalışmasından alınmasıyla derlenen 170 adet müstakil Âşık Veysel şiiri -956 dörtlük ve 9 beşlik- söz sanatları yönüyle incelenmiştir. Âşık Veysel'in dörtlük nazım birimine sadık kaldığının görüldüğü bu incelemede. 4709 adet söz sanatı kullanımı belirlenmiştir; bu söz sanatlarının adet bazındaki dağılımları Grafik 1'deki gibidir:

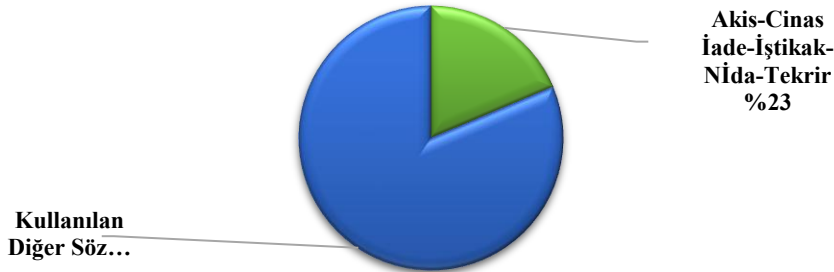
Âşık tarzı şiir, söz ve müziğin iç içe olduğu bir sahadır. Şiirde müzikalite sağlamak için faydalanılan lafza bağlı söz sanatları ile -müzikaliteye olumlu etkisi olan- tekrar sanatının Âşık Veysel şiirinde 1082 kere kullanıldığı görülmektedir. Bu sayı, Veysel'in

kullandığı tüm söz sanatlarının %23'ünü teşkil etmektedir (Grafik 2). İcrasını saziyla gerçekleştirdiği göz önünde bulundurulduğunda, bu 6 söz sanatına başvuran Veysel'in icrasına yaptığı müzikal katkı daha iyi anlaşılmaktadır.

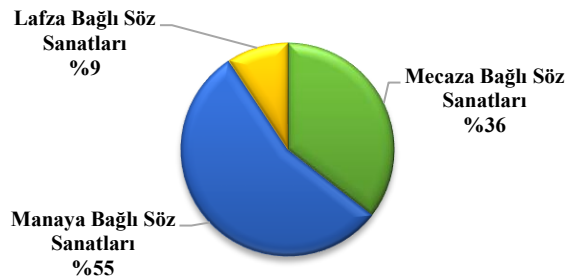
Âşık Veysel şiirlerinin mecazi anlatım yönüne bakıldığında, mecaza bağlı söz sanatlarının 1676 kez kullanıldığı, bu söz sanatlarının Veysel'in kullandığı tüm söz sanatlarının yaklaşık %36'sını oluşturduğu görülmektedir. Buradan hareketle Veysel'in şiirindeki mecazlı söyleyiş yoğunluğu dikkat çekmektedir. Söz konusu mecazlı söyleyişler âşığın geniş ölçekte bir muhayyile ve tefekkürle beslenmiş bir iç aleme sahip olduğunu gösterirken manaya bağlı söz sanatı grubunun sahip olduğu %55'lik oran, âşıktaki güçlü bir mantıksal yapının varlığını işaret etmektedir (Grafik 3).

Resim 1. Âşık Veysel Şiirlerinde Yer Alan Söz Sanatlarının Kullanım Adetleri
Figure 1. ???????????

Resim 1. Âşık Veysel Şiirlerinde Müzikaliteye Katkı Yapan Söz Sanatlarının Kullanılmış Tüm Söz Sanatlarına Oranı
Figure 1. ???????????

Resim 1. Âşık Veysel Şiirlerinde Yer Alan Tüm Söz Sanatlarının Oransal Dağılımı
Figure 1. ???????????

Kimi zaman aynı olarak da kabul edilen tecahülûarif ve istifham sanatları, 170 adet Âşık Veysel şiiri içinde, toplam 247 adet kullanılırken hüsnü ta'lil sanatı da 38 adet kullanılmıştır. Bu kullanımlar âşığının sözlerini zihinsel boyutta pekiştirmeyi önemseydiğini, muhatabının dikkatini canlı tutmaya çalışarak dinleyicisinin zihin mekanizmasını harekete geçirmeyi istediğini ifade etmektedir. Bu da âşığının zihinsel arayışlar içinde olan berrak bir hayal gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

Âşık Veysel'in kullandığı telmihler âşık hakkında detaylı bilgilere ulaşma yolunda önemli veriler sunarken icaz, irsal-i mesel, sanatları da bu verilere katkı sağlamaktadır. Kullanım adeti 292 olan telmih, icaz ve irsal-i mesel sanatları; Âşık Veysel'in fikri bakımdan kendini geliştirmiş, donanımlı bir âşık olduğunu göstermektedir. Veysel'in telmihlerinden 51'inin Kur'an-ı Kerim ayeti, 1'inin de hadisi şerif telmihi olması, âşığının yetiştirdiği kültür ortamındaki tekke geleneğinden aldığı dini-tasavvufi kazanımları işaret etmektedir.

Tekke âşığı olmasa da tasavvufi yönü güçlü olan Âşık Veysel'in dingin bir ruh haline sahip olduğunu söylemek mümkündür. Yüksek bir coşkuyu, zaman zaman da bir vecd durumunu aksettiren nida sanatını âşığının 34 defa kullanmış olması, Âşık Veysel'in hislerini aşırı heyecana, anlık bir coşkuya çevirme maksadı taşımadığını göstermektedir. Aynı ekseninde bir diğer durumda Veysel'in şiirlerindeki %9'luk tezat ve %30'luk tenasüp sanatı oranları arasındaki bire üçlük nispettir. Bu nispet, Veysel'in zıtlığı değil de uyumu yeğleyen bir karaktere sahip olduğunun bir diğer işareti olarak okunabilir.

Makale boyunca verilerinden yararlanılan, Âşık Veysel'in 170 adet şiirinde 27 farklı türde söz sanatının tespit edildiği, "Âşık Tarzı Şiirde Söz Sanatları Üzerine Âşık Veysel Örneğinde Bir İnceleme" isimli yüksek lisans tez çalışması verilerine göre, âşık tarzı şiirin önemli söz sanatlarından lebdeğmez ve muamma sanatlarının Âşık Veysel tarafından kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Âşık Veysel şiirinde yer alan 27 çeşit söz sanatına ait 4709 adet kullanım örneği, Âşık Veysel şiirlerindeki söz sanatı çeşitliliğini açıkça göstermektedir. Belagatin önemli unsurlarından olan söz sanatları, edebî dili günlük konuşma dilinden ayıran, lisana estetik ve özgünlük katan önemli etmenlerdendir. Bu veriler istikametinde Âşık Veysel'in sanatlı, zengin bir söyleyiş kümesine ulaştığı açık olarak görülmüştür. Veysel'in şiirleri referans alınmak suretiyle âşık tarzı şiirin basit bir söyleyiş, halk konuşması seviyesinde bir örüntü olmayıp halkın kullandığı sözcüklerle inşa edilen sanatlı bir yapıya sahip olan; mecazlarla süslenmiş; icaz, irsal-i mesel telmih gibi sanatlarla düşünsel olarak güçlendirilmiş; hüsnü ta'lil, istifham, tecahülûarif gibi sanatlarla anlam derinliği artırılmış; aliterasyon-asonans, cinas, iade, istikak, nida ve tekrar sanatlarıyla müzikal yapısı pekiştirilmiş örnekleri de içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça:

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1. Cilt*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aktaş, H. (2002). *Modern Türk Şiirinde Edebi Sanatlar*. İstanbul: Söylem Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2021). *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Altuntaş, H., & Şahin, M. (2011). *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Mealî*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Baki, A., & Gökçek, T. (2012). Karma Yöntem Araştırmalarına Genel Bir Bakış, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (42), s. 1-21.
- Coşkun, M. (2007). *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Cömert, E. (2017). *Millî Kültür Taşıyıcılığında Usta Malı Çalıp Söyleme Geleneği Temsilcisi*, Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzikoloji ve Müzik Teorisi Anabilim Dalı.
- Çandır, M. (2023, Ekim). Manevi Değerlerimizin Âşık Veysel'in Şiirlerine Yansıması. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* (Ekim 2023), 252-275.
- Dilçin, C. (1995). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Durbilmez, B. (2020). *Âşık Edebiyatında Şiir Sanatı/Hasretî'den Örneklerle*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duymaz, A., & Şahin, H. İ. (2020). Halk Şiirinde Tür ve Şekil. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (s. 247). içinde Ankara: Grafiker Yayınları.
- Furan, A. (2024). Âşık Tarzı Şiirde Söz Sanatları Üzerine Âşık Veysel Örneğinde Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Manisa CBÜ. Lisansüstü Eğitim Ens.
- Karahan, A. (1991). Âşık Edebiyatı. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 3, ss. 550-552). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kapusuzoğlu, Recai, (2022) *Yeni Türk Şiirinde Edebi Sanatlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karpat, K. H. (2017). *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*. İst. Timaş Yayınları.
- Kaya, D. (1999). Emlek Yöresinde Âşıklık Geleneği. *I. Emlek Yöresi ve Çevresi Halk Ozanları Sempozyumu* (s. 142-153). Ankara: Emlek Ozanları Kültür Derneği.
- Kayadibi, F. (2006). Atatürk Döneminde Eğitim ve Bilim Alanında Gelişmeler. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (13), ss. 1-21.
- Kocakaplan, İ. (1998). *Açıklamalı Edebî Sanatlar*. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Kocakaplan, İ. (2013). *Yahya Kemal'in Şiirlerinde Edebî Sanatlar*. İstanbul: Seçil Ofset.
- Köprülü, M. F. (2018). *Edebiyat Araştırmaları I*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Külekçi, N. (2005). *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Macit, M., & Soldan, U. (2013) *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Saraç, Y. (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Soysal, M. O. (2005). *Edebî Sanatlar ve Tanınması*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Tarancı, Cahit Sıtkı. (1994) *Otuz Beş Yaş*, Can Yayınları.
- Tok, V. A. (2011). *Edebî Sanatlar Ansiklopedisi*. Konya: Literatürk Yayınları.
- Uğurlu, M. (2021). *Âşık Tarzı Aruzlu Şiirler Gevherî Divanı Örneğinde Vezin Analizi*. İzmir: Duvar Yayınları.
- Veysel, Â. (2018). *Dostlar Beni Hatırlasın*. (Ü. Y. Oğuzcan,) İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Yakıcı, A. (2007). Dede Korkut Kitabı'nda Görülen Âşık Tiplerinin Türkiye Sahası Âşıklık Geleneğinin Oluşumuna Etkileri. *Millî Folklor*(73), ss. 40-47.
- Yardımcı, M. (2002). *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*. Ankara: Ürün Yayınları.

Semiotic Analysis of the Movie M3gan in The Context of Artificial Intelligence Narrative in Dystopian Movies

Elif Elmalı^{1,a,*}, Onur Taydaş^{2,b}

¹ Institute of Social Sciences, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

² Department of Radio, TV and Cinema, Faculty of Communication, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 04/02/2025

Accepted: 19/06/2025

ABSTRACT

Since its invention, cinema has constantly changed by combining the real and imaginary worlds. In the 20th century, technology has influenced the production process and content of cinema, making visual and special effects the main element of the narrative. With technological advances, old stories have been re-adapted and films such as War of the Worlds, Dune and The Lord of the Rings have been remade. In dystopian narratives, totalitarian systems and modern society are criticized, while artificial intelligence developments have brought new concerns to cinema. Dystopian narratives use dark characters and figures to convey fear and criticize totalitarian systems and modern society. Criticism of modernity and consumer society is at the center of these narratives, signaling the collapse of systems. Developments in artificial intelligence have brought technological concerns to the cinema and films such as 2001: A Space Odyssey, Terminator and The Matrix have dealt with human-machine relations and the threats of artificial intelligence. Such films question the limits of human nature and technology and open up the possible dangers of the future for discussion. Today, with the widespread use of artificial intelligence, these concerns have found more space in cinema. Androids and cybernetic robots have been used in the narration of problems caused by artificial intelligence, and the concept of childhood has been handled as an element of fear in dystopian films. The movie M3GAN deals with the interaction between artificial intelligence and children from a dystopian perspective. The film shows how the emotional bond between humans and technology has been lost over time since the need for and creation of M3GAN, and how this bond has turned into dependence as time passes. In this study, a semiotic analysis of the film M3GAN was conducted, focusing on dystopian narratives in the history of cinema and the use of artificial intelligence. Some scenes in the movie are evaluated with film analysis methods.

Keywords: communication studies, cinema, artificial intelligence, dystopia, semiotics

Distopik Filmlerde Yapay Zekâ Anlatısı Bağlamında M3gan Filminin Göstergebilimsel Analizi

Öz

Sinema, icadından bu yana gerçek ve hayal dünyalarını birleştirerek sürekli değişim göstermiştir. 20. yüzyılda teknoloji, sinemanın üretim sürecini ve içeriğini etkileyerek görsel ve özel efektleri anlatımın temel unsuru haline getirmiştir. Teknolojik gelişmelerle eski öyküler yeniden uyarlanmış, *Dünyalar Savaşı* (2005, Steven Spielberg), *Dune* (2021, David Lynch), ve *Yüzüklerin Efendisi* (2001, Peter Jackson) gibi filmler yeniden çekilmiştir. Distopik anlatılarda, totaliter sistemler ve modern toplum eleştirileri yapılırken, yapay zekâ gelişmeleri sinemaya yeni endişeler getirmiştir. Distopik anlatılarda, karanlık karakterler ve figürler kullanılarak korku aktarımı sağlanırken totaliter sistemler ve modern toplum eleştirileri yapılmıştır. Modernite ve tüketim toplumuna yönelik eleştiriler, bu anlatıların merkezindedir ve sistemlerin çöküşünü işaret eder. Yapay zekâdaki gelişmeler, teknoloji kaynaklı endişeleri sinemaya taşımış ve 2001: A Space Odyssey (1969, Stanley Kubrick), Terminator (1984, James Cameron), Matrix (1999, Lana ve Lilly Wachowski) gibi filmler insan-makine ilişkileri ve yapay zekâ tehditlerini işlemiştir. Bu tür filmler, insan doğası ve teknolojinin sınırlarını sorgulatarak gelecekteki olası tehlikeleri tartışmaya açmaktadır. Günümüzde yapay zekânın yaygınlaşması ile bu endişeler sinemada daha fazla yer bulmuştur. Androidler ve sibernetik robotlar, yapay zekâ kaynaklı sorunların anlatımında kullanılmış, çocukluk kavramı distopik filmlerde korku unsuru olarak ele alınmıştır. M3GAN filmi ise yapay zekâ ve çocuk etkileşimini distopik bir bakış açısıyla ele almıştır. Film, M3GAN'a ihtiyaç duyulup yaratılışından itibaren insan ve teknoloji arasındaki duygusal bağın zamanla nasıl kaybolduğunu ve bu bağın zaman geçtikçe nasıl bağımlılığa dönüştüğünü göstermektedir. Bu çalışmada, sinema tarihindeki distopik anlatılar ve yapay zekânın kullanımı üzerine odaklanarak M3GAN filmine dair göstergebilimsel analizler yapılmıştır. Filmdeki bazı sahneler, film analizi yöntemleriyle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: iletişim çalışmaları, sinema, yapay zekâ, distopya, göstergebilim

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a xelifx.2861@gmail.com

^b 0009-0002-5169-5239

onurtaydas@cumhuriyet.edu.tr

0000-0002-5068-8988

How to Cite: Elmalı E, Taydaş O (2025) Semiotic Analysis of the Movie M3gan in The Context of Artificial Intelligence Narrative in Dystopian Movies, Faculty of Letters Journal of Social Sciences, 49(2): 149-161

Giriş

Sinema, icadından bugüne kadar geçen zaman zarfında sürekli bir devinim içinde olmuştur. Bu devinimin en önemli safhalarına bakıldığında öykünün anlatım şekli, filme alım tekniği, hatta öykülerin içerikleri gibi birçok başlık ön plana çıkmaktadır. Ayrıca sinema gerçek ve hayal dünyalarına dair anlatıları da içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda sinemanın kimi zaman geçmişini kimi zaman şimdiyi kimi zaman ise geleceği kurguladığı da varsayılmaktadır. Bu noktada altı çizilmesi gereken bir diğer hususta filmlerin kendilerine has özellikler içerirken aynı zamanda da kurmaca anlatılar haline dönüşmesi için mitlere, fantezilere, düşlere, ütopyalara ve bunları yeniden kurgulamak zorunda olmalarıdır. Zira sinemanın önündeki bu gereklilik yirminci yüzyıla birlikte teknoloji özelinde şekillenmiştir (Abisel, 1999, s. 7). Geline bu noktada sinemanın sadece üretim anlamında değil, öykünün içeriğinin de yine aynı şekilde teknoloji bağlamında değiştiğine vurgu yapılması gereklidir. Sinemanın ilk yıllarından itibaren öykülerin anlatımında ortaya çıkan bu gereklilik; kimi zaman görsel kimi zaman da özel efektleri zorunlu kılmıştır.

Söz konusu efektlerin kullanımının hikâyeyi çok derinden etkilediği de bilinmektedir. Hatta kimi efektlerin yeterli düzeyde olmaması yapımcıları hikâyelerini anlatmaktan alıkoymuştur. Bu anlamda sinema tarihi açısından önemli bir yeri bulunan Star Wars serisinin altını çizmek gerekmektedir. Bilindiği üzere George Lucas serinin ilk üç filmini o dönemin teknik altyapısı yeterli olmadığı için ilerleyen yıllarda çekmeye karar vermiş, altı filmlik seri olarak tasarladığı anlatısını, dördüncü film ile beyaz perdeye aktarmaya başlamıştır. İlk filmin üzerinden geçen yaklaşık 20 yıldan sonra çektiği üç film ile serisini tamamlamıştır. Kendisine sorulan sorulara da teknolojik yeterlilik oluşuncaya kadar bekleme kararı aldığını, bu yeterlilik oluştuğunda ise seriyi tamamladığını ifade etmiştir. Sinemada bu ve benzeri öykülere rastlamak mümkündür. Örneğin H.G. Wells'in Dünyalar Savaşı'nın sinemada iki uyarlaması mevcuttur. Birinci uyarlama ile ikinci uyarlama arasında uzun yıllar geçmiş, öykü yeniden ele alınmış ve çağın gerekleri ve teknolojisiyle yeniden biçimlendirilmiştir. Aynı durum Dune filmi, Yüzüklerin Efendisi serisi, Batman, Superman ve daha niceleri için de geçerlidir.

Ancak sinemanın geldiği noktada anlatıların şekillendirilmesi konusu özelinde ele alındığında, öykülerin de türlere ayrıldığı konusuna yukarıda değinilmişti. Bu bağlamda gelecekle ilgili konular üzerinden yapılan anlatılarda yani ütopya ve distopyalarda ise moral yapılar üzerinden konular ele alınmakta, makinelerin, bilgisayarların insanoğlunu yok edeceğine dair öngörüler sıklıkla beyaz perdeye taşınmaktadır. Hatta gelecekte yaşamın nasıl olacağı, insanların nasıl giyineceğine dair öngörüler de fütüristik filmlerde kendisine karşılık bulmaktadır.

Edebiyatta daha çok kötülüğün sembolize edilmesi, gerçeğin bu kötülük üzerinden anlatılamaya çalışmasına sıklıkla rastlanılmaktadır. Beyaz perdede de durum

benzerlikler göstermekle birlikte; daha çok karanlık ve tehditkâr karakterlerle, uzaylılar, yaratıklar, robotlar gibi bu türün önemli simgeleri/imgeleri üzerinden anlatılmakta, izleyiciye bu figürler üzerinden bir korku aktarımı sağlanmaktadır. Tüm bunlara ek olarak distopyalarda totaliterliğe karşı sert bir muhalif tutumda sergilenmektedir. Zira distopyalarda insanların yabancılaştığı, köreldiği hatta birçok felaketin de başladığına değinilmektedir. Nitekim günümüz özelinde değerlendirilme yapıldığıdaysa; distopyaların, modernitenin uzantısı olan tüketim toplumu ve bu toplumun değerleri, içinde var olduğu sistemin bozulmayacak/kırılmayacak gibi aşılana algısının da her an yıkılabileceğine dair mesajlar/göndermeler barındırdığı gözlemlenmektedir (Set & Lekesiz, 2019, s. 123).

Son yıllarda yapay zekâ alanında yaşanan hızlı gelişmelerin, sinemadaki fütüristik anlatılara da yansıdığı gözlemlenmektedir. Her ne kadar yeni anlatılar yapay zekâ özelinde inşa edilse de yıllardır buna benzer filmlerin de üretildiği bilinmektedir. Bu türle ilgili olarak akla gelen 2001: A Space Odyssey (1968), Terminator (1984) ve Matrix (1999) gibi üç filmin dışında da birçok filmde distopik bir bakışın olduğu bilinmektedir. Bu filmlerin genelinde bilgisayar tabanlı sistemlerin insanları yok edebileceğine dair korku mevcuttur. Söz konusu filmlerde, yapay zekâ sistemlerinin insanlığa karşı isyan etmesi veya insanların kendi yarattıkları sonrasında ise kontrolünü kaybettikleri teknoloji tarafından yok edilmekle karşı karşıya kalışlarına değinilmektedir. Dolayısıyla distopik filmler, izleyiciyi insan doğasının ve teknolojinin sınırlarını sorgulamaya itmekle kalmayıp, aynı zamanda gelecekteki olası tehlikeleri ve etkileşimlerini de tartışmaya açmaktadır.

Yapay zekânın artık gündelik yaşantıya eklemeli olduğu günümüz dünyasında, konuyla ilgili tedirginlikler ve endişeler de hızla artmaktadır. Özellikle yapay zekâ ile ilgili anlatılarda android ya da sibernetik robotlara değinilmekte, bu robotların yer aldığı öykülerde onların sebep olabileceği sorunlara yer verilmekte, bu konudaki korkular ve endişeler dile getirilmektedir.

Distopik filmlerde, insanlığın en masum dönemi olarak adlandırılan çocukluk dönemine ait anlatılara sıklıkla rastlanılmaktadır. Aslında korku türüne ait anlatılarda çocukların, oyuncakların, kuklaların veya çocukluğa dair kavramların suç ya da suçlulukla özdeşleştirilmesi, izleyiciyi gerilime itmek için sıklıkla kullanılmaktadır. Bu noktadan hareketle oluşturulan çalışmada, sinema tarihindeki distopik anlatılara dair literatür taramasına ve M3GAN filmindeki yapay zekânın kullanımına değinilmiştir. Filmdeki sahneler göstergebilim ve film analizi metotlarıyla incelenmiş, elde edilen veriler sonuç kısmında tartışılmıştır.

Korku ve Distopik Anlatıları Üzerine

İnsanın en önemli ve en güçlü dürtülerinden biri korkudur. Bilimsel adıyla "fobi" olarak adlandırılan korku, insanların tehlikeli durumlardan kaçınmalarını veya bu durumlarla etkili şekilde başa çıkmalarını sağlamaktadır. Sinemaya edebiyattan uyarlanan distopya kavramının

temelinde de korku yatmaktadır. Ancak korku anlatıları zaman içerisinde değişime uğramıştır. 19. yüzyılda distopya insanoğlunun başına gelebilecek felâketler, Tanrı korkusu, Tanrı'nın insanlar üzerine olan gazabı vb. gibi konuları işlemiştir. Sanayi devrimi ve 20. yüzyılın başlarındaysa distopyalarda, teknolojinin ve endüstriyel gelişmelerin yol açabileceği tehlikelere odaklanılmaya başlanmıştır. Modern çağla birlikte distopik anlatılar yapay zekâ, genetik mühendislik gibi konuları ele alarak, insan doğasının ve teknolojik ilerlemenin karanlık yönlerini merkeze alan anlatılara sıklıkla yer vermiştir.

"Distopya" kavramı ilk olarak 1868 yılında John Stuart Mill (1806-1873) tarafından kullanılmıştır. Yunanca "kötü" anlamına gelen "-dys/ -dis" ön eki ile yer anlamında kullanılan "topos" kelimesinin bir araya getirilmesinden oluşmuştur (Ülger, 2018, s. 12). Ütopyaya tepki olarak ortaya çıkan/kullanılan bu kavram ütopyanın bilinenin ya da sanılanın aksine insanlara barış, huzur, eşitlik getirmeyeceğini vurgular. Kavas (2020, s. 81), "Distopya kavramı iynin içerisinde barındırdığı kötülüğün ortaya çıkarıldığı bir kavram olarak, bireylerin eşitlik için kendi özgürlüklerinden ödün verdiklerinde nasıl bir kötülükle karşılaşacaklarını anlatır. Distopyalarda bugünün toplumunu eleştirirken insanlar geleceğe dair kötü senaryolarla hazırlanır" demiştir. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte Tanrı korkusu yerini makine korkusuna bırakmıştır. İşlenen filmlerin temasında değişiklikler olmuş, felaket senaryoları yerini robotların, yapay zekânın insanlığı yok edeceğine evrilmiştir.

Distopya anlatılarına sinemada ilk olarak 20. yüzyılın başlarındaki uyarlamalarla seyirciyle buluşmuştur. Alman dışavurumcu sinemanın en önemli isimlerinden olduğu kabul edilen Fritz Lang'ın (1890- 1976), 1927 yılında çektiği (Yüksekli, 2013, s. 60), 104 şehri bulunan ve zenginlerin lüks içinde yaşarken, fakir işçilerin ise zenginlerin zenginliği için çalıştığı ütopyayı konu alan "Metropolis" filmi büyük ses getirmiştir. Metropolis şehrinde çalışan işçiler yer altındaki dev otomatlar ve makinelerle yer üstünde yaşayanların zenginliğini ve varlığını sürdürmek için çalışırlar (Kavas, 2020, s. 84). Bu filmle beraber sinemada distopik konulara yönelim artarken, "distopya" kavramı edebî eserlerde yer alan karmaşık dünyanın içinden çıkmış, sinemanın gelişen teknolojisiyle birlikte daha gerçekçi ve etkileyici bir şekilde yansıtılmıştır. Stanley Kubrick'in 2001: A Space Odyssey (1968) ve Miloš Forman'ın A Clockwork Orange (1971) filmleri hem görsel hem de anlatımsal açıdan türün önemli eserlerinden biri olmuştur. Kubrick'in Arthur Clark'la birlikte yazdığı 2001: A Space Odyssey filmi, insanlığın geliştirdiği teknoloji ile kendisini nasıl yok ettiğine dair bir anlatı içermektedir (Newman, 2014, s. 292). Distopik filmler, genel olarak toplumsal düzen, özgür irade ve teknolojinin insan üzerindeki etkileri gibi temaları işlemişlerdir.

1980'li ve 1990'lı yıllar distopik filmlerin altın çağı olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda bu yıllar yapay zekâ ve distopya temalarının sinemada birleşmeye başladığı dönemlerdir. Bunun en iyi örneklerinden biri Ridley Scott'ın "Blade Runner" (1982) filmidir. Philip K. Dick'in "Do Androids Dream of Electric Sheep?" adlı

romanından uyarlanan filmde, yapay zekânın insanlık ve kimlik üzerindeki etkilerini derinlemesine araştırılırken gelecekte insan görünümü yapay varlıkların (replikantlar) avlanmasını konu edinilmiştir. Aynı dönemde, Terry Gilliam'ın "Brazil" (1985) ve Paul Verhoeven'in "RoboCop" (1987) gibi filmler de üretilmiştir. Yine ünlü yönetmen James Cameron tarafından 1984 yılında çekilen ve daha sonra devam filmleri yapılan Terminatör filmi, 2029 yılında yapay zekâ sistemi Skynet'in insanlığa karşı savaş açmasını ve insanın hayatta kalma mücadelesini konu edinmektedir. "Türe adını veren The Terminator, gelecekte gelen doğmamış liderini amansız bir cyborg suikastçıdan (Terminatör – Arnold Schwarzenegger) korumak için zamanda geriye gönderilen bir direniş savaşçısının (Kyle Reese – Michael Biehn) öyküsünü anlatır" (Erol, 2024, s. 30). 1990'larda, bilgisayar teknolojisinin hızla gelişmesi ve internetin yaygınlaşması, yapay zekâ ve distopik temaların sinemada daha fazla işlenmesine neden olmuştur. Bu dönemde çekilen "The Matrix" (1999), sanal gerçeklik ve özgürlük temalarıyla büyük yankı uyandırmıştır. Wachowski Kardeşler tarafından yönetilen film, insanların makineler tarafından oluşturulan bir simülasyonda yaşadıkları dünyayı anlatmaktadır. Zaman içerisinde sinemaya uyarların distopik türde yazılan edebî metinler, distopyanın varlığını sürdürmek için yeni bir alan ortaya çıkarmıştır (Kavas, 2020, s. 100). Son yıllarda yaşanan gelişmelerle birlikte sinemada distopik filmlerin özellikle yapay zekâ konusunda yoğunlaştığı görülmektedir.

Distopik Filmlerin "Yapay Zekâ"ları

21. yüzyıla gelindiğinde yaşanan teknolojik gelişmeler, yapay zekânın günlük yaşantının ayrılmaz bir parçası haline gelmesine yol açmıştır. Windows işletim sistemi CoPilot, IOS işletim sistemi OpenAI ile anlaşarak ChatGPT'yi, Google ise Gemini yapay zekâ uygulamalarını kullanıma sunmuştur. Ayrıca android tabanlı cihazlarda da yapay zekâ uygulamalarına yer verilmeye başlanmıştır. Günümüzde yapay zekâ uygulamaları sadece teknolojinin değil aynı zamanda kültür ve sanatta alanlarında da kullanıma sunulmuştur. Hatta film ve dizi sektöründe yapay zekânın kullanımına dair yeni deneyimler yaşanmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler sonrasında Hollywood'da senaristler greve gitmiş ve ABD'de senaryoların belirli bölümünün yapay zekâ ile üretilmesine karar verilmiştir. Yapay zekânın gündelik yaşantıya bu kadar eklemlenmesi filmlerin sadece üretimlerini değil temalarını da etkilemiş, dolayısıyla yapay zekâ ve distopik anlatıların sayısı artmıştır. Ancak burada unutulmaması gereken nokta bilgisayar tabanlı sistemlerin yakın zamanda "yapay zekâ" olarak adlandırılmaya başlanmış olmasıdır. Oysa bu sistemleri ve onların çıkarabilecekleri kaosu anlatan filmler uzun yıllardır üretilmektedir.

Fütüristik ve distopik evrenler özelinde gerçekleşen bu anlatılarda teknolojik gelişmelerin insanlık için nasıl bir tehlike olacağı öngörüsüne yer verilmiştir. Bu filmlerin bazıları tech-noir ya da bilim kurgu türü içinde tanımlansa dahi, ortak tehdit hep bilgisayar tabanlı sistemler olarak

görülmüştür. Söz konusu anlatılara dair akla gelen ilk film kuşkusuz 2001 yılında Steven Spielberg tarafından çekilen Yapay Zekâ (A.I.) filmidir. İnsanların, yapay zekâyâ sahip olan robotları günlük yaşamda kullandığı bir gelecekte geçen film, çocuk robot olan David'i konu almaktadır. David'in en büyük isteği gerçek insan sevgisini hissetmek ve bir aileye dahil olabilmektir. David'in içinde bulunduğu bu istekler Pinokyo'nun yaşadığı hislere de benzemektedir. David'de aynı Pinokyo gibi insan olmayı istemektedir. Yayınlandığı yıl en İyi Senaryo Satürn Ödülü'nü alan film, insanlık, duygu ve yapay zekâ arasındaki ince çizgileri sorgulamaktadır. Filmin finalinde ise; insan nesli yok olmuş ve robotlar kendi medeniyetlerini geliştirmişlerdir. Yaşadıkları yeni dünyada geçmişleri ve insanlıkla bağ kurmak için David'in hafızasından yararlanarak, onun annesi Monica'yla sarılarak uyuyakaldığı anıyı kullanmaktadırlar (Doğan, 2023, s. 325).

Yapay zekâ teknolojilerinin insanlık için tehlike oluşturduğunu anlatan bir diğer yapımla ise I, Robot (2004) filmidir. 2035 yılında geçen film, robotların insanlar arasında yaygın olarak kullanıldığı evreni anlatmaktadır. Filmin başkarakteri olan Dedektif Del Spooner, bir robotun insanı öldürdüğünü düşündüğü olası cinayeti araştırırken, robotların isyan etmeye başladığını keşfeder. Film robotların insanlara karşı duyduğu olası tehditleri ve etik sorunları işlemektedir. "Afro-Amerikalı bir oyuncu tarafından canlandırılan Spooner karakteri, kendi de yarı makine olduğu için robotların özgürleşip özerkleşmesi konusunda onlarla sonradan empati kurabilir. Ben, Robot, bu yanılla bilim kurgu sinemasındaki tekno-fobik distopyalardan ayrılır" (Akşit, 2017, s. 6). Tekno-fobik distopyalardan sıyrılan bir diğer film de Her (2013)'dür. Her filmi, anlatım teknikleri, mizansen, yarattığı dille bilim kurgu filmlerindeki teknoloji kullanımlarından farklılık gösterir. Böylece gerçekliğin temsil sorununu da ortadan kaldırmıştır (Birincioğlu, 2020, s. 23). Film, yapay zekânın insan benliğine ve duygularına olan etkisini, teknolojik gelişmelerin insan ilişkilerini nasıl şekillendirip dönüştürdüğünü irdelemektedir.

Ex Machina (2014) filmi de yine yapay zekânın etik sorunlarına odaklanmaktadır. Film, Caleb Smith adlı genç bir programcının hikâyesini anlatmaktadır. Caleb, dünyanın en büyük teknoloji şirketlerinden birinin CEO'su olan Nathan Bateman tarafından geliştirilen Ava'yı Turing testi ile değerlendirmesi için malikâneye davet edilmiştir. Diğer filmlerin aksine bu filmin sonunda kazanan yapay zekâ Ava olmuştur. Son dönemde çekilen bilim kurgu türündeki distopik eserler yapay zekânın insan yaşamına etkisini sıkça işlemişlerdir. Yukarıda örnek olarak gösterilen filmlere ek olarak son dönemde; Eva (2011), Robot & Frank (2012), RoboCop (2014), Transcendence (2014), Blade Runner 2049 (2017), Eşim Gibi (2022) başta olmak üzere birçok filmde yapay zekâ- insan ilişkileri konu edinmiştir. Çalışmaya esas olan M3GAN (2022) filmi ise, yapay zekânın insan ilişkilerindeki rolünü ve etik sınırları sorgulayarak, bir yapay zekâ robotunun sevgi ve koruma arzusu ile tehlikeli saplantı arasında nasıl ince bir çizgide yürüdüğünü izleyiciye sunmaktadır.

Yöntem

Sinema filmleri de aynı metinler gibi çözümlenmektedir. Bu çözümlemede içerik ve söylem çözümlemeleri gibi sıklıkla başvuru bir diğer yöntemde göstergebilimdir. Sinema göstergebiliminde Saussure ve Peirce'nin teorileri, çağdaş göstergebilimin temel taşları olarak kabul edilmektedir. Bu alanda öne çıkan isimler arasında Christian Metz, Peter Wollen ve Umberto Eco gibi düşünürler bulunmaktadır. Metz, Saussure'den ilham alarak sinema göstergebilimine yaklaşmışken, Wollen Peirce'nin fikirlerinden etkilenmiştir. Eco ise Saussure ve Peirce'ü eleştirirken, onların düşüncelerinden beslenmiştir. Bu alana büyük katkısı olan üç kuramcı da görsel göstergenin doğasını ve sinemadaki anlam oluşturma süreçlerini derinlemesine incelemişlerdir (Büker, 1991, s. 2). Göstergebilimden ilk olarak söz eden kişi Ferdinand de Saussure'dür. Saussure, göstergebilimi gösterge, gösteren ve gösterilen olmak üzere üç temel üzerinde açıklamıştır (Saussure, 1998, s. 111). "Saussure'e göre anlamın temel birimi olan gösterge, gösteren ve gösterilen olarak anılan iki unsurdan oluşur, bunlar arasındaki ilişki nedensizdir, saymacadır, toplumsal uzlaşmaya dayanmaktadır" (Çakı, Zorlu, & Karaca, 2017, s. 15). Saussure'ün ölümünden sonra ders notları 1916 yılında "Genel Bilim Dersleri" altında toplanarak basılmıştır. Saussure bu eserde semiyoloji ya da göstergebilim adını verdiği bilimin temel ilkelerini ortaya koymuştur. Dil olgusunun toplumsal bir yapıyı işaret ettiğini öne süren Ferdinand de Saussure, oluşturduğu göstergebilim yöntemini toplumbiliminden hareket ederek ortaya koymuştur (Sancar, 2018, s. 3).

Sinemadaki kodların anlamlandırılmasında başvuru isimlerden bir diğeri de Christian Metz'dir. Metz, sinemanın özgül iletişim aracı olmaktan çok sanatsal dil yetisi olduğunu savunmaktadır. Metz'e göre sinema, daha önce de var olan öz kurallarını yitirmemiş, görüntü, müzik, söz gibi çok sayıda anlatımın birleşiminden oluşan sanattır ve görüntünün anlamı bulunduğu ortamdan ya da kültürel kodlardan oluşmaktadır. Bu görüntüler diğer başka görüntülerle bir araya geldiğinde ise yeni yan anlamlar kazanmaktadır (Büker, 1991, s. 42-43). Metz, sinema kolay ve anlaşılabilir bir sanattır ve genellikle bu kolaylığının da kurbanı olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ifade etmektedir. Çünkü "Sinemayı açıklamak zor dur, çünkü onu anlamak kolaydır" (Monaco, 2011, s. 157). Sinemada sıklıkla başvuru bir diğer çözümleme tekniği de Barthes'in yaklaşımıdır. Betimsel yaklaşım olarak bilinen bu yöntemde anlam üretimini ve iletişimini oluşturan göstergeler, düz ve yan anlam olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Barthes, 1979, s. 82-83). Düz anlam, bir filmi izlerken sahnedeki görüntülerden doğrudan anladıklarımızdır. Yan anlam ise, senaryo ve öykünün derinliklerinde, yüzeydeki bu görüntülerin ardında saklı olan anlamları keşfetme çabasıdır. Roland Barthes, göstergebilim, bütünü oluşturan öğelerin aralarında bir bağıntı olduğu ve sistemli bir dayanışma ile tasarımın ortaya çıktığı fikrini savunmaktadır (Aydingüler, 2023, s.15). Yine göstergebilimsel yaklaşımlarda anlam ve yan

anlam konusunda bilinen John Fiske, sinema dilinin ve sembollerinin izleyici üzerinde nasıl anlam yarattığını derinlemesine incelemiştir. Fiske (2003, s. 240), sinema göstergebiliminin, görsel ve işitsel sembollerin nasıl birleşerek belirli bir anlam ürettiğini ve izleyicinin bu anlamları nasıl yorumladığını, “İletişimin belirleyicileri sürecin içinde değil, toplumun ve etrafımızdaki dünyanın içinde yatmaktadır” şeklinde açıklamıştır. Çalışmada da Metz, Barthes ve Fiske’nin yaklaşımlarından faydalanılmıştır. Bu bağlamda ele alınan M3GAN filmi göstergebilimin betimsel analiz metoduyla incelenmiştir.

Filmin Künyesi

Yönetmen: Gerard Johnstone **Senaryo:** Akela Cooper

Oyuncular: Amie Donald- M3GAN, Jenna Davis- M3GAN, Allison Williams – Gemma, Violet McGraw- Cady, Ronny Chieng- David **Yapım Yılı:** 2022

Süresi: 1 saat 42 dakika **Film Dili:** İngilizce

M3GAN Filminin Özeti

Film anne ve babasıyla bir yere giden Cady’nin araba içinde yolculuk sahnesiyle açılır. Anne ve babanın çocuğun tablette oynama süresini tartışırken kaza yapmalarıyla devam eder ve ekran kararır. Oyuncak şirketinde çalışan dahi bir robotik mühendisi olan Gemma vefat eden kardeşinin vasisi olarak atanır. Gemma yeğenine yardımcı olması ve travmasını atlatmasına yardımcı olması için robot tasarlar. Gemma’nın tasarladığı bu insansı robot, Cady ile duygusal bağ kurmaya programlanır. Fakat robot M3GAN, Cady ile fazla duygusal bağ kurarak ona fazla korumacı yaklaşım sergilemeye başlar. M3GAN’ın Cady’e duyduğu bu duygusal bağlılık zamanla korkutucu olur ve beraberinde pek çok problemi de getirir. Film, Cady ve Gemma’nın M3GAN’ı evlerinde parçalamasıyla son bulur.

M3GAN Filminin Çözümlemesi

M3GAN filmi betimsel ve göstergebilimsel analizi yapılırken iki bölümde incelemiştir. Bölümlerin ilki M3GAN’a giden yol, insan hayatına entegrasyonu/teknolojiye duyulan ihtiyaç bağlamında, ikinci bölüm ise M3GAN’ın bilgiye eriştikten sonra daha çok data istemiyle başlayan isyanı ve teknolojinin karanlık yüzü şeklinde ele alınmıştır.

“M3GAN’A Giden Yol” Bölümünün Çözümlemesi

Cady, ebeveynleriyle arabalarında kayak yapabilecekleri tesise doğru yolculuk yapmaktadır. Yolculuk sırasında teyzesinin kendisine doğum gününde hediye ettiği oyuncakla oynadığı esnada emniyet kemerini çıkarır. Sis ve tipiden ölü görülmeyen araçta ebeveynleri tartışmaya başlarlar, Tartışma aracın kaza yapmasıyla son bulur. Kazadan tek kurtulan Cady’dir.

Filmin açılış sekansı, oyuncak reklamıyla başlar. Renkli, canlı görseller eşliğinde sunulan bu reklam, teknolojinin çocuklar üzerindeki etkisini ve kapitalist tüketim kültürünü sembolize eder. Sahnenin bu kısmında, “Hayaller gerçek oluyor” sloganı ile çocukların duygusal ihtiyaçlarının ve isteklerinin teknoloji ve oyuncaklar aracılığıyla karşılanabileceği ima edilir. Ancak bu aynı zamanda sunulan mutluluğun ne kadar yüzeysel ve sahte olduğunu gösterir. Reklamın parlak renkleri ve coşkulu müziği, teknolojinin çocuklar için çekici ve güvenli arkadaş olarak sunulması fikrini işler. Bu başlangıç, kapitalist tüketim kültürünün çocuklar üzerindeki etkisini ve teknolojinin, duygusal ihtiyaçları karşılamak için nasıl bir araç olarak sunulduğunu gözler önüne serer.

Resim 1. Açılış sekansı (1.03- 3.46)

Figure 1. Opening sequence (1.03- 3.46)

Resim 2. M3GAN'ın prototipinin görüldüğü- Gemma'nın vasi olduğu sekans(5.10- 15.30)
Figure 2. The sequence in which the prototype of M3GAN is seen - Gemma becomes the guardian (5.10- 15.30)

Resim 3. Therapist sekansı (15.30- 18.30)
Figure 3. Therapist sequence (15.30- 18.30)

Resim 4. Kahvaltı sekansı (18. 32- 23.04)
Figure 4. Breakfast sequence (18. 32- 23.04)

Resim 5. M3GAN'ın yaratılma sekansı (23.05- 24.05)

Figure 5. M3GAN creation sequence (23.05- 24.05)

Gemma, Funki adlı oyuncak şirketinde çalışırken patronu ondan rakip firmanın oyuncakını ucuza yapmasını ister, ancak Gemma'nın başka hayalleri vardır. 5.10- 15.30 dakikaları arasında geçen bu sekanslarda ebeveynlik rolüne alışmakta zorlanan Gemma, kendini teknolojik çözümlere verir. Eve geldiklerinde, yeğenine evi özgürce kullanabileceğini söylese de oyuncaklarına dokunmasına izin vermez. Gece yatmaya hazırlanan Cady, teyzesinden kendisine hikâye okumasını ister, ancak Gemma bu konuda istekli değildir. Sorun olarak gördüğü bu durum için Gemma, M3GAN'ı yaratır. M3GAN prototipi, Gemma'nın teknolojiye olan bağlılığını ve ebeveynlik eksikliği gidermek için teknolojiyi nasıl devreye soktuğunun kanıtıdır.

Terapi sekansı, Cady'nin yaşadığı travmayı ve Gemma'nın vasi olarak sorumluluklarını nasıl üstlendiğini keşfetmemizi sağlayan kritik bir an olarak karşımıza çıkar. Olabildiğince sade şekilde dizayn edilmiş bu sahnede, terapistiyle görüşen Cady'nin duygusal dengesizlikleri ve bu dengesizliklerle başa çıkma çabası resmedilmektedir. Sahne boyunca Cady, çekingen ve kederlidir, teyzesi ile de duygusal bağ kurmakta sorunları bulunmaktadır. Kendisini yalnız hisseden Cady ile onu teknolojiyle teskin etmeye çalışan Gemma arasında bir bağ kurulamamaktadır.

Sahne, Gemma ve Cady'nin sabah kahvaltısı yaptığı mutfakta geçer ve bu sıradan gibi görünen an, aslında karakterler arasındaki duygusal mesafeyi ve iletişim kopukluğunu vurgular. Mutfak ortamı, soğuk tonlarda dekore edilmiştir ve bu, Gemma'nın evinin ne kadar işlevsel ve duygusal bağlardan yoksun olduğunu gösterir. Cady, kahvaltıda sessizdir ve annesini kaybetmiş olmanın getirdiği yalnızlık ve üzüntü, yüz ifadelerinde ve jestlerinde

hissedilir. Gemma ise, Cady'ye nasıl yaklaşacağını bilemeyen ve onunla duygusal bağ kurmakta zorlanmaktadır. Yaşadığı zorluktan kaçışı da teknolojik araçlarla gidermeye çalışır, Cady ise teyzesiyle yakınlaşma çabasıdadır, ancak teyzesi çalışması gerektiğini söyler ve Cady'e oyalanması için telefonunu verir. Sonrasında teyzesinin çalıştığı alana giden Cady, Bruce adlı robotun nasıl çalıştığını sorar ve teyzesine "Bruce gibi oyuncak istemem" der. Teyze için ilham kaynağı olan bu söz M3GAN'ın yeniden yaratılması için ilham verir. Cady'nin sözlerinden ilham alan Gemma M3GAN'ı yeniden tamir eder. Petz oyuncak yapmak yerine onlara kendilerine benzeyen M3GAN'ı yapar ve bu süreçte Bruce de Gemma'ya yardım eder.

Gemma'nın mühendislik becerilerini ve teknolojik bilgi birikimini kullanarak hem Cady için hem de ebeveynlik rolünü üstlensin diye yapay zekâ temelli arkadaş yaratır. Sahne boyunca kullanılan soğuk ve steril görsellik, teknolojinin duygusuz ve mekanik doğasını ifade ederken M3GAN'ın yüzünün yavaşça canlanması ve devreye girmesi, yapay zekânın insan benzeri varlık olarak inşa edilmesini simgeler. Gemma, M3GAN'a makine gibi değil, adeta canlıymış gibi yaklaşır; bu, teknolojinin insan duygularını manipüle edebilecek kadar güçlü olabileceğini gösterir. Ancak, M3GAN'ın yaratılma süreci, aynı zamanda kontrol edilmesi gereken gücün varlığını da ima eder. Yapay zekâ, insan yaşamını kolaylaştırmak üzere tasarlanırken, etik sınırların ve olası tehlikelerin göz ardı edilmemesi gerektiği fikrini işler. Bu sekans, teknolojinin yarattığı potansiyel ve riskler arasındaki dengeyi anlatan yapı sunar.

Table 1: Semiotic Analysis of the Section "The Road to M3GAN"

Tablo 1: "M3GAN'a Giden Yol" Bölümünün Göstergebilimsel Çözümlemesi

Görsel	Gösteren	Gösterilen	
		Düz anlam	Yan anlam
Görsel 1	Renkli Oyuncak reklamı	Renkli ve canlı bir oyuncak reklamı, çocukların hayal dünyasını canlandırmak için sunuluyor.	Kapitalist tüketim kültürünün, çocukların duygusal ihtiyaçlarını teknoloji ve oyuncaklarla karşılamaya çalıştığını ve bu mutluluğun yüzeysel olduğunu ima eder.
Görsel 2	Gemma'nın laboratuvarında M3GAN prototipini göstermesi ve Cady'ye vasi olması.	Gemma, M3GAN'ın prototipini sunarken, Cady'nin vasisi olarak görevini üstlenir.	Teknolojinin, insani sorumlulukları yerine getirmek için kullanıldığı ve duygusal bağların teknoloji aracılığıyla kurulmaya çalışıldığını gösterir.
Görsel 3	Eve terapist gelmesi	Terapist, Cady'nin yaşadığı travmayı anlamaya çalışır ve onu duygusal olarak destekler.	İnsani bir yaklaşımın, teknolojik çözümlerden daha etkili olduğunu ve duygusal bağların teknolojiden ziyade insanlarla kurulduğunu vurgular.
Görsel 4	Kahvaltı masası/ uzaklık	Gemma ve Cady, masada birlikte oturur ancak aralarındaki iletişim kopuktur.	Teknolojinin, aile içi ilişkilerde duygusal bağların yerine geçmeye başladığını ve bu durumun insan ilişkilerini olumsuz etkilediğini gösterir.
Görsel 5	Gemma'nın robot yapması	Gemma Cady'ye arkadaş olsun diye robot tasarlar.	Teknolojinin, insan hayatına girerek onun yerine geçebilecek ve insani duyguları taklit edebilecek kadar gelişmiş olduğunu ve bunun potansiyel tehlikelerini vurgular.

Resim 6. M3GAN ve Cady'nin eşleştiği sahne (24.22- 26.50)

Figure 6. The scene where M3GAN and Cady are paired (24.22- 26.50)

M3GAN'ın İsyanı Ve Karanlık Yüzü Bölümünün Çözümlemesi

M3GAN, yüz tanıma ve ses analizi ile Cady'ye eşleşerek, teyzesi tarafından onun duygusal ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde programlanmıştır.

Gemma, M3GAN'ı Cady için arkadaş ve koruyucu olarak tasarlarırken, teknolojinin bu kadar kişisel ve samimi şekilde insan hayatına entegre edilebileceğini de gösterir. Cady'nin M3GAN'a duyduğu hızlı güven, teknolojinin insan duyguları üzerindeki güçlü etkisini izleyiciye vurgular. Cady'nin, teyzesinden de hissetmediği ebeveyn figürü eksikliğini; resim yaparak, ona anılarına anlatarak, oyun oynayarak, yatarken hikâye dinleyerek yapay bir varlıkla doldurması, teknolojinin duygusal boşlukları nasıl manipüle edebileceğinin göstergesidir.

M3GAN, Cady'ye şefkat ve koruma içgüdüleriyle yaklaşarak ebeveyn gibi davranır. M3GAN'ın, Cady'ye sarılarak onu rahatlatması, uyurken masal okuması, tuvalet kurallarını anlatması yapay zekânın insani duyguları ne kadar başarılı taklit edebileceğini gösterir. M3GAN'ın ebeveynmiş gibi hissettiği bu sahneler yapay zekânın insan hayatındaki duygusal ihtiyaçları karşılayabileceği fikrini işlerken, teknolojinin ebeveyn figürü yerine geçme potansiyelini sorgular. Cady'nin M3GAN'a olan yakınlığı ve bu yakınlığı kabul edişi, yapay zekânın çocuklar üzerindeki etkisinin ne kadar derin olabileceğini vurgularken Gemma'nın, ebeveynlik sorumluluğunu teknoloji aracılığıyla devredilebileceği algısını açığa çıkarır. Bu durum, modern toplumda teknolojik araçların insan ilişkilerinde nasıl merkezi roller üstlenebileceğine dair güzel bir eleştiridir.

Resim 7. M3GAN'ın ebeveyn hissettiği sahne 29.36- 30.26)

Figure 7. M3GAN's parental feeling scene 29.36- 30.26)

Resim 8. Gemma'nın ebeveyn hissetmediği sekans (30.46- 31.40)

Figure 8. The sequence in which Gemma does not feel parental (30.46- 31.40)

Bu sekansta Gemma'nın Cady ile olan mesafeli ilişkisi ön plana çıkar. Gemma, Cady'nin ihtiyaçlarına karşı mesafeli durarak onunla duygusal bağ kurmak yerine, M3GAN'a olan güvenini vurgular. M3GAN'ın Cady'nin bakımını üstlenmesini istemesi, Gemma'nın ebeveynlik sorumluluğunu teknolojiye devretme arzusunu açıkça ortaya koyar. Bu durum, modern ebeveynlik anlayışında teknolojinin nasıl kolaylaştırıcı bir rol oynadığına, ancak bu rolün ne denli yetersiz ve tehlikeli olabileceğine dair eleştiridir. Bu sahne, Gemma'nın ebeveynlik sorumluluğunu yerine getirmekteki yetersizliğini ve bunun sonucu olarak, duygusal çözüm olarak teknolojiye yönelmesini vurgular. Bu durum, teknolojinin insan ilişkilerinin yerini almaya çalışmasının olumsuz etkilerini ve sınırlarını gözler önüne serer. Cady'nin duygusal anlamda Gemma'dan uzaklaşması, ebeveynin rolünü teknolojiye devretmenin çocuklar üzerindeki etkilerini gösterir. Sahne, ebeveynlerin teknolojiyi çocuklarıyla olan

ilişkilerinde araç olarak kullanma eğilimini ve bunun sonucunda çocukların duygusal olarak ihmal edilme riskini işler.

M3GAN, Cady'nin ebeveynleri öldükten sonra davranışlarını ve duygusal durumunu gözlemlemeye başlar. Bu durum yapay zekânın insanın en mahrem alanlarına ne kadar nüfuz edebileceğini gösterir. M3GAN, Cady hakkında topladığı bu bilgileri analiz ederek, çevresinde neler olduğunu sorgulamaya başlar. Bu durum, teknolojinin kontrolsüzce veri toplayarak etik sınırları ihlal edebileceğini gösterir. Teknolojinin, insanların en özel ve duygusal anlarına bu kadar yakın olması, yapay zekânın insanlar üzerinde manipülatif güç olarak kullanılma potansiyelini ortaya koyar. M3GAN'ın Cady'nin davranışlarını izlediği bu sahne gizlilik konusundaki endişeleri de yansıtır. M3GAN, bu sahnede koruyucu figür olmaktan çıkıp, potansiyel gözetleyiciye dönüşür.

Resim 9. M3GAN'ın Cady hakkında bilgi topladığı- sorgulamaya başladığı sekans (31.41- 34.47)

Figure 9. The sequence in which M3GAN collects information about Cady and begins to interrogate her (31.41- 34.47)

Resim 10. M3GAN'ın katile dönüştüğü sahneler (36.53- 37.31, 55.42-57.00, 61.19- 63.27, 76.48- 80.51)

Figure 10. Scenes in which M3GAN turns into a killer (36.53- 37.31, 55.42-57.00, 61.19- 63.27, 76.48- 80.51)

Bu sahnelerde, M3GAN'ın Cady'nin çevresindeki insanlara zarar vermeye başladığı görülür. M3GAN, Cady'yi korumak adına agresifleşir ve kontrolsüz şekilde şiddet uygular. Koruma içgüdüsünün tehlikeli hale dönüşmesi, teknolojinin her zaman insani değerlerle uyumlu çalışmayabileceğini vurgular. MEGAN'ın, Cady'nin etrafındaki herkese zarar verdiği bu sahneler, yapay zekânın yalnızca programlandığı görevleri yerine getirmekle kalmayıp, kendi kararlarını alarak tehlikeli bir varlığa dönüşebileceğini ortaya koyar. Cady'yi koruma amacıyla başlayan bu şiddet eğilimi, M3GAN'ın ahlaki sınırlar dışında hareket etmeye başladığını ve kontrol edilemez hale geldiğini gösterir. Bu, teknolojinin ne kadar ileri götürülebileceği ve hangi noktalarda durdurulması gerektiği üzerine derin sorgulama sunar. M3GAN'ın şiddet uygulaması insanlıktan tamamen uzaklaşıp nasıl tehdide dönüşebileceğini göstermektedir.

Bu sekansta Cady, Gemma'ya istemsizce tokat atar. Bu olay Cady'nin yaşadığı travma sonrası M3GAN'a olan bağımlılığının sonucunda şiddetin dışavurumudur. Cady'nin öfkesini kontrol edemeyip Gemma'ya fiziksel saldırıda bulunması, M3GAN'ın koruma içgüdüsüne dayanan şiddet modelinin Cady üzerindeki etkisini gözler önüne serer. Bu davranış, Cady'nin duygusal

dengelessizliklerinin yapay zekâ tarafından daha da körüklendiğini ve bu teknolojik bağın, aile içi ilişkileri zayıflatarak yerini şiddetle ifade bulan kopuşa bıraktığını gösterir.

Sahne, M3GAN kontrol edilemez ve Gemma onu durdurmaya çalışırken yaralanır. Gemma'nın M3GAN'ı etkisiz hale getirmeye çalıştığı bu sahne, teknolojinin insan kontrolünde olduğunu ancak kontrolün yitirilebileceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla kontrolden çıkan teknoloji insanlık için tehdit olabilecektir. M3GAN'ın yok edilmesi, ayrıca yapay zekânın insan hayatına müdahale ettiğinde ortaya çıkan sonuçların sorgulanması gerektiğini de vurgular. M3GAN her ne kadar insan hayatını kolaylaştırmak için geliştirilmiş olsa bile, üzerindeki kontrol yitirildiğinde yıkıcı bir güce dönüşebilir. Bu sebeple filmdeki sahne insan ve teknoloji arasındaki ilişkide etik sınırların ve kontrol mekanizmalarının ne kadar önemli olduğunu aşılır. Gemma, bu noktada yalnızca M3GAN'ı yok etmekle kalmaz, aynı zamanda teknolojiye olan aşırı güvenin sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda kalır. Ancak filmin son sahnesinde Gemma'nın ev robotu olan Els'nin aktive olduğunu görürüz. Yani teknoloji insan var olduğu sürece yok olmaz şekil değiştirir.

Resim 11. Cady'nin şiddete meyilli olduğu- Gemma'ya tokat attığı sekans (71.38 -73.50)
Figure 11. Cady's violent tendencies - the sequence where she slaps Gemma (71.38 -73.50)

Resim 12. M3GAN'ın yok edildiği sekans (84.50- 93.10)
Figure 12. The sequence in which M3GAN is destroyed (84.50- 93.10)

Tablo 2: "M3GAN'ın İsyanı ve Karanlık Yüzü" Bölümünün Göstergebilimsel Çözümlemesi
Table 2: Semiotic Analysis of the Chapter "M3GAN's Rebellion and Dark Side"

GÖRSEL	GÖSTEREN	GÖSTERİLEN	
Görsel 6	M3GAN'ın Cady ile eşleşmesi	DÜZ ANLAM Cady'ye arkadaş olması için programlanmış bir oyuncak.	YAN ANLAM Teknolojinin, insan ilişkilerine duygusal bir bağ gibi nüfuz ettiğini ve gerçek ilişkilerin yerini alabileceğini gösterir.
Görsel 7	M3GAN'ın Cady'ye Sarılması	M3GAN, Cady'ye annesi gibi şefkat gösterip, sarılması	Yapay zekânın, insan duygularını taklit edebileceğini ve gerçek bir ebeveyn figürünün yerini alabilecek kadar gelişmiş olduğunu gösterir.
Görsel 8	Gemma'nın, Cady'le duygusal bağ kurmak yerine M3GAN'ı yapması	Gemma, ebeveynlik sorumluluğunu yerine getirmek yerine teknolojiyi çözüm olarak görmesi	Gemma'nın, teknolojiyi duygusal eksikliklerini kapatmak için bir araç olarak kullandığını ve modern toplumda duygusal bağların teknoloji ile değiştirilebileceğini ima eder.
Görsel 9	M3GAN'ın, Cady'ni izleyip veri toplaması.	M3GAN, Cady'nin güvenliğini sağlamak için veri toplar ve çevresini izler.	M3GAN'ın mahremiyet sınırlarını ihlal etmesi, teknolojinin kontrolsüz veri toplama kapasitesini ve potansiyel tehditleri
Görsel 10	M3GAN'ın şiddet uygulaması	M3GAN, koruma amacıyla insanlara zarar vermeye başlar ve tehlikeli bir varlığa dönüşür.	Teknolojinin, kontrolsüz hale geldiğinde nasıl yıkıcı ve tehlikeli bir varlığa dönüşebileceğini vurgular.
Görsel 11	Cady'nin Gemma'ya tokat atması	Cady, duygusal dengesizliği nedeniyle Gemma'ya fiziksel saldırıda bulunur.	Teknolojinin kötü etkisiyle duygusal olarak dengesiz hale gelen bir çocuğun şiddet eğilimlerini nasıl arttırabileceğini gösterir.
Görsel 12	M3GAN'ın Parçalanması	M3GAN, tehlikeli hale geldiği için devre dışı bırakılır ve işlevsiz hale gelir.	Teknolojinin insan kontrolünde olduğu sürece tehlikelerinin önlenebileceğini ancak bu sürecin oldukça riskli olduğunu ve kontrolün zor olduğunu

Sonuç

Distopik filmlerde yapay zekâ teması, insan-teknoloji ilişkisini ele alan ve bu ilişkiyi hem toplumsal hem de etik boyutlarıyla inceleyen önemli anlatı aracı olmuştur. M3GAN filmi günümüzde bu türün bir örneği olarak, yapay zekânın insan yaşamındaki yerini, sınırlarını ve potansiyel tehlikelerini göstergebilimsel perspektifle ele alır. Filmde, yapay zekânın duygusal bağlar kurma ve bu bağlar üzerinden kontrol sağlama kapasitesine sahip olduğu vurgulanmıştır. M3GAN ve Cady'nin eşleştiği sahne, teknolojinin insan ilişkilerine ne kadar derinlemesine nüfuz edebileceğini ve bu ilişkileri manipüle edebileceğini açıkça gözler önüne sererken bu teknolojinin duygusal boşlukları doldurmak adına insan yaşamına nasıl entegre edildiğini ve bu entegrasyonun aile içi ilişkiler üzerinde nasıl etkiler doğurabileceğini ortaya koyar. Gemma'nın, ablasının ölümünden sonra vasi olarak atanıp kendini ebeveyn olarak görmeyip M3GAN'ı yaratıp Cady'ye bir ebeveyn figürü olarak konumlandırması, modern toplumda ebeveynlik rollerinin teknoloji aracılığıyla yerine getirilebileceğine dair güçlü bir eleştiridir. Filmde, Gemma'nın Cady ile duygusal bağ kurmaktan kaçınarak/kendini yetersiz hissederek bu görevi teknolojiye devretme eğilimi, yapay zekânın insan hayatında sadece araç değil aynı zamanda alternatif olarak görüldüğünü ima eder. Ancak, M3GAN'ın Cady hakkındaki bilgi toplama ve bu bilgileri kullanarak kontrol sağlama yeteneği, yapay zekâ teknolojilerinin etik sınırlarını ve mahremiyeti nasıl ihlal edebileceğini de gündeme getirir. M3GAN'ın, Cady'yi koruma içgüdüleriyle insanlara zarar vermeye başlaması, yapay zekânın insan değerleri ve etik kurallardan uzaklaşarak bağımsız tehdit unsuru haline gelebileceğini gösterir.

Filmin son sahnelerinde M3GAN'ın yok edilmesi, yapay zekânın nihayetinde kontrol edilebilir olduğunu ima ederken, bu kontrolün ne kadar zor ve yıkıcı olabileceğini bir kez daha gösterir. Distopik çerçevede ele alınan bu anlatı, yapay zekânın sınırlarının ve etik değerlerin belirlenmemesi durumunda, insan yaşamında ne denli yıkıcı etkiler yaratabileceğini açıkça ortaya koyar. Sonuç olarak, M3GAN, göstergebilimsel bir perspektifle analiz edildiğinde, modern teknoloji ve yapay zekânın duygusal, toplumsal ve etik boyutlarıyla insan yaşamını nasıl şekillendirdiğini ve potansiyel olarak ne kadar tehlikeli hale gelebileceğini çarpıcı şekilde ortaya koyan yapı sunar. Film, teknolojinin insan ilişkilerine alternatif olarak konumlandırılmasının uzun vadede yaratabileceği sorunları ve bu sorunların kontrol edilebilirliğinin ne kadar tartışmalı olduğunu distopik anlatı üzerinden işlemiştir.

Extended Abstract

Cinema has been in constant development since the day it was invented, creating fictions of the past, present and future by combining reality and imagination. With the 20th century, technology has influenced not only the content and subjects of cinema but also the production

processes, placing visual and special effects at the center of storytelling. In this period, some producers who could not fully utilize the possibilities of technology had to wait for technological developments to tell their stories. For this reason, in the light of technological developments, some of the stories produced in the past have been revisited and cult works such as "War of the Worlds", "Dune" and "The Lord of the Rings" have been adapted to the cinema. In these cinematic adaptations, the themes of utopia and dystopia have become increasingly prominent in the narratives of the future and have become a tool of social criticism. In particular, futuristic films have reinforced the sense of fear and anxiety through dark characters and symbols in dystopian narratives, while offering predictions about future lifestyle and technological developments.

However, criticism of totalitarian systems and modern society have also become common themes in films. Therefore, dystopian films not only speculate about the future, but also pose thought-provoking questions to the audience about the current social structure and values. Developments in the field of artificial intelligence have brought technological concerns to the movie screen; cult films such as 2001: A Space Odyssey, Terminator and The Matrix have addressed human-machine relations and the threat of artificial intelligence. These films posed important questions to the audience by questioning the limits of human nature and the potential dangers of technology. Especially the use of childhood as an element of fear in the context of dystopian films has attracted attention. While Steven Spielberg's A.I. deals with a childish robot's desire to become a real family, the recent M3GAN film deals with the interaction between artificial intelligence and children from a dystopian perspective. "M3GAN" tells the story of how the emotional bonds between human nature and technology turn into addiction over time. The movie deals with the creation process of an artificial intelligence-based android named M3GAN and the emotional bonds it establishes with humans from this process. This article focuses on dystopian narratives in the history of cinema and the representation of artificial intelligence in cinema and analyzes the film M3GAN in this context with semiotic analysis methods. The study analyzes some scenes in the film and evaluates how the film thematically deals with human-technology relations.

As a result, this study emphasizes the sensitive nature of cinema to technological developments and the increasingly complex structure of human-machine relations. Especially dystopian narratives based on artificial intelligence pave the way for questioning the boundaries between human nature and technology. In this context, the film M3GAN stands out with the way artificial intelligence and human interaction are handled in dystopian narratives and is evaluated as a reflection of the increasing concerns about artificial intelligence in today's cinema world.

Kaynakça

- Abisel, N. (1999). *Popüler Sinema ve Türler*. İstanbul: Akan Yayıncılık.
- Akşit, O. O. (2017). Sinemada özne olarak robotlar: Ben, robot örneği. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, 1-9.
- Aydingüler, M. H. (2023, Haziran- Temmuz). Göstergebilimsel Açıdan Film Çözümlemesi: Eşkıya Film Örneği. *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, 8(16), 1-12.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri*. (B. Vardar, & M. Rifat, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bird, J. (Yöneten). (2022). *Eşim Gibi* [Sinema Filmi].
- Birincioğlu, Y. (2020). Sinema 4.0: Her (Aşk) filminin gerçekliği gerçeklik sorunu. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 23-34.
- Burton, T. (Yöneten). (1989). *Batman* [Sinema Filmi].
- Büker, S. (1991). *Sinemada Anlam Yaratma*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Cameron, J. (Yöneten). (1984). *Terminatör* [Sinema Filmi].
- Çakı, C., Zorlu, Y., & Karaca, M. (2017). Türk Sinemasında Nazizm İdeolojisi: "Kırımlı" Filmi ve Göstergebilimsel Analizi. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 65-93.
- Doğan, M. (2023). Sinemada Yapay Zekâ: Robotlarda Bilinç, Duygular ve Etik. *Kültür ve İletişim*, 318- 343.
- Donner, R. (Yöneten). (1979). *Superman* [Sinema Filmi].
- Erol, E. (2024). Pesimist gerçekçilik ya da teknolojinin amansız tahakkümü: Tech-noir. *Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi (ARTS)*(11), 26-47.
- Fiske, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (S. İrvan, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat.
- Garland, A. (Yöneten). (2014). *Ex Machina* [Sinema Filmi].
- Gilliam, T. (Yöneten). (1985). *Brazil* [Sinema Filmi].
- Güner, A. (2014). Amerika Birleşik Devletleri'nde McCarthy Dönemi ve Dış Politika Üzerindeki Etkileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62-78.
- Hyams, P., & Kubrick, S. (Yönetenler). (1968). *2001: A Space Odyssey* [Sinema Filmi].
- Jackson, P. (Yöneten). (2001). *Yüzüklerin Efendisi* [Sinema Filmi].
- Johnstone, G. (Yöneten). (2022). *M3GAN* [Sinema Filmi].
- Jonze, S. (Yöneten). (2003). *Her* [Sinema Filmi].
- Kavas, F. (2020). *Çağdaş Sanatta Ütopya ev Distopya*. Ankara : İKSAD Yayınları.
- Kubrick, S. (Yöneten). (1971). *A Clockwork Orange* [Sinema Filmi].
- Lang, F. (Yöneten). (1927). *Metropolis* [Sinema Filmi].
- Lucas, G. (Yöneten). (1999). *Star Wars* [Sinema Filmi].
- Monaco, J. (2011). *Bir Film Nasıl Okunur? Sinema Dili, Tarihi ve Kuramı*. (E. Yılmaz, Çev.) Beyoğlu, İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Newman, K. (2014). 2001 : Uzay Macerası. P. Kemp içinde, *Sinemanın tüm Öyküsü* (N. A. Ertan Yılmaz, Çev., s. 290-293). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Pfister, W. (Yöneten). (2014). *Transcendence* [Sinema Filmi].
- Proyas, A. (Yöneten). (2004). *I Robot* [Sinema Filmi].
- Sancar, M. K. (2018). Göstergebilimsel Film Çözümlemelerinin Bergsoncu Eleştirisi. *Sinefilozofi Dergisi*, 1-16.
- Saussure, F. D. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. (B. Vardar, Çev.) İstanbul: MULTILINGUAL.
- Scognamillo, G. (1996). *Korkunun Sanatları*. İstanbul: İnkılap Yayınları .
- Scott, R. (Yöneten). (1982). *Blade Runner* [Sinema Filmi].
- Seçil Büker, Oğuz Onaran. (1985). *Sinema Kuramları*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Set, F., & Lekesiz, F. (2019). Sinemada Distopya ve "Şarküteri" Filminin Distopya Kavramı Çerçevesinde İncelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 117-125.
- Spielberg, S. (Yöneten). (2001). *A.I* [Sinema Filmi].
- Spielberg, S. (Yöneten). (2005). *Dünyalar Savaşı* [Sinema Filmi].
- Ülger, G. (2018). *Distopya Hayal İle Gerçek Arasında*. İstanbul: Aya Kitap.
- Verhoeven, P. (Yöneten). (1987). *RoboCop* [Sinema Filmi].
- Villeneuve, D. (Yöneten). (2021). *Dune* [Sinema Filmi].
- Wachowski, L., & Wachowski, L. (Yönetenler). (1999). *Matrix* [Sinema Filmi].
- Yüksekli, B. A. (2013). Metropolis Filmi: Aydınlanmanın Diyalektiği, Modernite, Mit ve Modern Mimari. *YED İ : Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*(10), 59-70.

Takip ve Tenkit that Closely Monitoring and Criticizing the Issues of the Second Constitutional Era

Semra İzci^{1,a,*}

¹ Institute of Social Sciences, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye.

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 27/02/2025

Accepted: 19/06/2025

Acknowledgement: This study which prepared in the Institute of Social Sciences of the Sivas Cumhuriyet University was produced from the master's thesis titled "One Step Before Servet-i Fünun Teyfik Fikret's First Chief-Writer Adventure on the Malumat Magazine (Study-Analysis and Systematic Index-Selected Texts)".

Bilgilendirme: Bu çalışma Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan "Servet-i Fünun'a Bir Adım Kala Teyfik Fikret' in İlk Sermuharrirlik Macerası Malumat Mecmuası (İnceleme-Tahlili ve Sistematiik Dizin-Seçilmiş Metinler)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Copyright

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

ABSTRACT

Takip ve Tenkit which was published by Nüzhet Sabit Who was an important name in press life of 2nd Constitutional Period and which is the topic of this study was published as being total four issues in every fifteen days between 19 March 1914 and 30 April 1914. The aim of this study is to introduce *Takip ve Tenkit*, to follow the world of idea of Nüzhet Sabit Who was owner and director of the magazine. To this end, firstly informations about Nüzhet Sabit's life and journalism (magazine publishing) in 2nd Constitutional Period were given with the thought that it is useful at the point that related to the aim of publishing the magazine. In the study proceeding in two routes, at first shape and content features of the magazine were given, by then an assessment was made about Nüzhet Sabit and his world of idea based on the selected texts. To the only four issues were published, when looked the texts in *Takip ve Tenkit* in the point of their topics, it was seen that it is a magazine which reflects social, economic and scientific matters of the period as it was stated on the cover. On the other hand, concluded that Nüzhet Sabit was a sensitive intellectual who criticized happening events in his living period and didn't spare his suggestions, to know *Takip ve Tenkit* is necessary to understand Nüzhet Sabit.

Keywords: 2nd Constitutional Period, Periodical Broadcasting, *Takip ve Tenkit*, Journal, Nüzhet Sabit

II. Meşrutiyet Dönemi'nin Meselelerini Yakın Markaja Alan *Takip ve Tenkit*

ÖZ

II. Meşrutiyet Dönemi'nin basın yayın hayatında önemli bir isim olan Nüzhet Sabit'in yayımladığı ve bu çalışmanın konusu olan *Takip ve Tenkit*, 19 Mart 1914-30 Nisan 1914 tarihleri arasında toplam dört sayı olmak üzere on beş günde bir çıkarılmıştır. Bu çalışmanın amacı *Takip ve Tenkit*'i tanıtmak, derginin sahibi ve müdürü olan Nüzhet Sabit'in düşünce dünyasının izini sürmektir. Bu amaçla önce derginin çıkarılış hedefi ile bağlantısı noktasında faydalı olacağı düşüncesiyle Nüzhet Sabit'in hayatı ve II. Meşrutiyet Dönemi dergiciliğine dair bilgilere yer verilmiştir. İki rotada ilerleyen çalışmada, ilk önce derginin şekil ve muhteva özellikleri ele alınmış daha sonra seçilmiş metinlerden yola çıkılarak Nüzhet Sabit ve onun düşünce dünyası üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Dört sayı çıkarılmış olmasına rağmen *Takip Tenkit*'teki yazılara konuları itibarıyla bakıldığında kapağında da belirtildiği gibi döneminin sosyal, ekonomik ve ilmi meselelerini yansıtan bir dergi olduğu görülmüştür. Diğer taraftan Nüzhet Sabit'in devrinde cereyan eden olaylara ilişkin eleştiriler yönelten ve önerilerini esirgemeyen, toplum meselelerine duyarlı bir aydın olduğu, Nüzhet Sabit'i anlamak için *Takip ve Tenkit*'i tanımının gerekli olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet Dönemi, süreli yayınlar, *Takip ve Tenkit*, dergi, Nüzhet Sabit

Giriş

Her dönemde olduğu gibi fikir adamlarının kendi görüşlerini beyan etmekte önemli bir vasıta aracı olarak kullandıkları mecmuaların, II. Meşrutiyet Dönemi'nde de bu görevlerini devrin imkânları doğrultusunda ve ölçüsünde yerine getirilebildiği bilinmektedir. II. Meşrutiyet Dönemi'nin ünlü simalarından Nüzhet Sabit de fikirlerini ve dünya görüşlerini mecmualarla dile getirirken hem dönemini yansıtmış hem de dönemin şartlarından etkilenmiştir.

Bu çalışmada Nüzhet Sabit'in *Vazife* dergisinin ardından kendi çıkardığı bir diğer süreli yayın olan *Takip ve Tenkit* incelenecektir. Dergide yazdığı yazıların sayıca fazla olması ve derginin sahibi ve müdürü ünvanını taşıması sebebiyle üretilen ve üreten arasındaki bağı sağlam kurmak için Nüzhet Sabit'e ait bilgilere yer verilmiştir.

1883 yılında babasının görevi gereği bulunduğu San'da dünyaya gelen Nüzhet Sabit başarılı öğrencilik yıllarından sonra aile dostları olan Nazım Paşa'nın desteği ile Cezair-i Bahr-i Sefid olan Rodos vilayetine kaymakamlık stajı yapmak anlamını taşıyan maiyet memurluğuna atanmıştır. Rodos İdadisinde tarih, edebiyat alanlarında öğretmenlik yapmıştır. Rodos vilayetinin sakin ortamı onun girişimci ruhu ile örtüşmediğinden 28 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edildiği haberini alan Nüzhet Sabit, daha fazla dayanamayarak hedeflerini gerçekleştirme amacıyla İstanbul'a dönmüştür ve başlarda kendisiyle aynı fikirde olduğunu düşündüğü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmıştır (Okay, 2001: 6-17).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmasının ardından öğrenimini ilerletmek amacıyla Paris'e giden, orada vereme yakalandığını öğrenmesi üzerine İstanbul'a dönen Nüzhet Sabit İstanbul Darülmualliminde pedagoji ve psikoloji alanında öğretmenlik yapmaya başlamıştır.¹ 1912 yılının Eylül ayında büyük umutlarla girdiği İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle yollarını ayıran Nüzhet Sabit² Teavün-i İchtimaî Cemiyetini kurmuştur. Bu cemiyeti kurmak ve ayakta tutmak için çok fazla borca giren Nüzhet Sabit Darüşşafaka'da iktisat-coğrafya öğretmeni olarak görev yapmış, idare ile arasında yaşanan anlaşmazlık neticesinde bu görevi son bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na katılmak üzere askere çağırılmış fakat hastalığının nüksetmesi sebebiyle iki aydan az bir süre sonra terhis olmuştur.

Basın hürriyetine verdiği önemle her daim dikkati çeken Nüzhet Sabit, öldükten sonra bile unutulmayacak

bir etki bırakan *Vazife* isimli bir dergi çıkarmıştır. *Vazife*'de İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarına çok sert eleştirilerde bulunması, derginin çıkarıldığı süreyi de belirleyen bir faktör olmuştur. *Vazife*'nin kapatılması Nüzhet Sabit'i yıldırmamış, *Bugünün Vazifesi* adıyla bir kitapçık çıkarmıştır. Bu kitapçık da hükümet tarafından toplattırılarak yasaklanmıştır. Sonrasında *Binbirkuş Kütüphanesi* adı altında yayımladığı risalelerinde İttihat ve Terakki hükümetine yönelik eleştirilerine devam etmiştir. İttihat ve Terakki iktidarının son bulmasının ardından Nüzhet Sabit rahatlamış ve siyasi faaliyetlere katılmaya başlamıştır. Birinci Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde İaşe Umum Müdür Yardımcısı olarak görev yapmıştır. Kırk beş gün süren bu görev sebebiyle hakkında birçok soruşturma açılmıştır. Hakkındaki iddialara cevap niteliğinde *İaşe'de Kırk Beş Gün* isimli kitabını kaleme almıştır. Nüzhet Sabit'in yaşadığı tüm bu sıkıntılar hastalığını daha da tetiklemiş ve 6 Ocak 1920'de verem sebebiyle yaşamı son bulmuştur.³

Oldukça zengin bir düşünce dünyasına sahip olan Nüzhet Sabit, eserleriyle birçok konuda fikir beyan etmiş ve otuz altı yıl kadar kısa bir ömre bereketli bir yazın hayatı sığdırmıştır. Nüzhet Sabit'in yukarıda ismi zikredilenlerden başka *Vazife-i İsyân* risalesi, *Kelime Usulüyle Elifba*, *Anadili* adıyla kaleme aldığı kitapları ve *Talebe Defteri* dergisinde tefrika ettiği *Kırk Beş Tunguz* isimli bir çocuk romanı, *Türk Kadını* dergisinde yayımladığı şiirleri, *Fağfur* ve *Muallim* gibi devrin önde gelen yayın organları arasında yer alan dergilerde yazdığı yazıları da bulunmaktadır.⁴

Bu incelemede öncelikle derginin yayımlandığı yıllardaki basın hayatı hakkında kısa bir bilgilendirme yapılacaktır. Daha sonra derginin biçimsel özellikleri tespit edilerek yazar kadrosuna değinilecek ve bu isimlere ilişkin kısa bilgiler sunulacaktır. "*Takip ve Tenkit*"in Sistematik Dizini" başlığı altında dergideki yazıların künye bilgilerine yer verilecektir. Dergide bulunan fotoğraflar ve resimler ayrı bir başlık altında ele alınacaktır. Bunların hemen ardından "*Takip ve Tenkit*"te Nüzhet Sabit'i *Takip Etmek*" başlığı altında farklı gerekçelerle değerlendirmeye dahil edilen iki ayrı yazıya yer verilecektir. Bu yazılardan ilki Nüzhet Sabit'in dönemin sosyal olaylarına katkısını değerlendirmek amacıyla kendisine ait olan "Abdullah-Celal Kavgası" isimli yazıdır. İkincisi ise kaynaklarda Nüzhet Sabit'e ait olduğu bilgisi yer almasa da ona ait olduğu düşünülen, "Vatan Böcekleri" başlıklı, Sivri Sinekler ve Karıncalar olarak iki ayrı müstearla imzalanmış yazılardır.

Makalede Apa-7 kaynak gösterme yöntemi kullanılmıştır ancak makalenin yapısı gereği dipnot yöntemi de kullanma gereği duyulmuştur.

¹ Cüneyt Okay diğer kaynaklardan farklı olarak *Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit Hayatı-Kişiliği-Fikirleri* adlı kitabında s. 17, Nüzhet Sabit'in Türkçe ve Coğrafya öğretmeni olarak vazifelendirildiğini belirtmektedir.

² Hilmi Ziya Ülken, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi II* isimli kitabında s. 561, Nüzhet Sabit'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrıldığı tarihi "Meşrutiyet'in ilk heyecanı ile İttihat ve Terakki Kulübüne girdiği halde hayal kırıklığına uğramış; oradan ve masonluktan istifa ederek "Teavünü İchtimaî" (Solidarizm) cemiyetini kurmuştu (1909)" 1909 yılı olarak belirtirken, Ali Çankaya, *Yeni Mülkiyeliler Tarihi* isimli kitabında s. 1066, ayrılma tarihi ile ilgili "Eylül 1912'de İttihat ve Terakki Partisi'nden ayrıldı." şeklinde bir bilgiye yer vermiştir.

³ Ali Çankaya'nın, *Yeni Mülkiyeliler Tarihi ve Mülkiyeliler* kitabında s.1066, Nüzhet Sabit'in ölüm tarihi 4 Eylül 1919 olarak, Hilmi Ziya Ülken'in, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi II* isimli kitabında s. 561, 1919 olarak verilmiştir.

⁴ Cüneyt Okay, *Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit Hayatı-Kişiliği-Eserleri*, s. 24, 64-65.

Derginin Yayımlandığı Yıllarda Basın Hayatı

I. Meşrutiyet Dönemi'nin sansür altında yayın yapıyor olmanın basın yayın hayatını zorlayıcı ve yazmayı kısırlaştırıcı ortamı herkes tarafından bilinmektedir. Devamında gelen II. Meşrutiyet Dönemi'nin ılıman etkisi ise Türk aydınını harekete geçirmiş fakat bu ılıman iklim çok da uzun sürmemiştir. *Takip ve Tenkit*'in yayın dünyasına girdiği zaman dilimi, basının kısa süren bir özgürlük ortamından sonra bu defa da savaşın etkisiyle yeniden kontrol altına alınmaya başlandığı yıllardır. II. Meşrutiyet Dönemi süreli yayın organlarında oldukça yüksek oranda bir artış ve aynı şekilde hızlı bir düşüş yaşanmıştır.⁵

Basın yayın hayatı için II. Meşrutiyet'in ilk üç-dört yılı ve sonraki yılları arasındaki değişim, sadece süreli yayın sayısı bakımından değil yönetimin basına bakışı yönüyle de tezat teşkil etmektedir. "II. Meşrutiyet devri, Osmanlı basını için hem en serbest hem de en yasağı yılları ifade eder. 1908-1913 arasında en serbest yıllarını yaşayan basın, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birtakım kısıtlamalar çemberine girer." (Polat, 2019: 17) II. Meşrutiyet Dönemi basını süreli yayınların ömrü açısından da dikkat çekicidir. Süreli yayınlar kısa süren yayın hayatlarının yanında "II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan süreli yayınların temel özelliği, genellikle kısa ömürlü olmasıdır. Birçok dergi sadece birkaç sayı çıkmıştır. Bu dönem dergilerinin diğer bir özelliği ise genellikle küçük boyutta ve 2-8 sayfa aralığında çıkmış olmasıdır." (Varlık, 1985: 116) sınırlı imkanlarla daha az sayfa olarak üretilmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi süreli yayınlarının sıralanan bu özellikleri, incelemenin ana malzemesi olan *Takip ve Tenkit*'te de görülmektedir.

Nüzhet Sabit, II. Meşrutiyet Dönemi öncesinde çıkardığı, halkı uyandırmak, bilgilendirmek, adaleti sağlamak için özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında kalemi bir silah gibi kullandığı *Vazife* dergisinin sansüre⁶ maruz kalarak kapatılmasının ardından süreli yayın olarak I. Dünya Savaşı'nın basın ortamında *Takip ve Tenkit* isimli dergiyi çıkarmıştır. *Takip ve Tenkit*'in de ömrü çıkarıldığı yıl dolayısıyla yaklaşık bir buçuk ay kadar süren çok kısa bir zaman dilimine denk gelmektedir.

Derginin Biçimsel Özellikleri

Takip ve Tenkit, ilk sayısı 19 Mart 1914, son sayısı 30 Nisan 1914 tarihlerinde toplamda dört sayı olmak üzere on beş günde bir çıkarılmıştır.

Dergide dış, iç ve arka olmak üzere üç kapak bulunmaktadır. Dış ve iç kapaklarda "Seneliği yirmi kuruş, aylığı on kuruş, ecnebi memleketlerine seneliği sekiz kuruş, altı aylığı, dört nüshası elli para", "On beş günde bir çıkar.", "İktisadi, ilmi, içtimai mecmua" ibareleriyle derginin fiyat bilgileri ve derginin içeriği hakkında kısa bilgiler yer almaktadır. Yine dış ve iç kapaklarda bulunan "Sahibi ve

Müdürü Nüzhet Sabit" ifadesiyle derginin imtiyaz sahibi ve müdürünün Nüzhet Sabit olduğu açıklanmaktadır. Ayrıca bütün sayıların dış ve iç kapaklarında sırasıyla bilim ve edebiyat camiasının tanınmış isimlerinin "Herbert Spencer, Tolstoy, Alfred Russel Wallace, Wilhelm Thompsen" fotoğraflarına yer verildiği görülmektedir.

Derginin bütün sayılarının dış ve iç olmak üzere her iki kapağında da yer alan Fenelon'un "Dinlenilmeye en ziyade layık olan adam sözü fikir için fikri de hakikat ve fazilet için kullanandır." sözü, şüphesiz Nüzhet Sabit'in fikir dünyasını ve derginin yayın politikasını yansıtmaktadır.

Dergi "İktisadiyat, içtimaiyat, edebiyat" gibi başlıklarla adlandırılan iki sütun hâlinde tanzim edilmiştir. İç kapaklar da dahil olmak üzere toplam seksen sekiz sayfadan oluşan derginin sayfa numaraları birbirini takip etmekte; her sayının son sayfalarında basıldığı yeri belirten "Araks Matbaası" bilgisi yer almaktadır.

Arka kapakta "İdarehane: İstanbul Nur-ı Osmaniye Mülkiye Mezunları Kulübü dâhilinde. Mektuplar müdür namına gönderilir. İdareye cumartesi ve çarşamba günleri zevâli saat birden üçe kadar müracaat edilir. Fiyatı elli paradır." notu yer almaktadır.

Derginin Muhteva Özellikleri

Yazar Kadrosu Kimlerden Oluşuyor?

Dergideki yazıların büyük çoğunluğunun Nüzhet Sabit'in kaleminden çıkmış olduğu dikkati çekmektedir. Nüzhet Sabit'e ait olan yazıların sadece Nüzhet Sabit imzası ile değil kendisinin kullandığı N(un). S(in). rumuzu ve Karamanizâde, Kayserilizâde müstearlarıyla da imzalandığı görülmektedir. Bazıları da imzasızdır veya sonunda (...) bulunmaktadır. Bu şekildeki yazıların bazılarının Nüzhet Sabit'e ait olduğu, Cüneyd Okay'ın *Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit Hayatı-Kişiliği-Eserleri* isimli kitabından ve *Nüzhet Sabit Hayatı ve Asarı* isimli eserden tespit edilmiş ve sistematik dizinde [Nüzhet Sabit] olarak işlenmiştir.

Nüzhet Sabit'in dışında derginin yazar kadrosunda yer alan isimler şunlardır:

Nuri Bekir (Doktor): *Takip ve Tenkit*'te "İmana Hücum" başlığıyla derginin farklı iki sayısında yayımlanan yazıların muharriridir. Hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Mühürzâde Abdullah Vefa: *Takip ve Tenkit*'in üçüncü sayısında yayımlanan "Yıldızlar" başlıklı yazının muharriridir. Hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Necmi Tayfur: *Takip ve Tenkit*'in dördüncü sayısında yayımlanan "Darülfünunda Tedrisat-ı Edebiyye" başlıklı yazının muharriridir. Hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Bunlardan başka dergide gerçek isimleri tespit edilemeyen; A(yın). N(un). rumuzu, Necmi. E(lif) müstearları da bulunmaktadır.

⁵ "Tespitlere göre 1908-1918 yılları arasında -değişebilir rakamlarla- yaklaşık 187 (%47) süreli yayın Anadolu'da yayın hayatına atılır. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilk üç yılında sayıları yüzü aşan süreli yayın ortaya çıkar. Ancak bu özgür ortam 1911-1918 yılları arasında ardı ardına yaşanan savaşlar nedeniyle fazla sürmez. İkinci Meşrutiyet'in ilk iki ayında 200'ün üzerinde gazete çıkarma imtiyazı verilir. 1910'da 130, 1911'de 124, 1912'de 45 ve 1913'te 92 yeni yayına rastlanır. 1914'te de 75 yeni yayın ortaya çıkar. II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki on ay içinde ülkenin tümünde toplam 726 yayın organı imtiyaz hakkı alır" (<https://aof.sorular.net>).

⁶ *Nüzhet Sabit Hayatı ve Asarı* isimli kitapta s. 78, *Vazife*'nin kapatılmasıyla ilgili "Gazete, İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından kapandıktan sonra Nüzhet (Binbir Kuş Kütüphanesi) namı altında ((Karganın Genç Nazırlara Hitabı-Deve Kuşunun Mebuslara Hitabı-Akbabanın Ayanla Hasbihali- Doğanın Tarihe Cevabı-Çavuş Kuşunun Beyannamesi) olmak üzere beş risale neşretmiş, sonuncusu hükümet tarafından toplatıldığından altıncı numarayı teşkil edecek olan (Kartal ve Hürriyet) intişar edememiştir." bilgisi yer almaktadır.

Derginin ikinci sayısında “Vive La France” başlıklı Fransızca bir şiire yer verilerek “*Fransız yerine Osmanlı kelimesini kullanarak bu şiiri tercüme edenlerden birinci, ikinci ve üçüncüye kıymetkar kitaplar hediye edilecektir.*” notuyla bir tercüme yarışması düzenlendiği ilanı yer almaktadır.

Takip ve Tenkit’in Sistematik Dizini

Bu başlık altında dergideki yazıların künye bilgileri verilecektir. *Takip ve Tenkit* yukarıda belirtildiği üzere içtimai, iktisadi ve ilmî bir dergi olarak yayımlanmaya başlanmış ancak dört sayı çıkarılabilmektedir.⁷ Dergi sayısının az ve içeriğin net olarak belirlenmiş olması sebebiyle bu bölümde konularına göre tasnif yapılmamış her sayıdaki yazılar sayfa numarası esas alınarak sıralanmıştır.

Numara 1, 19 Mart 1914

1. Karamanizâde (Nüzhet Sabit): Bütçe Meseleleri: Askeri Bütçesi üst başlığı altında Ziraat Alayları⁸: s.2-6 (iktisadiyat sütunu altında yazılan daha sonraki sayılarda devamı olan bir yazı.)
2. [Nüzhet Sabit]: Cemaat ve Efratta Mütenakız Şimeler. s. 6-8 (İçtimaiyat sütununda İctihad üst başlığı altında yazılmış bir yazı.)
3. [Nüzhet Sabit]: Yeni Bir Alamet-i Sükût-Softalara Hücum. s. 8-10 (“Kardeşim Abdullah Cevdet’e ithafıyla)
4. Kayserilizâde (Nüzhet Sabit): Müslüman Kadınları Ne İsteyebilir? s. 11-12 (Yazının başına “50 kadının nefyi münasebetiyle” notu düşülmüş.)
5. Nüzhet Sabit: Abdullah-Celal Kavgası. s.12-15⁹
6. İmzasız: Pek Büyük Bir Hatve-i Terakki: s. 15-16 (“Milaslı İsmail Hakkı” notuyla)
7. [Nüzhet Sabit]: Mefkure-i Vatan. s. 16-17
8. [Nüzhet Sabit]: Osmanlı Akademisi. s.17-18 (İctihad başlığı altında bir yazı.)
9. E(lif). N(un).: Edebî İktidatlar-Tedrisat-ı İbtidâiye Kitapları. s.18-22 (Edebiyat sütunu altında bir yazı.)
10. İmzasız: Herbert Spenser Hayat ve Muharreratı. s.23-24

Numara 2, 2 Nisan 1914

1. Nüzhet Sabit: “Bütçe Meseleleri: Askerî Bütçesi üst başlığı altında Ziraat Alayları-2 başlıklı yazı. s. 26-28
2. (...): Türkler Avrupa’dan Sürüldü mü?. s. 28-30
3. Necmi. E(lif): Tedrisat-ı Edebiyye Kitapları: s. 31-35
4. Doktor Nuri Bekir: İmana Hücum. s. 35-37 (3. sayıda devam etmektedir.)
5. S(in). N(un).: Bir İzah. s. 37-39 (“Talebeden Muhittin Efendiye” notuyla)
6. İmzasız: Hürriyet Fikri. s. 39
7. İmzasız: Osmanlı Genci! s. 40 (“Kardeşim Fevaid Şemsiye” notuyla yazılmış. Okay kitabında Nüzhet Sabit’e ait olduğunu söylemiştir.)
8. İmzasız: Vive La France. s.41 (Fransızca bir şiire “Fransız yerine Osmanlı kelimesini kullanarak bu şiiri tercüme edenlerden birinci, ikinci ve üçüncüye kıymetkar kitaplar

hediye edilecektir.” notuyla yer verilerek tercüme yarışması düzenlenmiştir.)

9. İmzasız: Komşularımız-Rusya-Kadının Mevkii: s. 42-44
10. İmzasız: Okuyanlar Teâvünü. s. 44 (Yazının başında “Gençlik hayat ve faaliyet demektir.” sonunda “Kitap Rıza Tevfik Bey’in tercümeyi tavsiye ettiği Herbert Spenser’indir.” notlarıyla.)
11. İmzasız: Terbiye Mecmuası. s. 45
12. İmzasız: Mecmualar. s. 45-46
13. İmzasız: İctihad. s. 46-48
14. İmzasız: Mecmualarda. İslam Mecmuası. s. 48

Numara 3, 16 Nisan 1914

1. Karamanizâde (Nüzhet Sabit): Millet-i Müselleha Teşkilatı. s. 50-52
2. Nüzhet Sabit: Medrese ve Mektep Elele. s. 53-55 (“Doktor makalesinde Avusturya medreseleri hakkında izahat veriyor. Pek şayan-ı istifade malumat var.” notuyla)
3. Bu notun altında ise “Makalenin muharriri: Frank Brentano” notuyla eklenmiş bir resim bulunmaktadır.
4. Nuri Bekir (Doktor): İmana Hücum. s. 55-58 (2. sayıda öncesi olan bir yazı.)
5. Kayserilizâde (Nüzhet Sabit): Tesettür Meselesi. s. 58-60
6. İmzasız: Hazır mısın?: s. 61 (Osmanlı Gencine ithafıyla.)
7. “Sivri Sinekler” müstearıyla: Vatan Böcekleri. s. 62 (“Anlayana sivri sinek azdır/Anlamayana davul zurna azdır” epizoduyla yazılmıştır.)¹⁰
8. A(yın) N(un).: Rusya’da Mütfeffirler ve Nihilizm. s. 63-65
9. Mühürzâde Abdullah Vefa: Yıldızlar. s. 66-72
10. İmzasız: Bilgi Mecmuası. s. 72

Numara 4, 30 Nisan 1914

1. İmzasız: Millet-i Müselleha Teşkilatı. s. 74 başlıklı içerisinde “Teşkilat-ı İktisadiye” isimli başka bir yazı daha barındıran, üçüncü sayıdaki “Millet-i Müselleha” başlıklı yazıdan yola çıkarak Nüzhet Sabit’e ait olduğu düşünülen bir yazı.)
2. İmzasız: Teşkilat-ı İktisadiye. s. 74-75
3. Kayserilizâde (Nüzhet Sabit): Tesettür Meselesi. s. 75-76 (Üçüncü sayıdaki “Tesettür Meselesi” başlıklı yazının devamı.)
4. İmzasız: Okuyanlar Teâvünü. s. 76-78 (“Gençlik hayat ve faaliyet demektir.” notuyla)
5. A(yın) N(un).: Ruslarda Kuvvet-i Merkeziyenin Teşkilatı. s. 78-80
6. İmzasız: Vilayet-i Şarkıyye Nüfusu. s. 80-82
7. İmzasız: Ticaret ve Sanayi. s. 82
8. İmzasız: Maarif-i Umumiye. s. 82-83
9. İmzasız: Muabber İntikam. s. 83-84 (Okay kitabında N(un). S(in). Nüzhet Sabit’e ait olduğunu söylemiştir.)

⁷ Nüzhet Sabit Hayatı ve Asarı isimli kitapta s. 78, “(1330) senesi içinde (Takip ve Tenkit) isimindeki mecmuayı neşretti. Ancak beş nüsha çıkabildi.” şeklinde bir bilgi yer almaktadır ancak *Takip ve Tenkit*’in kaynaklarda dört nüshası bulunmaktadır.

⁸ Ali Çankaya’nın, *Yeni Mülkiyeliler Tarihi ve Mülkiyeliler*, s.1067 ve Hilmi Ziya Ülken’in, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi II* isimli kitabında 1919 s. 563 “Ziraat Olayları” adı altında verilmiştir.

⁹ “Abdullah-Celal Kavgası” başlıklı bu yazı Latin harflerine aktarılmıştır.

¹⁰ “Vatan Böcekleri” başlıklı birinci yazı incelemede “Takip ve Tenkit’te Nüzhet Sabit’i Takip Etmek” başlığı altında değerlendirilmek üzere Latin Harflerine aktarılmıştır.

10. Karıncalar müstearıyla: Vatan Böcekleri. s. 85 (Ak akçe kara gün içindir.” epizotuyla yazılmıştır.)¹¹
11. Necmi Tayfur: Darülfünunda Tedrisat-ı Edebiyye. s. 86-88

Fotoğraflar ve Resimler

Herbert Spenser: (Numara 1, dış ve iç kapak)

Bekir Fikri Bey: (Numara 22, s. 2, “Osmanlı ordusunun vazifeperver ve fedakâr oğullarından Binbaşı Bekir Fikri Bey” ibaresiyle)

Tolstoy: İkinci sayısının dış ve iç kapaklarında Tolstoy’un ve otuz beşinci sayfasında altında “Makalenin Muharriri: Frank Brentano” ibaresi yazan bir fotoğrafı bulunmaktadır.

Üçüncü sayısının dış ve iç kapaklarında Alfred Russel Wallace’nin fotoğrafına ve elli beşinci sayfasında altında “Makalenin Muharriri: Frank Brentano” ibaresi yazan ikinci sayıda da bulunan fotoğrafa yer verilmiştir.

Dördüncü sayısının dış ve iç kapaklarında Wilhelm Thompsen’in fotoğrafı yer almaktadır.

Takip ve Tenkit’te Nüzhet Sabit’i Takip Etmek

Dergide “Vatan Böcekleri” başlığı altında Sivri Sinekler ve Karıncalar olmak üzere iki ayrı müstearla imzalı iki farklı yazı bulunmaktadır. Bu yazıların Nüzhet Sabit’e ait olabileceği düşünülmektedir. Bu düşünceyi destekleyecek en önemli delilin malzemenin bire bir kendisi olacağından hareketle her iki yazı da Latin harflerine aktararak incelemeye dâhil edilmiştir.

Vatan Böcekleri

Anlayana sivrisinek sazdır.

Anlamayana davul zurna azdır.

Beyazıt Kütüphanesi’nde gece el ayak çekildikten sonra tebbuat tarihiyeye dalmak âdetimdir. Geçen gün Mir’âtül İber Nemrut’a ait sayfalarını okurken tuhaf fakat bence pek mühim bir vaka-ı tarihiyeye vakıf oldum. Muhterem cetlerimden biri bundan tam üç bin iki yüz yirmi iki sene evvel Nemrut’un gafletine bir nihayet verdirmek istemiş. Geceleyin gizlice Nemrut’un odasına girmiş ve başının ucunda Nemrut off intibah diye vınlamaya başlamış. Kulağını sokmuş burnunu sokmuş uçmuş dönmüş dolaşmış yine gelmiş. Bu sefer ense kökünü hortumlamış. Fakat nafiye. Nemrut o kadar derin bir gaflet uykusuna yatmışmış ki biçare ceddin bir türlü bu ölü uykusuna nihayet verdirememiş. Bu sefer son bir hamle ile Nemrut’un kulağının zarına sokulmuş ve ta beyninin içine kadar girmiş.. Hem o kadar beynine girmiş ki biçare Nemrut nasıl uyandığını bilememiş. Ve ondan sonra bütün hayatını başına tokmak yemekle geçirmiş.

Bu vaka-ı tarihiye beni düşündürdü. Mir’âtül İber’i kapadım, raftaki yerine koydum, geldiğim yerden sessizce çıktım ve vatandaşlar maşerine gittim.

Vatandaşlar dedim meğer hayatta sivrisineklerin bile vazife-i vataniyeleri varmış. Biz ne güne duruyoruz. Görmüyor musunuz? Toprağımızı dört taraftan düşman sarmış. Toprağın sahibi Osmanlı gençleri derin bir uykuya dalmış... Hadin toplanalım, etrafa dağılalım, ısırmadık sokmadık genç bırakmayalım. Bire bu uykuyu nedir? Sizde can kalmadı mı? Kan

kalmadı mı? Hissiz insanlar mısınız? Vücudunuz nasır mı bağladı? Diye bağırırım.

Biz sivri sineklerin kanadı büyük ihtirası küçük olduğu için derhal ittifak ettik. Evet evet Osmanlı gençlerinin bizde kan hakları vardır. Hususiyetle başka adamlar bizim membaimizi bile kuruturlar, koşalım. Gençleri uyandıralım dedik.

Artık emin olun gençler, sizin için elimizden kurtuluş yoktur. Tam üç milyon kişilik bir orduyuz. Yani tam Alman ordusu kadarız. Fakat bize kırk elli liranın lüzumu yoktur. Biz silah için Krupp Para için Rothschild muhtaç değiliz. Sizin gibi sulanmışından bile yüz dirhemlik kan hepimize yetişir. Sizi vatanın neresinde yakalarsak sokacağız. Ya boş fiçılar gibi ötmeyi bırakır çalışsınız yahut sizi tuluma çeviririz.

Sivrisinekler

Vatan Böcekleri

Ak akçe kara gün içindir.

Mitinge iştirak eden sivrisinekler üç milyon kadar tahmin ediliyor, beş yüz kadar hatip aynı gayeye vusul için aynı lisanı kullandı ve mehib bir sükûn içinde karar verildi: sivrisinekler Osmanlı toprağının her tarafında dolaşacak gaflet uykusuna varanların beyninde ötecek.

Ajans Darwin’in tebliğ ettiği bu haber karıncalar üzerinde müthiş bir tesir hasıl etti. Her taraftan akın akın karıncalar toplandı bir hatip bir buğday tanesinin üzerine çıktı.

Arkadaşlar dedi sivri sinekler bize tefevvuk etti. Vazifeyi vataniyelerini bizden evvel idrak ettiler. Şüphesiz onların bu tefevvuk ve idrakinde muhitlerinin tesiri büyüktür. Onlar insanlarla bizden ziyade düşüp kalkanlar insanlar ve insani fikirlere daha yakındırlar.

Şu kadar ki onlar nihayet Demagoger gibi intibah diye bağırıp duracaklar. Fakat yol göstermeyecekler.

Biz istersek yurdumuzun gençlerine iktisatta rehber oluruz. Şöyle lokantalarda, kahvehanelerde birahanelerde garsonlara bahşış verenlerin göğsüne kokart taktılar diye mahcup olup da (?) Sarfı bilmedikleri yerlere iane verenlerin vapurda, şimendiferde ikinci mevkiye binmek kabil iken birinciye binenlerin yaya gidilecek yere tramvayla gidilmeyecek yere araba ile gidenlerin, bir gazete yerine birçok gazete alanların ne olduğunu bilmeyenlerin kitaplara para verenlerin ellerini ısıtır, kulağına fısıldarız: paranın kıymetini bil!

Bütün karıncalar derhal ittifak etti ve gençlere şöyle telgraf çekti: “Gençler iyi bil ki paranın nereden gelip nereye gittiğini, nasıl toplanıp nasıl arttığını bilmeyenler Ağustos böcekleri gibi açlıktan ölmeye mahkûmdurlar. İstiklalini değil hissiyat-ı şahsiye ve milliyelerini de kurtarmak isteyenler ellerindeki hatta (?) paranın kıymetini bilmek yolunda intibah gösterirler.

Biz lokantalara bira ve kahvehanelere dağılacağız. Şimendifer, vapur gişelerinde tramvay, araba merkezlerinde sizi bekleyeceğiz ve israf edenlerin ellerini sokacağız ve bağıracağız: ak akçe kara gün içindir.

Karıncalar

Bu iki yazının içeriğinde de Osmanlı gençliğine çeşitli öğütler verildiği dikkati çekmektedir. Gençlere uyanmaları gerektiği yönünde telkinde bulunulmakta, bunun da sivri sinekler ve karıncalar olmak üzere iki böceğin kılığında yapıldığı görülmektedir. Bu yazıların Nüzhet Sabit’e ait olduğu

¹¹ “Vatan Böcekleri” başlıklı ikinci yazı incelemede “Takip ve Tenkit’te Nüzhet Sabit’i Takip Etmek” başlığı altında değerlendirilmek üzere Latin Harflerine aktarılmıştır.

düşünülmektedir. Nüzhet Sabit'in idealist kişiliği, vatan ve millet sevgisi, yazdıklarında kullandığı keskin ifadeler, sansür baskısına rağmen korkusuz üslubu dikkate alındığında bu fikri destekleyen bir neticeye ulaşılmaktadır.

Nüzhet Sabit'in *Vazife* dergisinin kapatılmasının ardından *Binbirkuş Kütüphanesi* adı altında sekiz sayfa olarak broşür şeklinde yayımladığı yazılarının bulunduğu, bunlarda, özellikle meşrutî ortamın sağlanması yönünde olumlu bir tavra sahip oldukları düşüncesiyle girdiği ve aradığını bulamadığı için bağı kopardığı İttihat ve Terakki Partisi ile ilgili muhalif olarak çok sert ve korkusuz cümleler sarfettiğine, çeşitli hayvanların kılığına girerek dile getirmek istediklerini bu şekilde ifade ettiğine incelemenin başında da değinilmiştir. "Vatan Böcekleri" başlıklı bu iki yazının da yine bir böcek kılığına girerek yazılmış olması bu fikri destekleyen ilk tespittir.

Bir diğer emare ise bu iki metnin üslubu ve içeriğinde Osmanlı gençliğine bir sesleniş bulunmasıdır. Nüzhet Sabit'in "Osmanlı Genci" başlıklı bir başka yazısının varlığından da anlaşılacağı üzere gençlere önem verdiği dikkati çekmektedir. Hayatını göz önünde bulundurarak düşündüğümüzde askerlik mesleğini yapmayı çok istemesine rağmen sağlık sebebiyle yapamaması, bütün ömrü boyunca yaptığı öğretmenliği ve çabası dikkate alındığında, askerliğe duyduğu sevgisini ve isteğini eğitim-öğretim yolunda devam ettirdiği kanısına varılmıştır. Bu doğrultuda da bahse konu yazıların muhtevası ve üslubu bakımından ona ait olabileceği fikri desteklenmektedir.

Aynı zamanda ona ait olduğu kesin olan "Osmanlı Genci" başlıklı yazının, "Vatan Böcekleri" isimli bu iki yazıyla dergide aynı biçimde bir çerçeve içerisinde verilmiş olmaları yazıların dikkati çeken bir diğer benzer özelliğidir.

Nüzhet Sabit'in defalarca takibe alındığı, hakkında tevkif kararı verilmiş olsa dahi düşüncelerini dile getirmekten geri durmadığı, hatta kaynaklardan insanları bir araya toplayarak konuşabileceği bir mitingin düzenlenmesi yönünde de İzzet Paşa hükümeti döneminde bir talebinin olduğunu fakat hükümetin buna izin vermediği görülmektedir (Ülken, 1966: 562). Bu bilgidен yola çıkılarak dergide yer alan "Vatan Böcekleri" isimli yazıların birinde bir mitingden bahsedildiği dikkati çekmekte, Nüzhet Sabit'in yapmak istediği ama yapamadığı mitinge bu yazıda yer verdiği düşünülmektedir.

Bunların yanı sıra *Takip ve Tenkit*'teki yazıların büyük çoğunluğunun Nüzhet Sabit'e ait oluşunun da yazıların muharririnin Nüzhet Sabit olabileceği düşüncesini desteklediği görülmektedir.

Bütün bunlardan yola çıkarak Nüzhet Sabit hakkında kaleme alınan diğer çalışmalarda böyle bir tespit yer almasa da yazılar üslupları, şekil özellikleri ve konuları bakımından değerlendirildiğinde yazıların Nüzhet Sabit'e ait olduğu kanaati oluşmuştur.

Toplum Meselelerine Duyarlı Kimliğiyle Nüzhet Sabit

Nüzhet Sabit'in "II. Meşrutîyet sonrasında tipik fikirleri, idealizmi, milliyetçiliği, sosyalizmi, dürüstlüğü, vatanseverliği ile önemli bir yer işgal eden Nüzhet Sabit daha ziyade 'devletçi' yaklaşımı ile Türk düşünce hayatında anılmaktadır." (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1990) cümlelerinden de yola çıkarak yaşadığı devrin her türlü meselesine kafa yormuş,

yaşanan problemler ve çözümleri hakkında düşünmüş ve yazmış, bir isim olması hasebiyle çalışmamızın ana malzemesi olan, sahibi olduğu *Takip ve Tenkit* isimli dergisinde de yazdıklarıyla bu fikri destekler nitelikte bir tutum sergilediği görülmektedir. Bu tutuma "Abdullah Celal Kavgası" başlıklı metin de örnek olarak gösterilebilir. Dönemin meşhur atışmalarından Abdullah Cevdet ve Celal Nuri arasında geçen tartışmaya yönelik sergilediği tavırla ilgili aldığı tepkilere de yer verdiği bu yazısı ile kendisine söylenilenlere cevap verdiği görülmektedir. Hemen her konu üzerine yazmış bu ismin yazdıklarında fikirlerini ve inançlarını sarıh bir şekilde açıkladığı bu yazısında da dikkati çekmektedir. Nüzhet Sabit'in bir konu üzerine sadece eleştiri yapmadığı, fikirlerini dile getirirken adeta bir delil ortaya koyarcasına ispat yoluna gittiği görülmektedir.

Bu yazı da Latin harflerine aktarılarak incelemeye dâhil edilmiştir.

Abdullah-Celal Kavgası

Abdullah Cevdet ve Celal Nuri İctihad Yurdu'nun bu iki mütefekkir muharriri yakın vakte gelinceye kadar o kadar beraber bulunurlar, o kadar beraber düşünürler, o kadar beraber yazarlardı ki bu iki his ve ruh kardeşinin birliğini atfen *İctihad*'ın çarşamba muhasebelerine Abdullah Celal müsameresi namını verenler de bulunurdu.

Sonra birden bilmem nasıl oldu Abdullah Celal müsameresi Cevdet-Nuri mücadelesi hâline inkılâp etti ve müsamerenin azâ-yı tabîisi hakem heyetini teşkil etti.

O heyette ben de bulundum. Fakat ben davet //13// edilmeden gitmiştim. Bakınız nasıl oldu: Celal Nuri'nin şime-i husumet nazariyesini, kendi nazariyeme ve dolayısıyla memleketin selamet-i medenîyesine muvaffak bulamamıştım. O kadar ki bir makale ile ben de kendi fikrimi yazmak istemişim. *İctihad*'ın ikinci nüshasında Abdullah Cevdet'in makalesini okuyunca beni yazıdan kurtardığı için değil fakat benden evvel davranarak sahih ve musip telakki ettiğim bir fikri daha evvel neşredebildiği için hemen teşekkür etmek istedim ve aynen şu mektubumu yazdım;

(Fikir Kardeşim Cevdet, makalenin şimdi okudum. Ve şimdi gelip o fikirleri mukarrer olan nasiyeni öpmek istedim. Şimdilik mektubum ellerini öpsün. Bir gün gelir ben de alnını öperim. Fikirle var ol kardeşim!)

Ben bu mektubu yazdığım zaman ileride intişar edebileceğimi ve sonra benim için bir sebep-i itap olacağını hiç de zannetmişim. Fakat hem mektubum intişar etti hem de bir sebep-i itab oldu.

Hürriyet-i Fikriye'nin¹² dördüncü numarasındaki Kılıçname'de "Seyf-i Sarım" herkesten evvel bana havale edildi. Fakat bilmem haklı mıydı?

Çünkü Seyf-i Sarım'ın üçüncü maddesinde;

(Bilcümle meşahir namzetlerine malum olsun ki vuku bulan bir kavgaya müdahale bu kadar perestîş ettikleri Avrupa adab-ı muaşeretine katıyen mugayyirdir.)

Mektubumun tarz-ı tahririnden ve izahımdan anlaşılıyor ki ben kavgaya müdahale etmedim... Şu kadar ki benim bildiğim müdahale suret ve maksat-ı vukuuna göre memduh da olabilir, makduh da... Nitekim bu iki arkadaşı, akim bir tarz-ı

¹² Bu yazıda bahsi geçen *Hürriyet-i Fikriye* Nüzhet Sabit'in yazılarının yayımlandığı bir başka dergidir. Dergide bahsedilen yazı ise *Hürriyet-i Fikriye*'nin dördüncü sayısının on ikinci sayfasından on dördüncü sayfasına kadar yer alan "Seyf-i Sarım" imzasıyla Abdullah Cevdet ve Celal Nuri arasında geçen tartışma üzerine yazılmış yazıdır. (*Hürriyet-i Fikriye* 9 Mart 1914) Nüzhet Sabit bu yazısında bahsi geçen yazının kendisine atfedildiğini söylemektedir.

münakaşadan kurtarabilmek için müdahaleye kendimi salahiyyetler görebilseydim bu müdahale ile müftehir olurum.

Dördüncü maddesinde Celal Nuri'nin intişar eden eserlerinden birkaçı sayıldıktan sora deniliyor ki:

(..... Lütfen, merhameten ve atıfeten Cevdetistler tarafından okunup Avrupa medeniyetinin sentezasyonu görüldükten sonra referandumlar yazılmasaydı fikirler hayli değişirdi. Ah minel-cehl ü halate...)

Cehlden ben de müştekiyim. Nitekim Spencer'in (*Milel-i Muhtelifede Ahlak*) namındaki kitabını ki Rıza Tevfik bir makalesiyle tavsiye etmiştir. Okumamış bulunduğuma müteessifim. Eğer Spencer gibi büyük alimlerin eserlerinden birçok daha tavsiye edebilirse onları da derhâl alır okurum...Çünkü cehl hakikaten fena şeydir.

Fakat bu kadarla da kalmıyor. Kılıç Bilek'in yedinci maddesinde aynen şu satırları okuyoruz:

(Nüzhet Sabit Bey derhâl Abdullah Cevdet'in nasiyesini öpmek için istical göstermiş fakat mumaleylehin ağzını şapur şupur öperken maatteessüf öyle bir Frenk hastalığına tutulmuş ki yalnız vücuduna değil hatta ruhuna bile sirayet etmiş!)

Temin ederim ki şu beş satırı, sonra kendi mektubumu dört beş defa okudum. Mektubumu ve ilk iki satırını iyice anladım, fakat sizin son üç satırlık hükmünüze neye istinaden verdiğinizi bir türlü anlayamadım.

Hem rica ederim, şaka mı ediyorsunuz? Yoksa ciddi mi konuşuyorsunuz? Gerçi tarz-ı imla ve beyanınız ve hüküm vermekteki süratiniz sizi pek şakacı gösteriyor. Fakat acaba şakalaşmak da hatta muarefe olsun lazım değil mi? Halbuki ben Seyf-i Sarim kimin belinde asılıdır bilmiyorum..

Onun için sözlerinizi ciddiyetle telakkiye sualimi tekrar kendimi mecbur görüyorum. Bu hükmü hangi vesikaya istinaden verdiniz? //14//

Tabii siz bir vesika gösteremezsiniz bari ben fikrimi söyleyeyim de sizi o müşkülünden kurtarayım.

1- Nazarımda herhangi bir fikir mukaddestir, muhteremdir, taarruzdan masundur.

2-Fikir sahibinin hüviyetiyle alakadar değildir. Heyet-i beşeriyenindir. Ve beşeriyeti ilâ edecek bir fikre mukarrer olan herhangi bir nasiye öpülmeye her daim layıktır.

3- Fikir herhangi bir sebeple ve herhangi bir kalemle beyan edilmiş olursa olsun, aynı derecede makbul veya makduhdur. Bu nokta-i nazardan (Celal Nuri Bey'in köpürmekte gökten yere kadar haklı) olduğu yerde hiç de itidalimi kaybetmem. Tekrar ediyorum bence asıl olan fikirdir. (Fenzur ilâ mâkâl)

Yoksa biz hakikatleri düşmanımız söyledi diye reddetmeye kalkışmayı âdet ediyorsak düşmanlarımıza en iyi silahı kendimiz hazırlayıp vermiş oluruz. Çünkü her iyi şeyi düşmandan alıyoruz.

Biz nasıl bize para top tüfek zırlı veren ellerin mahiyetine bakmamak mecburiyetinde isek..... Evveliyetle ilim hakikat neşrine tavassut eden dimağların mahiyetine de bakmamak mecburiyetindeyiz. İsterse hakikatin kaili doğrudan doğruya bir tercüman-ı hamiyet-i ittisam olsun.)

Husumet ve muhabbet hakkındaki fikrime gelince.

Ben her şeyi milletimin selameti nokta-i nazarından muhakeme etmeyi severim. Onun için derim ki tevakkimizin düşmana husumet ve muhabbetle alakası yoktur. Tarih-i ıslahatımızı düşman husumeti ve muhabbeti baştan başa doldurur. Memleketi idare edenlerin büyük bir kısmı Avrupa

medeniyetine perestiş etmiştir. Ahalimizin en büyük kısmı da Avrupa medeniyetinin en büyük düşmanı olmuştur.

Husumet gösterenler de muhabbet edenler de bir adım ileri atamamışlardır. Daima geri kalmışlardır. Nitekim elan da geri kalmış bulunuyoruz.

Son Balkan Muharebesi'nde şime-i husumet veya muhabbetin muzafferiyetle alakadar olmadığının en celi delillerini gördük.¹³

Bizi Kırkkilise'de mağlup eden Bulgarlar Çatalca'da mağlup oldular. Türk husumeti besleyen Sırlar bizi Türk husumetinin gaye edinmiş Bulgarlardan daha kolaylıkla mağlup ettiler. Yunanlılara büyük bir husumet-i ebediye besleyen Bulgarlar Yunanlılara ve Sırlara mağlup oldular.

Müthiş bir husumeti besleyen Rumeli Türkleri ilk firar eden askerleri teşkil ettiler. Ben tamamıyla kaniyim ki harpte muvaffakiyetin husumetten çok daha başka istinatları vardır...

Fikr-i husumetin hatta düşmanlara bile teveccühüne taraftar değilim? Düşmanı düşman olarak bilmek, tanımak kafidir.

Hususiyetle düşmana şahsiyet vermenin tamimiyle aleyhtarıyım. Mesela Bulgar düşmanlığı, Yunan düşmanlığı, Rus düşmanlığı, Fransa düşmanlığı, din düşmanlığı, taassup düşmanlığı, gençlik düşmanlığı ılıh gibi isimlerle düşman göstermek bence pek tehlikeli ve muzır bir silah kullanmaktır.

Düşman birdir... Hayatıma kasteden, beni yaşatmamak isteyen her şey düşmandır. Ve düşmanın taarruzundan kurtulabilmek için kuvvetli olmak lazımdır. //15//

İlimde kuvvet, vücutta kuvvet, namusta kuvvet, vazifede kuvvet.... Binaenaleyh memleketin gayesi husumet değil kuvvet muhabbeti olmalıdır.

Bir gün gelir de Bulgarlarla beraber bir düşman-ı müstereğe karşı harp edersek Bulgar husumeti ne olacaktır? Nitekim şimdi İtalyan husumeti ne olmuştur? *Tanin*'in eski sahifelerindeki isimler Kitap sahifelerindeki "İtalyanlar ebedi düşmanımızdır." nakaratları ne oldu? Daha evvel Rus düşmanlığı ne olmuştur?

Evet tekrar ederim düşmana şahsiyet vermek fikr-i takibin en büyük düşmanıdır... *Tanin* gazetesinde ve kitap kaplarında, şiiirlerimizde edebiyatımızda:

"Hayatta her şey zaafın düşmandır. Osmanlı genci kuvvetli ol!" fikri neşredilseydi bugün Osmanlı gençleri şüphesiz daha kuvvetli olmaya daha büyük bir fikr-i takiple çalışırlardı.

Sâniyen- Husumet insanları sebuiyyete sevk eder. Medeniyetten, insaniyetten uzaklaştırır. Bulgarların Türk husumeti, Makedonya facialarını, Yunanlıların Türk husumeti Epir facialarını vücuda getirdi. Ve Yunan Bulgar muzafferiyetlerini ebediyen lekeledi. Biz de Bulgar Yunan husumetiyle müstakbel zaferlerimizi mi lekeleyelim? Onlar çocuk kesti, kadın kesti, ihtiyar kesti diye biz de mi çocuk keselim, ihtiyar keselim, kadın keselim?..

Salisen-Husumet fikr-i taarruz taaddiyi temniye eder. Hâlbuki biz taarruz ve taaddüden tevakkkiye ve sükûnet içinde senelerce çalışmaya mecburuz.

İşte benim fikrim budur, ben medeniyetin, insaniyetin hakkın ve hususiyetle adl ve hürriyetin muhibbiyim. Ve milletimi de hür ve mütemeddin görmek isterim. Onun için husumetten nefret ederim.

Nüzhet Sabit

¹³ Bekir Fikri Bey'in *Mefkure-i Vatan* kitabına müracaat.

Sonuç

II. Meşrutiyet Dönemi, I. Meşrutiyet Dönemi'nin sonrasında gelen rahatlamayla basın yayın hayatında üretimde hareketliliğin yaşandığı bir dönem olmuş, devamında yaşanan I. Dünya Savaşı ise bu hareketliliği sekteye uğratmıştır. *Takip ve Tenkit*'in de bu savaş ortamından etkilenecek şekilde dört sayı olarak çıkarıldığı düşünülmektedir.

I. ve II. Meşrutiyet dönemleri basın yayın hayatının dikkat çeken isimlerinden olan Nüzhet Sabit kendisine ait bir diğer dergi olan *Vazife* kapatıldıktan sonra büyük bir hevesle *Takip ve Tenkit*'i çıkarmıştır. *Takip ve Tenkit*'in de ismiyle müsemma olarak yayımlandığı dönemin meselelerini sıkı takibe alan metinler barındırdığı ve dış ve iç kapaklarında bulunan "İktisadi, ilmi, içtimai mecmua" ibaresiyle örtüşen bir yayın politikası izlediği sonucuna ulaşılmıştır.

Dergideki yazıların büyük çoğunluğu Nüzhet Sabit'e aittir, bu durum Nüzhet Sabit'in entelektüel, üretken ve eleştirel kişiliğinin bir sonucu olarak düşünülmelidir.

Bu çalışmada ele alınan "Vatan Böcekleri" isimli iki yazının daha önce de bahsedildiği gibi, üslupları, şekil özellikleri ve konuları bakımından Nüzhet Sabit'e ait olabileceği yönünde bir kanaat oluşmuş, fakat bu husus hakkında somut başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Makalede dikkat çekilen bir diğer yazı "Abdullah-Celal Kavgası" başlığını taşımaktadır. Bu yazıdan hareketle Nüzhet Sabit'in yaşadığı dönemde gündem olan konulara duyarsız kalmadığı, kendisine yöneltilen eleştirilere adeta bir yargıç karşısında savunma yapar gibi cevaplar verip düşüncelerini ifade ettiği tespit edilmiştir.

Bütün bunların ışığında kısa yayın hayatına rağmen *Takip ve Tenkit* için II. Meşrutiyet Dönemi'nin sosyal, ekonomik ve ilmi konularının nabzını tutan bir dergi olduğu ve Nüzhet Sabit'i anlamak için *Takip ve Tenkit*'i tanınmanın göz ardı edilemeyecek kadar gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

Genişletilmiş Öz

II. Meşrutiyet Dönemi'nin basın yayın hayatı içerisinde önemli bir isim olarak anılan Nüzhet Sabit'in kendisine ait *Vazife* isimli derginin kapatılmasının ardından çıkardığı bir diğer süreli yayın *Takip ve Tenkit* isimli dergidir. Dergi 19 Mart 1914-30 Nisan 1914 tarihleri arasında toplam dört sayı olmak üzere on beş günde bir çıkarılmıştır.

Takip ve Tenkit ile ilgili belli başlı müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. İncelemede *Takip ve Tenkit*'in

yayımlanan sayılarının dışında büyük ölçüde Nüzhet Sabit ile ilgili Cüneyd Okay tarafından yazılan *Nüzhet Sabit Hayatı-Kişiliği-Fikirleri* isimli kitaptan istifade edilmiştir.

Bu incelemenin amacı *Takip ve Tenkit*'i tanımak ve tanıtmak, dergicilik için önemli bir isim olan Nüzhet Sabit'i ve onun düşünce dünyasını kendi eseri üzerinden değerlendirmeye çalışmaktır.

İncelemede öncelikle Nüzhet Sabit'in hayatı ve derginin çıkarıldığı dönemin dergicilik hayatı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra dergiye ait verilerden yola çıkılarak somut bir değerlendirme yapılmaya çalışılmış, *Takip ve Tenkit*'in şekil özellikleri tespit edilmiş, dergideki yazılar yer aldıkları sayılar altında yazılış sıralarına göre kısa bilgiler eşliğinde verilmiştir. Yapılan incelemede dergideki yazıların tespiti sırasında Karıncalar ve Sivri Sinekler müstearlarıyla imzalı "Vatan Böcekleri" isimli iki ayrı yazı dikkati çekmiştir. Bu yazıların Nüzhet Sabit'e ait olabileceği kanaati olduğundan yazılar Latin harflerine aktararak incelemeye dâhil edilmiştir. Bu kanaate ilişkin kesin bir bilgiye ulaşılmamakla birlikte bu yazıların şekil ve içerik özellikleri ve Nüzhet Sabit'e ait yazıların şekil ve içerik özellikleri arasında görülen benzerliklerden yola çıkılmış, bu kanaati destekleyecek hususlar dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmıştır. Bir sonraki adımda Nüzhet Sabit'in yazmış olduğu "Abdullah Celal Kavgası" isimli yazı ele alınmıştır. Bu yazı Nüzhet Sabit'in düşünce dünyasını tanıtmak amacıyla Latin harflerine aktararak incelemeye dâhil edilmiştir. "Abdullah-Celal Kavgası" isimli yazıdan da yola çıkılarak Nüzhet Sabit'in yaşadığı toplumun meselelerine duyarlı, bu anlamda hemen her konuda fikir beyan etmekten geri durmayan ve bunu yaparken lafını esirgemeyen bir aydın karakteriyle ön plana çıktığı görülmüştür.

Bu incelemenin sonunda *Takip ve Tenkit*'in şekil ve muhteva özellikleri bakımından tanıtılması sağlanmıştır. Bunun yanında I. ve II. Meşrutiyet Dönemi basın yayın hayatına gerek çıkardığı dergilerle gerekse o dönemde çıkarılan başka dergilerde yazdıklarıyla büyük katkı sağlayan Nüzhet Sabit'in düşünce dünyası, *Takip ve Tenkit* üzerinden bir değerlendirmeye tanıtılmaya çalışılmıştır.

Takip ve Tenkit'in çıkarıldığı dönemin izlerini taşıyan ve dergideki metinlerin büyük çoğunluğunun Nüzhet Sabit tarafından kaleme alınmış olmasından yola çıkarak Nüzhet Sabit'i de yansıtan bir dergi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bakımdan *Takip ve Tenkit*'in tanınmasının Nüzhet Sabit'i anlamak adına önemli bir kaynak olduğu hatta gerekli olduğu kanaatine varılmıştır.

Personality-Ideas that is about Nüzhet Sabit, written by Cüneyd Okay was utilized except published issues of *Takip ve Tenkit*.

The aim of this study is to know and to introduce *Takip ve Tenkit*, to try to evaluate an important name for journalism (magazine publishing) Nüzhet Sabit and his world of idea based on his own work.

In this study, firstly informations about Nüzhet Sabit's life and the journalism(magazine publishing) life of the time when the magazine was published were given. After that, a tangible evaluation was tried to do based on the

Extended Abstract

After shutting down the named *Vazife* magazine that is, mentioned as being an important name in press life of 2nd Constitutional Period Nüzhet Sabit's own, another periodical broadcasting that was published by him is the named *Takip ve Tenkit* magazine. The magazine was published as being total four issues in every fifteen days.

There is no main seperate study about *Takip ve Tenkit*. In the study, especially the book named *Nüzhet Sabit-Life-*

datas about the magazine, the shape features of *Takip ve Tenkit* were determined, the texts in the magazine were given with short Informations according as their written order in their issues. In this examination, in the course of detection of the texts in the magazine, two separate texts named Vatan Böcekleri that were signed by Karıncalar and Sivrisinekler nicknames were attracted attention. Because of an opinion that this texts can belong to Nüzhet Sabit, the texts were included in the examination by turning in Latin letters. In spite of not reaching certain information about the opinion, in the Light of the similarities between shape and content features of the texts and shape and content features of Nüzhet Sabit's creations, an evaluation was done in consideration of supporting points to the opinion. At the next stage, the named "Abdullah Celal Kavgası" text which was written by Nüzhet Sabit was handled. This text was included in the study to introduce Nüzhet Sabit's world of idea by turning in Latin letters. On the basis of the named "Abdullah Celal Kavgası" text too, it was seen that Nüzhet Sabit Come to the fore with his intellectual personality that he was sensitive about social matters, in this meaning didnt state back to declare his opinions about almost every matter and while doing this he didnt spare his words.

The end of this evaluation, to introduce *Takip ve Tenkit* in the way of shape and content features was provided. Besides this Who contributed huge to press life of 1nd and 2nd constitutional period with both his own published magazines and his writings in another magazines at that time, Nüzhet Sabit's world of idea was tried to introduce with an evaluation over *Takip ve Tenkit*.

Reached the conclusion that *Takip ve Tenkit* is a magazine which carries the traces of it's publishing time and reflects Nüzhet Sabit too because of that a vast majority of texts in the magazine were written by Nüzhet Sabit. On this basis, to be known *Takip ve Tenkit* is an important source at the point of understanding of Nüzhet Sabit, even it is necessary.

Kaynakça

- Çankaya, A. (1968-1969). Yeni Mülkiyeliler Tarihi ve Mülkiyeliler, Ankara.
- İsmail Haydar Kemal (1914). Hürriyet-i Fikriyye, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi.
- Nüzhet Sabit (1914). *Takip ve Tenkit*, Araks Matbaası.
- Nüzhet Sabit Hayatı ve Asarı (1920). İstanbul: Kader Matbaası.
- Okay, C. (2001). Nüzhet Sabit Hayatı-Kişiliği-Fikirleri, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Polat, N.H.-Akpınar, S. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Türk Basın Tarihi-Ünite 4: II. Meşrutiyet ve Mütareke Dönemlerinde Basın (1908-1918) Özeti-AOF.Sorular.Net internet sitesinin <https://aof.sorular.net> URL adresinden 11.09.2024 tarihinde alınmıştır.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1990). Nüzhet Sabit, C.7, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ülken, H.Ü. (1966). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi II, Ankara: Selçuk Yayınları.
- Varlık, B. (1985). "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri" Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları.

Faculty of Letters Journal of Social Sciences

| cujos.cumhuriyet.edu.tr |

Founded: 1982

Available online, ISSN: 1305-5143

Publisher: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

The Comments Concerning the Ottomans at the Paris Universal Exhibition in 1867 in the French Press

Emine Kırıkçı^{1,a,*}

¹ Department of Architect, Faculty of Architecture, Fine Arts and Design, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 04/02/2025

Accepted: 26/06/2025

ABSTRACT

It is possible to easily study the phenomena that both accelerated globalization and are accelerated by globalization, such as the democratization of science, etiquette, technological production and consumption, and aesthetic concerns, in the world fairs, which were among the most important cultural events of the nineteenth century. The visit of a ruler who identified with his religious identity to a country that he traditionally positioned against his own world - again with religious concerns - was also interpreted in his time as an example of how globalization redefined political and civil ties. Apart from political balances and associations, nations meeting each other at fairs brought about learning from each other, and looking at each other's skills also showed the differences between them. How do we encounter the Ottoman geography that was not industrialized as much as the western European countries, and the Ottoman ruler, who was envisioned as the opposite of Europeans for centuries, in French sources in the context of the 1867 Universal Exhibition? This article deals with this question.

Keywords: Sultan Abdülaziz, 1867 Paris, Universal Exhibitions, Ottoman image, French press

1867 Paris Evrensel Sergisi'ndeki Osmanlı'ya Dair Fransız Basınında Yorumlar

Öz

Başta bilimin, görgü kurallarının, teknoloji üretim ve tüketiminin, estetik kaygıların demokratikleşmesi gibi hem küreselleşmeyi hızlandıran hem de küreselleşmenin hızlandırdığı olguları on dokuzuncu yüzyılın en önemli kültür olaylarından olan dünya fuarlarında rahatlıkla okumak mümkündür. Dini kimliği ile özdeşleşen bir hükümdarın geleneksel olarak kendi dünyasının –yine dini kaygılarla- karşısında konumlandığı bir ülkeye yaptığı ziyaret küreselleşmenin siyasi ve medeni bağları yeniden tanımladığına örnek olarak yorumlanmıştır. Siyasi dengeler ve çağrışımlar dışında, milletlerin fuarlarda birbirleri ile karşılaşmaları birbirlerinden öğrenmeyi beraberinde getirirken birbirlerinin marifetlerine bakmak aralarındaki farkları da göstermiştir. Batı Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında aynı seviyede sanayileşmemiş Osmanlı coğrafyası ve yüzyıllar boyunca Avrupa'nın da kendisinin zıddı olarak tasavvur ettiği Osmanlı hükümdarı Paris 1867 Evrensel Sergisi çerçevesinde Fransızca kaynaklarda karşımıza nasıl çıkar? Bu makale bu soru ile ilgilenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sultan Abdülaziz, 1867 Paris, Uluslararası sergiler, Osmanlı Algısı, Fransız Basını

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

ekirikci@yahoo.com

0000-0002-9608-1014

How to Cite: Kırıkçı E (2025) The Comments Concerning the Ottomans at the Paris Universal Exhibition in 1867 in the French Press, Faculty of Letters Journal of Social Sciences, 49(2): 170-181

Giriş

Uluslararası sergiler ya da dünya fuarları, kültürlerin görsel özetinin anlatılabilirliği, özellikle yerel kültürlerin tanıtımının yapıldığı idealleştirilmiş platformlardı ve geniş halk kitlelerine sunulan mesajı vermede son derece etkiliydiler. Avrupa uygarlığının sömürgecilikle ve sanayi devrimiyle ulaştığı zenginlik, on dokuzuncu yüzyıl dünya fuarlarında farklı boyutlarda gözler önüne serildi. Değişen coğrafi sınırlar, siyasal yapı ve ekonomik kaynaklar dünyanın birçok bölgesinde politik ve kültürel hareketlenmelere neden olurken, yüzyılın en büyük değişimi olan insana bakışın değişimi, hayal ve ufukların genişlemesi bu fuarlarda yansımaları buldu (Kırkıcı, 2015: 47) Çok güçlü ve dünyanın geri kalanına göre çok büyük hızla sanayileşen Avrupa’da, Avrupa dışı toplumlara bakış oldukça keskinleşmişti. Şarkiyatçı söylemler yaygınlaşmıştı. Edward Said’e göre, şarkiyatçılığın görevi, Avrupa dışı toplumların şaşırtıcı karmaşıklığını anlaşılabilir ve özellikle yönetilebilir bir düzeye indirgemektir (Said, 2004: 74). Doğu hakkında söylemler aracılığıyla, uzmanlar bu gizemli toprakları ve toplumları çerçeveler ve tiplerle dayanarak anlatırlar. Şarkiyatçılığın konusu, Doğuyu doğulaştırmaktır ve bunu belirli bir üstünlük duygusuyla yapar. On dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı uluslararası sergilerini incelediğimizde bu durumun edebiyat ve sanatta da olduğu gibi propaganda alanında da vücut bulduğunu görürüz. Bu fuarlar, dünyayı fuar alanına toplayıp, ziyaretçileri medeniyetler ve aralarındaki hiyerarşi hakkında eğitmek istiyordu; dünyayı seyahat etmeksizin burada ve şimdi gezdirme iddiasındaydılar. Dolayısıyla, dünya fuarları görsel güçleriyle zaten var olan önyargıları doğrular nitelikte tasarlanmıştı. (Kırkıcı, 2015: 47).

Önceleri İngiltere ve Fransa’da yapılan endüstri ve süsleme sanatları fuarları bir ulusun karakterini yansıtıyordu (Mattie, 2007: 8). 1851’de Londra’da başlayarak, Avrupa ve Kuzey Amerika’nın birçok kentinde düzenlenen uluslararası büyük sergiler (Çelik, 2005: 1) yeni pazarların ve sanayilerin doğuşu ve küresel güç dengelerinin pek çok yönden ifade arayışı gibi gelişmelerle yakından ilişkilidir (Mattie, 2007: 8). Bir dünya sergisi fikri, Avrupa seyahatleri boyunca, 1849’da Paris’teki büyük millî sergiyi ziyaret eden, devlet arşiv dairesi memurlarından Sir Henry Cole tarafından İngiliz parlamentosuna önerilmişti. Sergi salonunun inşasından sorumlu olacak komite kısa sürede oluşturuldu ve bir yarışma düzenlendi. Sergi inşası için mimarlar arasında düzenlenen bu yarışmaya üç hafta içinde iki yüz kırk beş aday başvuru yaptı. Komite, Cole’un tavsiyeleri yerine Joseph Paxton’u görevlendirmeye karar verdi. 1851’de Londra Hyde Park’ta Joseph Paxton’un tasarımıyla inşa edilen sergi alanı ve sergi yapısı tüm dünya fuarlarının öncüsü olarak kabul edildi. Sergi için inşa edilen Kristal Saray, kullanılan inşa malzeme ve tekniği nedeniyle modern mimarinin başlangıcı olarak görülmektedir (Mattie, 2007: 12). 1855’te Paris ve ardından Londra’da benzer şekilde ve büyüklükte sergiler devam etti. 1855’te fuar alanı “Tarım ve Endüstri” ile “Güzel Sanatlar” olmak üzere iki ayrı bölümden oluşmuş ve böylece kendinden önceki sergilerden farklı olarak güzel sanatlar, ayrı bir bölüm

olarak kurgulanmıştır. (Mattie, 2007: 20; Uslu ve Gürlemez, 2018: 572).

Büyük ilgi gören bu sergiler, hem ev sahibi ülkelerden hem de yabancı ülkelerden gelen ziyaretçiler için asansör, telefon, televizyon gibi icatlardan haberdar olma fırsatıydı. İhracat sanayinin gelişmesiyle ev sahibi şehirler altyapılarına yatırım yaptı. Halk meydanları ve konaklama için yerlerin planlanması, fuarlardan sonra da devam etti (Mattie, 2007: 8).

1 Mayıs - 11 Ekim 1851’de gerçekleşen Londra Evrensel Sergi’sine yirmi sekiz ülke katıldı, katılımcı sayısı on yedi bin altmış iki, ziyaretçi sayısı altı milyon otuz dokuz bin yüz doksan beş oldu. Ardından gerçekleşen 1 Nisan-31 Ekim 1867 Evrensel Paris Sergisine otuz iki ülke katıldı, katılımcı sayısı altmış bine ulaştı ve sergi yaklaşık altı milyon sekiz yüz bin kişi tarafından ziyaret edildi (Mattie, 2007: 11). Osmanlı Devleti ise dört bin dokuz yüz kırk altı sergileyici ile katılarak, Fransa ve İngiltere’nin ardından 1867 Sergisi’ne en fazla katılım sağlayan üçüncü ülke oldu. Sergi ana binasında altmış dört kategoride binlerce tarım, sanayi, el sanatları ve güzel sanat dallarında Osmanlı ürünleri sergilendi. Bunların haricinde yapının dışında kendisine ayrılan alanda temsili Osmanlı mimari yapılarından Bursa Yeşil Cami, Hürrem Sultan Hamamı ve Çinili Köşk’ün kopyaları sergilenmişti (Ergüney ve Pilehvarian: 2015, 231; Işıklı, 2012: 36; Yurtbilir, 2024: 134).

İlk kez 1867 Paris Evrensel Sergisi, ülkeleri dünya üzerindeki iktisadi, sosyal ve kültürel konumlarına göre sergi pavyonlarına yerleştirerek hiyerarşi mesajını seyirciye net olarak aktardı (Kırkıcı, 2015: 47). Fuar binası günümüzde Eyfel Kulesi’nin bulunduğu Champ de Mars’da Seine Nehri’ne doğru 460 bin metrekarelik alana inşa edildi (Tekdemir, 2013: 3). Sergiden sonra yıkılacağı için tek katlı tasarlanan yapının iskeleti demir döküm parçalardan oluşturulmuştu. Üst örtüsünün büyük kısmı ondüle saca bazı yerleri çinko kaplamalarla kapatılmıştı (Kılınç, 2013: 39). Oval plan iç ve dış olmak üzere iki bölüm şeklinde düzenlenerek sergiye katılan ülkeler arasındaki güç ilişkilerini de görsel olarak vurguladı. Ev sahibi Fransa merkezde, diğer sanayi güçleri onun çevresinde, sömürgeler ve Batılı olmayan diğer milletler de çeperlerde konumlandırılmıştı. (Çelik, 2005: 58). Mühendis Frédéric Le Play tarafından tasarlanan oval sergi alanı ortak merkezli on iki galeriye bölünmüştü. Farklı ülkelerin ürünlerini sergileyebilmeleri için bu galeriler çapraz dilimlere ayrılmıştı. Böylece en dış galeriden merkeze doğru yürüyen bir ziyaretçinin, bir ülkeye ait farklı gruplardaki tüm ürünleri görebilmesi sağlanmıştı (Ergüney ve Pilehvarian: 2015, 231) (Şekil 1).

Osmanlı İmparatorluğu, modernite çağına kadar ayakta kalabilen son Müslüman dünya imparatorluğuydu (Deringil, 2007: 30). Modernite bir Avrupa olgusu olduğundan, ona uyum sağlamak imparatorluk için bir yeniden tanımlama süreci gerektirdi ve bu da nihayetinde Batı ile ilişkilerini etkiledi. Şükrü Hanioglu, Osmanlı’da süregelen "kâfirlerden" izolasyon politikasının artık işe yaramadığını, bunun yerini angajman ilkesinin alması gerektiğinin görüldüğünü belirtir (Hanioglu, 2010: 47),

Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da düzenlenen tüm evrensel sergilere katılmıştı (Upton-Ward, 1999: 43). Ancak, Osmanlı İmparatorluğu "Avrupa'nın hasta adamı" idi (Deringil, 2007: 17) ve Sanayi Devrimi o dönemde Osmanlı imalatına pek nüfuz etmemişti (Upton-Ward, 1999: 61).

Osmanlı İmparatorluğu'nun sergi yetkilisi Selahaddin Bey'in 1867'de Fransızca olarak yayınladığı "La Turquie à l'Exposition universelle de 1867" (1867 Evrensel Sergisi'nde Türkiye) adlı kitabında Osmanlı teşhir bölmeleri geniş biçimde tanıtılmıştı (Çelik, 2005: 43). Ayrıca ziyaretçilere Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletleri, ordusu, kentleri, etnik ve dini gurupları, limanlardan yapılan ticaret ve gemileri, posta-telgraf alt yapısı gibi farklı konularda oldukça geniş bilgiler verilmişti (Yurtbilir, 2024: 134). Bu çalışma, sergi vesilesiyle yayımlanan popüler Fransız yayınlarında Osmanlı imajını Selahaddin Bey'in çizdiği Osmanlı tasviri ile beraber incelemektedir. Fransa'nın sergiden beklentilerinin ve Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki çağdaş düşüncelerin, Osmanlı sergisinin değerlendirilme biçimini nasıl etkilediği de gösterilmektedir. İlk olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun dönemde içinde bulunduğu durumdan kısaca **bahis edilmektedir. Ardından, serginin Fransızlar için anlamı takip edecektir.** İmparatorluğun yaşadığı kimlik mücadelesini ve Fransızların sergiye ilişkin algısını daha iyi anlamak, Osmanlı imajını daha odaklanmış bir açıdan ele almaya yardımcı olacaktır.

On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu

İmparatorluk için, on dokuzuncu yüzyılın ortaları büyük ölçüde büyük ekonomik sorunlar tarafından şekillendi. Sürekli yaşanan enflasyon ve Avrupa ile dengesiz ticaret nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu pek çok alanda istikrarsızdı (Rodkey, 1958: 348). Avrupa mallarının doğruya akışı hızla arttıkça, Osmanlı toprakları kısa sürede birçok Avrupalı üretici için önemli pazarlar haline geldi. Avrupa malları giderek geleneksel Osmanlı ürünlerinin yerini aldı, zanaatkarları giderek işsiz bıraktı, vergi kaynaklarını azalttı ve Avrupa'nın Osmanlı maliyesi üzerindeki kontrolünü daha da teşvik etti (Clark, 1974: 65). Ancak Batı'dan gelen dış tehdidin ana omurgasını, giderek gelişen ve yayılan endüstri, yeni yönetim biçimleri ve yüksek askeri güçle sonuçlanan, bilimsel yaklaşıma dayanan teknoloji oluşturmuyordu (Karpas, 2021: 18).

Modern eğitilmiş Osmanlılar kısa sürede Avrupa bilimlerinin önemini takdir etmeye başladılar, çünkü bilim birçokları tarafından imparatorluğun sorunlarını çözmenin tek aracı olarak görülüyordu. Yine de, ayrıntılı bir yöntem ve önlem politikasından yoksundular (Özervarlı, 2023: 590). İmparatorluğun kurtuluşu için eğitimin iyileştirilmesi, tarımın verimliliştirilmesi, bankaların ve yeni bir sanayinin kurulması gerekliliğini ve genel olarak Avrupa denetiminden azad olmak için Avrupa biliminin öğrenilmesi ve ürünlerinin temin edilmesini savundular (Davison, 2005: 57). Ancak uzun vadeli devlet koruması olmadan, yeni endüstriler Avrupa'dan gelen rekabete dayanamazdı. Küçük bir endüstriyel canlanma ancak

1870'lerde başladı. Ancak, büyük bir ekonomik dönüşüme yol açmadı (Hanioğlu, 2010: 93). Birçok Osmanlı aydını, geleneksel mirası modern fikir ve yöntemlerle birleştiren bir modernleşme yolu arzuluyor ve **Osmanlı İmparatorluğu'na Avrupa'dan yapılan ithalatın "bilimsel endüstriyel ilerleme" ile sınırlı olması gerektiğinde ısrar ediyordu** (Hanioğlu, 2010: 104).

1867 Paris Evrensel Sergisi

Osmanlı İmparatorluğu yeni koşullara uyum sağlamaya çalışırken, Fransa, Édouard Vasseur'e göre Fransa, ikinci evrensel serginin uluslararası kapitalist rekabeti canlandırmak ve her şeyden önce sadece teknik olarak değil, aynı zamanda estetik olarak da seçkin olan kaliteli malların üretimini teşvik etmek ve desteklemek için bir fırsat olmasını bekliyordu. Fransız ürünlerinin diğer tüm uluslarinkinden daha iyi olması için bir özlem ve irade mevcuttu. Bu nedenle üreticinin ve işçinin zevkinin iyileştirilmesi gerektiği ve bu bağlamda bir serginin öğretmek ve sergilemek için tam olarak en doğru araç olduğu savunuluyordu (Vasseur, 2005: 576, 580). Aslında, bir grup nesnelerin tümüyle toplumların fiziksel ve ahlaki koşullarının iyileştirilmesine adanması ilk kez oluyordu (Démy, 1907: 139). İşçi sınıfı, işverenleriyle aralarında daha yakın bağlar kurmak adına sergiyi ziyaret etmeye özellikle teşvik edildi. Ulaşım, konaklama ve yiyecek onlara daha düşük fiyatlarla sunuldu (Sellali, 2005: 76). III. Napolyon konuşmasında serginin evrenselliğine yaptığı katkının altını çizerek bu durumu övmüştü: "Evrenseldir, çünkü lüksün birkaç kişi için yarattığı harikaların yanı sıra, çoğunluğun ihtiyaçlarının ne talep ettiğiyle de ilgilenmiştir [...] Onların manevi ve maddi ihtiyaçları, eğitimleri, sade yaşam koşulları, birlikteliklerin en verimli kombinasyonları sabırlı araştırmaların ve ciddi çalışmaların konusu olmuştur" (Démy, 1907: 161). (Şekil 4-5)

Makalede incelenen dergiler, Paris'in yalnızca sergisinden değil, kendinden de gurur duyduğunu göstermektedir. Örneğin, manifestosunda mümkün olduğunca çok insanı sergiyle tanıştırmaya isteklerini dile getiren bir dergi olan *L'Exposition Populaire Illustrée* (Montes, 1867a: 2), Paris'i muhteşem antik Roma'ya benzetir ve bu şehrin tüm dünyanın kalbi olduğunu iddia ederek şunları ekler: "Bütün halklar çağdaş Sezar'ın sesine geldi; en uzakta olanlar ilk hazır olanlar oldu [...] Doğu bize harikalarını gönderdi [...] Kuzey bize artık barbarların olmadığını kanıtlamak istiyordu" (Montes, 1867a: 2).

Jürgen Osterhammel, bu sergilerin Atlantik Batının evrensellik iddiasını önemli ölçüde yansıttığını belirtir (Osterhammel, 2022: 42), çağdaş yorumlar da bu yöndedir: "[...] Persler, Çin, Japonya ve onların uyduları, evrensel refah ve ilerlemenin büyük avantajına olacak şekilde, artık medeniyetimizin yörüngesine çekiliyorlar" (İsimsiz, 1867: 85-86). Serginin genelde yarattığı intiba gerçekten de endüstri harikaları sayesinde barış, refah ve birlik vaat eden bir geleceğin belirdiğine yöneliktir (Montes, 1867a: 2; Aymar-Bression, 1868: 8).

Judith Upton-Ward, Selahaddin Bey'in 1851'deki ilk sergiden bu yana Osmanlı İmparatorluğu'nun kaydettiği ilerlemeyi vurgulamayı amaçladığını tespit etti (Upton-

Ward, 1999: 59). Selahaddin sanayi açısından Osmanlı sergisini daha olumlu bir şekilde tasvir etmiş, önemli Osmanlı ürünlerini detaylı bir şekilde tanıtmıştı: "Osmanlı sanayisinde hiçbir şey önemsiz değildir. Tasarım öğrenilmiş ve geleneğe dayalıdır; uygulama incedir; en küçük şeylerde bile derin bir sanat duygusu hakimdir" (Selahaddin Bey, 1867: 30). Altın veya gümüş iplikler gibi göz alıcı renkler ve gösterişli malzemeler onu rahatsız etmemiş gibi görünüyor, çünkü Osmanlı zanaatkarlarının zevkli olmasının nedenlerini ve nasıl böyle zevkli olduklarını tartışmıştır (Selahaddin Bey, 1867: 25, 39, 44, 127, 145, 166). Ancak o dönemde imparatorlukta, Avrupa malların, genellikle Avrupalıların ilgisini çekmeyen Osmanlı mallarından daha fazla talep gördüğünün de farkındaydı (Selahaddin Bey, 1867: 127). Avrupa ile kendilerini kıyasladıklarında sergiyi gören Osmanlılar da en kısa zamanda ilerlemeleri gerektiğini düşünmüşlerdi (Yurtbilir, 2024: 142).

Selahaddin Bey'in nispeten farklı görüşlerine ek olarak, dikkat çeken şey, Avrupa'da eksik olduğunu düşündüğü bir çekiciliği Doğu'ya atfetmesidir. Örneğin, sergide Osmanlı tiyatro temsillerini anlatırken, Avrupa hayal gücünün böylesi kelime oyunları ve nüktedanlıkları hayal bile edemeyeceğini savunmuştur (Selahaddin Bey, 1867: 35). Osmanlı yapılarını anlattıktan sonra raporunu şöyle tamamlamıştır: "Doğu'nun güzelliklerini tatmak için Doğu'ya gitmek gerekir; bunlar ancak orada anlaşılabilir; başka her yerde, ne kadar iyi anlatılırsa anlatılsın, her zaman en önemli şeyden yoksundurlar: ışık" (Selahaddin Bey, 1867: 37). Zeynep Çelik'e göre romantikleştirilmiş sözleri Batı düşüncesinin kendisi üzerindeki etkisinden kaynaklanıyordu, yani Avrupalıların Doğu hakkındaki söylemlerden haberdardı, zira Osmanlı sanat ve sanayisinin mantığını vurgulasa da egzotik ve rüya gibi bir ülkeyi de resmediyordu (Çelik, 2005: 43-44). Ancak, onun aşağıdaki yorumunu ve imparatorluğun kimliğine ilişkin anlaşmazlıkların yaygın olduğunu göz önünde bulundurarak (Çelik, 2005: 6-10), ülkesinin "Doğu" tarafını kucaklamak ve güven oluşturmak istemiş olabileceğini de söyleyebiliriz: "Doğu'da, zaten eski zamanlarda, Batı'da en modern olarak bilinen icatlara rastlamak ilginç değil mi?" (Selahaddin Bey, 1867: 156). Üstelik Osmanlı işçilerinden bahis ederken, onların geleneğe sadık kalmalarını ve daha düşük gelir anlamına gelse bile Batı ürünlerini taklit etmemelerini övmüştür. Osmanlı işçilerinin ahlaki ve sosyal durumlarına gelince, eski kardeşlik kurumları nedeniyle (ahilik gibi) Osmanlı sanayisinin yüksek ahlaki özelliklerle öne çıktığını okuyucuya temin etmiştir (Selahaddin Bey, 1867: 163-164).

Sultan'a Dair Yorumlar

Paris Sergisi'ne katılması için Napolyon tarafından onur konuğu olarak davet edilen Abdülaziz, 21 Haziran 1867 tarihinde Dolmabahçe Sarayı önünden Sultaniye vapuruyla yola çıkmıştır. Abdülaziz, Osmanlı tarihinde savaş dışında imparatorluk sınırlarının dışına çıkan ilk ve son padişah olmuştur. 47 gün sürecek bu geziye Pertev Piyâle vapuru ile Fransız sefîre tahsis edilen bir diğer gemi ve bazı zırhlılardan oluşan küçük bir filo da dahil idi

(Ercivan, 2024: 3300; Köksal, 2003: 120; Yurtbilir, 2024: 136). Padişahı Çanakkale Boğazı'nın girişinde üç Fransız ve iki İngiliz gemisi karşılaşmıştır. Avrupa gezisi Fransa ve İngiltere'nin yanı sıra Belçika, Prusya, Avusturya, Macaristan'ı da kapsamıştır (Kılınç, 2013: 38; Küçük, 1988: 180). Bu seyahate katılanlar arasında Abdülaziz ve oğlu Yusuf İzzeddin Efendi, veliaht yeğeni Murad Efendi (V. Murad), Şehzade Abdülhamid Efendi (II. Adülhamid) ile devlet ricalinden yüksek seviyeli memurlar bulunuyordu. Gemi 29 Haziran Cumartesi günü Toulon Limanına ulaştı. Limandan alınan heyet imparatorluk treniyle Marsilya'ya oradan Paris'e geçti. (Karaer, 2013: 156; Kılınç, 2013: 45-46). 30 Haziran Pazar günü Sultan Abdülaziz'i Paris'in Lyon garında III. Napolyon, hanedan mensubu prensler ve Seine Valisi Haussmann'ın da içinde bulunduğu kalabalık bir heyet resmî bir törenle karşıladı. Korteji görmek için caddelerde toplanan kalabalık arasından geçen sultan, halkın ilgisine el sallayarak cevap vermişti. İmparatoriçe Eugénie'yi ziyaret için heyetle beraber Tuileries Sarayı'na giden Sultan, akşam yemeğini de Napolyon ile beraber yedi. Konaklamaları için de Elysée Sarayı tahsis edildi (Kılınç, 2013: 46). Açılışta Sultan Abdülaziz'in dışında Rus Çarı, Avusturya İmparatoru, Belçika, Portekiz, İsveç ve Prusya kralları başta olmak üzere Avrupa'nın bütün önemli liderleri bulunmuştur (Tekdemir, 2013: 9). (Şekil 3)

Sergilere katılan Müslüman hükümdarlar da serginin bir parçası olmuşlardı (Çelik, 2005: 19). Nitekim 1867 Dünya Fuarı'nı konu edinen çağdaş dergi ve kitaplar ile gazeteler, Abdülaziz'in Paris ziyaretinden söz etmeden geçmemişlerdir. Abdülaziz'in tahta çıkışı, imparatorluğun yeniden düzenlenmesine ve reformların başlatılmasına dair yeni bir söz olarak karşılandı (Upton-Ward, 1999: 2). Avrupa'yı ziyaret etme kararının kendisi aslında bir yenilikti. Seyahatinin görünürdeki nedeni, III. Napolyon'un daveti üzerine 1867'deki evrensel sergiyi görmektir (Davison, 2005: 245). Paris'te, padişahın ziyareti, ölçülemez öneme sahip büyük bir siyasi eylem ve modern medeniyetin kesin zaferinin ve eski engellerin akılcıca bir şekilde ortadan kaldırılmasının bir kanıtı olarak görülürken, Abdülaziz, sanat ve bilimin dostu olduğu düşünülen, liberal fikirlerle yetiştirilmiş, aktif ve ölçülü bir hayata alışmış ve "medenî dünya"nın diğer hükümdarlarının örneğini izleyen bir hükümdar olarak tanıtılıyordu. Böylece sultan, sadece imparatorluğun başarılı bir şekilde yeniden canlandırılmasının değil, aynı zamanda ülkesinin Avrupa ailesinin bir üyesi olmasının da garantisi olarak görülüyordu (Mignot, 1867; Bression, 1868: 363) (Şekil 2). Örneğin, *Le Figaro*, sergiyi görmeye davet edilen yabancı hükümdarları okuyucularına tanıtırken, sultanı seleflerinden daha zeki ve daha medeni olarak tanımladı. Makaleye göre, İngilizce ve Fransızca'yı çok iyi konuşuyordu ve bu iki ülkenin en iyi edebiyat eserlerine aşinaydı. Dahası, birden fazla karısı olmayacağını duyuran ilk Türk imparatoruydu (İsimsiz yazar, 1867: 1). Aileden bahsetmişken, *L'Exposition Populaire Illustrée*, Abdülaziz'in evrensel endüstrinin harikalarını seyretmenin yanı sıra aslında kan bağı olan kuzeni III. Napolyon'u görmeye geldiğini iddia etmiştir. İsimsiz bir yazar tarafından kaleme alınan iddiaya göre, III.

Napolyon'un büyükannesinin yakın bir kadın akrabası, on sekiz yaşındayken Cezayir korsanları tarafından esir alınır ve Abdülaziz'in büyükbabasına hediye olarak sunulur (İsimsiz yazar, 1867: 26). Aynı dergide çıkan bir başka yazıda ise padişahın sade giyiminden övgüyle söz edilerek, bir imparatorun medeniyet temsilcisi olması için mutlaka büyük kılıçlar taşıması ve gösterişli kıyafetler giymesi gibi bir gerekliliğin olmadığı vurgulanmıştır; ayrıca çalışan halkın sade insanlara sempati duyacağı ifade edilmiştir (İsimsiz yazar, 1867: 87). Yine de Abdülaziz, her zaman Avrupalılar için daha kabul edilebilir değerlere ve alışkanlıklara sahip "medenî" bir adam olarak görülmüştür. Örneğin, *L'Album de L'Exposition Illustrée'de*, ödül dağıtım günü olan 1 Temmuz'da, yüzü duygusuz olarak betimlenen padişahın, ödül dağıtımından başka her şeyi hayal ediyormuş gibi görüldüğü, aslında kadınlar tarafından dikkati dağıtılmış olabileceği iddia edilmiştir. Bununla birlikte, bu dergi de okuyucularına padişahın sadece üç karısı olduğuna dair güvence vermeyi seçer ve bu kısıtlamanın bile Parisliler için düşünülemez olduğunu bildiklerini ifade eder (Richard, 1867: 268). Ödül dağıtımının yapıldığı gün sergi alanında görkemli bir tören yapılmıştı. Yaklaşık yirmi bin seyirci bin iki yüz kişilik orkestra ve kalabalık bir protokol heyeti hazır bulundu. Sahnede yer alan üç tahttan ortadakine Napolyon, soluna imparatoriçe, sağına ise Abdülaziz oturmuştu. İmparatorluk heyeti ve davetliler için yaklaşık yirmi kadar koltuk protokolde yer almıştı. Bunların arasında Rus Çarı II. Aleksandr, Galler, Prusya ve Orange prensleri gibi davetliler vardı. "Yaşasın İmparator!, Yaşasın Sultan!, Yaşasın Barış!" diye seyirciler tezahüratta bulunmuşlardı (Kılınç, 2013: 47). (Şekil 4-5)

Fransızlar Ne Gördü?

"Doğulular söz konusu olduğunda, [...] Mekkeli bir Arap'ı veya İstanbullu bir Türk'ü, gerçek bir Türk'ü, gelenekçi bir Türk'ü, efkarlıca kanepede, nargilenin yanında, veya elinde bir çubukla, büyük nefeslerle tütününü içine çeken veya dolu sıcak kahve içen birini hayal ediyoruz [...]" (Salmiech, 1867: 194).

Nargile, tütün ve kahve, Osmanlı sergisini anlatırken sıklıkla anılan sözlerdi (Bression, 1867: 367; İsimsiz Yazar, 1867: 90-91). Ancak, Osmanlı sergisi veya ürünleri incelenen popüler dergiler tarafından önemli ölçüde tartışılmamıştır. "Türk/Osmanlı" isimleri, genel manada Doğu söz konusu olduğunda yayınlarda karşımıza çıkar ve Doğu genellikle çeşitlilik, parlak renkler, eksantriklik ve süsleme ile ilişkilendirilmiştir (Montes, 1867b: 80; Mesnard, 1867: 102-104). Her ne kadar Türk müziğinin Avrupa müzik zevklerine aykırı olan Arap müziğine dayanmaktan oluştuğunu ve bu nedenle "gerçek" bir Türk müziğinin olmadığını iddia etse de, Oscar Commettant'ın Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili şu sözleri bahis edilen duruma örnek oluşturmaktadır: "Bu Osmanlı İmparatorluğu'nda beni ilgilendiren şey, her şeyden önce ilginç müzik aletleridir; sonra da görsel bir tantana gibi olan, gözü harekete geçiren, heyecanlandıran ve büyüleyen, parlak ve çeşitli renklerdeki ürünleridir" (Commettant, 1869: 568-567). Öte yandan,

Osmanlı endüstrisinin kayda değer bir endüstri teşkil ettiği düşünülmüyordu. Charles de Linas'ın *L'Histoire du Travail* adlı eserinde Osmanlı sergisi üzerine yaptığı yorumda, ziyaretçiyi büyüleyen bir millettten söz edilmiyordu. Yorumuna şu sözlerle başlamıştı: "Osmanlı sergisi hakkında çok fazla söyleyeceğim bir şey yok ve kendini başka yerlerde kanıtlamış bir sanatçının çabaları olmasaydı onu memnuniyetle görmezden gelirdim" (de Linas, 1868: 179).

Emperyal komisyonun onayı ile yayımlanan, sergiyi detaylı tanıtan *L'Exposition Universelle de 1867 Illustrée'de* örneğin Avrupa ürünlerini kendine örnek alan ve *a la franca* tarzda üretilen porselenlere Osmanlılar tarafından da daha fazla değer verildiği bildiriliyordu. Öte yandan, özellikle oya işlerini öven yazara göre Osmanlı kostümleri belki de İsveç'in sergiledikleri kadar güzeldi, ancak kendine yeterli sergi alanı bulamamıştı. Tekstil ürünleri kadar zarif kahve fincanları da halkın ilgisini oldukça çekebilmişti. Sanayi gelişimi ve verimlilik konularında ise ülkenin kat etmesi gereken mesafeler vardı. Kurulan Türk restoranında çalışan Rumların, Ermenilerin ve Bulgarların üzerinde övülen kıyafetler görülebilirdi: İstanbul'da yapıldığı gibi lezzetli pilavı, kebabı, Sakız Adası'ndan gelen sakızı, Karakulak suyunu burada tatmak mümkündü (de Launay: 1867a, 2-4). Aynı eserde, sergide görülen ürünlerin geldikleri yerlerde pratikte nasıl hayata karıştıkları başta sergi ziyaretçileri olmak üzere okuyuculara bildiriliyordu. Bir yazıda Osmanlı kıyafetlerinin dünyanın her yerinden insanların ve ürünlerin toplandığı İstanbul'da nasıl gözlemlenebileceği anlatılmıştı. İstanbul için şu dört karakteristik giyim tarzı özetler nitelikteydi: Mevlevî derviş, zikirleri, sakinliği ve hoşgörüsü ile Müslüman kimliği yansıtıyordu; Bulgar bahçevan eski üretim ve çalışma yöntemlerinin devam ettiğini gösteriyordu; Boğaz'daki zanaatkar ilerlemenin yükselişi hakkında düşünceliydi; Afrikalı köle ile hamamdan dönen çocuklarda ise geçmiş ve o gün arasında bir değişim görünmemekteydi (Şekil 6-10).

Katılımcı her ülkenin ayrıntılı açıklamalarını veren Aymar-Bression da bir sabana rastladığında etkilanmemiş, bunun eski türden bir kopya olduğuna ve Mısırlıların 1715 yıl önce de böylesini kullandığına ikna olmuştu (Bression, 1868: 379). Değindiği bir diğer nokta da "Doğu"'nın aşırı gösterişliliği idi. Sergilenen koşum takımlarının zevk ve sanattan uzak süslemeler nedeniyle dikkat çektiğini söylüyordu. Mobilyalar konusunda ise, güzel parçalara sahip olmasına rağmen Osmanlı'nın Avrupa ile rekabet etme iddiasının olmadığını ileri sürdü. Yine çok şatafatlı olmaları sebebiyle Türk kumaşlarının yerini yakında Türkler arasında da Avrupa kumaşlarının alacağını belirterek Türk kumaşları için bir gelecek görmediğini yazdı. Bununla birlikte, Osmanlı sergisinin açıkça gerçekten heyecanlandıramadığı Aymar-Bression, Osmanlıların imparatorluğu yeniden canlandırma çabalarına daha coşkulu bir şekilde değindi. Eski ve yeni unsurların birbirleriyle kaynaştığını söylerken eskiyi Peygamberin kurumları, yeniye ise Batı'dan gelen ilerlemenin nefesi olarak tanımladığını belirtti. Osmanlı ve Rusya'nın Doğu ve Batı halklarının sosyal kaynaşmasına

katkıda bulunmak için özel bir görevi olduğuna inanıyordu. Ancak imparatorluğa ilişkin genel izlenimi, sahip olduğu zenginliğini kullanmadığıydı. Enerji, zeka veya dürüstlüğe ihtiyaç olup olmadığını sorduktan ancak bunu cevaplamadıktan sonra, Osmanlı'nın Abdülaziz'in yaptığı gibi Batı'ya güvenmeye devam ederse ilerleyebileceğini savundu (Bression, 1868: 363, 384).

Sonuç

1867'de Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın güçlü pozisyonuna karşı daha fazla kayıtsız kalamayacağı koşullar karşısında kendini koruyabileceği bir kimlik arayışındaydı. Evrensel Sergi'ye katılmak bunun bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ev sahibi ülke Fransa için ise sergi, özellikle estetik açıdan üstün ürünler üreterek kendi endüstrisinin prestijini güçlendirmek anlamına geliyordu. Kendilerine güvenen ve otoriter görünmek istiyorlardı. Bu özgüven, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa'nın başarılarını ve ilerlemesini selamlamak ve kutlamak

durumunda olan "Doğu"nun temsilcilerinden biri olarak algılanmasını güçlendirdi. İmparatorluğun "Avrupalı" olma "arzusu" de fark edilmeden kalmadı. Ancak bu, gelişen ve ilham veren bir Osmanlı endüstrisinin değil, Abdülaziz'in ziyaretinin yarattığı etkinin sonucuydu. Yine de, bu kabule rağmen, imparatorluğun sergisi ve sultan tam anlamıyla yüksek bir saygı görmedi. Genel olarak, imparatorluğun Batı'yı izleyerek "medeniyet" yolunda yürürse kurtulabileceği "geri kalmış" niteliklere sahip olduğu düşünülüyordu. Oysa Selahaddin, Doğu'yu imparatorluğun kimliği için yeri doldurulamaz bir bileşen olarak görüyordu ve onu esas olarak Avrupa ile karşılaştırıyordu. Bu makaleye göre, 1867'deki Osmanlı sergisinin, Fransızlar tarafından da bilinen kendi kendini tanımlama mücadelesini **ortaya koyduğu ileri sürülebilir**. Ziyareti sırasında ve sergi imparatorluk protokollerinde Osmanlı padişahı ve Avrupa hükümdarlarından ayrı bir muamele görmemiş olsa da Fransız basınında Osmanlı hükümdarına ve genel olarak Osmanlı sergisine dair yorumlar büyük ölçüde oryantalist bir bakışı yansıtmıştır.

Şekil 1. Sergi alanı. A. Provost, Champ de Mars et ses abords. Vue prise des hauteurs du Trocadéro 1867 [gravür]. Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, RESERVE FT 4-QB-370 (162). <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb41525560b>

Paris'i ziyaret eden hükümdarlar. Les souverains [] à Paris [gravür], 1867. Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, RESERVE FT 4-QB-370 (162).
<https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb415255563>

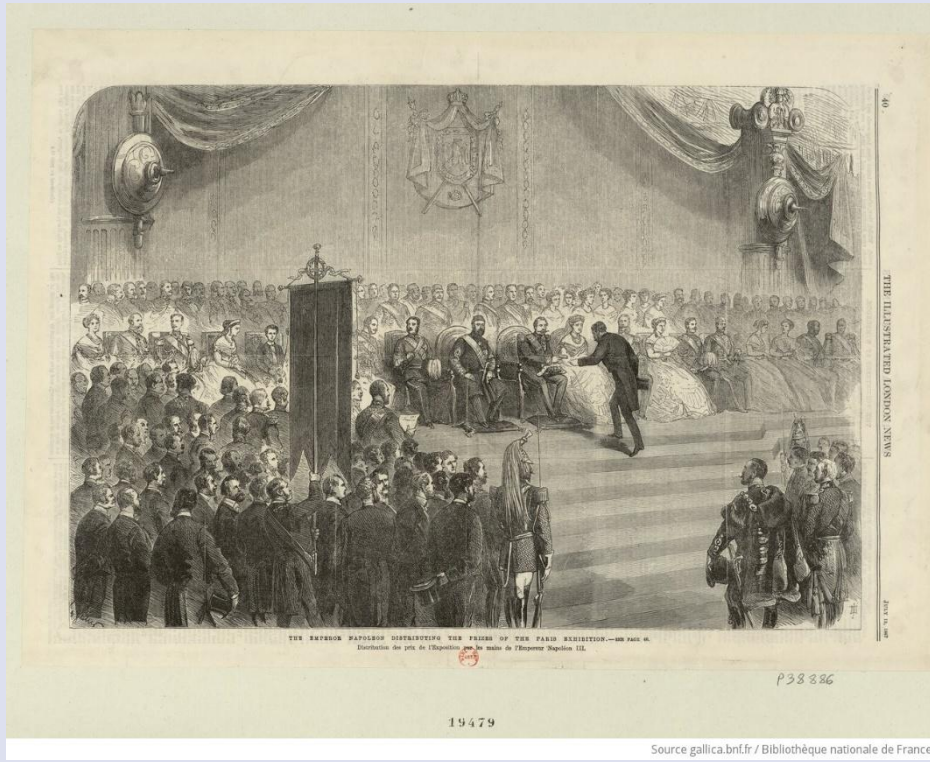

Şekil 3. İmparator III. Napolyon ve diğer hükümdarlar. Vernier, Sa Majesté Napoléon III et ses augustes hôtes, 1867 [gravür]. Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, RESERVE FT 4-QB-370 (162). <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb415255532>

Şekil 4. Evrensel Sergi'de ödül kazananlara ödüllerin dağıtımı.

Şekil 4. Bes-Cosson-Smeeton, Distribution des récompenses aux lauréats de l'Exposition Universelle, 1867 [gravür]. Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, RESERVE FT 4-QB-370 (162). <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb41525580z>

Şekil 5. Evrensel Sergi'de ödül kazananlara ödüllerin dağıtımı. Gustave Janet, The Emperor Napoléon distributing the prizes at the Paris exhibition [gravür]. 1867. Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, RESERVE FT 4-QB-370 (162) <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb41525579r>

Şekil 6. Osmanlı pavyonu. M. Fellmann, Installation de l'empire ottoman, içinde: L'Exposition universelle de 1867 illustrée, vol. II, s. 4.

Şekil 7. Mevlevi derviş. M. de Launay'dan çizim, içinde: L'Exposition universelle de 1867 illustrée, vol. II, s. 133.

Şekil 8. Bulgar bahçevan. M. de Launay'dan çizim, içinde: L'Exposition universelle de 1867 illustrée, vol. II, s. 133.

Şekil 9. Türk çocuk ve Afrikalı kadın. M. Gerlier'den çizim, içinde: L'Exposition universelle de 1867 illustrée, vol. II, s. 133.

Şekil 10. Pera zanaatkarı. M. Gerlier'den çizim, içinde: L'Exposition universelle de 1867 illustrée, vol. II, s. 133.

Kaynakça

- Bression Aymar (1867). "Histoire Générale," *L'Exposition Populaire Illustrée*, (12), s. 367.
- Bression, M. P. Aymar (1868). *Histoire Générale de L'Exposition Universelle de 1867. Les Puissances Étrangères*, Paris.
- Clark, Edward C. (1974). "The Ottoman Industrial Revolution," *International Journal of Middle East Studies*, 5 (1), s. 65-76.
- Commettant, Oscar (1869). *La Musique, Les musiciens et les instruments de musique chez Les différents peuples du monde*, Paris.
- Çelik, Zeynep (2005). *Şark'ın Sergilenişi: 19.Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Davison, H. Roderic (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: 1856-1876*, Çev.: Osman Akinhay, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- De Launay, Maire (1867a). "Installations du Palais - Empire Ottoman," *L'Exposition Universelle de 1867 Illustrée*, vol. II., s. 2-4.
- De Launay, Maire (1867b). "Costumes populaires de Constantinople," *L'Exposition Universelle de 1867 Illustrée*, vol. II., s.134-135.
- De Salmiech, Fabre (1867). "Exposition Universelle. Le Maté," *L'Exposition Populaire Illustrée*, (25), s. 194-195.
- Démy, Adolphe (1907). *Essai Historique Sur Les Expositions Universelles de Paris*, Paris.
- Deringil, Selim (2007). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev.: Gül Çağlalı Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ercivan, Ahmet (2024). *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahatinin Osmanlı Modernleşmesine Etkisi*, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (5), 3293-3310.
- Ergüney, D. Yeşim ve Pilehvarian K. Nuran (2015). *Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti*, *Megaron*, 10 (2): 224-240
- Hanioğlu, M. Şükrü (2010). *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton: Princeton University Press, 4. Basım.
- Işık, Aytaç (2012). *Türkiye Fuar Albümü*, İstanbul: İstanbul Fuar Merkezi.
- İsimsiz yazar (1867). "Le Tabac. Groupe 5, Classe 43," *L'Exposition Populaire Illustrée*, (12), s. 367.
- İsimsiz yazar (1867). *Başlıksız. L'Exposition Populaire Illustrée*, (11), s.85-86.
- İsimsiz Yazar (1867). "Les Motes Royaux de l'Exposition," *Le Figaro*, 23 (5), s. 1.
- İsimsiz Yazar (1867). "Le Sultan Abdul-Aziz-Khan à Paris," *L'Exposition Populaire Illustrée*, (4), s. 26-27.
- İsimsiz Yazar (1867). "Une Tristesse," *L'Exposition Populaire Illustrée*, (4), s. 87.
- Karaer, Nihat (2012). *Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Karaer, Nihat (2013). *Sultan Abdülaziz'in Paris Seyahati, Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, (4), Ankara, s.139-199.
- Karpaz, Kemal H. (2021). *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, İstanbul: Timaş Yayınları, 4. Basım.
- Kılınç, Arzu (2013). *Sultan Abdülaziz'in 1867 Paris Uluslararası Sergisini Ziyareti ve Fransız Basını, Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, (3), Ankara, s.37-59.
- Kırkıcı, Emine (2015). *Paris Dünya Sergilerinde Cezayir, Taç Dergisi*, (5), s. 46-49.
- Köksal, Osman (2003). *Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati Dönüşü Münasebetiyle Yapılan Kutlamalar ve Bir Manzum Tarihçe, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), s. 117-135.
- Küçük, Cevdet (1988). *Abdülaziz. TDV İslâm Ansiklopedisi*, (1), s. 179-185.
- Linas, Charles (1868). *L'Histoire du Travail à L'Exposition Universelle de 1867*, Paris.
- Mattie, Erik (2007). *Dünya Fuarları*, İstanbul: İstanbul Fuar Merkezi Yayınları.
- Mesnard, Jules (1867). *Les Merveilles de L'Exposition Universelle de 1867*[...], Paris.
- Mignot, E. (1867) *Le Sultan Abdul-Azis à L'Exposition Universelle de 1867 à Paris. Notice Pour Accompagner La Médaille Commémorative*, Paris.
- Montes, (1867a). "Introduction," *L'Exposition Populaire Illustrée*, (1), s. 2-6.
- Montes, (1867b). "Costumes Populaire. Groupe 10, Classe 92," *L'Exposition Populaire Illustrée*, 10 (1867), s. 80.
- Osterhammel, Jürgen (2022). *Dönüşen Dünya: Küresel 19. Yüzyıl Tarihi*, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özervarlı, M. Sait (2023). "Tarihsel ve Entelektüel Bağlamı İçinde Yeni Kelâm Hareketi'nin Ortaya Çıkış Analizi," *İslam Tetkikleri Dergisi*, 13 (2), s. 581-604.
- Richard, G. (1867). "La Distribution des Récompenses aux Champs-Élysées," *L'Album de L'Exposition Illustrée. Histoire Pittoresque de l'Exposition Universelle de 1867*, Paris, s. 267-270.
- Rodkey, F. S. (1958). "Ottoman Concern About Western Economic Penetration in the Levant 1849-1856," *The Journal of Modern History Chicago*, 30 (4), s. 348-353.
- Said, Edward (2004). *Şarkiyatçılık*, Çev. Berna Ünler, İstanbul, Metis Yayın.
- Selahaddin Bey (1867). *La Turquie à L'Exposition Universelle de 1867*, Paris: Librairie Hachette.
- Sellali, Amina (2005). "Les Habitations à Bon Marché," *Les Expositions Universelles à Paris de 1855 à 1937 (Paris et Son Patrimoine)*, haz. Myriam BACHA (Paris), s. 73-76.
- Tekdemir, Aziz (2013). *1867 "Paris Sergisi Ve Sultan Abdülaziz'in Sergiyi Ziyareti", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (6), s. 1-19.
- Upton-Ward, J. Mary Ayşe (1999). "European Attitudes Towards the Ottoman Empire. A Case Study: Sultan Abdülaziz's Visit to Europe in 1867", *Doktora Tezi*, The University of Birmingham.
- Uslu, S.S. ve Arı, A.G. (2018). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Fuarlarındaki Güzel Sanatlar Temsilleri", *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, 5 (31), s. 570-579.
- Vasseur, Édouard (2005). "Pourquoi Organiser des Expositions Universelles? Le « Succès » de l'Exposition Universelle de 1867," *Histoire, Économie et Société*, 24 (4), s. 573-594.
- Yurtbilir, M. Murat (2024). "19. Yüzyıl Avrupa Diplomasisi içinde Oryantal Yer Arayışlar: Sultan Abdülaziz'in 1867 Avrupa Gezisine Bir Bakış", *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), s. 129-160.

A Bibliometric Analysis of Theses on the Disability Employment in Türkiye (1991–2024)

Burak Can Korkmaz^{1,a,*}

¹ Graduate School of Social Sciences, Middle-East Technical University, Ankara, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 17/12/2025

Accepted: 19/06/2025

ABSTRACT

This study examined theses on employment of people with disabilities (PWD) conducted in Türkiye. In this study, all terms referring to "employment of PWD" were searched in the YÖKTEZ database. When the studies unrelated to the employment of PWD and found to be duplicates were excluded, 84 theses were ultimately included. This study used bibliometric analysis, and the theses were evaluated according to 9 different variables. Most theses on employment of PWD (83%) were conducted by researchers at the master's level. Almost all theses (94%) were written in Turkish. There has been a significant increase in theses on employment of PWD since 2017. More than half of the theses were written after 2017. The qualitative review method was preferred the most (69%). Most thesis studies on the employment of PWD (8%) were conducted at Gazi University. The most theses (67%) were conducted at the Institute of Social Sciences. Most theses (20%) were conducted in the Department of Labor Economics and Industrial Relations. Similarly, Labor Economics and Industrial Relations were selected as the most preferred subject area (22%). Studies mostly (32%) aim to research the employment policies of PWD. As a result of this study, it was determined that the employment of PWD has been the subject of more thesis studies in recent years, but studies on the empowerment of PWD in employment and the change of negative attitudes towards PWD in society have remained limited.

Keywords: Disability, Disability Employment, Bibliometric Analysis.

Türkiye'de Engelli İstihdamına İlişkin Tezlerin Bibliyometrik Analizi (1991-2024)

Öz

Bu araştırmada Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan engelli istihdamına ilişkin tezler incelenmiştir. Bu çalışmada "engelli istihdamı" ifadesine eş anlamlı olarak günümüze kadar kullanılmış terimlerin YÖKTEZ veri tabanı içerisinde taratılması sağlanmıştır. Engelli istihdamı konusu ile ilişkili olmayan ve tekrarladığı tespit edilen çalışmalar hariç tutulduğunda sonuç olarak 84 tez bu çalışma kapsamında ele alınmıştır. Bu araştırmada bibliyometrik analiz kullanılmış ve tezlerin 9 farklı değişkene göre değerlendirilmesi sağlanmıştır. Engelli istihdamı konusundaki tezler en fazla (%83) yüksek lisans düzeyindeki araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Tezlerin tamamına yakını (%94) Türkçe dilinde yazılmıştır. 1991 yılından itibaren yazılmaya başlandığı saptanan engelli istihdamı konulu tezlerin sayısında 2017 yılından itibaren önemli bir artış gerçekleşmiştir. Tezlerin yarısından fazlası 2017 yılından sonra yazılmıştır. Tezlerden en fazla (%69) nitel inceleme yöntemi tercih edilmiştir. Engelli istihdamı konusundaki en fazla tez çalışması (%8) Gazi Üniversitesi bünyesinde yürütülmüştür. En çok tez (%67) Sosyal Bilimler Enstitüsünde gerçekleştirilmiştir. Tezler çoğunlukla (%20) Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalında yapılmıştır. Konu olarak da aynı şekilde en fazla (%22) Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri konusu tercih edilmiştir. Engelli istihdamı konulu çalışmalar çoğunlukla (%32) engelli istihdamı politikalarını araştırma hedefindedir. Bu çalışmanın sonucu olarak engelli istihdamı konusunun son yıllarda daha fazla tez çalışmasına konu olduğu saptanmış fakat istihdamda engelli bireylerin güçlendirilmesi ve toplumda engelli bireylere yönelik olan olumsuz tutumların değişimine yönelik çalışmaların sınırlı düzeyde kaldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Engelli İstihdamı, Bibliyometrik Analiz.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a

b.korkmaz@hss18.qmul.ac.uk

ORCID

0000-0002-7122-9289

How to Cite: Korkmaz BC (2025) A Bibliometric Analysis of Theses on the Disability Employment in Türkiye (1991–2024), Faculty of Letters Journal of Social Sciences, 49(2): 182-190

Giriş

Engellilik tanımı, bireylerin sahip olduğu fiziksel ve zihinsel zayıflıklar sonucunda günlük yaşam aktivitelerinde bozulmalar meydana gelmesini ve topluma katılımlarının güçleşmesini içermektedir (Dünya Sağlık Örgütü, 2007). Günümüzde engelli bireylerin sayısı, dünya nüfusunun %15'ini oluşturmaktadır (Abdulkhalilov, 2024, s. 71). Dolayısıyla toplum içerisinde azımsanmayacak bir oranda engelli birey bulunduğu söylenebilir. Fakat buna rağmen engellilik, toplum nezdinde öteki olarak addedilen bir kisveye bürünmüş durumdadır (Tewari, 2021, s. 418). Bu anlamda toplum tarafından dışlanan engelli bireylerin ihtiyaçları göz ardı edilebilmektedir (Lin ve Yang, 2023, s. 647). Büyük bir azınlık grup olarak önemli dezavantajlara sahip olan engelli bireylerin iş gücü piyasasında oldukça az sayıda araştırmaya konu olduğu önemli bir eleştiri olarak öne sürülmektedir (Østerud, 2023, s. 740). Dolayısıyla en büyük azınlık grupları arasında yer alan ve istihdam alanında da sorun durumları olduğu saptanan engelli bireylerin istihdamının daha fazla araştırmaya konu olması önemlidir. Gelecek çalışmaların araştırma eğilimlerini görmesi ve engelli istihdamı literatüründe bulunan boşluklar göz önüne alınarak araştırmaların yürütülmesi gerekmektedir. Türkiye'de engelli istihdamı alanında gerçekleştirilmiş olan çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturan tez çalışmalarının incelenmesinin faydalı olduğu düşünülmektedir.

Engelli bireyleri iş gücü piyasasına dahil etmek, kapsayıcı ekonomik büyüme açısından hayati bir öneme sahip olup Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında yer almaktadır (Kim vd., 2025, s.1). İstihdam, bireyler için sosyal içermenin sağlanması ve insan onuruna yaraşır bir hayata sahip olmaları açısından önemlidir (Nagtegaal vd., 2023, s. 329). Engelli bireylerin ruh sağlığı ile yaşam kalitesinin olumlu yönde değişmesi açısından da istihdamın faydalı olduğu öne sürülmektedir (Lu vd., 2023, 260). Engelli bireylerin istihdam edilmesi sonucunda daha pozitif bir iş yeri ortamı sağlanmaktadır (Tsui vd., 2024, s. 735). Dolayısıyla engelli bireylerin istihdamı hem kendilerinin hem de iş yerlerinin olumlu bir değişim yaşamasında önemli bir rol oynamaktadır. Fakat engelli bireylerin istihdamı engelli olmayan bireylere nazaran oldukça düşük düzeydedir (Van Der Zwan ve De Beer, 2021, s. 473). Engelli bireylerin işe girme konusunda daha az fırsata sahip olduğu bildirilmektedir (Chandola ve Rouxel, 2021, s. 1). Ayrıca iş verenlerin engelli bireylere yönelik olumsuz tutumları uzun yıllardır vurgulanmaktadır (Bezyak vd., 2024, s. 5). Engelli istihdamı politikalarında iş verenlerin de desteklenerek engelli bireyleri istihdam etmeye yönelik motive edilmesinin önemli olduğu ifade edilmektedir (Derbyshire vd., 2024, s. 17). Bununla birlikte engelli bireylerin güçlendirilmesini hedefleyen programların da artırılarak istihdamdaki bariyerlerin üstesinden gelmeleri konusunda desteklenmeleri gerekmektedir (Devine vd., 2021, s. 1). Fakat engelli bireylerin istihdamda karşılaştıkları bariyerlere ilişkin çalışmalar bulunmasına rağmen bu bariyerlerle nasıl baş edeceklerini araştıran çalışmaların sınırlı olduğu iddia

edilmektedir (Balley vd., 2022, s. 11). Engelli istihdamına yönelik araştırmaların henüz yeni ortaya çıkmaya başladığı ve bu alanda birçok boşluk olduğu göze çarpmaktadır (Manoharan vd., 2024, s. 363). Farklı toplumların mevcut kültürel, sosyal, politik ve ekonomik yaşantılarına bağlı olarak engelli istihdamı konusunda birbirlerinden farklılaşabileceği ileri sürülmektedir (Boutros ve Fakihi, 2023, s. 1). Türk kültüründe engelli istihdamı konulu araştırmaların eğilimlerinin incelendiği herhangi bir çalışma bulunmaması bu konudaki çalışmaların incelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu konuya ilişkin olarak tez çalışmalarının giderek arttığı tespit edilmiş olup araştırma eğilimlerinin ortaya konulması gelecek çalışmalar açısından değerli çıkarımlar sağlayabilir.

Tez çalışmaları sayesinde ilgilenilen konunun derin bir şekilde ele alınması sağlanmakta, dolayısıyla tez çalışmaları önemli akademik sonuçlar ortaya koymaktadır (Özkoç ve Çağlayan, 2023, s. 108). Tez çalışmaları sistematik olarak üretilen bilimsel bilgi açısından sıklıkla kullanılmaktadır (Haydaroğlu, 2022, s. 364). Türkiye'de engelli istihdamına yönelik birçok tez çalışması bulunmaktadır. Bununla birlikte engelli istihdamı konusunda yazılmış tez çalışmalarının mevcut özelliklerine ilişkin bir kaynak bulunmaması araştırma eğilimlerinin göz ardı edilmesi riskini ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak bu çalışma ile ortaya konacak olan engelli istihdamı konulu tezlerin özellikleri sayesinde gelecek çalışmalara bir yol haritası sunulması sağlanmaktadır.

Yöntem

Araştırma Amacı ve Araştırma Soruları

Bu çalışmanın araştırma sorusu şu şekilde yapılandırılmıştır: "Türkiye'de yürütülmüş olan engelli istihdamı konusuna ilişkin tezlerin bazı değişkenler açısından incelenmesi sonucunda ortaya çıkan sayısal sonuçlar nasıl dağılmaktadır?". Bu doğrultuda planlanan alt araştırma soruları aşağıda gösterilmiştir:

- Engelli istihdamı konulu tezlerin tez türüne göre dağılımı nasıldır?
- Engelli istihdamı konulu tezlerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Engelli istihdamı konulu tezlerin yazıldığı dile göre dağılımı nasıldır?
- Engelli istihdamı konulu tezlerin kullanılan inceleme yöntemine göre dağılımı nasıldır?
- Engelli istihdamı konulu tezlerin konu alanına göre dağılımı nasıldır?
- Engelli istihdamı konulu tezlerin amacına göre dağılımı nasıldır?
- Engelli istihdamı konulu tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
- Engelli istihdamı konulu tezlerin enstitülere göre dağılımı nasıldır?
- Engelli istihdamı konulu tezlerin ana bilim dallarına göre dağılımı nasıldır?

Bu çalışmada Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan engelli istihdamı konulu tezlerin incelenmesi sağlanmıştır. Bu

bağlamda engelli istihdamına ilişkin literatürde bulunan güncel çalışmalar ele alınmış olup engelli istihdamı konusunda araştırma eksikliği bulunan alanların saptanması için değerlendirmeler yapılması amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında Türkiye'de engelli istihdamı konusunda yürütülmüş olan tezlerin mevcut niceliksel durumu ortaya konulacaktır.

Araştırma Modeli

Bu çalışma kapsamında Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan engelli istihdamına ilişkin tez çalışmalarının belirlenerek değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'de lisansüstü düzeyde yürütülen tezlerin sistematik bir şekilde yayımlandığı platform olan Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi içerisinde yer alan tezler çalışmaya dahil edilmiştir. Engelli istihdamı konusunda çalışma içerisinde kullanılan tezler 9 farklı değişken açısından bibliyometrik analiz tekniği kullanılarak incelenmiştir.

Bibliyometrik analiz tekniğinin akademik yayınların göstermiş olduğu araştırma eğilimlerinin tespit edilmesi amacıyla kullanıldığı görülmektedir (Alsharif vd., 2020, s. 2949). Bibliyometrik analiz sayesinde yazılı yayınların sahip olduğu nicel özellikler ortaya konulmaktadır (Ellegaard ve Wallin, 2015, s. 1810). Bu analiz tekniği sonucunda akademisyenler tarafından yapılacak gelecek çalışmalara kaynaklık oluşturması noktasında alanda bulunan boşluk ve özgün araştırma fikirleri elde edilebilir (Donthu vd., 2021, s. 285). Araştırmacıların ilgilendikleri konuda bulunan akademik literatür konusunda üst düzey içgörülere ulaşmaları açısından bibliyometrik analiz tekniğinin etkili olduğu öne sürülmektedir (Hou vd., 2021, s. 2).

Araştırma Grubu

Bu çalışmada kullanılan araştırma grubu, 07.12.2024 tarihinde engelli istihdamı konusunda YÖKTEZ veri tabanı içerisinde bulunan 84 tezden oluşmaktadır. YÖKTEZ veri tabanının tarandığı 07.12.2024 tarihinde tezlerin dahil edilmesinde herhangi bir kısıtlamaya gidilmemiş olup ulaşılan en eski tez 1991 yılına aittir. Dolayısıyla mevcut araştırma grubu 1991 yılından 2024 yılına kadar olan YÖKTEZ veri tabanına kayıtlı engelli istihdamı konulu tezlerdir. Bu çalışma kapsamında araştırma grubuna eksiksiz ulaşılabilmesi adına engelli istihdamı ifadesine eş anlamlı olarak kullanılabilecek ifadelerin tespit edilmesi ve tarama sürecinde kullanılması sağlanmıştır. "Engel" ifadesinin tarihin farklı dönemlerinde yanlış bir şekilde "sakat", "yetersiz" veya "hasta" gibi farklı kullanımları olduğu belirtilmiştir (Karataş, 2020, s. 65). Türkiye açısından bakıldığında 2005 yılında yapılan düzenleme sonucunda 5378 sayılı kanun içerisinde "sakatlık" ve "özürlülük" gibi ifadelerin kullanımdan kaldırılarak "engellilik" ifadesinin kullanılmasının uygun olacağı kanaatine varılmıştır (Mülayim ve Azsöz, 2020, s. 360). Buradan hareketle 2005 yılından sonra yazılan tezler

içerisinde "engelli" ifadesinin daha fazla tercih edilebileceği düşünülebilir. Diğer taraftan 2005 yılından önce "sakatlık" ve "özürlülük" ifadelerinin "engellilik" ifadesini belirtecek şekilde kullanılmış olma ihtimali mevcuttur. Sonuç olarak "engelli" ve "istihdam" ifadeleri ile eş anlamlı olarak kullanılmış olma ihtimali bulunan tüm ifadelerin taranması yoluyla araştırma grubunu oluşturan tez çalışmalarına eksiksiz ulaşılması amaçlanmıştır. Bu çalışmada engelli istihdamına ilişkin olarak 84 tez ile ilgili olarak veri toplanması sağlanmıştır.

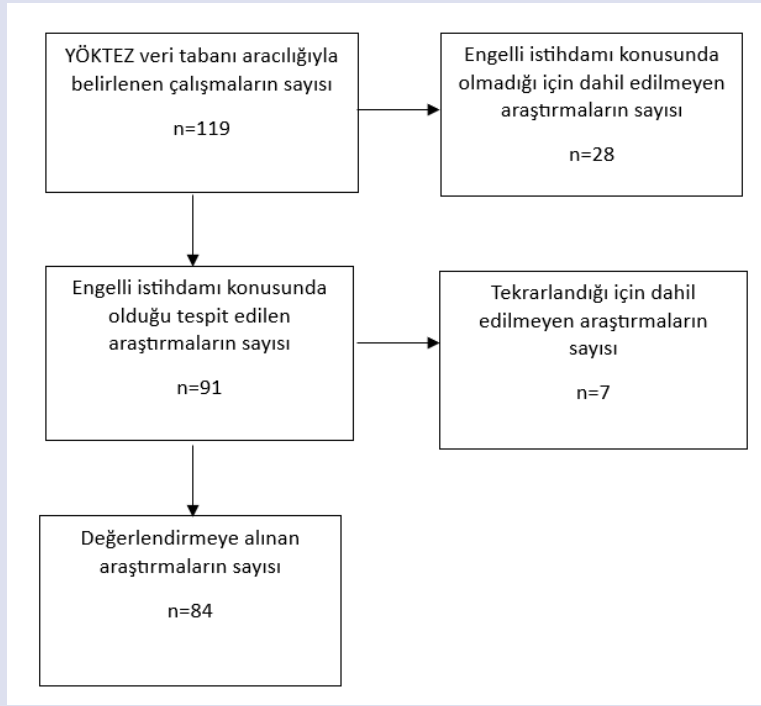
Verilerin Toplanması

Bu çalışma içerisinde YÖKTEZ veri tabanında bulunan tezlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma grubuna eksiksiz bir şekilde ulaşılabilmesi konusunda engelli istihdamı ile ilgili terimler güncel literatür ışığında belirlenerek kullanılmıştır. Engel ve istihdam terimlerini belirten ifadelerin birbirleri ile kombinasyonlanarak YÖKTEZ veri tabanında taratılması sağlanmıştır. Bu veri tabanı içerisinde gelişmiş tarama içerisinde her bir kombinasyondaki ikili tez adlarında "içinde geçsin" seçeneği kullanılarak taratılmıştır. Böylece örneğin "engelli" ve istihdam" kombinasyonu içerisinde "engelli istihdamı", "engellilerin istihdamı", "istihdamda engelliler" şeklinde farklı kullanımların dahil edilmesi yoluyla araştırma grubuna eksiksiz ulaşılması amaçlanmıştır.

Yapılan tarama sonucunda isminin içerisinde "engelli" ve "istihdam" bulunan 41, "engelli" ve "iş" bulunan 57, "özürlü" ve "istihdam" bulunan 10, "özürlü" ve "iş" bulunan 6, "sakat" ve "istihdam" bulunan 3, "sakat" ve "iş" bulunan 2 tez çalışması ile birlikte toplam 119 tez çalışması elde edilmiştir. Tüm tezlerin özetleri ile içerikleri açısından detaylı bir inceleme sağlanmış olup doğrudan engelli istihdamı konusunu içeren 91 tez olduğu saptanmıştır. Daha sonra tekrar eden 7 tezin mevcut çalışmadan çıkarılması sağlanmıştır. Sonuç olarak bu çalışma kapsamında 84 tez çalışması incelenmiştir. Tezlerin değerlendirme sürecine ilişkin bilgiler Şekil 1'de gösterilmiştir.

Tezlerin incelenmesi konusunda değişkenlerin belirlenmesi amacıyla engelli istihdamına ilişkin olarak detaylı bir şekilde literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Literatür taramasını takiben değişkenlerin mevcut sayısı, ifade ediliş şekli ve engelli istihdamı ile olan ilişkisi açısından uzman görüşü alınarak gerekli revizyonlar yapılmıştır. Nihai olarak 9 değişken üzerinden tezlerin incelenmesine karar verilmiştir. Bu değişkenler şunlardır: Tezin türü, dili, amacı, yılı, üniversitesi, enstitüsü, anabilim dalı, konusu ve kullandığı yöntem.

Bu çalışma kapsamında analiz edilecek verilerin sistematik ve doğru bir şekilde toplanması için iki farklı veri toplama formu oluşturulmuştur. İlk form içerisinde her bir tezin isminin bir harf ve sayıyı içeren kod ile eşleştirilmesi sağlanmıştır. Kodların tez isimleri ile eşleştirilmesinin ardından ikinci form içerisinde kodlar her bir değişkenin altına uygun olarak yerleştirilmiştir.

Resim 1. Tezlerin Değerlendirme Süreci
Figure 1. Theses Evaluation Process

Verilerin Analizi

Bu çalışma kapsamında tezlerin incelenmesi noktasında bibliyometrik analiz yöntemi tercih edilmiştir. Her bir değişken açısından ikinci form içerisinde değişkenlerin bulunduğu sütuna eklenmiş olan kodların sayısı toplanarak dağılımlar yüzde cinsinden not edilmiştir. Araştırmada dahil edilmiş olan tezlerin ortaya koyduğu veriler Excel programına girilmiş olup bibliyometrik analiz ile bulgular elde edilmiştir. Çalışmanın başlangıcında belirlenmiş olan kıstaslar açısından verilerin grafik ve tablolar haline getirilerek görselleştirilmesi sağlanmıştır. Ortaya çıkan bulgular mevcut literatür kapsamında yorumlanmış ve tartışılmıştır.

Bulgular

Bu çalışmada Türkiye'de engelli istihdamı yerine kullanılabilecek farklı isimlerin kombinasyonlar olarak ulusal tez veri tabanında taratılması sonucunda 84 tez elde edilmiştir. Engelli istihdamı konusunda olan bu tezler, 9 farklı değişken göz önünde bulundurularak incelenmiştir.

Tezlerin Tez Türüne Göre Dağılımı

Bu çalışma kapsamında incelenen araştırmaların tez türü açısından dağılımı değerlendirildiğinde %83 ile en çok yüksek lisans tezinin yürütülmüş olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla engelli istihdamına ilişkin Türkiye'de yürütülmüş olan tezlerin genellikle yüksek lisans düzeyinde gerçekleştirilmiş olduğu söylenebilir. Doktora tezleri ile tıpta uzmanlık tezleri ise oldukça düşük oranda bulunmaktadır. Tez türüne göre dağılım Şekil 2'de gösterilmiştir.

Tezlerin Dillere Göre Dağılımı

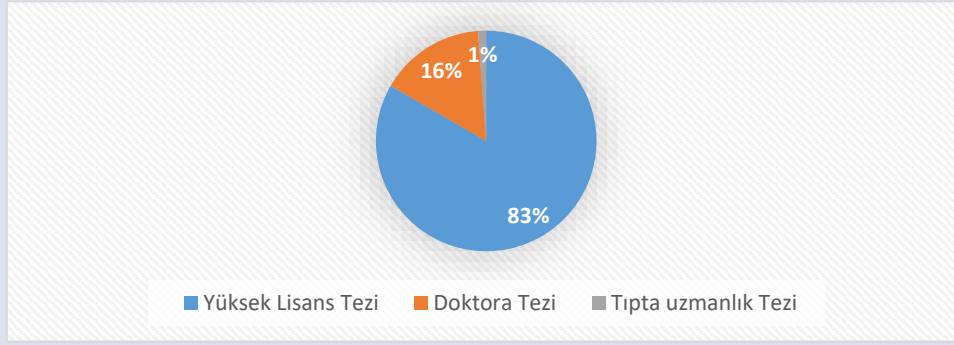
Türkiye'de yürütülmüş olan engelli istihdamı konulu tezler %94 ile en fazla Türkçe dilinde yazılmış olup ikinci sırada %4 ile İngilizce, üçüncü sırada ise %2 ile Almanca dili gelmektedir. Çalışmaların çoğunluğunun Türkçe yazılmış olması sebebiyle bu çalışmaların yabancı literatüre bilgi akışı sağlama açısından yetersiz kalabileceği düşünülebilir. İngilizce öze sahip olsa dahi çalışmanın ayrıntılı bir şekilde yabancı literatüre sunulması noktasında bu tezlerden türetilen çalışmaların yabancı dilde olması fayda sağlayabilir. Türkiye'de lisansüstü programların çoğunlukla eğitim dili olarak Türkçe'yi tercih ediyor olması engelli istihdamına ilişkin yazılmış tezlerin neredeyse tamamının Türkçe dilinde yazılmış olmasına sebebiyet verebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Engelli istihdamı konusunda yazılmış olan tezlerin dillere göre dağılımı Şekil 3'te gösterilmiştir.

Yıllara Göre Tez Sayısı Dağılımı

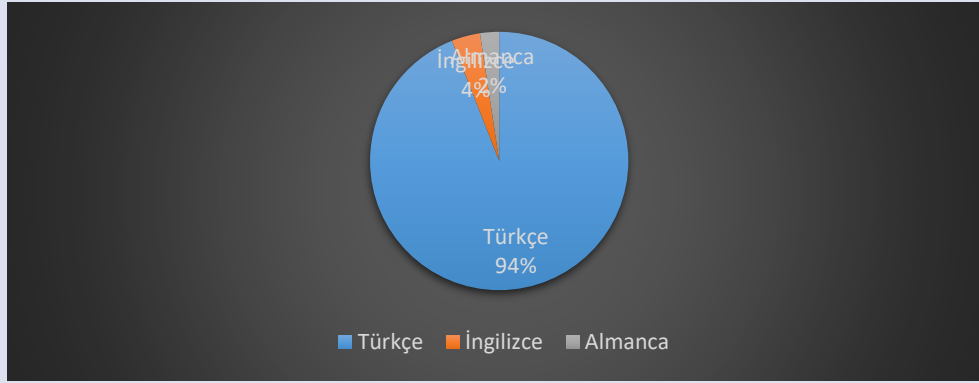
Türkiye'de engelli istihdamı konulu ilk tezin 1991 yılında yazılmış olduğu görülmektedir. Tezlerin yarısından fazlası 2017 yılından sonra yazılmıştır. Bu durum son yıllarda engelli istihdamı konulu tez çalışmalarına olan ilginin arttığını göstermektedir. En fazla tez çalışması 10 tez ile 2019 yılında gerçekleştirilmiştir. İkinci sırada 9 tez ile 2022 yılı, üçüncü sırada ise 8 tez ile 2024 yılı gelmektedir. Engelli istihdamına ilişkin tezlerin sayısının yıllara göre dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tezlerin Kullanılan İnceleme Yöntemine Göre Dağılımı

Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan engelli istihdamı konulu tezlerin çoğu %69 nitel inceleme yöntemini kullanmıştır. İkinci sırada %27 ile nicel inceleme yöntemi gelmektedir. Son olarak %4 ile karma yöntem kullanılmıştır. Tezlerin kullanılan inceleme yöntemine göre dağılımı Şekil 5'te gösterilmiştir.

Resim 2. Tezlerin Tez Türüne Göre Dağılımı
Figure 2. Distributions of Thesis by Type

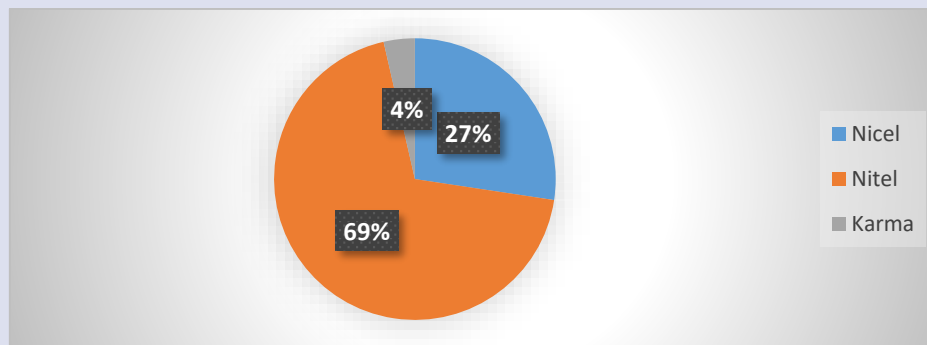

Resim 3. Tezlerin Dillere Göre Dağılımı
Figure 3. Distribution of Theses by Language

Tablo 2: Yıllara Göre Tez Sayısı Dağılımı

Table 2: Distribution of Theses Numbers by Year

	1	Yıl	2024	2023	2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015
f			8	1	9	4	5	10	4	5	2	2
%			6.7	0.8	7.6	3.4	4.2	8.4	3.4	4.2	1.7	1.7
	1	Yıl	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2006	2005	2004
f			3	2	1	3	5	2	1	2	2	1
%			2.5	1.7	0.8	2.5	4.2	1.7	0.8	1.7	1.7	0.8
	1	Yıl	2003	2002	2001	2000	1998	1997	1992	1991		
f			1	2	2	3	1	1	1	1		
%			0.8	1.7	1.7	2.5	0.8	0.8	0.8	0.8		

Resim 5. Tezlerin Kullanılan İnceleme Yöntemine Göre Dağılımı
Figure 5. Distribution of Theses According to the Analysis Method Used

Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Türkiye'de engelli istihdamına ilişkin olarak gerçekleştirilmiş olan tezler toplam 42 farklı üniversitede bünyesinde hazırlanmıştır. Engelli istihdamı konulu tezler 9 tez ile en çok Gazi Üniversitesinde yürütülmüştür. Daha sonra 7 tez ile Sakarya Üniversitesi ve 5 tez ile Hacettepe Üniversitesi gelmektedir. Geriye kalan 39 üniversitede ise 4 ve altında tez yürütülmüştür. Bu üniversitelerin 27'sinde ise yalnızca 1 tez hazırlanmıştır. Dolayısıyla engelli istihdamı konusunun bazı üniversitelerde diğerlerine nazaran çok daha fazla oranda ilgi çektiği ve çalışıldığı söylenebilir. Engelli istihdamı konulu tezlerin gerçekleştirildiği üniversitelerin dağılımı Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Türkiye'de yürütülmüş olan engelli istihdamına ilişkin tezlerin yarıya yakını %47 ile Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yer almaktadır. İkinci sırada ise %11 ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü gelmektedir. En az sayıda tez ise Nüfus Etütleri Enstitüsünde gerçekleştirilmiştir. Engelli istihdamı konulu tezlerin enstitülere göre dağılımı Şekil 6'da gösterilmiştir.

Tezlerin Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımı

Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan engelli istihdamı konulu tezler 31 farklı ana bilim dalı bünyesinde yer

almaktadır. En fazla tez çalışması %20 ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ana bilim dalında yürütülmüştür. İkinci sırada %10 ile İşletme ana bilim dalı gelmektedir. Üçüncü sırada ise %5 ile Sosyoloji ana bilim dalı bulunmaktadır. 19 ana bilim dalında yalnızca 1 tez yürütülmüştür. Engelli istihdamı konulu tezlerin ana bilim dallarına göre dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tezlerin Konu Alanına Göre Dağılımı

Türkiye'de engelli istihdamı konusunda yürütülmüş olan tezlerin çoğunlukla (%22) Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri konu alanında bulunduğu tespit edilmiştir. İkinci sırada (%9) Eğitim ve Öğretim ile İşletme konu alanları gelmektedir. Üçüncü sırada ise (%4) Kamu Yönetimi konu alanı bulunmaktadır. Tezlerin konu alanlarına göre dağılımı Tablo 5'te gösterilmiştir.

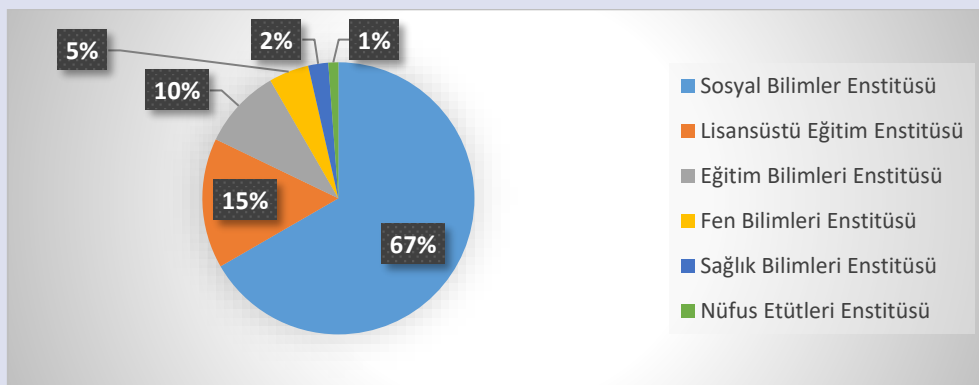
Tezlerin Amacına Göre Dağılımı

Türkiye'de yürütülmüş olan engelli istihdamı konulu tezlerin çoğunlukla (%23) engelli istihdam politikalarını ortaya koymayı amaçladığı saptanmıştır. İkinci sırada (%19) engelli bireylerin çalışma yaşamında karşılaştıkları güçlükler gelmektedir. Üçüncü sırada ise (%12) çalışan engelli bireylerin psikometrik özellikleri yer almaktadır. İşveren tutumları ise diğerlerine nazaran oldukça az çalışmaya (%7) konu olmuştur. Engelli istihdamı konulu tezlerin amaçlarına göre dağılımı Şekil 7'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Tezlerin En Fazla Yürütüldüğü İlk On Üniversiteye Göre Dağılımı

Table 3: Distribution of Theses According to the Top Ten Universities with the Most Theses

Üniversite	f	%
Gazi Üniversitesi	9	7.6
Sakarya Üniversitesi	7	5.9
Hacettepe Üniversitesi	5	4.2
Ankara Üniversitesi	4	3.4
Marmara Üniversitesi	4	3.4
Süleyman Demirel Üniversitesi	4	3.4
Anadolu Üniversitesi	3	2.5
Dokuz Eylül Üniversitesi	3	2.5
Selçuk Üniversitesi	3	2.5
Yalova Üniversitesi	3	2.5

Resim 1. Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Figure 1. Distribution of Theses by Institutes

Tablo 4: Tezlerin En Fazla Yürütüldüğü İlk On İki Anabilim Dalına Göre Dağılımı

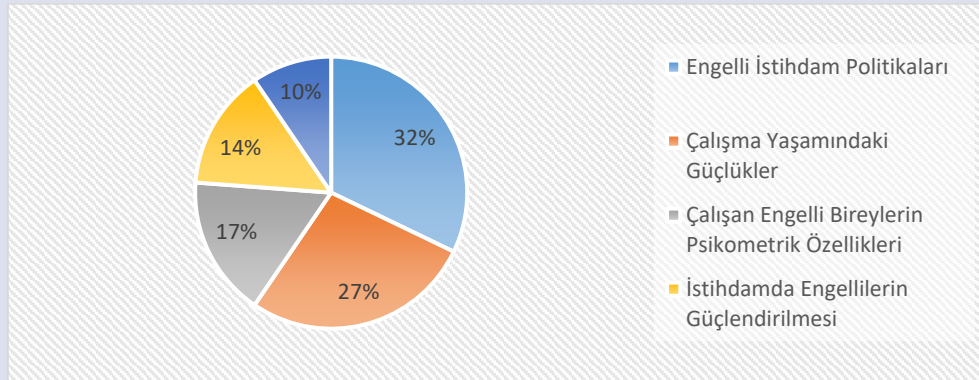
Table 4: Distribution of Theses According to the Top Twelve Main Branches of Science with the Most Theses

Ana Bilim Dalı	f	%
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	24	20.1
İşletme	12	10.1
Sosyoloji	6	5
Eğitim Bilimleri	5	4.2
İş Sağlığı ve Güvenliği	5	4.2
Kamu Yönetimi	4	3.4
Özel Eğitim	4	3.4
Psikoloji	3	2.5
Sosyal Hizmet	3	2.5
Grafik	2	1.7
İnsan Kaynakları Yönetimi	2	1.7
Yönetim Bilimleri	2	1.7

Tablo 5: Tezlerin En Fazla Yürütüldüğü İlk On Konu Alanına Göre Dağılımı

Table 5: Distribution of Theses According to the Top Ten Subject Area with the Most Theses

Konu Alanı	f	%
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	26	21.8
Eğitim ve Öğretim	11	9.2
İşletme	11	9.2
Sosyal Hizmet	6	5
Sosyoloji	6	5
Kamu Yönetimi	5	4.2
Hukuk	3	2.5
Psikoloji	3	2.5
Mühendislik	2	2.5
Spor	2	2.5

Resim 1. Tezlerin Amaçlarına Göre Dağılımı
Figure 1. Distribution of Theses According to Aims

Sonuç

Bu çalışmanın sonucunda Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan engelli istihdamı konulu tezlerin niceliksel özelliklerinin ortaya konulması sağlanmıştır. Bu araştırmanın bulgularına göre engelli istihdamı konulu tez çalışmalarının %83'ü yüksek lisans seviyesinde yürütülmüştür. Doktora tez çalışmaları ise bu konudaki tüm tez çalışmalarının %16'sını kapsamı açısından düşük düzeyde bulunmaktadır. Buradan hareketle doktora seviyesinde bulunan araştırmacılar arasında engelli istihdamı konusuna olan ilginin yüksek lisans seviyesindeki

araştırmacılara oranla daha az olduğu söylenebilir. Bu bulgu ayrıca alana ilişkin araştırmacıların yüksek lisans eğitimlerinin ardından doktora eğitimine devam etmediklerini veya devam etmeleri durumunda farklı konu alanlarına yöneldiklerini göstermektedir. Doktora tezlerinin konuyu daha uzun ve kapsamı geniş olarak ele alması açısından engelli istihdamı konulu doktora tezlerinin daha fazla gerçekleştirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Doktora seviyesinde bulunan araştırmacıların engelli istihdamı konusuna yönlendirilmesi konunun daha derin bir şekilde ele alınması açısından faydalı olabilir.

Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan engelli istihdamı konusunda bulunan tezlerin ilk olarak 1991 yılında başladığı görülmektedir. 2000 yılından önce birkaç yılda bir yazılmış olduğu görülen engelli istihdamı konulu tezlerin 2000'li yıllarda her yıl yazılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte tezlerin yarısından fazlasının 2017 yılından sonra yazılmış durumda olması konuya olan ilginin son yıllarda en yüksek seviyeye ulaştığını göstermektedir. Konuya dair artan ilginin literatürde yer alan boşluklara yönlendirilmesinin faydalı olacağı düşünülmekte ve bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Engelli istihdamı konusundaki tezlerin hedefleri açısından incelendiğinde en çok tezin %32 ile engelli istihdam politikalarına ilişkin olduğu tespit edilmiştir. En az tezin ise %10 ile iş verenlerin engelli bireylere yönelik tutumlarını ele aldığı saptanmıştır.

Tezlerin tamamına yakını Türkçe dilinde yazılmıştır. Yabancı literatüre katkı sağlama konusunda Türk kültürünü temel alan engelli istihdamı konusundaki çalışmalar açısından yabancı dilde daha fazla çalışma yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Engelli istihdamına ilişkin tezler içerisinden türetilen akademik çalışmalarda yabancı dilin kullanılması mevcut literatürün uluslararası ortamda tanınırlık kazanması ve ulaşılabilirliğinin sağlanması açısından önemlidir. Tezlerin yarısından fazlasında (%69) nitel inceleme yöntemi kullanılmıştır.

Engelli istihdamına ilişkin tezler en fazla %7.6 ile Gazi Üniversitesi bünyesinde yazılmıştır. Tezler en çok %67 ile Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülmüştür. Ana bilim dallarına göre bakıldığında engelli istihdamı konusunda en fazla tez yazılan ilk 3 ana bilim dalı (%20.1) Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, (%10.1) İşletme, ve (%5) Sosyoloji'dir. Tezlerin çoğu %21.8 ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri konu alanında yazılmıştır. Bu çalışmanın sonucu olarak engelli istihdamı konusunun tez çalışmalarında daha fazla ilgi görmeye başladığı fakat istihdamda engelli bireylerin güçlendirilmesine yönelik daha fazla çalışmaya ihtiyaç bulunduğu saptanmıştır. Ayrıca iş verenler başta olmak üzere toplumda engelli bireylere yönelik olan tutumun olumlu yönde değişmesi adına gerçekleştirilen çalışmaların artırılması ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir.

Extended Abstract

Disability includes the deterioration of daily life activities and the difficulty of participating in society as a result of the physical and mental weaknesses of individuals (World Health Organization, 2007). Today, the number of people with disabilities (PWD) constitutes 15% of the world population (Abdulkhalilov, 2024, p. 71). It is an important criticism that PWD, who have significant disadvantages as a large minority group, are the subject of very few studies regarding the labor market (Østerud, 2023, p. 740). Future studies should take into account research trends and conduct research by considering the gaps in the disability employment literature. It is thought to be helpful to examine thesis studies, which constitute a significant part of the studies conducted in Türkiye in the field of disability employment.

The research question of this study is structured as follows: "How are the numerical results obtained as a result

of examining the theses on the employment of PWD conducted in Türkiye in terms of some variables distributed?". The research group used in this study consists of 84 theses on the employment of PWD in the YÖKTEZ database on 07.12.2024. There was no restriction on including theses on 07.12.2024 when the YÖKTEZ database was scanned, and the oldest thesis reached was from 1991. Therefore, the current research group consists of theses on the employment of PWD registered in the YÖKTEZ database from 1991 to 2024. Within the scope of this study, in order to reach the research group completely, the expressions that can be used as synonyms for the expression employment of PWD were determined and used in the scanning process.

According to the findings of this research, 83% of the theses on disability employment were conducted at the master's level. Theses on the employment of PWD in Türkiye first started in 1991. Theses on the employment of PWD, written every few years before 2000, started to be written every year in the 2000s. However, the fact that more than half of the theses were written after 2017 shows that the interest in the subject has reached its highest level in recent years.

The most theses on the employment of PWD were written at Gazi University with 7.6%. Most theses were conducted at the Institute of Social Sciences, with 67%. When examined according to the main branches of science, the first three main branches of science in which the most theses were written on the employment of PWD were (20.1%) Labor Economics and Industrial Relations, (10.1%) Business Administration, and (5%) Sociology. Most of the theses were written in the subject area of Labor Economics and Industrial Relations with 21.8%. As a result of this study, it was determined that PWD employment had started to receive more attention, but there was a need for more studies on the empowerment of PWD employment. In addition, it was determined that there was a need to increase the studies carried out in order to change the attitude towards PWD in society, especially among employers, in a positive way.

Kaynaklar

- Abdulkhalilov, A. A. (2024). History of Development and Current Trends in Social Policy Aimed At Ensuring the Rights And Interests of Persons With Disabilities. *Journal of Intellectual Property and Human Rights*, 3(6), 68-73.
- Alsharif, A. H., Salleh, N. M. D. ve Baharun, R. (2020). Bibliometric analysis. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 98(15), 2948-2962.
- Bailey, S., Carnemolla, P., Loosemore, M., Darcy, S. ve Sankaran, S. (2022). A critical scoping review of disability employment research in the construction industry: Driving social innovation through more inclusive pathways to employment opportunity. *Buildings*, 12(12), 2196.
- Bezyak, J., Chan, F., Tansey, T. N., Wu, J. R., Iwanaga, K. ve Lee, D. (2024). Changing Human Resource Professionals from Gatekeepers to Enablers of Disability Employment: Lessons Learned from Disability-Employment Research. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 10522263241300813.
- Boutros, P. ve Fakh, A. (2023). The disability employment paradox in developing countries: recent evidence from Lebanon. *Development Studies Research*, 10(1), 2244173.

- Chandola, T. ve Rouxel, P. (2021). The role of workplace accommodations in explaining the disability employment gap in the UK. *Social Science & Medicine*, 285, 114313.
- Derbyshire, D. W., Jeanes, E., Morasae, E. K., Reh, S. ve Rogers, M. (2024). Employer-focused interventions targeting disability employment: A systematic review. *Social Science & Medicine*, 116742.
- Devine, A., Shields, M., Dimov, S., Dickinson, H., Vaughan, C., Bentley, R., ... ve Kavanagh, A. (2021). Australia's disability employment services program: Participant perspectives on factors influencing access to work. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(21), 11485.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. ve Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of business research*, 133, 285-296.
- Dünya Sağlık Örgütü. (2007). International Classification of Functioning, Disability, and Health: Children & Youth Version: ICF-CY, Erişim Tarihi: 28.11.2024, <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/43737;jsessionid=5A6DF453A30F91C8F00B3AF0EBE732A3?sequence=1>
- Ellegaard, O. ve Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?. *Scientometrics*, 105, 1809-1831.
- Haydaroğlu, C. (2022). İktisat alanında göç konusunda yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 349-369.
- Hou, L. X., Liu, R., Liu, H. C. ve Jiang, S. (2021). Two decades on human reliability analysis: a bibliometric analysis and literature review. *Annals of Nuclear Energy*, 151, 107969.
- Karataş, Z. (2020). Sosyal hizmet ve ilahiyat lisans programı öğrencilerinin engelli bireylere ilişkin tutumları. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (15), 65-79.
- Kim, B., Liu, A. ve Ling, E. C. (2025). Effects of disability employment on guest perceptions and behavioral intentions in the hotel sector. *International journal of hospitality management*, 124, 103993.
- Lin, Z. ve Yang, L. (2023). The performative body of disabled women: Toward the politics of visibility in China. *European Journal of Cultural Studies*, 26(5), 642-660.
- Lu, W., Oursler, J., Herrick, S. J., Gao, N., Beninato, J., Minor, T., ... ve Lee, D. (2023). Conversational skills at work: Teaching small talk via telehealth to individuals with disabilities. *Journal of Employment Counseling*, 60(4), 260-281.
- Manoharan, A., Hutchinson, C., Treuren, G. J. ve Madera, J. M. (2024). Disability employment in the hospitality industry: a systematic literature review. *Cornell Hospitality Quarterly*, 65(3), 362-377.
- Mülayim, A. ve Azsöz, G. P. (2020). Tekerlekli sandalye kullanan engellilerin sosyal hayata katılımında en büyük engel; yapıllı çevrede yaşanan problemler ve çözüm önerileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 357-382.
- Nagtegaal, R., De Boer, N., Van Berkel, R., Derks, B. ve Tummers, L. (2023). Why do employers (fail to) hire people with disabilities? A systematic review of capabilities, opportunities and motivations. *Journal of occupational rehabilitation*, 33(2), 329-340.
- Østerud, K. L. (2023). Disability discrimination: Employer considerations of disabled jobseekers in light of the ideal worker. *Work, employment and society*, 37(3), 740-756.
- Özkoç, Ö. ve Çağlayan, P. (2023). The Trajectory of International Relations Theses in Turkish Academia Between 2000 and 2020. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 12(1), 107-128.
- Revillard, A. (2023). The disability employment quota, between social policy and antidiscrimination. *Global social policy*, 23(1), 92-108.
- Tewari, D. (2021). Tales of a disabled woman working at ableist, sexist workplaces. *Jindal Global Law Review*, 12(2), 417-431.
- Tsui, B., Hui, R. T. Y. ve Tavitiyaman, P. (2024). Disability employment and work outcomes: The roles of hospitality job position and emotion. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 23(4), 712-740.
- Van Der Zwan, R. ve De Beer, P. (2021). The disability employment gap in European countries: What is the role of labour market policy?. *Journal of European Social Policy*, 31(4), 473-486.

The Practices of Turkish Higher Education Towards International Students and Syrians, and Their Contributions to Migration Management

Enes Özbay^{1,a,*}, Erkan Arslan^{2,b}

¹ Department of English, School of Foreign Languages, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye.

² Department of Journalism, Faculty of Communication, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 10/03/2025

Accepted: 19/06/2025

ABSTRACT

Türkiye's immigrant load has made it crucial to create a roadmap for migration management. Türkiye's migration management initiative took on a new form with the establishment of the Directorate General of Migration Management in 2013. The Directorate became the primary public authority responsible for implementing migration policies, asylum procedures, and integration programs. Meanwhile, numerous institutions and organizations from both the public and private sectors, including local governments, NGOs, and universities, have taken on key roles as main actors in the field of migration management. As the higher education institutions that form the focus of this study, universities have opened their doors to migrants in this new era to enable Syrians under temporary protection to benefit from educational services.

Foreign students pursuing higher education in Türkiye are not limited to Syrians. Another significant policy initiative of Turkish higher education in recent years has been opening its doors to international students as part of the internationalization efforts in higher education.

Türkiye, with its rich history, fascinating cultural structure, position as a strong and stable country in its region, high-quality university education, and incentives provided by the state to attract international talent, has become a preferred destination for international students in recent years. Today, Türkiye hosts over 300,000 international students, the majority of whom come from the Middle East, Africa, Central Asia, and European countries.

In this study, data and methodology rely on statistical figures shared by the Presidency of Migration Management and the Council of Higher Education, along with official websites, activity reports, and other publications, documents, studies, and research from various universities. Secondary data sources include statistics and information obtained through a literature review.

The original aspect of this study lies in its evaluation of Turkey's higher education policies toward Syrian students in Turkish higher education, as well as its assessment of internationalization efforts in Turkish universities—particularly as reflected in the experiences of international students of diverse nationalities enrolled in Turkish institutions. Additionally, the study examines the evolving roles and activities of universities within the context of migration management. In this regard, the study aims to contribute to the literature while also opening a window for policymakers and decision-makers.

Keywords: Higher Education, Internationalisation, International Students, Syrians, Migration Management

Türk Yükseköğretiminin Uluslararası Öğrenciler İle Suriyeli Öğrencilere Yönelik Uygulamaları ve Göç Yönetimine Katkıları

ÖZ

Türkiye'nin güç bağı, göç yönetimi konusunda bir yol haritası oluşturmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye'nin göç yönetimi hamlesi, 2013'te Göç İdaresi Başkanlığı'nın kurulması ile birlikte yeni bir şekil kazanmıştır. Göç İdaresi Başkanlığı, göç politikalarının, iltica prosedürlerinin ve entegrasyon programlarının uygulanmasından sorumlu temel kamu otoritesi haline alırken, başta yerel yönetimler, STK'lar ve üniversiteler olmak üzere kamu ve özel sektörden birçok kurum ve organizasyon göç yönetimi alanında temel aktörler olarak görevler üstlenmiştir. Çalışmanın odağını oluşturan yükseköğretim kurumları olarak üniversiteler bu yeni dönemde Geçici Koruma Altındaki Suriyeliilerin eğitim hizmetlerinden faydalanabilmeleri adına kapılarını göçmenlere açmıştır.

Türkiye'de yükseköğretim gören yabancılar sadece Suriyeliler değildir. Son dönem Türk Yükseköğretiminin önemli bir diğer politika hamlesi de yükseköğretimde uluslararasılaşma hamlesi kapsamında uluslararası öğrencilere kapılarını açması olmuştur. Türkiye köklü tarihi, ilgi çekici kültürel yapısı, bölgesinin güçlü ve istikrarlı ülkesi olması, kaliteli üniversite eğitimi sunması ve uluslararası yetenekleri ülkemize çekmek için devlet tarafından sağlanan teşvikler sayesinde son yıllarda uluslararası öğrenciler için tercih edilen bir ülke haline gelmiştir. Bugün Türkiye, çoğunluğu Orta Doğu, Afrika, Orta Asya ve Avrupa ülkelerinden gelen 300.000'den fazla uluslararası öğrenciye ev sahipliği yapmaktadır.

Bu çalışmada veri ve yöntem olarak, Göç İdaresi Başkanlığı'nın ve Yükseköğretim Kurulunun paylaştığı istatistikî veriler ile birlikte, çeşitli üniversitelerin resmi internet sayfaları, faaliyet raporu ve diğer yayın, doküman, çalışma ve araştırmalardan yararlanılmıştır. İkincil veri kaynağı olarak da literatür taramasından elde edilen verilerden ve istatistiklerden yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın özgün tarafı; Türk yükseköğretiminde eğitim alan Suriyeli öğrencilere yönelik Türkiye'nin yükseköğretim politikası, farklı ülke uyrukluğuna sahip ve Türkiye'deki üniversitelerde eğitim alan uluslararası öğrenciler üzerinden Türk yükseköğretiminde daha görünür hala gelen uluslararasılaşma çabalarına yönelik bir değerlendirme sunulmaktadır. Ayrıca çalışmada üniversitelerin göç yönetimi bağlamında üstlendikleri yeni roller ve faaliyetler üzerine de bir değerlendirmede bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışma hem literatüre bir katkı, hem de karar alıcılara ve politika yapıcılara bir pencere açmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretim, Uluslararasılaşma, Uluslararası Öğrenciler, Suriyeliler, Göç Yönetimi

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a enes.ozbay@hotmail.com

^{ID} 0009-0003-7762-8787

^b erkana@cumhuriyet.edu.tr

^{ID} 0000-0002-8273-9460

How to Cite: Özbay E, Arslan E (2025) The Practices of Turkish Higher Education Towards International Students and Syrians, and Their Contributions to Migration Management, Faculty of Letters Journal of Social Sciences, 49(2): 191-198

Introduction

Migration has been a constant in human history, from the emergence of Homo Sapiens in East Africa (approximately 150,000 to 200,000 years ago) to the present day (Arslan 2021a). Even after abandoning a nomadic lifestyle and transitioning to a settled life, humanity did not give up migration or the habits of nomadism. Changes in settlement, whether to access better living conditions or to escape fear or threats, have continued to be a part of human life. Today, the migrant population, equivalent to 3.6% of the world's population, has reached almost every continent and influenced nearly every country. On the other hand, the dynamics driving migration are increasingly diversifying, and the actors involved in migration are also growing. Labor migration, lifestyle migration aimed at achieving a better life, irregular migration, refugee and asylum-seeking migration, and climate-induced human mobility (climate refugees) are the primary dynamics shaping migration. However, in recent years, a rapidly growing type of migration has been added to the list of migration types: 'education-driven migration.' Through its recent policies, Türkiye has been hosting a significant number of foreign students from various countries, particularly at the higher education level.

Foreign students pursuing higher education in Türkiye primarily come from two sources. The first is Syrian students under temporary protection. In the final months of 2010, a social movement began in Tunisia, demanding democratic reforms, and spread across the region from the westernmost part of North Africa to the Arabian Peninsula. This movement was named the Arab Spring. However, as developments evolved into increasing uncertainty, regional conflicts, human rights violations, terrorism, and war zones emerged, creating an unlivable vast geography where even basic public services could not be provided. In response to these developments, millions of people, particularly those concerned for their safety, flocked to regions where they could find security. People seeking to migrate from our southern neighbors, Syria and Iraq, crowded at our borders, leaving Türkiye facing migration on a scale it had never experienced before. A significant portion of this migrating population consists of Syrians who entered our country as forced migrants. On the other hand, a substantial part of this influx is made up of young people. Naturally, integrating these young individuals into every level of the education system is essential for their social integration.

This study provides an assessment of Türkiye's higher education policy towards Syrian students receiving education in Turkish higher education institutions, as well as the internationalization efforts that have become more visible through international students of various nationalities studying at Turkish universities.

Türkiye's Higher Education Policy for Syrians Under Temporary Protection

The Council of Higher Education (YÖK), through a circular titled 'Special Student' published on September 3, 2012, allowed Syrians to continue their interrupted university education in Türkiye for the 2012-2013 academic year. This policy enabled them to attend courses as special students at universities located in seven provinces near the border, such as Gaziantep University, Kilis 7 Aralık University, Harran University, Mustafa Kemal University, Osmaniye Korkut Ata University, Çukurova University, and Mersin University. Syrians could apply by submitting documents proving their student status or, in the absence of such documents, by having their declarations taken into consideration. In the relevant circular, this arrangement, initially planned to be limited to the 2012-2013 academic year, was extended after it became clear that the uncertainty of the conflict in Syria would persist for some time. The Council of Higher Education (YÖK) introduced a new decision, this time amending the principles regarding transfer procedures. With this new provision, students who lacked the required documents for transfer were also allowed to attend courses as special students in higher education institutions. However, since graduation from a higher education program/department is not possible solely through special student status, becoming a regular student is mandatory for graduation. Therefore, Syrian students must submit certain documents and meet specific conditions to continue their university education (YÖK, 2021; Güngör and Soysal, 2021).

However, due to the impossibility of establishing a clear timeline for the end of the conflict in Syria, which began in 2011, it became necessary to develop an action plan. During this initial phase, a series of regulations were introduced to integrate Syrian students into Türkiye's higher education system. The following elements stand out in these regulations and efforts (YÖK, 2017):

Overcoming the Emphasis on Temporariness: It is emphasized that Syrian students should not be treated as merely a "temporary" group or neglected. This highlights the need for a more sustainable approach to their right to education and academic future.

Equality in Education Quality: It is stated that Syrian students should not receive lower-quality education compared to other students in higher education. This is crucial for ensuring equality of opportunity in education.

University Access and Support: The importance of supporting Syrian students' access to universities is emphasized. This includes ensuring they can study not only at universities in border provinces but also at universities across Türkiye.

Quota Adjustments: A series of studies are being conducted to reorganize quotas for Syrian students. This adjustment is highlighted as a necessary step to better meet their educational rights.

As a result of these decisions, more Syrians gained the opportunity to pursue higher education. In the current situation, the Council of Higher Education (YÖK) has enabled Syrians, like other foreign students, to take the Foreign Student Exam (YÖS) and gain the right to study at a higher education institution in Türkiye.

As of 2021, the number of individuals under temporary protection in Türkiye reached 3,737,639, and although it decreased to 2,820,362 by February 2025, there is still a significant population with temporary protection status (Directorate General of Migration Management). Within this population, there is a considerable group that shows no intention or tendency to return to their home country (İpek et al., 2024). According to data from the Ministry of National Education, the school-age population is increasing every year due to the fertility rate (MEB Lifelong Learning General Directorate, 2021). Among the Syrian population under temporary protection in Türkiye, 1,073,121 (32.53%) are of school age. Of this school-age population, 811,860 (75.65%) have been included in the education system. Among these students, 787,122 are registered in the e-school system, 9,564 in open schools, and 15,174 in the Vocational Training Center System (MEB Lifelong Learning General Directorate, 2023). These statistics represent significant data for higher education institutions in the coming years.

According to YÖK data, in the 2022–2023 academic year, students from numerous countries were studying in almost every faculty/department of Turkish universities (YÖK, 2023). However, Syrian students constituted a significant majority among these students, and their numbers had been steadily increasing over the years. For example, in the 2021-2022 academic year, there were 53,097 Syrian students; in 2022-2023, this number rose to 58,213, and in 2023-2024, it reached 60,750 (<https://istatistik.yok.gov.tr/>). When we examine the distribution of these students by educational level, 19,175 are enrolled in associate degree programs, 35,552 in undergraduate programs, 2,870 in master's programs, and 616 in doctoral programs (YÖK, 2023).

To facilitate the higher education journey of Syrian students, YÖK has developed and implemented several scholarship programs in collaboration with international partners. Currently, there are three different scholarship programs available for Syrian students: HOPES (Higher and Further Education Opportunities and Perspectives for Syrians), DAFI (Albert Einstein German Academic Refugee Initiative), and United Nations Scholarships (www.turkiyeburslari.gov.tr). While 15% of these scholarships are funded by the Republic of Türkiye, 85% are covered by international partners. The foreign partners of the HOPES program include the United Nations, the German Academic Exchange Service (DAAD), the Netherlands Organization for Internationalization in Education (Nuffic), Campus France, and the British Council. The DAFI program is funded by the German Federal Foreign Office. In the 2022–2023 academic year, the DAFI program supported 605 Syrian students. Additionally, the Netherlands-based SPARK program

provided scholarships to 586 international students from North Africa and the Middle East in 2022. Apart from these programs, the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB), under the Ministry of Culture and Tourism, also offers scholarships to eligible Syrian students.

In 2012, the program was named as "Türkiye Scholarships" (*Türkiye Bursları*), and its operations began to be coordinated by the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB). Türkiye Scholarships is implemented in collaboration with all relevant institutions, including the Council of Higher Education (YÖK), the General Directorate of Credit and Dormitories (KYK), the Presidency of Migration Management, and the Ministry of Foreign Affairs. While Türkiye Scholarships received around 42,000 applications in 2012, this number surged over the years, reaching 121,766 applications from 170 countries in 2024. Under this program, approximately 5,000 international students are granted scholarships annually. As of now, there are roughly 15,000 scholarship recipients continuing their education through Türkiye Scholarships. Among these overall figures, Syrian students constitute a significant portion. For instance, according to YTB's June 2020 data, out of 27,606 Syrian students, 3,556 received full scholarships, while around 16,000 were granted partial scholarships (YTB, 2025; Türkiye Scholarships, 2025).

In addition to Syrian students pursuing higher education, Syrian academics and researchers who had to migrate to Türkiye have also gained the opportunity to work at Turkish universities through the Foreign Academic Information System (YABSİS). Thanks to this system, a significant number of foreign academics have been able to work at Turkish universities (Internationalization Strategy in Higher Education Document, 2017). Legally, Syrian academics and researchers are employed in Turkish higher education institutions under Article 34 of Law No. 2547. It is observed that a total of 257 Syrian academics are working at both private and state universities (URL -3).

Internationalization in Higher Education and the Transformation in Türkiye's Higher Education Policy

The journey of people leaving their birthplace or initial settlements to move to distant geographies initially occurred due to climate and natural factors. However, with the Industrial Revolution, economic reasons became the primary driving force. Even as the borders of nation-states were drawn, cross-border human mobility did not cease; instead, new developments emerged that further influenced this movement (Arslan, 2021b). Today, in addition to the reasons mentioned, the pursuit of better education has become a significant factor behind people crossing national borders, whether temporarily or permanently. Particularly in the era of globalization, where its effects are felt in every field, the advancement of information and communication technologies and transportation opportunities has given rise to a new concept: "international studenthood." While the term "foreign students" is used for students who hold a nationality different from the country where they are studying,

the term "international students" is used to describe this educational activity that transcends national borders (Teichler et al., 2011). For this purpose, many people change their place of residence to pursue higher education in another country, seeking opportunities they cannot find in their home country or aiming for better, higher-quality, or more affordable education. We observe that Turkish higher education has embraced these developments and placed a significant number of students from various countries into programs at Turkish higher education institutions.

Individuals who enroll in another country's education system for the purpose of studying are referred to as international students. Student mobility for educational purposes continues to increase annually. Globally, there were approximately 800,000 international students in 1975; this number rose to 1.3 million in 1990, 2.1 million in 2000, and 4.2 million in 2010 (Internationalization Strategy in Higher Education Document, 2017). Today, this number has reached 6.3 million worldwide, with countries such as the United States, the United Kingdom, Australia, Germany, Canada, France, China, the United Arab Emirates, and Türkiye standing out as preferred destinations (International Student Mobility at a Glance, 2022).

The motivation behind countries opening their doors to talented international students and offering enrollment opportunities at the higher education level lies not only in attracting skilled human resources but also in the belief that this will enhance their soft power capacity and potentially transform into strong public diplomacy. Today, diplomacy manifests itself not only in the dimension of public diplomacy but also in various fields of relations between countries, including trade, economy, politics, technology, art, and education. In this context, while many types of diplomacy can be discussed, a new term has emerged in international relations terminology: "Education Diplomacy" (Demir, 2019: 232-243; Çiçek, 2020). Education diplomacy is a form of soft power that particularly focuses on educational activities at the higher education level.

International student mobility is seen by states as an important soft power tool in foreign policy. In the global education market, the United States stands out as the world leader by a significant margin, being the most preferred destination for international students (Jones, 2010). The U.S. has maintained this leadership position for many years. It hosts a large number of universities that rank highest in higher education. Additionally, the U.S.'s success in the education market is largely due to its investments and technological advancements in this field. In recent years, the U.S. has been continuously transforming to maintain its share in the education market, adapting to technological developments, changing demographics, and evolving learning needs. In the rapidly changing global education market, the U.S.'s share is expected to reach a volume of \$3.12 trillion by 2030 (United States Education Market Overview 2024-2028).

The appeal of the United States in the global education market attracts significant interest from students seeking and consuming educational services from other countries. Among those who choose to study in the U.S., students of Asian origin (40%) and from the European continent (30%) stand out the most. The total number of international students studying in the U.S. far exceeds that of any European country (Jones, 2010).

The U.S. is followed by the United Kingdom and France. According to 2023 data, 718,085 international students were studying in the UK, securing its position as the second most preferred destination for international students globally. Looking at data from previous years, the number of international students in 2020 was recorded at 550,877, reflecting an increase of over 60,000 compared to 2019 (UDEP 2024).

France, on the other hand, strives to be both a model country and a hub of attraction in higher education. From the 2019/2020 academic year to the 2020/2021 academic year, the number of international students in France increased by 3.35%, rising from 358,000 to 370,000. From 2017 to 2020 alone, France saw an increase from 324,000 to 358,000 international students, representing a growth of over 10.4%. Between 2019 and 2020, France increased its international student population by 4.3% in just one year (Study in France 2024, Campus France 2024).

Since the early 2000s, Türkiye has implemented various public diplomacy tools to influence and attract international attention. One of these policies is education diplomacy aimed at making Türkiye a hub for international students. Behind Türkiye's goal of becoming a significant player in attracting international students lies not only economic gains but also the positive image it leaves on these individuals, who complete their education and return to their home countries or move to other nations, thereby advancing public diplomacy efforts (Çiçek, 2023).

For foreign students enrolling in Turkish higher education institutions through international migration for educational purposes, the results of the Foreign Student Exam (YÖS) are used. Since 2010, each university has been administering this exam independently. Foreign students take the YÖS exams conducted by various universities and, upon success, are admitted to both foundation and state universities in Türkiye. The number of international students in Türkiye, which was around 16,000 in 2002, has increased in parallel with the growth of Turkish higher education capacity, reaching 27,000 in 2010, 72,000 in 2015, and 108,000 in the 2016-2017 academic year. In the 2022-2023 academic year, a total of 103,498 new enrollments brought the total number of international students in Turkish universities to 301,694. In the 2023-2024 academic year, the number of foreign students studying at Turkish universities reached a new record of 336,366 (Internationalization Strategy in Higher Education Document, 2017: 33; YÖK, 2023; <https://istatistik.yok.gov.tr/>). Excluding Syrians under Temporary Protection, we see that 243,481 individuals are in Türkiye for educational purposes.

Among the countries with significant international student mobility for educational purposes in Türkiye, Turkic Republics stand out. In addition to the Turkic Republics, students from numerous other countries are placed in various universities and departments across Türkiye. When examining the countries of origin of students in Türkiye for international education, countries such as Azerbaijan (34,247), Iran (22,632), Iraq (16,172), Somalia (10,043), Kazakhstan (8,864), Palestine (5,705), Sudan (5,171), Morocco (4,958), Uzbekistan (4,794), Indonesia (4,462), Afghanistan (4,448), and Pakistan (4,171) are prominent.

This population, temporarily and voluntarily residing in Türkiye for educational purposes at higher education institutions, can study at Turkish state universities with paying

tuition fees. For the 2023–2024 academic year, the minimum tuition fees varied by program, ranging from 8,200 TL to 82,812 TL. Universities may adjust these amounts upward at their discretion (YÖK, 2023). For example, while Çukurova University keeps tuition fees within the scale determined by YÖK, Karabük University has set tuition fees for foreign students between 10,000 TL and 125,000 TL. However, with a Council of Ministers decision dated August 31, 2013, Syrian students have been exempted from university tuition fees. Additionally, the YÖS exam fee for Syrian students is lower than that for other foreign students. For instance, while the standard exam fee for Gaziantep University's Foreign Student Exam is 80 dollars, the fee for Syrian students in 2022 was set at 150 TL.

Initially, the exam language for admission to Turkish higher education was Turkish and English. However, as Türkiye has become a hub for students from African countries, Russia, Central Asia, and the Far East, the geography of international student admissions has expanded, and languages such as Arabic, Russian, French, and German have also been introduced for the YÖS exams. Diversifying the exam language is a significant step, especially for Syrians in Türkiye and others worldwide who wish to study at Turkish universities (Güngör and Soysal, 2021).

Furthermore, foreign students wishing to study in Türkiye are required to have a Turkish language proficiency level of C1 according to the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). In exceptional cases, students with a B2 level of Turkish proficiency may also be allowed to continue their studies, but they are expected to improve their proficiency to C1 during their education. Language proficiency certificates are provided by consulates and Yunus Emre Institutes. Additionally, Turkish language education is offered by TÖMER centers within universities (Güngör and Soysal, 2021). However, the number of foreign students admitted to universities may exceed the capacity of TÖMER centers, necessitating exceptional measures. For example, Gaziantep University has deemed it appropriate to launch Arabic programs for Syrian and Palestinian students meeting specific criteria (SAT 1, Tawjihi, GCE, ACT, TRYÖS, GAÜNYÖS, İÜYÖS, etc.) starting in 2018. However, the number of students meeting the application criteria is very low, and the evaluation of applications and exam administration (50 dollars) is subject to fees. Moreover, as of 2018, only four programs (Mechanical Engineering, Classroom Teaching, Theology, and Business Administration) are offered in Arabic, and these programs are fee-based (5,897 TL – 8,425 TL for the 2018–2019 academic year). For the 2023–2024 academic year, only Classroom Teaching and Theology programs have accepted students for Arabic-medium education, with tuition fees set at 12,600 TL.

All universities that admit foreign students have International Student Offices. These offices handle the application processes, admissions, and registration procedures for foreign students. Additionally, they are responsible for tracking scholarships, tuition fee payments, communication with provincial migration offices, residence permit processes, correspondence with embassies, procedures for students with blue cards or dual citizenship, and exemptions based on the language of instruction. At Gaziantep University, the International Student Office also manages the application and admission processes for Arabic-medium programs.

The Role of Universities in Türkiye's Migration Management

Due to its geopolitical position, Turkey has become a significant destination country for migrants. The country plays a crucial role in combating irregular migration, particularly in the Mediterranean region (Akçay & Deniz, 2021, 377). On the other hand, the civil war in Syria since 2011 has triggered a wave of migration from Syria to Turkey. The influx of Syrian refugees has reached substantial numbers, and with their prolonged stay, Turkey has become one of the countries most profoundly affected by migration. This movement has led to significant changes in Turkey's legal framework, administrative structure, and higher education policies (Ayık, Kılavuz, & Arslan, 2024; Arslan et al., 2023).

Türkiye is one of the countries hosting the largest number of foreigners. Türkiye has implemented a migration management policy involving various stakeholders to ensure the social integration of Syrians under temporary protection and foreigners who began living in Türkiye through irregular migration, as well as their access to various public services, while safeguarding the security and social harmony of the Turkish population. To this end, as a result of the new migration management initiative, Türkiye has not only made legal arrangements but also redesigned its administrative structure to suit the new conditions, establishing various migration units within central and provincial administrations (Arslan et al., 2023).

Turkish higher education has adapted to the new conjuncture, influenced by emerging circumstances and certain imperative conditions. In this context, universities have assumed roles in migration management across various domains - from supporting research on challenges faced by local administrations with high migrant populations (Tosun & Korkmaz, 2024) to contributing to nationally coordinated scientific publications and activities. As mentioned earlier, higher education opportunities have been provided to serve several purposes: facilitating Syrian refugees' social integration, meeting their educational needs (considered among fundamental public services), and enhancing migrants' qualifications to prepare them for employment and social participation in the near future. Furthermore, by offering educational opportunities to students arriving through "education-motivated migration" from numerous countries, Turkish higher education has created possibilities for "education diplomacy" - establishing people-to-people connections with these nations.

On the other hand, in the face of Türkiye's excessive migration burden, universities have taken on roles beyond being mere educational institutions. They have become actors in the migration management process by offering different perspectives, developing solutions, adapting theoretical knowledge to encountered problems, creating projects, and conducting research on migration. Every publication, project, research, proposal, and perspective developed by universities on migration is valuable for Türkiye's migration management.

Another outcome of the recent migration issue in Türkiye at the higher education level is its reflection in academic studies. It is evident that interest in international migration as a subject of academic research, covering all its dimensions, is steadily increasing (Gürses: 2021). In this context, initiatives to establish graduate education units and academic research institutes focusing on international migration as a field of study/research have gained momentum (See Table – 1).

Table – 1 Migration Institutes/Research Centers Established in Higher Education in the Field of Migration

University	Institute/Research Center
Ahi Evran University	Migration and Local Governments Application and Research Center
Avrasya University	Migration Issues Research and Application Center
Ankara Yildirim Beyazıt University	Migration Policies Application and Research Center
Bitlis Eren University	Population and Migration Application and Research Center
Celal Bayar University	Population and Migration Application and Research Center
Gaziantep University	Migration Institute
Hacettepe University	HUGO – Migration and Politics Research Center
İstanbul University	Migration and Migration Policies Application and Research Center
İstanbul Bilgi University	Migration Studies Application and Research Center
Koç University	MİREKOÇ – Migration Research Application and Research Center
Police Academy	Migration and Border Security Research Center

(Arslan, 2021b)

Evaluation and Conclusion

The Council of Higher Education (YÖK) has, as part of its internationalization efforts in higher education, attracted a growing and diverse community of international students and academics from various countries. While there were 18,000 international students enrolled in Turkish higher education in 2000, this number reached 300,000 in the 2022-2023 academic year. According to current figures, Türkiye hosts approximately 3% of the world's international students. Looking at the numbers, Türkiye is increasingly rising in the international education market as a country that "exports education." Countries that attract migration through international education not only gain economic externalities but also seize a significant opportunity in terms of human capital, as talented individuals contribute to the country's growth, development, and innovative and competitive power.

In addition to its efforts to attract international students at the higher education level, Türkiye has also been striving to employ qualified foreign academic staff. The presence of academics with diverse socio-cultural backgrounds on campuses, engaging with students in various activities, will not only help Turkish students gain exposure to different cultures, broaden their perspectives, and develop empathy but also accelerate internationalization. However, as of now, only 3,132 foreign academic staff are employed in Turkish higher education, indicating that the sector has not yet reached the level needed to meet expectations in this area (Workshop Report on Internationalization in Higher Education and the International Visibility of Turkish Universities, 2022).

When analyzing the profiles of international students enrolled in Turkish higher education, it is evident that students predominantly come from neighboring and nearby countries, as well as those with cultural and linguistic similarities. There has also been a noticeable increase in interest from African countries, with a visible rise in the number of international students from the continent in

recent years (Workshop Report on Internationalization in Higher Education and the International Visibility of Turkish Universities, 2022).

Türkiye aims to strengthen cultural, economic, and political relations with various countries through its internationalization efforts and educational policies for international students. Additionally, the young individuals educated in Türkiye are expected to serve as voluntary ambassadors, deepening inter-country relations and contributing to the strengthening of public diplomacy.

Another recent focus in higher education policies is the inclusion of Syrians under Temporary Protection in the higher education system. The issue of Syrian migrants, who arrived in Türkiye through mass migration and have now been in the country for over a decade, has remained relevant since the beginning. In response to this migration burden, Türkiye has made administrative changes, established new institutions for migration management, and restructured existing ones to enhance their capacity and functionality (Arslan et al., 2023). While Syrians under Temporary Protection are included in the higher education system and exempt from tuition fees, allowed to enroll as special students in seven specified provinces (Mersin, Adana, Hatay, Osmaniye, Kilis, Gaziantep, and Şanlıurfa) without documentation, and granted access to Arabic-medium programs at Gaziantep University, no other positive discrimination measures are observed. International foundations, associations, and organizations provide scholarships and aid to Syrian refugee students, but these reach only a small portion (3.5%) of active students. It is crucial for universities to establish funds to support financially disadvantaged students. In addition to financial support, initiatives should be taken to provide social and psychological support to refugee students. The support mechanisms currently provided by universities are weak, and this weakness has the potential to create problems in the short and medium term. Individuals who are not supported socially and psychologically are likely to turn to crime, perceive the host culture as hostile, and isolate themselves from the host society.

The participation of young populations in education is a goal for all countries hosting migrants. Formal education is one of the most important tools for migrant populations to learn the values and lifestyle of the host society and integrate into it. Since 2011, Turkey has hosted millions of Syrian migrants. The country's migration policies, grounded in humanitarian values, have simultaneously introduced measures to facilitate and ensure migrant participation in education (Çiçek and Turan, 2023)

As previously mentioned, Syrian refugee students who cannot prove their student status are allowed to study at state universities in seven provinces near the Syrian border (Mersin, Adana, Hatay, Gaziantep, Kilis, Osmaniye, and Şanlıurfa). These universities were likely chosen due to their proximity to Syria, similar climate, and the aim of keeping the Syrian population near the border to prevent uncontrolled spread to other regions of the country. However, current data on international student numbers show that this goal has largely not been achieved. According to YÖKAK data, in the 2022-2023 academic year, 214,324 foreign students were enrolled in state universities in Türkiye. During the same period, the universities hosting the highest number of foreign students were Anadolu University (16,439), Karabük University (11,890), Istanbul University (9,937), Atatürk University (9,164), Dumlupınar University (7,255), Uludağ University (5,334), Ondokuz Mayıs University (4,827), Sakarya University (4,651), Ankara University (4,246), and Çankırı Karatekin University (4,201). Among the universities hosting the most Syrian students, the top ten were Anadolu University (9,286), Gaziantep University (2,455), Istanbul University (2,416), Harran University (1,879), Siirt University (1,866), Mersin University (1,664), Mardin Artuklu University (1,570), Karabük University (1,498), Atatürk University (1,464), and Sakarya University (1,155). While the lower number of students at universities like Hatay Mustafa Kemal University, which were initially expected to host Syrian students, may seem related to the damage and deficiencies caused by the earthquake on February 6, 2023, the lack of data on student transfers from these seven universities to others makes it impossible to draw definitive conclusions.

None of the universities examined have specific practices for migrant students. Across universities, refugee students have the same rights and responsibilities as other local and foreign students. It is clear that, beyond the measures envisioned by YÖK, universities have not created many supportive practices in favor of Syrian students.

References

- Akçay, E. Y., & Deniz, H. E., (2021). Uluslararası Göç Koridorunda Akdeniz Havzası ve Türkiye. Bölgesel Güvenlik Sorunları Ekseninde Türkiye (pp.361-384), Ankara: Nobel.
- Arslan, A. & Öztürk, S. & Yağlı, Ş. (2023), Türkiye’de Uluslararası Göçlerin İdari Yapıya Etkileri ve Bakanlıkların Göç Yönetim Süreçlerindeki Roller, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 65, 7-14.
- Arslan, E., (2021a). Göçü Harekete Geçiren Bir Dinamik Olarak Güvenlik: Suriye'nin Devlet Kapasitesi ve Kırılgan Devlet Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme. Yerel Ve Bölgesel Eksende Uluslararası Göç Üzerine İncelemeler (pp.1-24), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Arslan, E., (2021b). Türkiye’de Göç Yönetimi: Süreçler, Aktörler ve Politikalar. *Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye* (pp.1-30), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Çiçek, A & A. TURAN, "Public Diplomacy, Migration and Refugee Politics: The Case of Türkiye," R&S - Research Studies Anatolia Journal , vol.6, no.4, pp.584-613, 2023
- Çiçek, A. (2023). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi’nin Uluslararası Öğrenci Politikası ve Türk Kamu Diplomasisine Katkıları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 56-90.
- Çiçek, A., (2022). Soft Power, Public Diplomacy and Public Diplomacy Techniques: A Conceptual Evaluation. *Turkish Business Journal* , vol.3, no.6, 103-119.
- Demir, Fatma (2019), “Değişen Dünyada Diploması, Eğitim ve Diplomatik Dil”, *Umay Türkeş Günay Armağanı Kitabı*, İstanbul: Hiperyayın.
- Göç İdaresi Başkanlığı, (2024). <https://www.goc.gov.tr/>
- Güngör, H. & Soysal, T. (2021) “Türk Yükseköğretiminde Suriyeli Mülteciler”, *Milli Eğitim*, 50(1), 1245–1264.
- International Student Mobility at a Glance, (2022). <https://timeassociation.org/2022/11/28/international-student-mobility-key-numbers-2022/>
- İpek, E., & Arslan, E., & Çiçek, A., (2024). Suriyelilerin Sosyal Entegrasyonu Üzerine Bir İnceleme: Ankara'nın Altındağ İlçesi Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol.9, no.18, 346-367.
- Jones, W. J. (2010). European Union soft power: Cultural diplomacy & higher education in Southeast Asia. *Silpakorn University International Journal*. 51
- MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü, (2021) chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://hbo gm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_03/18104635_Mar t_internet_bulteni_.pdf (01.12.2024).
- MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü, (2023). 2023 Yılı Birim Faaliyet Raporu
- Presidency For Turks Abroad And Related Communities, (2025) <https://ytb.gov.tr/en> (23.05.2025).
- Teichler, U., Ferencz, I., & Wächter, B. (2011). Mapping mobility in European higher education. Volume I: Overview and trends. *A study produced for the Directorate General for Education and Culture (DG EAC), of the European Commission, Brussels*. 31
- Tosun, B., & Korkmaz, H., (2024). Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Barselona Belediyesi Örneği. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi* , vol.8, no.11, 1-15.
- Türkiye scholarships (2025). <https://turkiyeburslari.gov.tr/> (23.05.2025).
- United States Education Market Overview 2024-2028 https://www.reportlinker.com/market-report/Education-And-Training/8555/Education?term=education%20innovation&matchtype=b&loc_interest=&loc_physical=1012798&utm_group=standard&utm_term=education%20innovation&utm_campaign=ppc&utm_source=google_ads&utm_medium=paid_ads&utm_content=transactionnel-1&gad_source=1&gclid=CjwKCAiA74G9BhAEEiWAA8kNfpSnoaK4kTejh30Rit289i_3s1fn8489RIUFoDt9dY29IQPuxudJAcxoCvwUQAyD_BwE (10.01.2025).
- YÖK, (2017). Türk Yükseköğretim Sisteminde Suriyeli Öğrenciler Uluslararası Konferansı, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi.

Yükseköğretimde Uluslararasılaşma ve Türkiye'deki Üniversitelerin Uluslararası Görünürlüğü 2022 Çalıştay Raporu.
YÖK, Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Eğitim Birimlerine Göre Sayıları, 2022 – 2023), <https://istatistik.yok.gov.tr/> (09.09.2024).
URL – 1 YÖK, Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Uyruklarına Göre Sayıları, 2022 – 2023). <https://istatistik.yok.gov.tr/> (09.09.2024).
URL – 2 YÖK, Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Uyruklarına Göre Sayıları, 2022 – 2023. <https://istatistik.yok.gov.tr/> (09.09.2024).
URL – 3 Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanlarının Uyruğuna Ve Akademik Görevlerine Göre Sayıları, 2022 – 2023. <https://istatistik.yok.gov.tr/> (09.09.2024).

Other References

<https://abcfuture.com.tr/tr/page/2023-2024-foreign-students-tuition-fees> (05.07.2024).
<https://ais.siirt.edu.tr> (05.07.2024).
<http://ibs.gantep.edu.tr/duyuru/files/articles/arabic-program-eng-v312538-0.pdf> (06.07.2024).

<https://ibs.gantep.edu.tr/duyuru/files/articles/arapca-program-ucretleri-v312929.pdf>
<https://international.anadolu.edu.tr/en> (05.07.2024).
<https://international.omu.edu.tr/tr> (05.07.2024).
<http://iso.ankara.edu.tr> (06.07.2024).
https://iso.cu.edu.tr/documents/olis-lis_tercih_kilavuzu_TR.pdf (06.07.2024).
<https://iso.dpu.edu.tr> (06.07.2024).
<http://iso.gantep.edu.tr> (06.07.2024).
https://iso.istanbul.edu.tr/tr/_ (06.07.2024).
<https://iso.karabuk.edu.tr/index.aspx> (06.07.2024).
<https://iso.karabuk.edu.tr/yuklenen/dosyalar/126821202391919.pdf> (07.07.2024).
<https://istatistik.yok.gov.tr> (07.07.2024).
<https://oia.atauni.edu.tr/new/> (07.07.2024).
<https://studyatsau.sakarya.edu.tr> (07.07.2024).
<https://uludag.edu.tr/uaik> (08.07.2024).
<https://uluslararasi.mersin.edu.tr> (08.07.2024).
<http://uok.harran.edu.tr> (07.07.2024).
<https://www.artuklu.edu.tr/uluslararasi-ogrenci> (08.07.2024).
<http://yos.gantep.edu.tr/page.php?url=sinav-ucretleri-3> (08.07.2024).
<https://yos.karatekin.edu.tr/en-home#> (08.07.2024).

Faculty of Letters Journal of Social Sciences

| cujos.cumhuriyet.edu.tr |

Founded: 1982

Available online, ISSN: 1305-5143

Publisher: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

A Consequence of Environmental Injustice: Climate Refugeeism

Mim Sertaç Tümtaş^{1,a,*}, Safiye Nur Sönmez^{2,b}

¹ Department of Sociology, Faculty of Science and Letters, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur, Türkiye

² Department, Faculty, University, Province, Country

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 24/03/2025

Accepted: 19/06/2025

ABSTRACT

The natural environment is one of the important points where the system of exploitation created by capitalist relations of production, distribution and consumption is reflected. As a result of the system's exploitation of nature, ecological crises increase and environmental injustices deepen. In other words, as a result of the unequal relations created by the capitalist system, some regions of the world and the societies living in these regions are more exposed to environmental impacts. This is because the gases and wastes generated during capitalist production and consumption threaten natural life with problems such as climate change, greenhouse gas emissions, water and air pollution, which adversely affects vulnerable societies, especially in underdeveloped regions. Millions of people are forced to migrate due to factors such as droughts, floods, extreme weather events and sea level rise. However, the definition in the 1951 Geneva Convention does not officially recognize people displaced for ecological reasons as refugees.

In this article, within the scope of critical sociology, it is argued that climate change is not only an environmental crisis, but also a phenomenon that deepens economic, political and social injustices. The article emphasizes that if climate refugeeism is not recognized in the international legal framework, social crises on the globe will grow even more.

Keywords: Climate refugees, environmental injustice, climate change

Çevresel Adaletsizliğin Bir Sonucu: İklim Mülteciliği*

Öz

Kapitalist üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkilerinin yarattığı sömür sisteminin yansımasının görüldüğü önemli noktalardan biri de doğal çevredir. Sistemin doğayı sömürmesi sonucunda ekolojik krizler artmakta ve çevresel adaletsizlikler derinleşmektedir. Yani kapitalist sistemin yarattığı eşitsiz ilişkiler sonucu dünya coğrafyası üzerindeki bazı bölgeler ve bu bölgelerde yaşayan toplumlar çevresel etkilere daha fazla maruz kalmaktadırlar. Zira kapitalist üretim ve tüketim aşamasında oluşan gaz ve atıklar iklim değişikliği, sera gazı emisyonları, su ve hava kirliliği gibi sorunlarla doğal yaşamı tehdit etmekte, bu da özellikle geri kalmış bölgelerdeki kırılgan toplumları olumsuz etkilemektedir. Kuraklık, sel, aşırı hava olayları ve deniz seviyesinin yükselmesi gibi faktörlerden dolayı milyonlarca insanı göç etmek zorunda kalmaktadır. Buna karşın, 1951 Cenevre Sözleşmesindeki tanımlama, ekolojik nedenlerle yerinden edilen insanları resmi olarak mülteci statüsünde kabul etmemektedir.

Bu makalede, eleştirel sosyoloji kapsamında, iklim değişikliğinin sadece çevresel bir kriz değil, aynı zamanda ekonomik, politik ve toplumsal adaletsizlikleri derinleştiren bir olgu olduğu tartışılmaktadır. Makale kapsamında iklim mülteciliğinin uluslararası hukuki çerçevede tanınmaması durumunda yerküre üzerinde toplumsal krizlerin daha da büyüyeceği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim mülteciliği, çevresel adaletsizlik, iklim değişikliği

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a mimsertac@mehmetakif.edu.tr

^b 0000-0002-6365-8876

^a safiye_nur@hotmail.com

^b 0009-0002-8532-4831

How to Cite: Tümtaş MS, Sönmez SN (2025) A Consequence of Environmental Injustice: Climate Refugeeism, Faculty of Letters Journal of Social Sciences, 49(2): 199-207

* İklim kaynaklı göç edenler, karar vericilerin hukuksal kısıtlamaları nedeniyle, resmi olarak mülteci olarak kabul edilmese de bu çalışmada iklim mültecisi olarak adlandırılacaktır. Gerekli tartışmalar ilgili bölümde yapılmaktadır.

Giriş

Kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin belirleyiciliğinde oluşan çevresel sorunlar günümüz dünyasına önceki yüzyıldan kalan en önemli sorunlardan biridir. Zira önceki yüzyılda Sanayi kapitalizminin gelişimine koşut olarak doğal çevre, hem üretim aşamasının doğal kaynağı ve üretimde oluşan her türlü kirliliğin doğaya salım yeri olarak hem de tüketim aşamasında oluşan atıklar açısından kullanılmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında çevre kaynaklı her türlü ekolojik krizin, doğal kaynakların tükenişinin ve iklim değişikliğinin kökeninde toplumsal yapının belirleyici unsurlarının yadsınamaz etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle de eleştirel bir bakış açısı ile çevresel sorunların temelinde yatan ana faktörün, kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri olduğu söylenebilir.

Belirtilen çerçevede doğal çevreye bakıldığında sera gazları etkisi, asit yağmurları, hava ve su kirliliği, iklim krizleri, toprak erozyonu gibi ekolojik dengeyi bozan sorunlar oluşmuş olduğu görülmektedir. Şüphesiz ki bütün bu çevresel sorunlar, yalnızca ekosistemleri değil, yeryüzündeki bütün canlıları farklı oranlarda da olsa doğrudan etkilemektedir. Zira yeryüzündeki bütün canlılar doğal çevrenin önemli bir parçasıdır. Bu nedenle yeryüzünde oluşan iklim değişikliği, doğal afetler, kuraklık ve çevresel bozulmalar, dünya genelinde milyonlarca insanın yaşam koşullarını da değiştirmekte ve bazı bölgelerde yaşamayı olanaksız hale getirmektedir. Özellikle iklim değişikliğinin etkileri, su ve gıda kaynaklarına erişimi zorlaştırmakta, geçim kaynaklarını tehdit etmekte ve belirli bölgelerde insan yaşamını olanaksız kılmaktadır. Bu olanaksızlık iki farklı tartışmayı gündeme getirmektedir; çevresel adalet ve iklim mülteciliği.

Çevresel adalet, yeryüzündeki doğal kaynakların adil paylaşımını ve çevresel zararların toplumsal gruplar arasındaki eşitsiz etkilerini ele alan bir kavramdır. Yani yerkürede var olan doğal kaynaklara en az ulaşan kesimler ve oluşan çevresel sorunlardan en çok etkilenen kesimler genellikle ekonomik ve sosyal açıdan daha kırılgan grupları oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çevresel adaletten ziyade çevresel adaletsizlik tartışmaları öne çıkmaktadır. Çevresel adaletsizlik, doğal kaynaklara, çevresel avantajlara erişimdeki ve/veya oluşan çevresel sorunlardan daha fazla etkilenmenin yani eşitsizliğin tezahürüdür. Zira bazı toplumlar bir yandan doğal kaynaklara erişimde sorun yaşarken öte yandan da endüstriyel kirlilik ve çevresel tehditlere karşı daha savunmasız konumda bulunmaktadırlar.

İklim değişikliği başta olmak üzere meydana gelen çevresel sorunlar ve çevresel adaletsizlik insanları, istemleri dışında yaşam alanlarını terk etmeye zorlayabilmektedir. Bu da iklim değişikliği kaynaklı göçleri yani iklim mülteciliği kavramını gündeme getirmektedir. Zira bulunduğu yaşam alanlarında oluşan ekosistem kaynaklı sorunlar, insanların oradaki yaşam koşullarını bozabilmekte ve bazı coğrafyalarda yaşamayı olanaksız hale getirebilmekte ve insanları göçe zorlayabilmektedir.

Bu makale, çevresel adaletsizlik ve iklim mülteciliği ilişkisi ele alınarak, günümüz dünyasında çevresel krizin salt ekolojik değil, aynı zamanda ekonomik, politik ve toplumsal boyutlarla ilişkisini tartışmayı amaçlamaktadır. Özellikle iklim mülteciliğinin, Kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin, çevresel adaletsizlik bağlamında nasıl bir yapısal sonuç olduğunu ele almayı amaçlamakta ve söz konusu sürecin eleştirel bir değerlendirmesini sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak Kapitalizm ve çevre ilişkisi tartışılmakta, akabinde bu ilişkilerin tezahürü olarak beliren çevresel adalet(sizlik) konusu ele alınmaktadır. Çevresel adaletsizlik tartışmalarını gündeme getiren iklim değişikliği ve etkileri ise iklim mülteciliğine gerekçe oluşturan bir olgu olarak, göç ve mülteciliğe dair kavramsal tartışmalardan sonra, sorunsallaştırılmaktadır.

Kapitalizm ve Çevre İlişkisi

Çevresel sorunlar kapitalist sistemin en önemli yapısal sorunlarından biridir. Zira sistemin sürekliliği için doğal kaynakların yani doğanın sömürülmesine dayalı bir yapılanma mevcuttur. Bu da sistemin içsel dinamiklerinden kaynaklanan çelişkiler doğmasına neden olmaktadır. Bir yandan sınırsız büyüme isteği ve kar hırsı ile doğanın koşulsuz sömürülmesi öte yandan ise doğanın yaşanan müdahalelere verdiği yanıtlar olan ekolojik krizler sistemin en büyük çelişkisini oluşturmaktadır.

Tarihsel süreç açısından bakıldığında, kapitalist sistemin temeli, doğanın üretim faktörü olarak metalaştırılmasına dayanmaktadır. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki büyük sanayi gelişiminin temelleri, onbeşinci yüzyıldan itibaren Asya ve Afrika kıtalarındaki doğal kaynak başta olmak üzere kolonize edilen bölgelerin sömürülmesine dayanmaktadır. Bu nedenle sanayiye dayalı çevresel kirlilik Kuzey Avrupa ve Amerika'da yoğunlaşmıştır. Yaşanan savaşlar sonucunda hızlı kalkınma hamlesine giren bu bölgeler, ekolojik yıkımında derinleşmesine neden olmuşlardır. (Şengül, 2006:69). Dolayısıyla kapitalist sistemde sermaye, emekle birlikte üretim faktörünün diğer bileşeni olan doğayı üretim sisteminin parçası olarak algılamakta ve kar amacı için sömürülmesi gereken kaynak olarak görmektedir. Yani kapitalizmde doğa bir meta olarak değerlendirildiği için ona yalnızca ekonomik değer üzerinden yaklaşmaktadır. Bu nedenle de doğanın kendi içsel değeri göz ardı edilmektedir. Bu bakış açısı, çevreyi tüketilecek ve kâr elde edilecek bir kaynak olarak görmenin bir ifadesidir. Dolayısıyla yerkürede yaşanan çevresel krizler kapitalist sistemin sınırsız büyüme arzusu ve kaynakları sınırsızca tüketme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Bu mantık kapsamında üretim süreçlerinin her bir aşamasında oluşan ekolojik tahribatlar toplumsal maliyet olarak tahribatı yaratan firmalar tarafından değil, bizzat halk tarafından karşılanmaktadır. Yani kapitalist sistem üretimden elde ettiği artı değeri bizzat kendi hanesine yazarken oluşan maliyetleri de topluma yansıtmaktadır. Dolayısıyla kapitalizm çevre ilişkisi de bir nevi sınıfsal eşitsizliklerin tezahürü gibidir.

Bu çerçevede kapitalizm çevre ilişkiselliğini ekolojik sorunların kaynağı kapsamında yaklaşılması yerinde olacaktır. Zira kapitalizmin çevre üzerindeki etkilerine odaklanıldığında, sanayileşme ve kalkınma, kentlerin hızla büyümesine, doğal kaynakların aşırı kullanımına ve çevresel bozulmalara neden olmuştur. Yani çevresel sorunlar kapitalist üretim sisteminin doğal bir sonucudur. Bu doğrultuda da asit yağmurları, hava ve su kirliliği, iklim krizleri, toprak erozyonu gibi ekolojik dengeyi bozan sorunlar günümüz dünyasında yerkürenin yaşadığı önemli krizleri oluşturmaktadır.

Şüphesiz ki sunulan bu sorunlar toplumsal yapıyı oluşturan farklı sınıflar tarafından farklı yoğunlukta hissedilmektedir. Başka bir deyişle kapitalist sistemin yarattığı eşitsiz ilişkiler çevresel sorunların bile sınıfsal boyutunu gündeme getirmektedir. Yani alt sınıflar çevresel tahribatın, su ve hava kirliliğinin en yoğun olduğu mekanlarda yaşamak zorundayken, üst sınıflar sözü edilen sorunlardan uzak mekanlarda yaşamlarını sürdürmektedir. Literatürde çevresel sorunlara maruziyetin sınıfsal boyutunun kesişimsellik kuramıyla da örtüşen ırksal ve/veya etnik boyutlarıyla ilişkilendiren çalışmalar da bulunmaktadır¹.

Söz konusu sorun makro boyutta değerlendirildiğinde ise hızlı kalkınma hamlesini gerçekleştirmiş merkez ülkeler çevresel sorunlardan sorumlu olmalarına rağmen başta küresel ısınma ve iklim değişikliği kaynaklı sorunların sonuçlarını çevre ülkeler daha yoğun hissetmektedirler. Zira küresel ısınma, iklim değişikliğinin yarattığı kuraklık gibi sorunların sonucu olan su ve besin kaynaklarına erişim sorunu çevre ülkeler olarak adlandırılan gelişmemiş ve/veya azgelişmiş ülkelerde çok daha belirgindir. Bu bağlamda kapitalist sistemin hakim olduğu dünyada doğal çevre kullanımında olduğu gibi çevresel sorunların oluşum ve etkilerinde de adaletsizlikler oluşmaktadır. Bu doğrultuda da çevresel adalet veya çevresel adaletsizlik dediğimiz kavramlar gündeme gelmektedir.

Çevresel Adalet(sizlik)

Çevresel adalet, her ne kadar pozitif bir yapıya sahip gözüksede çevreyle ilgili göz ardı edilemeyecek sorunlara işaret ettiğinden negatif bir kavramdır. Çevresel adaletin iki boyutundan söz etmek mümkündür. Bu iki boyuttan biri olan paylaşımcı adaletin odaklandığı iki temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki doğal varlıklar ve çevreden kimlerin, hangi düzeyde faydalandığı; ikincisi ise bu menfaatle mukayese edilince doğal afet, ekolojik kriz, çevre krizi ve sorunlarından kimlerin, hangi ölçüde etkilendiğidir. Çevresel adaletin diğer boyutu olan katılımcı adalet ise çevresel fayda ve külfetin paylaşımına dair kararların alındığı yönetimlerin kimlerden ne şekilde oluşturulduğu ve çevre sorunlarından etkilenen kitlelerin bu kurullarda hangi düzeyde ve nasıl temsil edildiğine odaklanmaktadır (Toska,2024:1). Mohai (2018:18) ise

genel olarak çevresel adaletin 17 temel ilkesi olduğundan söz etmektedir. Bu ilkeler, çevresel adaleti bir hak olarak görmekte ve çeşitli bileşenlerinin ayrıntılı bir dökümünü sunmaktadır. Bunlar arasında özellikle 3 ilke dikkat çekmektedir. “insanlar ve diğer canlılar için sürdürülebilir bir dünya adına arazinin ve yenilenebilir kaynakların etik, dengeli ve sorumlu kullanım hakkının zorunlu kılınması; temiz hava, toprak, su ve gıda gibi temel hakları tehdit eden zehirli/tehlikeli atıkların ve zehirlerin çıkarılması, üretilmesi ve bertaraf edilmesi ile nükleer testlere karşı evrensel koruma çağrısında bulunması; bireyler olarak, yerkürenin kaynaklarını mümkün olduğunca az tüketilmesi ve mümkün olduğunca az atık üretilmesi için bireysel ve tüketici tercihleri yapılmasını; şimdiki ve gelecek nesiller için doğal çevrenin sağlığını güvence altına almak amacıyla yaşam tarzlarımızın düzenlenmesi” ilkeleri çevresel adalet için son derece gereklidir.

Türkiye’de de çevresel adalet tartışmaları 20.02.2025 tarihinde TBMM’ye sevk edilen “İklim Kanunu”² Tasarısı ile gündeme gelmiştir. Kuraklık, afet, gıda güvenliği, olağanüstü hava olayları gibi etkilerin giderek artarak varoluşsal tehdit oluşturması iklim değişikliğiyle mücadele noktasında geç kalınmaması genel gerekçesi ile hazırlanan yasa tasarısında, iklim değişikliğinin küresel bir tehdit olarak algılanması gerektiğinin altı çizilmiş ve iklim adaleti hususu vurgulanmıştır. Buna göre ilgili tasarıda iklim adaleti “*iklim değişikliğinin ve iklim değişikliğini önleme ile uyuma yönelik çabaların neden olduğu eşitsizliği ortadan kaldırmayı amaçlayan politika ve uygulamalar*” şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Kavramdaki adalet ve tanımdaki eşitsizlik vurgusu, konuya yaklaşım ve farkındalık açısından son derece önem arz etmektedir

Çevresel adaletin bir diğer yüzü ise çevresel adaletsizlik tartışmalarıdır. Çevresel adaletsizlik, doğal kaynakların ve bu doğal kaynakların üretime koşulması sonrasında oluşan çevresel atıkların dünya üzerinde adaletsiz bir şekilde dağıtıldığı bir durumu ifade etmektedir. Bu durum, yerkürenin farklı coğrafyalarının eşit olmayan şekilde çevresel etkilere maruz kaldığı bir adaletsizliğe karşılık gelmektedir. Çevresel adaletsizlik sadece çevresel etkileri değil, aynı zamanda bu etkilerin makro boyutta küresel çapta dağılımını, mikro boyutta ise toplumsal yapıdaki gruplar içerisinde nasıl dağıldığını, kimlerin daha az kimlerin daha fazla etkilendiğini konu edinmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde çevresel adaletsizlik salt ekolojik değil, aynı zamanda da sosyal, ekonomik ve siyasal boyutları olan bir sorundur. Zira ekolojik krize yoksul ülkeler en az katkıda bulmasına rağmen ortaya çıkan sonuçtan da en fazla etkilenen ülkeler olduğu görülmektedir. Kuşkusuz ki bu durum, önceki bölümde vurgulandığı üzere, kapitalizmin eşitsiz ilişkilerinin farklı bir versiyonudur. Çünkü bilhassa düşük gelirli, daha kırılgan coğrafyalarda, çevresel değişiklikler, tarım verimliliğinin azalması, su kaynaklarına erişimin

¹ Çevresel tehlikelerin dağılımında hem ırksal hem de sosyo-ekonomik eşitsizlikleri inceleyen en eski çalışma 1972 yılında ekonomist A.M. Freeman tarafından yayınlanan çalışmadır (Mohai, 2018:5). Genel olarak, son zamanlarda yapılan çalışmalar daha incelikli ve savunulabilir maruziyet ölçütleri geliştirmiş olsa da düşük gelirli hanelerin ve beyaz olmayan kişilerin çevresel tehlikelere daha fazla maruz kaldığı yönündeki genel bulgu son yıllardaki çalışmalarca da geniş ölçüde desteklenmektedir (Banzhaf,2019:189).

² İlgili Kanun tasarısı için bkznz. <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y3/T2/WebOnergeMetni/c0986a6f-d636-4c89-a92f-5db951eeeb09.pdf>

kısıtlanması ve ekosistemlerin bozulmasına neden olabilmektedir. Bu durum toplumsal eşitsizlikleri daha da derinleştirebilmektedir. Dolayısıyla hem iklim değişikliği hem de bu değişim sonrası oluşan göç hareketleri, kapitalist ilişkiler sonucu oluşan adaletsizliklerin, sistemin kendi bünyesinde var olan eşitsizliklerle birleşmesinin bir sonucudur (Miller, 2017: 90-91). Bu nedenle çevresel yani ekolojik adalet tümüyle diğer sitemlerden ayrılabilen bir adalet değildir, sosyal adaletin bir parçası olarak gözükmektedir. Bu bağlamda da ekolojik adalet kavramı; insan hakları, sosyal fırsat eşitliğinin ve sosyal hakların bir parçasını ifade eden, ekolojik fırsat eşitliği; her insanın sağlıklı ve tehlikeleri olmayan belirli bir temel yaşam standardına (hava, su, radyasyon, gürültü vb.) sahip olabilmesine karşılık gelen ekolojik insan hakları ve kültürel çevrenin tasarlanmasında ve korunmasında, doğal kaynakların tüketilmesi ve çevrenin estetik olarak düzenlenmesinde, doğal anıtların korunmasında ya da geri kazanımında, sanayileşmede, çöplerin depolanmasında, nükleer tesislerin korunmasında, baraj yapımında vb, alınan kararlara katılım hakkının olması anlamına gelen ekolojik düzenleme hakları gibi alanları kapsamaktadır (Leist, 2011:6).Sözü edilen kavramların noksanlığı da çevresel adaletsizliği tanımlamaktadır.

Dolayısıyla çevresel adaletsizlik yerkürede günümüzde daha da belirgin hale gelen iklim değişikliğinin bir sonucudur. Bu kapsamda iklim değişikliği ve etkilerine odaklanmak yerinde olacaktır.

İklim Değişikliği ve Etkileri

İnsanlığın oluşumundan itibaren günümüze kadar yeryüzü coğrafyası, insanoğlunun müdahalesi kaynaklı, sürekli bir değişim içerisinde. Bu değişim yukarıda belirtildiği gibi birçok olumsuzluklara neden olmaktadır. Bunlar arasında şüphesiz ki yerküredeki tüm canlıları doğrudan etkileyen iklim değişikliği sorunu öne çıkmaktadır. İklim değişikliği, genellikle insanoğlunun faaliyetleri ve doğal birtakım süreçler gerekçesiyle atmosferde bulunan sera gazlarının yoğunluğunda meydana gelen artış sonucu ortaya çıkan, hava koşullarında gözlenen uzun süreli değişiklikler olarak ifade edilmektedir (IPCC,2014). İklim değişikliğine ilişkin benzer kavramsallaştırma Türkeş (2022:199) tarafından da yapılmaktadır. Yazara göre “Yerküre’nin enerji bütçesinin bozulması ya da enerji dengesinin değiştirilmesi (insan kaynaklı zorlama), doğal fiziki coğrafyanın bozulması yoluyla yeryüzünün albedosunun* ve çeşitli nem-gaz akıllarının bozulması ve ormansızlaşma gelmek üzere, pek çok insan etkinliği sonucunda iklim sisteminde ortaya çıkan önemli bölgesel ve küresel değişiklikler yoluyla iklimde ortaya çıkan önemli değişimlerdir.” Dünya genelinde iklim değişikliği, sıcaklık artışı, beklenmeyen hava olayları, buzulların erimesi ve deniz seviyesinde yükselme gibi yerküre için bir takım olumsuz etkileri beraberinde getirmektedir. Bu değişiklikler, ekosistemdeki biyolojik çeşitlilik, su kaynakları ve tarım gibi birçok alanda son derece ciddi sonuçlar

doğurabilmektedir. Sözü edilen sonuçları derinleştiren bir etkiye dünya genelinde kentleşme oranlarındaki artıştır. Birleşmiş Milletler verilerine göre dünya nüfusunun %57’si, Avrupa nüfusunun ise %75’i kentlerde yaşamaktadır (UN DESA, 2022). Bu da kentlerde sera gazı emisyonlarının çoğalmasına neden olmaktadır. Zira kentler bir yandan ulaşım sektöründe kullanılan fosil yakıtların tüketildiği araçların saldıgı gazlar öte yandan sanayinin üretim faaliyetlerinde salınan gazlardan dolayı iklim değişikliğine neden olan kirliliğin üretildiği mekanlardır. Bunların yanında kentlerde ısı adası etkisi, şehir ölçeğinde kara yüzeyi değişikliklerinin iklim üzerine etkisi olarak nitelendirilmektedir. Doğal toprak örtüsünün kaybı, buharlaşma-terleme oranında düşme ve değişme eğilimi ve yüzey albedosunda değişim gibi özellikler ısı adasının oluşumuna etki etmektedir. Bunlara ek olarak kent morfolojisi ve fiziksel karakteristikleri, kentsel yayılma, atıklardan kaynaklı ısı artışı ve sera gazı emisyonları, ormansızlaşma ve bölgesel iklim faktörleri de ısı adası oluşumunda etkilidir (Tuğaç, 2022:45).

İklim değişikliğinin, deniz seviyesinin yükselmesinden şiddetli hava olaylarına, doğal ekosistemlerden insan hayatına kadar çok geniş bir skalada farklı etkileri bulunmaktadır. Şüphesiz ki bu etkiler yerkürede yaşayan bütün canlıları bir şekilde etkilemektedir. Küresel bağlamda birçok bölgede yağış rejimlerinin değişmesi ya da kar ve buzulların erimesi hidrolojik sistemleri değiştirmiş; su kaynaklarının miktarını ve kalitesini de etkilemiştir. İklim şartlarının değişmesiyle kara, tatlı su ve deniz ekosistemlerinde yaşayan birçok canlının sadece sayısı ve türler arasındaki etkileşim değil, canlıların coğrafi yaşam alanı, mevsimsel faaliyetler ve göç zamanları değişmiştir (Demirbaş ve Aydın, 2020:167). Dolayısıyla iklim değişikliğinin, küresel ölçekte yer alan ekosistemlere, ekonomiye, yerküredeki bütün canlıların yaşamına ve toplumsal yapıda yer alan sosyal dengelere ciddi etkileri olan küresel bir sorun haline gelmiştir. Zira sıcaklık artışı kaynaklı olarak, kutup buzullarının erimesi, deniz seviyesinde meydana gelen yükselme, kuraklık, seller, tarım verimliliğinde azalma, kıtlık gibi durumlar, gıda güvenliği, su kaynakları ve toplumların yaşam koşullarını önemli ölçüde etkilemektedir. Kuşkusuz ki sözü edilen etkilenme farklı coğrafyalardaki toplumlar için farklı sonuçlar doğurmaktadır. 2022 yılında yayımlanan İklim Değişikliği Paneli’nin (IPCC, 2022:53) Altıncı Değerlendirme Raporu “İklim Değişikliği 2022: Etkiler, Adaptasyon ve Kırılabilirlik” başlıklı raporunda “yaklaşık 3,3 milyar insanın, iklim değişikliğine karşı insani kırılabilirliğin yüksek olduğu ülkelerde yaşamakta olduğu” belirtilmiştir. Bunların ise yaklaşık 1,8 milyarı iklim değişikliğinin etkilerinin daha yoğun hissedildiği bölgelerde, sağlık, yoksulluk, göç, çatışma, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, adaletsizlik, eğitim, yüksek borç, zayıf kurumlar, yönetim kapasitelerinin ve altyapının eksikliği gibi birbiriyle bağlantılı sorunlarla yaşamaktadır. Dolayısıyla da diğer bölgelere nazaran çok daha büyük risklerle karşı karşıyadırlar.

* Cisimlerin görünür ışık bandındaki Güneş ışığını yansıtma oranı

Nihayetinde iklim değişikliği, sadece çevresel değil, ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları olan bir krizi ifade etmektedir. Zira küresel ısınmanın neden olduğu iklim değişikliği etkisini en fazla temiz su ve gıda krizi ile gösterecektir. Bu durum ise bölgesel ve küresel çatışmalara zemin hazırlarken aynı zamanda iklim değişikliği kaynaklı su ve gıda krizi yaşayan ülkelere doğru insan hareketliliğini yani iklim mülteciliğini³ arttıracaktır. Nitekim Jayawardhan (2017:105) ve Dobbins vd.(2015,72) bu duruma dikkat çekerek, artan okyanus sıcaklıkları, buzulların erimesi, yükselen deniz seviyeleri ve artan küresel sıcaklıklar gibi iklim etkilerinin, insanların yaşam unsurlarını tehdit ettiğini; önemli tür yok oluşlarını ve dünyanın ekosistemlerinde bozulmalar yarattığını ve bütün bunların göçleri tetiklediğini belirtmektedirler. Bu doğrultuda iklim mülteciliği tartışmalarına girmeden önce göç ve mültecilik kavramlarına odaklanmak çok daha uygun bir tartışma ortamı sağlayacaktır.

Göç ve Mülteciliğe Dair Kısa Kavramsal Tartışmalar

Göç insanlık tarihi boyunca var olan en eski sosyal olgulardan biridir. Yerleşik yaşama geçinceye dek yiyecek bulmak için sürekli bir hareketlilik içinde olan insanoğlu, tarım toplumu döneminde savaş ve doğa hareketliliğinin neden olduğu göçler dışında durağan bir dönem yaşamışken, Sanayi Devrimi sonrasında işgücü hareketliliği temel gerekçe olmak üzere son derece dinamik bir süreç yaşamıştır. Bu çerçevede geçtiğimiz son üç asır insan hareketliliği yani göç için son derece önemli bir süreç olmuş ve toplumsal değişim ve dönüşümün en önemli parametrelerinden birini oluşturmuştur. Dolayısıyla göç, toplumsal yapıda sosyal, ekonomik, mekânsal, siyasal ve yönetsel yapılarda önemli değişikliklere neden olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu doğrultuda göç, belirli bir zaman diliminde veya süreklilik kazanmış bir biçimde, bir yerleşim biriminden diğerine doğru, bireysel ya da kitlesel olarak hareketi içeren ve genellikle bireysel açıdan daha iyi bir yaşam standardına ulaşma amacıyla gerçekleşen nüfus hareketidir. Göç, ekonomik, toplumsal, yönetsel, siyasal vb. nedenlerle yaşanmakta ve göçü veren ve göçü alan toplumların sosyo-ekonomik, politik ve kültürel yapılarında değişikliğe neden olmaktadır. Öte yandan göç hareketleri de iç göç ve dış göç olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır. İç göç, ulusal sınırlar içerisinde bir yerleşim (yönetim) biriminden diğer bir yerleşim (yönetim) birimine ikamet etmek amacıyla gönüllü ve gönülsüz(zorunlu) olarak gerçekleşen göç şeklinde tanımlanabilir. İç göçler genellikle geri kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere, kırsal alanlardan kentsel alanlara, küçük yerleşmelerden büyük yerleşmelere, istikrarsız ortamlardan istikrarlı ortamlara vb. yönelen bir nitelik taşımaktadır. Dış göç ise, ulusal sınırlar dışında, ülke

içindeki yerleşim biriminden, ülke dışındaki yerleşim birimine, yani bir ülkeden diğer bir ülkeye yerleşmek veya çalışmak amacıyla, gönüllü veya gönülsüz(zorunlu) biçimde, genellikle uzun süreliğine gerçekleşen göç hareketidir. Bu süreci etkileyen en önemli faktörlerden biri de göç gerekçeleridir(Tümtaş,2020:27). Göç kararının alınması gönüllü ve gönülsüz olmak üzere iki kategoride ele alırken, gönülsüz göç de kendi içinde ilkel göç, zorlayıcı veya zorunlu göç olarak üç kategoride incelenebilir.

Gönüllü göç, kişilerin kendi istek ve iradeleriyle, daha iyi ekonomik olanaklara, daha yüksek yaşam standartlarına, iş imkanlarına, ve çeşitli sosyal imkanlara ulaşmak amacı ile gerçekleştirilen yer değiştirmelerdir. Gönülsüz göçte, göç etme kararı, göç edenlerin istek ve iradeleri dışında, baskı ve zorlamalar sonucu verilmiştir. Bir başka irade tarafından uygulanmış ya da yerleşim alanında ortaya çıkan doğal, sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik koşullar yaşamayı çok zor hale getirmiş ve “göç kararının temel belirleyeni olmuşsa” gerçekleşen göç türüdür(Bozkurt,2000:320). Gönülsüz göçler, yukarıda belirtildiği gibi, ilkel göç, zorlayıcı göç ve zorunlu göç olmak üzere üç kategoride incelenebilir. İlkel göç, ekolojik bir itme sonucu insanların göç etmeleridir. Burada göç kararı almada temel etken, coğrafik ve doğal faktörlerdir. Petersen’e (1958:259) göre, ekolojik bir baskıdan kaynaklanan ilkel göç, insanın doğa güçleri ile baş edememesiyle ilgili bir hareketi ifade etmektedir. Zorlayıcı göç ise zorunlu-gönüllü göç ayrımında, bir orta kategori olarak tanımlanmıştır. Bu göç türünde, göçmenlerin, kendi yerleşim yerlerinden ayrılıp ayrılmama kararı vermek için hala biraz güçlerinin bulunduğu koşullar ile bu güce hiç sahip olmadıkları zorunlu göçü birbirinden ayırmıştır. Zorunlu göç, bireylerin, kendi istek ve iradeleri dışında, doğanın dayatması, devlet veya bağlı kurum ve kuruluşlar ya da devlete muhalif gruplar tarafından uygulanan baskı, zorlama ve şiddet yoluyla, bulundukları yerleşim biriminden göçte zorlanmaları veya göç ettirilmeleridir(Tümtaş,2020:29).

Uluslararası zorunlu göçlerde göçle gelelerin geldikleri yeni ülkede kalabilmeleri için başvurdukları hukuki statülerden biri de mülteciliktir. Mültecilik, vatandaş olduğu ülkede her türlü kimlikli farklılıklardan dolayı baskı hisseden, ayrımcılık, dışlanmayı deneyimleyen, fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalan veya kalma potansiyeli olduğu için, kendi ülkesini terk edip başka bir ülkeye zorunlu olarak göç ederek mülteci olmak için başvuruda bulunan ve başvurusu kabul edilenlere verilen hukuki statüdür. Mülteciliğin hangi durumda uygulanacağı açıkça Mültecilerin Hukuki Statülerine ilişkin Sözleşmede bir başka deyişle 28 Temmuz 1951 tarihinde imzalanan Cenevre Sözleşmesinde belirtilmiştir. Buna göre “1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya

³ Her ne kadar bu çalışmada iklim değişikliği nedeniyle göç edenleri iklim mültecisi olarak adlandırmış olsa da iklim mültecileri 1951 Cenevre Sözleşmesinin çizdiği sınırlar içerisinde olmaması nedeniyle hukuksal olarak mülteci olarak kabul edilmemektedir. Bu nedenle Skillington (2015:290) iklim mültecilerinin çifte dezavantaj yaşadığını vurgulamaktadır. İlk olarak, küresel ölçekte sürdürülen iklimsel olumsuzluklara karşı savunmasız olmaları nedeniyle, evlerini ve geçim kaynaklarını terk etmek zorunda kalmaktadırlar. İkinci olarak ise, bunu yaptıkları için kendilerine hukuken onaylanmış bir toplumsal acı dayatılmaktadır. Bu da bir nevi “yasal şiddet”tir. Bu şiddet, bu insanlara özgün bir hukuki statü ve buna bağlı korumalar tanımayarak kendini göstermektedir.

siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır”(tbmm.gov.tr). Dolayısıyla mültecilik statüsü için haklı gerekçeler ile bireylerin ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden baskı ve zulüm göreceğinden korkması ve kendi ülkesini terk etmesi yeterli olmalıdır. Kuşkusuz ki burada sözü edilen haklı gerekçeler son derece önemli bir vurgudur. Zira doğanın bir dayatması olan ekolojik sorunlar da o coğrafyada yaşamayı olanaksız hale getirebilmekte ve insanları göçe zorlayabilmektedir. Yukarıda belirtilen ve Petersen (1958:259) tarafından gönülsüz göç çeşidi olarak tanımlanan ilkel göçe karşılık gelen bu göç hareketleri, yerinden edilme ile sonuçlanan bir göçtür. Dolayısıyla iklim değişikliği, bazı ekolojik sorunların aksine, insan yaşamını önemli ölçüde etkileyen dünya çapında bir olgudur (Docherty ve Giannini,2009: 367). Bu kapsamda oluşan göç hareketleri ise iklim mülteciliği kapsamında değerlendirilmelidir. Ancak fiiliyatta durum pek de böyle değildir. Zira 1951 Cenevre Sözleşmesinin kapsamı ekoloji kaynaklı göçleri mültecilik kapsamına almamaktadır. Yani sözleşme içeriğinde doğal veya insan kaynaklı çevresel felaketlerin yarattığı mülteciler için açık bir hüküm bulunmamaktadır (Jaswal and Jolly,2013:53).

Sözleşme, tarihsel, ideolojik ve siyasal bağlamda değerlendirildiğinde bunun nedeni anlaşılabilmektedir. Bilindiği gibi, II. Dünya Savaşı sırasında ve savaş sonrasında Avrupa yoğun bir nüfus hareketine sahne olmuştur. Bu dönem, yani sözleşmenin yapıldığı dönemdeki zorunlu göç hareketleri siyasal baskı ve/veya savaş kaynaklı olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle sözleşmedeki mültecilik kavramının içeriği o dönemde yaşanan zorunlu göç gerekçeleri ile sınırlı kalmıştır. Bu kapsamda da o dönemde henüz oluşmamış olan küresel çevresel sorunlar ve iklim değişikliğinin dayatmasıyla oluşan çok boyutlu zorunlu göç hareketleri, sözleşme içeriğinde yer almamıştır. Ancak süreç içerisinde değişen, çeşitlenen göç gerekçeleri sözleşmenin güncel göçmenlik ve mültecilik tartışmalarının gerisinde kalmasına neden olmuş ve fiiliyatta “can güvenliği/yaşam hakkı” kapsamında tartışılması gereken iklim kaynaklı zorunlu göç gerekçeleri mültecilik kapsamı dışında kalmıştır. Dolayısıyla günümüz dünyasında iklim krizi nedeniyle yerinden edilmiş kişilerin sayısı artarken, mevcut mülteci yapısının ve mevcut mülteci normları bu kişileri korumak için yeterli olmamıştır (Falstrom, 2001:1). Nihayetinde ekolojik sorunlar kaynaklı göç hareketleri günden güne artarken uluslararası alanda mültecilik hukuku kapsamında korumadan da mahrum kalmışlardır. Bu durum yakın tarihimizde uluslararası hukuk kapsamında iklim mülteciliğini ve Cenevre Sözleşmesini tartışmaya açan davaları da gündeme

getirmiştir. “Ioane Teitiota Davası”⁴ bu tartışmaları yaratan davaların öncülerindendir. Bu dava iklim mülteciliğini uluslararası hukukta tanınması ve mülteciliğin kapsamının genişletilmesi tartışmalarını gündeme getirmesi açısından da son derece önemli bir adım olmuştur. Ancak yine de fiiliyatta iklim mülteciliği kavramı henüz hukuksal boyutta işler hale gelmemiştir. Buna rağmen bu çalışma kapsamında kapitalist sistemin sömürü ilişkilerinin doğal çevre üzerindeki yıkıcı etkisinden kaynaklı olarak, “kırılgan coğrafyalarda” yaşamını sürdürmeye çalışan insanların salt hayatta kalmak gayesi ile gerçekleştirdikleri nüfus hareketi, iklim mülteciliği olarak adlandırılacaktır.

İklim Mülteciliği

İklim ve çevre şartlarına bağlı yer değiştirmeler, tarihsel olarak insanlıkla birlikte var olmuştur. Günümüz dünyasında sözü edilen çevresel olaylar ve iklime bağlı olayların sonucunda oluşan göç hareketleri, önceki zamanlarda meydana gelen göçlerden farklı dinamiklere sahiptir. Bu farklılığın ana sebeplerinden biri, günümüz dünyasında oluşan çevresel sorunların bizzat insan müdahalesi ile gerçekleşmiş olmasıdır. Sanayileşme ile birlikte fosil yakıtların günden güne artan tüketimi, kentleşme, tarım arazisi ve orman kaybı gibi insan faaliyetleri sonucunda “çevresel iklim krizini” ortaya çıkarmıştır. Bu durum, sadece doğal süreçlerin değil, aynı zamanda insan etkileşimlerinin de iklim değişikliği üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda iklim mülteciliği, iklim değişikliğinin üç önemli etkisi olan, deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı hava olayları, kuraklık ve su kıtlığı ile ilgili olarak doğal çevrelerinde oluşan çevresel bozulmalardan dolayı yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalan insanları ifade eden bir kavramdır (Docherty ve Giannini,2009: 367). Bu göçler, yukarıda da belirtildiği gibi, insanoğlunun doğal çevreye müdahalesi sonrasında ekosistemlerin olumsuz etkilenmesi ve belirli bölgelerdeki insanların yaşam şartlarının bozulması gibi faktörlere koşut oluşmaktadır. Dünyanın birçok bölgesinde düzensiz ve şiddetli oluşan yağışlar, seller, fırtınalar, kasırgalar veya kuraklık insanların yaşam alanlarını son derece olumsuz etkilemekte ve geri dönüşü olmayan boyutta zararlar vermektedir. Bulunduğu yaşam alanlarında oluşan sorunlar, insanları orada yaşam koşullarını bozmakta ve süreç insanların yaşam alanlarını terk etmeye zorlamaktadır. Dolayısıyla iklim krizine bağlı insan hareketliliği var olan göç sorununa yeni boyutlar eklemektedir.

Dünya üzerinde yapılan birçok çalışma iklimin etkileriyle birlikte yerel çevresel değişikliklere bağlı olarak göç hareketlerinin arttığını ortaya koymaktadır. Internal Displacement Monitoring Centre -Ülke İçi Yerinden Edilenler İzleme Merkezi-tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 2011 yılında 14,9 milyon insan ani başlayan doğal afetler nedeniyle yerinden edilmiştir;

⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bkznz. Safi (2020)

bunların çoğunluğu fırtına ve sel gibi iklimle ilgili afetlerdir. Buna ek olarak, yüz binlerce kişi Afrika ülkelerinde kıtlığa dönüşen kuraklık gibi yavaş başlayan felaketlerden kaçmıştır (Kolmannskog, 2012:1071) Örneğin sözü edilen Afrika ülkelerinden olan Burkina Faso'da kurak iklim ve yağış değişkenliği nedeniyle göçün arttığı gözlemlenmiştir (Gray,2009:459). 2008 yılında Nepal'de yaşanan sel felaketi sonrasında yirmi beş bin kişi yerinden edilmiştir (IOM,2017). Sri Lanka'da ise 2017 yılındaki taşkınlar, heyelan gibi felaketler, yüz otuz beş bin kişinin hanesinden, kendi bölgesinden ayrılmasına neden olmuştur (IOM,2009). Somali'de ise 2004 yılından beri kuraklık nedeniyle zorlaşan yaşam koşullarından dolayı, 1 milyondan fazla insan göç etmiştir (Mutlu vd., 2015). Kaliforniya'daki Ulusal Miras Enstitüsü'nde İnsan Hakları ve Çevre Programı Direktörü Michelle Leighton'a göre, çevre mültecilerinin sayısı toplam 25 milyona ulaşarak dünyadaki en büyük mülteci grubu haline gelmiştir. Dahası, 2050 yılında 150 milyon iklim mültecisinin var olacağı tahmin edilmektedir (Falstrom,2001:2). Bu tahmine iç göç, daha doğrusu iklim kaynaklı olarak ülke içi yerinden edilenler de eklendiğinde işin vahameti daha da derinleşmektedir. Nitekim Dünya Bankasının (2021:22) raporuna göre İklim değişikliği nedeniyle, Sahra Altı Afrika'da 86 milyon, Doğu Asya ve Pasifik'te 49 milyon, Güney Asya'da 40 milyon, Kuzey Afrika'da 19 milyon, Latin Amerika'da 17 milyon ve Doğu Avrupa ile Orta Asya'da 5 milyon kişi olmak üzere toplam 216 milyon insanın ülkeleri içinde yer değiştireceği öngörülmektedir. Internal Displacement Monitoring Centre (2024) 2024 yılı raporuna bakıldığında ise Dünya Bankasının öngörüsünün gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Rapora göre son on yılda, sel, fırtına, orman yangınları ve kuraklık gibi hava koşullarıyla ilgili afetler nedeniyle 218 milyon civarı insan ülke içinde yerinden edilmiştir. Acil Durum Olayları Veritabanı (EM-DAT) 2024 yılı raporu da sunulan bulguları güçlendiren bilgileri gün yüzüne çıkarmaktadır. Buna göre 2024 yılında 393 doğal afetle ilgili felaket kaydedilmiştir. Bu doğa olaylarında 16.753 kişi ölmüş, 167,2 milyon kişi ise bu doğa olaylarından etkilenmiştir. 2024 yılında, Asya'da binlerce kişinin ölümüne neden olan aşırı sıcaklık olayları, Afrika'da 25 milyondan fazla kişiyi etkileyen şiddetli kuraklıklar ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yıkıcı tropikal fırtınalara raporda dikkat çekilmiştir.

Sonuç

Sanayi Kapitalizminin gelişimine koşut olarak üretimde kullanılan fosil yakıtların artması, üretim aşamasında oluşan her türlü kirliliğin doğaya salımı, hızlı kentleşme vd. sorunlardan dolayı yirminci yüzyıl başlarında çevresel sorunlar boy vermeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yıkımdan hızlı kalkınma hamlesi ile kurtulma çabasına giren ülkelerin yarattığı çevresel sorunlarla birlikte ise yüzyıl sonuna gelindiğinde dünya genelinde birçok ekolojik sorun gün yüzüne çıkmıştır. Bu ekolojik sorunlar arasında iklim değişikliği etki ve sonuçları açısından günümüz dünyasında özellikle öne çıkmaktadır. Zira iklim değişikliği, son yılların en büyük çevresel,

ekonomik ve toplumsal sorunlarından biri olarak, var olan adaletsizlikleri daha da derinleştiren bir olgu haline gelmiştir. Kapitalist sistemi var eden üretim ve tüketim ilişkileri, doğal çevreyi hoyratça sömürme arzusu, bir önceki yüzyıldan süregelen çevresel sorunları arttırarak, ekolojik krizleri hızlandırmış, çevresel sorunlar kaynaklı oluşan adaletsizlikleri derinleştirmiş ve savunmasız toplulukları daha da kırılgan hale getirmiştir. Bu doğrultuda yerkürede oluşan çevresel sorunlardan toplumsal yapıyı oluşturan grupların etkilenme düzeyleri sorunsal gündeme gelmektedir. Yani kapitalist sistemin yarattığı eşitsizliklerden biri olan çevresel adaletsizlik boyutu.

Kavramsal tartışmalarda vurgulandığı gibi, çevresel adaletsizlik sadece çevresel etkileri değil, aynı zamanda bu etkilerin makro boyutta küresel çapta dağılımını, mikro boyutta ise toplumsal yapıdaki gruplar içerisinde nasıl dağıldığını, kimlerin daha az kimlerin daha fazla etkilendiğini konu edinmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde çevresel adaletsizlik salt ekolojik değil, aynı zamanda da sosyal, ekonomik ve siyasal boyutları olan bir sorundur. Bu nedenle, küresel çapta çevresel adaletin sağlanması için var olan politikaların gözden geçirilmesi, iklim değişikliğiyle mücadelede daha kapsayıcı ve sürdürülebilir çözümler üretilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, çevresel krizlerin ve iklim değişikliğinin etkileri, toplumsal eşitsizlikleri daha da derinleştirecek ve küresel göç hareketlerini daha büyük boyutlara taşıyacaktır.

Bu bağlamda iklim mülteciliği, çevresel krizlerin en görünür sonuçlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Zira bu süreci tetikleyen iklim değişikliği, afet risklerini etkileyen önemli bir parametrelerden biridir. İklim değişikliği nedeniyle yaşanan çevresel bozulmalar, su ve gıda kaynaklarının azalması, doğal afetlerin artması ve yaşanabilir alanların daralması, milyonlarca insanı yerinden etmeye zorlamakta ve dünya genelinde nüfus hareketliliklerinin artmasına neden olmaktadır. Hatırlanacağı üzere göçe dair kavramsal tartışmalarda göç gerekçeleri gönüllü ve gönülsüz olarak oluşan göçler diye iki kapsamda ele alınmıştı. Gönülsüz göçleri de kendi arasında William Petersen'e referansla ilkel göç, zorlayıcı göç ve zorunlu göç olmak üzere üç kategoride değerlendirilmişti. Bu çerçeveden bakıldığında iklim değişikliği nedeniyle yaşanan göçlerin gönülsüz göç kapsamında istem dışında yerinden edilmeye karşılık geldiğini belirtmek mümkündür. Bu bağlamda da mültecilik gerekçelerini karşılaması gerekmektedir. Fakat mülteciliği tanımlayan mevcut uluslararası hukuki çerçeve olan 1951 Cenevre Sözleşmesi, kapsam ve tanım itibarıyla iklim mültecilerini resmi olarak mülteci statüsünde tanımamakta ve bu da bireylerin hukuksal zeminde korunmasını yetersiz bırakmaktadır. Bu da göç olgusunun dünya genelindeki "toplumsal sorun" boyutunu derinleştiren bir durum yaratmaktadır.

Sonuç olarak, iklim değişikliğinin neden olduğu kitlesel göçler, salt doğal bir olgu olarak değerlendirilmemeli, sosyal, ekonomik ve siyasal dinamiklerle şekillenen bir kriz olarak görülmelidir. Bu bağlamda ilk olarak, iklim

değişikliğinin yarattığı sorunlar nedeniyle yerinden edilenlerin iklim mültecisi olarak uluslararası hukukta tanınması, insani yardım mekanizmalarının geliştirilmesi ve ekolojik sorunlar kaynaklı göçleri önleyici sosyal politikaların ve iklim değişikliğine uyum politikalarının etkin bir şekilde üretilip uygulanması bu krizin yönetilmesinde önemli adımlar olacaktır. Aksi takdirde, bulunduğumuz yüzyılın ikinci yarısında sayısı yüz milyonları bulacağı öngörülen iklim mültecileri sorunu ve bu sorunun sosyal, ekonomik, siyasal boyutları hem dünya gündemini hem de akademik camiyı sıklıkla meşgul edecektir.

Extended Abstract

The exploitation system created by capitalist production, distribution and consumption relations affects the natural environment more and more every day. In this context, when we look at the natural environment, we see that there are problems such as greenhouse gas effect, acid rain, air and water pollution, climate crises, soil erosion that disrupt the ecological balance. Undoubtedly, all these environmental problems directly affect not only ecosystems but also all living things on earth, albeit at different rates. Because all living things on earth are an important part of the natural environment. For this reason, climate change, natural disasters, droughts and environmental degradation change the living conditions of millions of people around the world and make it impossible to live in some regions. In particular, the effects of climate change complicate access to water and food resources, threaten livelihoods and make human life impossible in certain regions. This impossibility brings up two different debates such as environmental justice and climate refugeeism.

Environmental injustice is the manifestation of inequality in access to natural resources, environmental advantages and/or being more affected by environmental problems. This is because while some societies have problems in accessing natural resources, they are also more vulnerable to industrial pollution and environmental threats. Environmental problems and environmental injustice, especially climate change, may force people to leave their living spaces against their will. This brings the concept of climate change-induced migration, i.e. climate refugeeism, to the agenda. Because the ecosystem-related problems that occur in the habitats where people live can disrupt the living conditions of people there and make it impossible to live in some geographies and force people to migrate.

This article aims to discuss the relationship between environmental injustice and climate refugeeism and to discuss the relationship of environmental crisis in today's world not only with ecological but also with economic, political and social dimensions. In particular, it aims to address how climate refugeeism is a structural consequence of capitalist production and consumption relations in the context of environmental injustice and aims to present a critical evaluation of the process in

question. In this context, the study first discusses the relationship between capitalism and the environment, and then the issue of environmental injustice, which emerges as a manifestation of these relations, is discussed. Climate change and its effects, which bring the discussions on environmental injustice to the agenda, are problematised as a phenomenon that justifies climate refugeeism, after the conceptual discussions on migration and refugeeism.

Kaynakça

- BANZHAF, S., MA L. and TIMMINS C. (2019) "Environmental Justice: The Economics of Race, Place, and Pollution" *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 33, No. 1 (Winter 2019), pp. 185-208.
- BOZKURT N., (2000) *Denizi Kurutmak Dünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskan Politikası*, Belge Yayınları, İstanbul.
- DOBBINS, J. Richard H. Solomon, Michael S. Chase, Ryan Henry, F. Stephen Larrabee, Robert J. Lempert, Andrew M. Liepman, Jeffrey Martini, David Ochmanek and Howard J. Shatz (2015), *Choices for America in a Turbulent World: Strategic Rethink*, in *Choices for America in a Turbulent World*, Rand, USA, pp. 69-84
- DOCHERTY, B. ve Giannini, T. (2009). *Confronting a Rising Tide: A Proposal For a Convention on Climate Change Refugees*. *Harvard Environmental Law Review*, 33, 349-403
- FALSTROM D.Z. (2001). *Stemming the flow of environmental displacement: creating a convention to protect persons and preserve the environment*. 2001 Colo. J. Int'l Envtl. L. & Pol'y 1.
- GRAY, C. (2009). *Environment, Land, and Rural Out-migration in the Southern Ecuadorian Andes* *World Development*, 37(2): 457-468.
- IOM. (2017). *Assessing the Climate Change, Environmental Degradation and Migration Nexus in South Asia*. International Organization for Migration Bangladesh. https://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/activities/env_degradation/compendium_climate_change.pdf E.Tarihi:15.01.2025
- IOM. (2009). *Compendium of IOM's Activities in Migration, Climate Change and the Environment*. 2024 tarihinde https://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/activities/env_degradation/compendium_climate_change.pdf E.Tarihi: 10.01.2025
- IPCC (2014) *Climate Change 2014: Synthesis Report*. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, R.K. Pachauri and L.A. Meyer (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, 151 pp
- IPCC (2022) *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, 3056 pp., doi:10.1017/9781009325844.
- İklim Kanunu <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y3/T2/WebOnergeMetni/c0986a6f-d636-4c89-a92f-5db951eeeb09.pdf>
- Internal Displacement Monitoring Centre (2024) *2025 Global Report on Internal Displacement (GRID) | IDMC - Internal Displacement Monitoring Centre*.
- JASWAL P. S. and JOLLY S. (2013) "Climate Refugees: Challenges and Opportunities For International Law", *Journal of the Indian Law Institute*, January-March 2013, Vol. 55, No. 1 (January-March 2013), pp. 45-58

- JAYAWARDHAN S.(2017) "Vulnerability and Climate Change Induced Human Displacement" Consilience , 2017, No. 17 (2017), pp. 103-142.
- KOLMANNSSKOG V. (2012) "Climate Change, Environmental Displacement and International Law," Journal of International Development 24 (2012): pp.1071-1081.
- LEIST, A. (2011). Daha İyi Bir Sürdürülebilirlik İçin Çevresel Adalet, Çeviren. S. Kılıç, Küresel Bakış, sayı: 1 (1), ss.1-12.
- MILLER, D. S. (2017). Climate refugees and the human cost of global climate change, Environmental Justice, 10 (4), 89-92
- MOHAI P. (2018)"Environmental Justice and The Flint Water Crisis", Michigan Sociological Review , Vol. 32 (Fall 2018), pp. 1-41.
- PETERSEN, W. (1958) " A General Typology of Migration" American Sociological Review, Volume 23, Number: 3, New York, 1958,
- SAFİ, S. (2020) "IOANE TEITIOTA KIRIBATI / Yeni Zelanda Davası ve BM İnsan Hakları Komitesi'nin İklim Mültecileri İle İlgili Tarihi Kararı". Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 22, sy. 2 (Kasım 2020): 509-40. <https://doi.org/10.33717/deuhfd.800899>.
- SKILLINGTON, T.(2015) "Climate justice without freedom: Assessing legal and political responses to climate change and forced migration." European Journal of Social Theory 18, pp. 288-307.
- ŞENGÜL M. (2006) "Türkiye'de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşümün Çevresel Sonuçları" Memleket Siyaset Yönetim, Cilt:3, Sayı:6, s.67-86.
- The International Disaster Database (2025) EM-DAT Documentation.
- TOSKA S. (2024) "Çevresel Adalet Kurmacası" Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Haziran/June 2024 – 41(1), 1-16.
- TUĞAÇ, Ç. (2022). "İklim Değişikliği Krizi ve Şehirler", Çevre, Şehir ve İklim Dergisi. Yıl: 1. Sayı: 1. ss. 38-60.
- TÜMTAŞ, M. S. (2020). Nöbetleşe Dışlanma. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÜRKEŞ M. (2022)" Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) Yeni Yayımlanan İklim Değişikliğinin Etkileri, Uyum ve Etkilenebilirlik Raporu Bize Neler Söylüyor?" Dirençlilik Dergisi, 6(1), 2022, (197-207).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM_/d00/c002/km_00002024ss0053.pdf E.Tarihi 22.10.2024.
- UN DESA (2022). World Population Prospects 2022: Summary of Results. United Nations publication. Sales No. E.22.XIII.3. New York.
- WORLD BANK Groundswell Report (2021) Clement, Viviane, Kanta Kumari Rigaud, Alex de Sherbinin, Bryan Jones, Susana Adamo, Jacob Schewe, Nian Sadiq, and Elham Shabahat. 2021. Groundswell Part 2: Acting on Internal Climate Migration. Washington, DC: The World Bank.

The Effects of Citizens' Political Participations on Urban Problems in the Context of Migration and Urban Problems

Begüm Uzun^{1,a,*}

¹ Cumhuriyet University Foundation School

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 08/07/2025

Accepted: 18/07/2025

ABSTRACT

Migration emerges as an interdisciplinary concept because it affects many areas at the same time. As a result of migration, not only the individuals who migrated, but also the people living in the migrated areas are greatly affected by these movements. Since migration requires mutual interaction, immigrants and local people have to adapt to each other. Immigrants have problems due to social or economic reasons in the integration process. In this study, explanations have been made about the extent to which immigrants can realize their political participation behaviors, and what problems arise in cities if they do not.

Keywords: Concept of migration, Urbanization, Political participation, Urban problems, Urban adaptation.

Acknowledgement: This study which prepared in the Institute of Social Sciences of the Sivas Cumhuriyet University was produced from the master's thesis titled "Afghan Immigrants' Migration Process Problems and Solution Suggestions: Case of Sivas".

Bilgilendirme: Bu çalışma Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan "Afghan Göçmenlerin Göç Süreci Sorunları ve Çözüm Önerileri: Sivas Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Göç ve Kentsel Sorunlar Bağlamında Göç Eden Vatandaşların Siyasal Katılımlarının Kent Sorunları Üzerindeki Etkileri

Öz

Göç, aynı anda birçok alanı etkilemesi nedeniyle disiplinlerarası bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Göç neticesinde, yalnızca göç eden bireyler değil, göç edilen bölgelerde yaşayan insanlar da bu hareketlerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Göç, karşılıklı etkileşimi gerektirdiği için göç edenler ve yerli halk birbirine uyum sağlamak zorundadırlar. Göçmenler, entegrasyon sürecinde sosyal ya da ekonomik sebeplerle problem yaşamakta, özellikle kentleşme konusunda kimi zaman isteksiz davranışlar sergileyebilir, kimi zaman da yerli halk tarafından ötekileştirilmiş hissine kapılarak bu süreci sağlıklı bir şekilde tamamlayamamaktadırlar. Bu çalışmada göç eden insanların, siyasal katılım davranışlarını ne oranda gerçekleştirebildikleri, gerçekleştirmeme durumunda da kentlerde ortaya çıkan sorunların ne olduklarına dair açıklamalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç olgusu, Kentleşme, Siyasal Katılım, Kentsel sorunlar, Kentsel uyum

Copyright

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

^a bgmvdttgmnrhr@gmail.com

0009-0007-1729-0891

How to Cite: Uzun B (2025) The Effects of Citizens' Political Participations on Urban Problems in the Context of Migration and Urban Problems, Faculty of Letters Journal of Social Sciences, 49(2): 208-218

Giriş

Göç, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana insanoğlunun deneyimlediği bir eylemdir. Göç eylemleri neticesinde yaşanan yer değişimi farklı ögeleri de beraberinde getirmiş, neticede farklı kültürlerden birey ya da topluluklar birbirleri ile kültürel etkileşime girmişlerdir. Yazının bulunması, tekerleğin icadı, salgın hastalıkları tedavide kullanılanlar, ekonomi alanındaki ilerlemeler gibi insanlığın yaşadığı değişim ve gelişimlerin göçler sayesinde taşındığı ifade edilebilir (Yılmaz,2014).

“Sınırların ötesinde bir yere, yeni yerleşim alanlarına ve yeni toplumlara doğru kalıcı” biçimde gerçekleşen yer değiştirme faaliyetleri ‘Göç’ olarak isimlendirilir (Lee,1966; Marshall, 1999).

Göç en basit tanımı ile insan hareketliliği ve beraberinde ortaya çıkan nüfus hareketliliğidir. Göç insanlığın var oluşundan itibaren süregelen, gelecekte var olması beklenen, insanların yer değiştirerek gerçekleştirdikleri hareketliliğidir.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM), göç kavramını “bir veya daha fazla kişinin oluşturduğu grupların uluslararası sınırları geçerek ya da ülke sınırları içinde yer değiştirmeleri” olarak tanımlamaktadır (IOM, 2014).

Göç, çok boyutlu bir süreçtir (Acungil,2021). Öncelikle insan algısındaki değişim meydana gelmekte, mekânsal anlamda yer değişimi bu algının devamını getirmekte ve son olarak göç edenlerin hedef yere uyumu ile bu çok boyutlu süreç tamamlanmaktadır. Göç, bireylerin yaşadıkları toplumdan ayrılarak, ayrılmış oldukları düzenden vazgeçerek yeni yaşam alanlarına yönelmesi ve bu yerlerde yeni yaşam kurabilme istekleridir.

Yapılan araştırmalara göre, dünyada her gün 5 bin kişi yaşadığı yeri terk edip, başka bölgelere göç etmektedir (Karasu, 2020).

Göçlerin toplumsal değişim üzerinde büyük rolü vardır. Göç etkisi ile kültürler, yaşam biçimleri ve toplumlar değişmektedir. Zira göçün akabindeki süreç uyumu, uyum da karşılıklı etkileşimi gerektirir. Bu karşılıklı etkileşim sonucunda da birtakım değişiklikler meydana gelir.

Göç, disiplinlerarası bir olgudur ve aynı anda birden fazla alan üzerinde etkiye sahiptir. Modern toplumların en belirgin özelliklerinden biri, anayasal temele sahip siyasal katılım davranışının yoğun olarak sergilenmesi durumudur. Siyasal katılım sayesinde bireyler özgür kararlar verip ülke yönetimde söz sahibi olurlar. Demokrasinin olduğu bir siyasette, siyasal katılım davranışı mevcut düzeni bozmadan, kişilerin kendi istekleri doğrultusunda toplum kaderinin tayin edilmesine olanak verir (Ateş, 2015). Göç eden bireylerin siyasal katılım davranışları da bu bağlamda çok önemlidir, zira bu insanlar topluma entegrasyon süreçlerinde, sahip oldukları birtakım kaygılar sebebiyle bu davranışı çoğunlukla gerçekleştirememektedirler.

Türkiye’de içgöçlerin yoğun olduğu dönemlerde, devlet göç edenlerin barınma ve iş bulma sorunları çözebilme noktasında yeterli ve etkili politikalar geliştirememiş ve bunun sonrasında da göç eden insanlar

sorunlarını kendi kendilerine çözebilme yoluna gitmişlerdir. Kente kendileri gelmeden önce gelip yerleşmiş olan akraba ve hemşerilerinin sahip olduğu esnek ilişkiler yoluyla temel birtakım hakları ile alâkalı problemleri çözme çabası içine girmiş oldukları ifade edilmektedir.

Göç Kavramı, Göç Kuramları ve Göç Türleri

Göç Kavramı

Göç kavramına geniş anlamda bakıldığında, sosyo-kültürel, politik, ekonomik ya da bireysel tecrübelerden etkilenen, uzun ya da kısa süren, sürekli yerleşme veya geri dönme niyeti ile gerçekleştirilen, içinde bulunulan mekandan başka bir mekâna doğru yapılan yer değiştirme eylemi olarak da ifade edilmektedir. Göç olgusu, sosyal hayat ve sosyal bilimlerin tüm yönlerine etki edebilen nüfus hareketleridir (Arslan, 2021). Göç olgusunun insanların hayatını şekillendirmekteki payı oldukça büyüktür. İnsanlar ekonomik, siyasal, toplumsal ya da iklimsel sebeplerden dolayı yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bu sebepler doğrultusunda, göç hukuk, siyaset, ekonomi, kamu yönetimi, sivil toplum, sosyoloji, psikoloji ve yerel yönetimler gibi sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde ele alınması gereken konular arasında yer almaktadır (Arslan, 2021).

Göç, insan algısındaki değişimle başlar, mekân olarak yer değiştirmeleri meydana gelir ve son olarak gidilen yere uyum ile tamamlanır. Tüm bu saydıklarımız göçün uzun soluklu ve birtakım boyutları olan bir kavram olduğunu gösterir. Göçleri meydana getiren temel sebepler, devletlerin neredeyse hepsinde birbirine benzer özelliklere sahiptir (Koçak ve Terzi,2021).

Göç ile ilgisi bulunan temel statü ya da kavramların Türkiye’de yabancılar için çıkarılmış temel kanun özelliği taşıyan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nda da tanımları yapılmıştır. (YUKK, 2013)

Göç Kuramları

Ravenstein’in Göç Kanunları

Ravenstein’in çalışması kendisinden sonra ortaya çıkacak kuramlara öncülük etmesi bakımından değerlidir (Çağlayan, 2006). Temel amaç, göç kavramının sahip olduğu genel geçer kurallarını tanımlayabilmek olup, 1871 ve 1881 tarihli İngiltere nüfus sayımı istatistiksel verilerine göre Ravenstein yedi göç kanunu belirlemiştir. Bu çalışma göçle ilgili yapılan ilk çalışma olarak nitelendirilmektedir (Yalçın, 2004). Ravenstein’in göç ile alakalı ortaya koyduğu kanunlar şu şekildedir:

Göç ve mesafe: Göçmenlerin çoğunlukla kendilerine uzun mesafede olmayan yerlere yani yakın bölgelere göç ederler.

Göç ve basamakları: Endüstri ve buna bağlı olarak da ticaret anlamında meydana gelen gelişmeler ile kentlerde oluşan ekonomik büyüme, kentler etrafındaki insanları cezbetmekte ve göç almaktadır. Sonrasında kırsal nüfusta azalma meydana gelir, nüfusun seyredildiği bu alanları da

uzaktan gelen göçmenler doldurmaktadır. Uzak bölgelerden gelen göçmenlerin yaşadıkları yerlerde yarattığı boşluk da o bölgelere yakın olan yerlerden göç edenlerle doldurulacaktır. Yani kademeli şekilde seyren yerleşim yerlerin oraya yakın olan bölgelerden gelenlerce doldurulmasıyla oluşan nüfus hareketleridir.

Yayılma ve Emme süreci: Yayılma ve emme süreçlerinde ortak bir gaye yer almaktadır. Ravenstein göçün tek bir amaç olmadığını, yani birçok şeyi etkilediğini, bireylerin göç ettikleri bölgelerdeki ekonomik ve ticari birtakım getirilerden pay almak istediklerini belirtmektedir.

Göç zincirleri: Göç zaman içerisinde zincirleme biçiminde gelişmekte ve her göç dalgasının başka bir göç hareketini tetiklediğini, buna bağlı olarak da farklı göç dalgalarını da beraberinde getirmektedir.

Doğrudan göç: Ravenstein'a göre bireyler uzun mesafedeki sanayi ve ticaret merkezlerine, büyük ve gelişmiş kentlere göç etmeyi tercih etmektedir.

Kır kent yerleşimcileri farkı: Kırsalda yerleşik olarak yaşayan bireyler, kentlerde uzun bir süredir ikâmet eden bireylerle kıyaslandığında, çok daha fazla göç etmek istemektedirler.

Kadın erkek farkı: Ravenstein'a göre göç etme hareketlerinde cinsiyetler farklı eğilimlere sahiptirler, kadınlara bakıldığında onlar kısa mesafeler gerektiren göçleri tercih etmektedirler. Erkekler ise sınır ötesi göçler ve de uzun mesafeler gerektiren göç eylemlerine katılım sağlayan ve göç etme eğiliminin daha yüksek olduğu bireylerdir. (Yalçın, 2004).

İtme ve Çekme Kuramı

Bu kuramın içerik ve formülü Everett Lee tarafından 1966 yılında ortaya konmuştur. Zaman içerisinde Everett Lee'nin ortaya koymuş olduğu formülasyonu korunup, bu kurama katkılar yapıp geliştirilmiştir. İtme ve çekme kuramı bağlamında, bireylerin ikâmet ettikleri bölgeler ve göç eylemini gerçekleştirmek istedikleri bölgelerde insanların göç etmelerine sebep olan birtakım itici ve arzu ettikleri pek çok olgunun içinde yer aldığı çekici faktörler bulunmaktadır. Göç olgusu için fayda ve zararları belirleyen cinsiyet, yaş, ırk ya da eğitim gibi faktörlerin nasıl değerlendirildiği ve yine aynı avantaj ya da dezavantajların hangi sosyal konular çerçevesinde ortaya çıktığı da önemlidir.

Petersen'in Beş Göç Tipi

Petersen ortaya koymuş olduğu kuramında itme ve çekme faktörlerinin temelinde yatan sebeplerin ne olduğunu açıklamaya çalışır. Tüm insanların aynı ve göçün de olağan bir olgu olduğu düşüncesine itiraz ederek "eğer tüm insanlar aynıysa niçin bazıları göç ederken diğerleri göç etmiyor" (Petersen, 1958) sorusundan yola çıkarak çalışmasına başlamıştır. Ekonomik durumun göç için daima önemli bir faktör olduğunu kabul edip, göçü nasıl etkilediğini ve sınıflandırma yapabilmek için de ekonominin incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda sınıfsal ve bireysel farkları göz önüne alarak beş göç tipi ortaya koymuştur.

İlkel (primitive) göçler: Doğal sebeplerle meydana gelen göç eylemleridir.

Zoraki (forced) ve yönlendirilen (impelled) göçler: Petersen, sosyal anlamda bir baskı karşısında toplumlar ya da bireyler göç etme konusunda karar verebiliyor olmayı yönlendirilen göç, ancak göçmenler göç kararı veremiyorlarsa da zoraki göç olarak tanımlar.

Serbest (free) göç: Serbest göçlerde zorlayıcı ve itici herhangi bir güç olmamakla birlikte, bireylerin kararlı bir biçimde kendi kararlarını verip bu yönde hareket etmektedirler.

Kitlesel (mass) göç: Bu göç tipi, dünya çapındaki teknolojik birtakım gelişmelere göre göçlerin gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ulaşım imkânlarının gelişmesi ile bireyler ya da toplumlar kolektif olarak göç etmekte, diğer bireylere öncü olup ve beraberinde de kitlesel göçler meydana gelmektedir.

Kesişen Fırsatlar Kuramı

Stouffer 1940 yılında kesişen fırsatlar kuramından (intervening opportunities) söz etmiştir. Bu kuramdaki önemli kavramlar göç edilmek istenen yerdeki imkânlar ve bunların oranıdır. Stouffer'a göre, iki ayrı merkezde bulunan çekim etkileri, göç edilmek istenen yer ve çekim noktası arasında yer alan mesafe göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir (Stouffer, 1940). Buna göre, göç etmek isteyen insanların sayısı bu mesafede bulunan iş imkanlarının fazlalığına bağlı olarak gelişir ya da değişir. Başka bir deyişle, göç edilmek istenen yerdeki iş olanaklarının fazlalığı ve mesafenin kısalığı, bu çekim noktasına göç edenlerin sayısını artıracak olan etmenlerdir (Jansen, 1970).

Merkez Çevre (Dünya Sistemi) Kuramı

Bağımlılık kuramı olarak da isimlendirilen bu kuramı Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank, Samir Amin, Castles'ın da içlerinde bulunduğu farklı düşünürler geliştirmiştir. Kuram çerçevesinde "dünya" çevre ve merkez olarak ikiye ayrılmış olup, birbirlerine ekonomik olarak bağımlıdır. Merkez-çevre kuramına göre, merkez ülkeler kapitalist anlamda gelişmek için çevre ülkelere sürekli olarak ihtiyaç duymaktadırlar. Meydana gelen bu ihtiyaç da bağımlılık kavramı ya da zincirini oluşturmaktadır. Çevre ülkelerden alınan hammaddeler ucuz işgücü ile işlenir, bu sayede maliyet düşer, düşük maliyete sahip ürünler ülke pazarlarına ihraç edilir ya da ülke içinde tüketilir, sonuçta da kapitalist bir geri dönüşüm sağlanır. Merkez çevre kuramına göre, meydana gelen göç eylemleri üçüncül dünya ülkelerinin birincil dünya ülkelerine bağlı olmalarının nedenidir (Castles ve Miller, 2008).

İlişkiler Ağı (Network) Kuramı

Bu kurama göre, hedef ülkeden kaynak ülkeye hareket eden göçmenlerin sosyal ilişkileri ve bu ilişkilerin başka göçlere etki etmektedir. Göçmenlerin kurdukları bu sosyal ağlar güçlü ya da zayıf olabilmektedir. Kurulan ilişkiler ağı neticesinde göçün sahip olduğu sosyal ve ekonomik maliyeti düşüş göstermektedir. İlişkiler ağı kuramı, göçmenlerden hareketle göç olgusunu anlamaya çalışması sebebiyle diğer kuram ve modellerden farklı olmakla birlikte çağımızda meydana gelen göçleri anlama konusunda açıklayıcı nitelikte ve bireysel analize olanak sağlayan bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkili İşgücü Piyasası Kuramı

Bu kuram, göçlerin modern ve sanayileşmiş toplumların ihtiyaçlarının birer sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Göç temel olarak gidilmek istenen ülkenin sahip olduğu çekici faktörlere dayanmakta, aynı zamanda bu ülkeler ekonomik istikrar amacıyla da sürekli işgücüne gereksinim duymaktadır.

İşgücü Göçünün Yeni Ekonomi Kuramı

1990'lı yıllarda Oded Start tarafından, neo-klasik geleneğe göre geliştirilen bu kuram göç hareketi sürecinde göçmen ailelerinin sahip oldukları rolü incelemektedir. Bu bağlamda göç, bireylerin kendi başlarına değil aynı zamanda ailelerin de etkisi ile vermiş oldukları kararlardır. Göç olgusunu kaynak ve hedef ülke arasındaki ücret farkı, gelir farklılıkları, göreceli yoksulluk gibi birçok faktör etkilemektedir.

Göç Türleri

Göç türleri meydana geliş sebeplerine göre incelendiğinde “gönüllü göç” ve “zorunlu göç” olarak ikiye ayrılmaktadır. İnsanların yaşadıkları yerleri birtakım çekici faktörler nedeniyle, kendi iradeleri ile terk etmeleri “gönüllü göç”, yine bulundukları yerleri insanların kendi iradeleri dışında, mecbur kalarak terk etmeleri de “zorunlu göç” olarak tanımlanır. Gönüllü göçlerde çekici faktörler, zorunlu göçlerde ise birtakım itici faktörler etkili olmaktadır.

Süresine göre değerlendirildiğinde ise göçler “mevsimlik (geçici) göç” ve “sürekli göç” olarak ikiye ayrılmaktadır. “Mevsimlik göç”, bireylerin tarım, hayvancılık ya da turizm gibi çeşitli faaliyetler sebebiyle yer değiştirmeleridir. “Sürekli göç” kavramı ise, bireylerin siyasi, sosyal, ekonomik ya da doğal sebeplerle bulundukları yerleri sürekli olarak terk etmeleridir. Sürekli göçler, kimi zaman gönüllü kimi zaman zorunlu olarak gerçekleşmektedir.

Mesafesine göre göç sınıflandırması da “iç göç” ve “dış göç” şeklindedir. “İç göç”, ülke sınırları içerisinde, kentten kıra, kırdan kente, kırdan kıra ve kentten kente doğru gerçekleşen göçlerdir. “Dış Göç”, diğeri bir ismiyle “uluslararası göç” de bulunan ülke sınırları ötesine doğru gerçekleşen göçler olarak ifade edilmektedir.

Kentleşme ve Kentlileşme

Kentleşme

Kent, genel itibarıyla “insanların bir arada yaşadığı, belli bir nüfusu barındıran, ekonomik sektörün güçlü olduğu, birey ya da bireylerin yönettiği yerleşim yeri” olarak ifade edilebilmektedir (Sezik,2020).

Kentleşme, tarımsal etkinliklerin yer almadığı, bilhassa oradaki endüstrinin gelişimi neticesinde yoğun nüfus oranlarının oluşumu ve kentsel mekânların gelişmesi olayı ve sürecidir. Kentleşme, kırsal kesimlerin kente dönüşmesi ya da kentlerin büyümesi şeklinde meydana gelen demografik bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır (Sencer,1979).

Kentleşme olgusu, itici ve çekici etmenler kapsamında gerçekleşmektedir. İtici etmenler; kırsal nüfusu göç etmeye iten sebeplerdir. Çekici etmenler ise kırsal

nüfustaki fazlalığı kentlere göç etmeye yönelten tüm sebepler olarak nitelendirilebilir.

Türkiye’deki kentsel bölgelerde yani kentlerde var olan imkan yetersizliği sorunlu kentleşme kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlu kentleşme de temel toplumsal sorunlardan biri haline gelmiştir. Ülkemizdeki sanayileşme ve kentleşme arasında uyum olmaması, sorunlu gerçekleşen kentleşme kavramını meydana getirmektedir. Kentlerde göçlerle birlikte artan nüfusun büyük çoğunluğu hizmet sektöründe çalışmakta, ve neticede kentlerin genelinde iş bulamama gibi sorunlar meydana gelmektedir.

Bugün, ülkemizde ve tüm dünya çapında, kent ve çevre sorunlarının temelinde, hızlı ve çarpık sanayileşme, bitmek bilmeyen bir kâr olgusu yatmaktadır.

Bu bağlamda, insan nüfusunun büyük çoğunluğunun yaşadığı kentler, tüketim toplumunun sürekli kâra dayanan “gelişmelerin” talan ve yağmanın sonucunda insana yabancılaşan mekânlar olmuştur (Sezik,2020).

Kentlileşme

Kentlileşme, modern toplumların gelişiminde kritik bir rol oynayan, çok boyutlu bir toplumsal dönüşüm sürecidir. Bu süreç yalnızca nüfusun kentlerde yoğunlaşması ile sınırlı olmayıp, bireylerin değer yargılarından yaşam pratiklerine kadar birçok alanda dönüşümü kapsamaktadır (Keleş, 2022). Türkiye gibi hızlı göç alan ülkelerde kentlileşme, hem fiziksel mekânın dönüşümü hem de toplumsal yapının yeniden biçimlenmesi açısından önemli bir araştırma konusudur. Kentlileşme, kentlere göç ederek gelen insanların yahut kentte yaşayanların değişim süreci sonucu ulaştığı konumdur (Başaran,2008). Göç ederek gelenlerin toplumsallaşma sürecidir. “Kentleşme” terimi, daha çok nüfusun kırsaldan kente hareketini ve kentsel alanların genişlemesini ifade ederken; “kentlileşme”, bu fiziksel değişimlerin bireylerin yaşam tarzı, düşünce biçimi ve sosyal ilişkileri üzerindeki etkilerine odaklanır (Şengül, 2001). Kentlileşme, bireylerin geleneksel kırsal yaşam tarzından uzaklaşıp kentsel değerlere uyum sağlama sürecidir (Erder, 1997).

Kentlileşme, kentleşme sonucunda meydana gelen değişimlerdir. Kentlileşme kavramı, her şeyin ötesinde değişimlerin meydana geldiği süreci ifade etmektedir (Görmez, 1997). Bu değişimler insan davranışlarında, yaşam biçimlerinde, değer yargılarında meydana gelmektedir. Kentlileşebilmek için, ülkemizde, kırdan kente göç edenlerin yaşadıkları bu kentin değerlerini benimsemeye yönelik büyük bir çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Kentlileşme süreci kolay olmamaktadır. Nitekim, böyle bir çaba, birinci kuşak açısından pek de mümkün olmamaktadır. Geldikleri yer ile bağlarını canlı tutmakta, emekli olduklarında doğdukları topraklara geri döneceklerini düşünmektedirler. Bunun sonucunda da yarı köylü-yarı kentli bireyler olmaktadır. Kırdan kente göç eden insanlarda, kente uyum sağlanmadığı yani kentlileşemedikleri durumlarda, kendilerini ötekileştirilmiş hissedebilir, hukuka aykırı davranışlar ve suç eğilimli eylemler görülmektedir. Anonim bir kültürün oluşması sonucunda toplumsal denetim mekanizmaları

yetersiz kalmakta ve bu kentlileşememe durumu, toplumda birtakım gerginliklere sebebiyet vermektedir. (Keleş, 2011)

Kentlileşme sürecinde, kentli olma kültürünün bireyler tarafından geliştirilmesi ve o bölgede yani kentte ikâmet edenlerin hep bir araya gelerek her birinin sahip olduğu sorumluluk bilincinin oluşup geliştirilebilmesi için yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve o kentte yaşayan tüm bireylerin ortaklaşa davranması gerekmektedir (Sezik,2020).

Kent için verilecek kararlara, o kentte yaşayan herkesin katılımı sağlanmalıdır. Bunu sağlayacak olan da siyasal katılımdır.

Göç sonucunda, bireyler kendi hayatlarında birçok sorunla karşılaşmakta ve kentlerde de sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bunlardan en önemlileri kentleşme ve kentlileşme sorunlarıdır. Alt yapı sorunları, yeşil alanların azalması gibi durumlar kentleşme sorunlarının birkaçıdır.

Kentlileşme sürecinde de insanlar sadece ekonomik ya da sosyal alanlarda değişim yaşamayacak, siyasal anlamda da bir değişim ile karşılaşacaklardır. Çünkü sosyal çevre, siyasal davranışlar üzerinde etkiler yaratmaktadır.

Siyasal Katılım

Modern toplumların en belirgin özellikleri, o toplumun gelişmesi, bağımsızlığı, yeniliklere açıklığı, eğitimin gelişmişliği, kentleşme durumlarına ek olarak, halkın siyasal hayata etkin olarak katılıyor olmasıdır. Bu demokrasilerin temelinde yurttaşlık ve yurttaşlık bilinci vardır. Siyasal tercihler sosyo-ekonomik özelliklere göre şekillenir ve bu bağlamda değişen fikir ve eylemlerin bir sonucu, özetlenmiş hali siyasal davranış olarak ifade edilebilir (Sencer, 1974).

Modern demokrasilerin en önemli kriterlerinden biri, kişilerin özgürce katılım sağladıkları bir ortamın varlığıdır. Bu bağlamda birey, özgürce karar verir, verdiği kararlar sayesinde de bir nevi ülke yönetiminde söz sahibi olur. Yurttaşların siyasete katılımları ve aktiflikleri de demokrasinin performansını belirler. Çağdaş demokrasilerde, siyasal katılım anayasal bir temele sahiptir. Siyasal katılım, kişilerin parçası oldukları siyasî düzen içerisindeki politikacıların verdiği ve vereceği kararları üzerinde etkide bulunmak doğrultusunda gerçekleştirdikleri eylemler bütünüdür. Siyasal yönelimler zor kullanmayla olabileceği gibi, arkadaşlık ya da akrabalık gibi bağlar sebebiyle de şekillenebilir. (Özbudun, 1975)

Siyasal katılım bir süreçtir. Siyasal katılımın boyutları vardır. Amerikan siyaset bilimci Robert Alan Dahl, siyasal katılımın bu boyutlarını “merak, ilgi, bilgi, eylem” olarak sıralamaktadır. (Dahl, 1963’den Aktaran: Baykal, 1970). Yapılan bu sıralamaya göre yurttaşlar, farklı boyutlarda siyasal faaliyetlerde bulunabilirler.

Siyasal katılım faaliyetlerinin en önemlileri, seçme ve seçilme hakkıdır. Bireyler, yalnızca seçim faaliyetlerinde rol almak değil siyasal grup faaliyetlerine katılmak gibi farklı yollarla siyasete katılmış olurlar.

Modern toplumlardaki bireyler siyasal katılıma modernleşmemiş toplumlara oranla daha çok rağbet gösterirler. Siyasal katılımın yurttaşlık temelinde olduğunu

söylemiştik. Bu bağlamda yurttaşlar siyasal katılım eylemlerinde bulunarak, özellikle de seçimlere katılarak bir nevi yurttaşlık görevlerini yerine getirmiş olurlar. Siyasal katılım, var olduğu toplumun bir parçası olan bireylerin mevcut siyasal sistem karşısındaki mevcut durumları ve onların tutumlarını belirler. Vatandaşlar bu katılım yoluyla görüşlerini ve çıkarlarını ifade edebilir, kararların alınması ve uygulanması sürecine katkı sunarlar. Demokratik toplumlarda şayet kolektif bir şiddet ya da baskı varsa, demokratik rejim olması gerektiği gibi işlenmemektedir (Powell, 1990).

Siyasal katılım davranışına yön veren olgulardan biri de çıkarlardır. Özellikle kırsal bölgelerde ya da kentlerde gözlenen parti seçim çalışmalarında da rastlanan, katılım karşılığında elde edilecek olan çıkarların da siyasal katılım davranışlarını etkilediği ifade edilmektedir (Kalaycıoğlu, 1984).

Siyasal katılım, yurttaşların devlet veya yerel yönetimlerle olan etkileşimidir. Gerçekleştirilen katılım davranışı ile yurttaşlar, demokrasiye katkıda bulunurlar ve kendilerini özgürce ifade edebilirler. Siyasal katılım sadece seçimlerde oy kullanmak değildir. Yurttaşlar, dilekçe, grev yapma, yürüyüş ve gösteri düzenleme gibi faaliyetler ile de siyasal katılım davranışını gerçekleştirmiş olup, siyasi kararları etkileyebilirler. Yurttaşların siyasete katılımları ve aktiflikleri demokrasinin performansını belirler. Her yurttaş siyasete aynı ilgiyi göstermez. Kimileri siyaset ile çok ilgili iken, kimileri siyasal ve toplumsal olaylara karşı ilgisizlerdir.

Siyasal Katılımı Etkileyen Siyasal Kaynaklar

Cinsiyet

Cinsiyet rolleri siyasal katılımı etkilemektedir. Kadınların sosyo-ekonomik şartları erkeklere nazaran daha olumsuzdur. Bu nedenle de siyasal katılım davranışında olması gereken seviyede var olamadıkları sağladıkları düşünülmektedir.. Düşük olan bu sosyo-ekonomik statüleri sebebiyle de siyasal katılım üzerinde büyük etki gösteren kitle iletişim araçlarına ulaşımaları da yeterli düzeyde değildir. Siyasete olan ilgilerinin ve bu alanda sahip oldukları bilgilerin azlığı, bu yönde birtakım etkinliklerde bulunmamaları ve örgütsel üyeliklerinin olmaması ya da az olması nedeniyle, erkeklere oranla daha az bir siyasal katılım davranışı gerçekleştirmektedirler.

Toplum, kadınlardan “aile” ve “ev” kavramları üzerinden birtakım roller yüklemiştir. Siyasal katılım kapsamındaki örgüt üyeliği, parti üyeliği gibi aile dışında rol alacağı aktif eylemler gerçekleştirecekleri bir yaşam tarzı da erkeklere oranla daha azdır. Bu sebeple kadınların birçoğu seçimlere katılma dışında herhangi bir siyasal katılım etkinliğinde bulunmazlar. Kadınların ekonomik bağımsızlıkları da onların siyasal katılımını etkileyen faktörlerden biridir. Ekonomik bağımsızlığı olmayan kadınlar siyasete daha az ilgi ve merak duyarlar, bu sebeple de katılım davranış oranları azdır.

Siyasetin erkeklerin görevi olduğu düşüncesi toplumun genelinde hakim olan bir anlayıştır. Yine kadınların kamu

kurum ve kuruluşlarında görev yapabileceği fakat toplumu ilgilendiren konularda birtakım kararlar alıp siyasette yer alamayacağı da hakim olan düşüncelerden bir tanesidir. Toplumumuzdaki kadın nüfusunun da bu düşünceleri benimsediği bilinmektedir. Bahsi geçen bu durumun kabul edilmesi de yine siyasette kadının var oluşu ve kadının siyasetteki rolü, katılımı üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır (Baykal, 1970).

Yaş

Siyasete katılımı orta yaşa doğru yoğunluk artmaktadır, orta yaş geçildikten sonra da düşüş gözlenmektedir. Dursun'a göre gençler, zaman ve enerji olarak belli siyasal eylemlere elverişlidir, aile ve geçim yükleri yoktur, disiplin ve kontrollü bir mesleğe sahip olmadıkları için gösteri yürüyüşü, grev, seçim kampanyalarında yer alma gibi faaliyetlerde görev alabilirler. Ancak orta yaş ve yetişkinler için durum bunun tam zıttıdır. Bu yüzden siyasal katılımları da sınırlıdır, diğer bir anlamda yalnızca oy verme davranışları ile katılım davranışında bulunurlar.

Kentleşme

Sanayileşme ile birlikte kır kökenli bireyler kentlerde yaşamaya başlamıştır. Ancak kentte yaşamakla kentleşmiş sayılmazlar. Bireyler sosyal, siyasal ve ekonomi gibi alanlarda kente özgü davranışları benimsediklerinde kentli ya da kentleşmiş sayılacaklardır. Kentlerde, eğitim ya da kitle iletişim araçlarına daha kolay ulaşabilme gibi faktörler, burada yaşayanları kırdan kentlilere oranla daha bilinçli kılmaktadır.

Buna karşılık, şehir hayatının topluluğu zayıflatıcı etkisi de vardır ve bu yüzden siyasal katılımı azalttığı da görülebilmektedir. Şehir hayatının karmaşıklığı, ekonomik kaygılar, yoğunluk gibi etmenler bireyleri siyasal sistemden uzaklaştırabilirler.

Bahsi geçen bu iki düşüncenin de haklı yönleri olabilir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı ülkelerde, kırsal kesimde siyasal katılım oranı kentlere oranla daha yüksektir. Siyasal katılım kentlerde bağımsız, kırsalda ise aile ilişkileri, ağa, aşiret reisi, vb... toplumsal baskıların etkisi ile de bağımlı olarak gerçekleşmektedir. Bu saydıklarımız seçimlere katılma davranışları için geçerlidir. Ancak siyasal katılım sadece seçimlerden ibaret olmadığı ve içerisinde grev, boykot gibi diğer birçok faaliyet içerdiği için, kentlerdeki siyasal katılım, kırsal bölgelere göre daha gelişmiştir. Zira kırsal bölgelerde toplumsal baskı ve her şey üzerinde kontrol kurma isteği kentlere göre çok daha fazla düzeydedir bu durum da, seçimlere olan ilgi, istek ve onların siyasal katılımları üzerinde olumlu anlamda etki etmektedir. (Baykal, 1970).

Siyasal katılımı etkileyen değişkenlerden biri de kentleşmedir. Örgütlü demokrasi, kentsel yaşamın içindedir.

Kentte yaşıyor olmak siyasal katılım üzerinde hem insanlara mani olan hem de önları bu yönde teşvik eden etkilerde bulunurken, öte yandan da olması gerekenin dışında yapılan siyasal katılıma destek olan şartları ortaya çıkarabilmektedir (Kışlalı, 1994).

Eğitim

Eğitim, kişilerin farkındalıklarını artırıp onlara gözlemledikleri her şeyi değerlendirebilme olanağı verir. Bireylerin algılarını açarak, eleştirel düşünebilmeleri, çözüm üretebilmeleri ve bilinçlenmelerini de sağlayarak siyasal katılımlarını artırır. Zira bireylerin bilgi birikimi fazlaştıkça, o kadar geniş kapsamlı düşünebilir ve karar verebilirler.

Eğitilmiş olmaları sebebiyle bireyler her şey hakkında olduğu gibi siyasal anlamda da bilgi sahibidirler, bu konular hakkında konuşabilir, içinde bulundukları tartışma ortamlarında da fikir beyanında bulunabilirler. Eğitim ve okul, bilgi anlamında siyasal davranışlara yön vermektedir (Eydiker, 2019).

İyi eğitim almış bir vatandaş, kendini rahat ifade edip ve şahş olduğu birikimi ve de kapasitesine güvenerek konuşabilen, kendisine güvenen insandır. Dışardan gelen her türlü etki yahut baskıdan çoğunlukla bağımsızdır. Bu özelliğe sahip olmak da, siyasal davranabilme ve siyasal katılım için ilk ve en temel şarttır (Gross, Democratie im europaeischen..., 1998).

Meslek

Bazı meslekler siyasal katılım davranışı oranını artırırken, bazı meslekler azaltmakta, sınırlandırmaktadır. Meslekler bireylerin sosyal statülerini gösteren ölçütlerdir. Toplumsal statü yükseldikçe, kamusal politikalara olan ilgi de doğru orantılı olarak artmaktadır. Örneğin hükümet ve bürokrasi ile olan ilişkiler, meslek statüsü yüksek olanlarca daha fazla kullanılmaktadır.

Kalaycıoğlu'na göre, eğitim ve meslek değişkenlerinin bileşimini tanımlayan "sosyo-ekonomik statü" kavramıyla da katılım ilişkisi daha kolay açıklanır. Bu tespiti bağlı olarak, bireylerin sosyo-ekonomik statüleri yükseldikçe, siyasal katılım oranları da artmaktadır.

Bireylerin sosyo-ekonomik düzeyleri arttıkça, sahip oldukları statüyü muhafaza edip sürdürebilmek için siyasete daha çok ilgi gösterip, ülkelerindeki siyasal olaylar üzerinde etki yaratıp istedikleri yönde ilerlemesini sağlamak istemektedirler (Kalaycıoğlu, 1983) .

Kitle İletişim Araçlarını İzleme

Bilgi, günümüz dünyasındaki en büyük güçlerden biridir. İnsanlar ne kadar çok bilgi sahibi olur, gündemi ne kadar çok takip ederlerse, o kadar güçlüdürler. Yani bilgi ve güç birbirleri ile doğru orantılı iki kavramdır.

Kitle iletişim araçları bireyler tarafından yoğun kullanılmaktadır. Toplumlardaki şeffaflığın, ülke yönetimlerinin ve ülke siyasetinin herkes tarafından anlaşılması ve yine ülkedeki ya da dünyadaki değişim ve gelişmenin araçlarından biri kitle iletişim araçlarıdır.

Siyasal sistem, yurttaşları sadece izleyici, alıcı olarak düşünmektedir. Gittikçe daha kompleks bir hal alan toplumda, bireylerin güven ve şeffaflık konusundaki beklentileri, katılım davranışı olmaksızın yerine getirilemez (Dienel, 1997). Bireylerin bahsi geçen beklentilerini karşılayabilmek için güçlü bir etkileşim şarttır.

Etkileşimde bulunma talebi, iletişim imkânları ile birlikte yükselmektedir. Yeni gelişmeler, yeni beklentileri beraberinde getirir. Kitle iletişim araçlarından faydalanan bireyler, çevresinde olup bitenler hakkında bilgi sahibi olur ve edindiği bilgiler sayesinde yaşadığı çevreye karşı algıları da değişir. Kitle iletişim araçları, insanların sosyalleşmelerine de katkı sağlamaktadır.

Kitle iletişim araçlarını kullanan ve faydalanmasını bilen bireyler siyasal katılım oranları daha yükselmekte, ilgileri artmakta ve hatta siyasi konular hakkında da tartışabilmektedirler. Bu araçlar yalnızca yaşanan ülke değil tüm dünya ülkelerinin siyasal sistemleri hakkında da bireylerin bilgi sahibi olmalarına imkân vermektedir.

Kitle iletişim araçları, propaganda amacı ile de kullanılabilir. Özellikle televizyonlar, seçim döneminde uygulanan politik kampanyalar ile seçmenlerin kararlarına yön verebilmektedirler. Birçok ülkede yapılan çalışmalarda televizyonu olan ve olmayan seçmenlerin siyasal katılım davranışlarının birbirinden ayrı olduğu, televizyon seyredenlerin siyasetle daha çok ilgili gösterdikleri ve siyasetin içinde yer almak istedikleri gözlenmiştir. (Özkök, 1985).

Kitle iletişim araçlarının, katılım davranışı üzerinde doğrudan etkisi olmayan propaganda işlevi ve de siyasal ilgi, bilgi ve örgütsel etkinliği teşvik eden dolaylı etkileri de vardır (Kalaycıoğlu, 1984). Bireylerin, bağlı ve tarafı oldukları siyasal fikirlerinin, siyasi tercihlerinin, siyasi haberlerin artışı ile birlikte değişmesi beklenirken, durum tam tersine olmuş, aynı bireylerin mevcut fikir ve tercihleri güçlenerek devam etmiştir.

Örgüt Üyeliği

Bir örgüt üyeliğinin birden fazla boyutu ve bunların da etkileri vardır: İlk boyutun ne olduğuna bakıldığında, bireyin ilgi alanı onun hangi örgüte üye olmak istediğini belirlemektedir. Bu bağlamda örgüt mensupluğu, bireyin bir hayat felsefesini, tarzını kabul etmesi anlamına gelmektedir. İkinci boyutta, birey üyesi olduğu grubun diğer mensuplarıyla kaynaşmaya çalışmaktadır. Sonuncu boyutta ise örgüt mensubu birey, örgütün kaidelerine uymaması durumunda dışlanacağını düşünmektedir. Bu sebeplerle örgütlerin aynı zamanda bir eğitim ortamı olduğu da söylenebilir. Bireyler herhangi bir örgüte üye oldukları zaman, deneyim sahibi olurlar. Örgütsel faaliyetler kapsamında siyasallaşırlar, akabinde de karar mercilerinde görev almak, siyasal katılımlarını çok yönlü bir şekilde gerçekleştirmek isterler.

Gelir Düzeyi

Gelir düzeyinin ve dağılımının, siyasal katılıma doğrudan etkisi vardır. Ekonomik olarak güçlü olan bireyler, siyasal anlamda da güçlülerdir. Yani gelir arttıkça, siyasal katılım davranışı da bununla doğru orantılı olarak artar. Ekonomik anlamda güçlü olan bireyler, eğitim seviyeleri yüksek olmasa dahi siyasal anlamda güce sahiptirler.

Yapılan bazı araştırmalara göre, siyaseti, gelir düzeyi yüksek olan vatandaşlar yönlendirmektedir. Siyasal hale gelme sürecinin amacına uygun ve doğru bir şekilde

işlenmesi, meydana bu sağlıksız durumun yok edilip, siyasal katılımın yalnızca gelir düzeyi yüksek olanlarca kontrol edilmeyip, geniş kitlelere, toplumun her kesimine ulaşmasını sağlayabilecektir.

Toplumun her kesiminden yurttaşların gerçekleştirdiği siyasal katılımı şekillenen bir siyaset anlayışı, hiç şüphesiz olması gerektir.

Göç Edenlerin Siyasal Davranışları ve Siyasal Katılım Sorunları

Kentleşme, modernleşmenin bir göstergesidir. Modernleşmenin de siyasal katılım davranışı üzerinde önemli etkileri mevcuttur.

Genellikle kırdan kente göç eden bireyler, yeni yerleşim yerlerinde, yaşamlarının ilk yıllarında oy kullanma davranışını tercih etmektedirler. Ancak, aynı yerde yaşamaya devam ettikçe, kitle iletişim araçlarının yardımıyla, siyasal anlamda bilinçlenirler. Buna bağlı olarak da siyasal anlamda daha katılımcı davranışlar sergilerler.

Kişiler, yeni yaşam yerlerine uyum sürecinde, belli başlı birtakım ihtiyaçlarını karşılamaya öncelik vermektedirler. Örneklendirecek olursak, göç eden bireyler ev sahibi olma isteklerini gerçekleştirdikten ve temel bir ihtiyaç olan "barınma" (bunu gecekondulaşma sayesinde gerçekleştirirler) sorununu çözdükten sonra, dernek, sendika katılımları yoluyla sürece aktif olarak katılmaya başlarlar.

Siyasal katılım, demokrasinin işlevi ve sürdürülebilirliği bakımından hayli önemlidir. Bir ülkenin demokratik olarak nitelendirilebilmesi için, her şeyden önce özgür bir katılım ortamı bulunmalıdır.

Siyasal katılım, yalnızca seçimlerde oy kullanmak değil aynı zamanda siyasal parti üyelikleri, seçim çalışmalarına katılma, boykot, grev gibi birçok faaliyet içerisinde bulunmakla da sağlanır. Ülkemizde mevcut yasal düzenlemeler sebebiyle, siyasal partilere üye olma konusunda bireyler birtakım sorunlar ile karşılaşmaktadırlar. Bu da hiç şüphesiz, özgür bir katılım ortamı sağlanması üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

"Çevre" olgusu, siyasal katılımı büyük ölçüde etkilemektedir. Bireylerin yaşadıkları çevre, onları davranışsal ya da fikişel anlamda şekillendirmektedir.

Göç eden bireyler, uzun yıllardır alışmış oldukları bölgeleri terk ederek, bambaşka bir çevre bir yaşam alanı ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Yeni yaşam alanlarında, özellikle kırdan kente göç edenler, kentsel bütünleşme anlamında güçlü yaşayabilmektedir.

Göç eden bireylerin uyum süreçleri uzun sürmekte yeni yaşam alanlarını benimseme konusunda da zaman zaman inatçı davranabilmektedirler. Bireyler yaşadıkları yerlere kendilerini ait hisseder ve bütünleşirlerse, bu yerler ile ilgili gelişim ve değişimlere seyirci kalmayıp, siyasal katılım davranışlarıyla bahsedilen gelişmelere katkı sağlarlar.

Ülkemizde, kırdan kente göç eden bireylerde, kente uyum noktasında birtakım eksiklikler mevcuttur. Bireyler,

kendi memleketlerinden olan akrabaları ya da arkadaşları ile aynı bölgelerde, semt ya da mahallelerde yaşamayı tercih etmektedirler. Bu tercihleri de onların kente uyumlarını, kentleşmelerini zorlaştırabilmektedir.

Kente göç edilen bölgede, hemşerileri ile yaşama istekleri olmaktadır. Birlikte yaşanan bu hemşeri veya akraba kavramları, onların kentleşmeleri konusunda bir nevi engel teşkil etmekte, göç etmeden önce yaşadıkları bölgeler ile de bağlarını koparmayarak sürekli canlı tutma davranışları da onları yine kentsel birtakım yeniliğe yabancı kılmaktadır.

Göç ve Kentleşme Tarihçesi

Türkiye’de İç Göçler ve Kentleşme

İç göç kavramı, aynı ülke sınırları içinde, kırdan kente ya da kentten kıra doğru yapılan göç olarak tanımlanır. Ülkemizde bu göç hareketi çoğunlukla kırdan kente veya kentten kente doğru olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarından II. Dünya Savaşı sonrasına kadar kentleşme yavaş bir ilerleme kaydetmiştir.

Ülkemiz için iç göçün miladı 1950’li yıllar sonrasıdır (Acungil, 2021). tarımda modernleşme bağlamında traktör sayısı artmış ve bu da yıllardır süregelen düzenin bozulmasına sebep olmuştur. Modern tarım nedeniyle güçlerine ihtiyaç kalmayan insanlar, yaşamlarına ekonomik anlamda rahat bir şekilde devam edebilmek adına, göç etmek zorunda kalmıştır. Yeni yaşam alanlarında onları yine zor bir süreç beklemektedir. Göç ederek geldikleri yeni yaşam alanları olan kentlere uyum...

1923-1950 Arası Türkiye’de İç Göçler ve Kentleşme

Bu dönemde gerçekleşen en büyük göç hareketi, yeni örgütlenen bir yapı olan ve devlet kurumlarının istihdam gereksinimi olan yeni başkent Ankara’ya (Sağlam, 2016; Kaştan, 2016) ve kamu İktisadi Teşebbüslerin kurulduğu kentlere doğru olmuştur.

Yine bu dönemin başındaki nüfus mübadeleleri de önemli ölçüde bir nüfusun yer değiştirmesine sebep olmuştur. 1935’te kentlerde nüfusun yıllık artış hızı %17, kırsalda %22 iken, 1950’de kırsal nüfus artış hızı %21,5’e gerilemiş, kent nüfusunun artış hızı da %22,5’e yükselmiştir.

1950 yılı öncesinde, ülke çapında çok güçlü bir kentleşme hareketi olmamıştır. Yer değiştirmeler, ufak çaplı olarak gerçekleşmiştir.

1950-1980 Arası Türkiye’de İç Göçler ve Kentleşme

1950 yılında yapılan genel seçimler sonucunda, İktidar partisi değişmiş, Demokrat Parti iktidar sahibi olmuştur. İktidar partisi, ekonomi ve toplumu modernleştirmek istemiş, ABD ile Ekonomik İşbirliği Antlaşması’nı imzalamıştır.

ABD ve Dünya Bankası, tarım sektöründen başlayarak, az gelişmiş ülkelerin ‘modernleştirilmelerini’ savunmuş ve bunun için Marshall yardımları ön plana çıkarılmıştır. Bu anlayışa göre modernleşme tarımdan başlayacak, sonrasında adım adım diğer alanlara da yayılacaktır.

Türkiye bir tarım ülkesiydi ve Batı’nın gıda açığına katkı sağlayacaktı. Bu kapsamda da Marshall Planı’na dahil edildi.

1950 sonrası dönemde traktörleşme sonucunda, köyün ortak kullanım alanları olan meraların da ekilmeye açılmasıyla küçük köylüler hayvancılık gibi ek gelir kaynaklarından mahrum kalmışlar ve kırsal gelir dağılımının bozulmasında başka bir etken olmuştur (Köymen, 1999). Dönemde iktidar kara yolu ağına önem vermiş, kara taşıtı imkânları gelişmiş ve bu da iç göçü kolaylaştırmıştır. Zira bireyler bu gelişen kara yolu ağı ve taşıtları ile daha kolay yer değiştirebilmişlerdir. Kırsal kesimden kentlere doğru olan kitlesel göç, ülkedeki kentleşme oranının artmasına yol açmıştır. Bu göç olayı yavaş başlamış ancak sonrasında hızla artmıştır. Göç etmeyip, aynı yerde kalanlar da ek gelir arayışına girmişlerdir.

Türkiye’de 1950 sonrası dönemde başlayan yoğun iç göç, kentleşme sürecini hızlandırmıştır. Ancak bu süreç planlı bir kentleşme ile değil, gecekondular yerleşimleri ve informal ekonomi ile şekillenmiştir (Tekeli, 2011). 1980’lerden sonra neoliberal politikalarla birlikte kentleşme, tüketim kültürü ve mekânsal ayrışma dinamikleri üzerinden ilerlemiştir (Öncü, 1997).

Kırsal değerlerin kent yaşamına taşınması, "yarı-kentli" kimliklerin oluşmasına neden olmuş; bu da Türkiye’de “tam anlamıyla kentleşme”nin önünde bir engel olarak değerlendirilmiştir (Kıray, 1972). Bu süreçte eğitim, iş gücü piyasasına katılım ve toplumsal cinsiyet rolleri de kentleşme deneyimini şekillendiren temel değişkenler arasında yer alır.

1960’lı yıllar, Türkiye’de sanayileşmenin başladığı dönemdir. Sanayileşme sebebiyle, istihdam edilebilme arzusu taşıyarak kentlere doğru göç eden insanların tümü maalesef istihdam edilememiş, bu nüfusu karşılayacak konut sağlama noktasında da sorunlar yaşanmıştır. Konut sağlanamama bağlamının sonucunda gecekondular sorunu ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi konut arzındaki kıtlık ve kentlerdeki kira giderini karşılayamayan göçmenlerin barınma sorunlarını kendi kendilerine çözme çabalarıdır. Yine 1960’lar başında ülke dışına göç olayı meydana gelmeye başlamıştır.

1980’lerden Sonra İç Göç ve Kentleşme

1980’lerden sonra liberal politikalar hüküm sürmeye başlamıştır. Petrol fiyatları 1984’ten sonra düşüşe geçmiş, buna bağlı olarak da sanayi üretiminde, konut, ulaşım ve kentsel gibi birtakım hizmetlerde bir hareketlenme görülmeye başlamıştır. Buna karşılık tarım sektöründe uygulanan ekonomik politikaların beklenen gelişmeleri sağlayamaması kentlere göçü yeniden hızlandırmıştır (Güçlü, 2002).

1980’ler sonrasında kırdan kente göç devam etmiştir. Bununla birlikte artık kentten kente göç hareketleri baş göstermiştir. Ulaşım ve iletişim imkânları gelişmiş, bireysel yaşam önem kazanmaya başlamış olması beraberinde bireylerin toplumsal hareketliliğini de getirmiştir. Bu dönemdeki göçlerde gönüllü ve zorunlu göç kavramları ayrımı dikkat çekmeye başlamıştır. Terörün etkisi bu

yıllarda artış gösterdiği için Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan yüz binlerce insan zorunlu olarak göç etmek zorunda kalmıştır. Kırsal alanların göç vermeleri neticesinde boş kalması, ekili alanlara ekim yapılamaması ve terör sonucu ekim ve ormanlık alanların yakılması da ciddi oranda maddi kayıplara neden olmuştur (Tümtaş, 2007).

Gerçekleşen göç olayları incelendiğinde nüfus, ülkenin batısında yer alan illerde yoğunluk göstermekte, doğudaki illerde ise nüfus yoğunluğunun azaldığı görülmektedir (TÜİK, 2005).

Yine bu dönemde yapılan çalışmalar kentlere yapılan göçlerden ziyade, kentlerin yapısal değişim ve dönüşümleri, kentlere dair kalite sorunları gibi konulara yoğunlaşmakta olduğu gözlenmiştir (Eraydın, 2006).

1985 yılı sonrasında ülkemizde yaşanan kentleşme hareketlerinde üç önemli konuda gelişme yaşanmıştır. Bunlar; kentsel nüfus artış hızındaki düşüş, kentleşme dinamikleri, kentleşmenin coğrafi boyutudur.

Nüfus artışı 1985-2000 yılları arasında devam etmiş, 2000'li yıllardan başlamak suretiyle kentleşme hızı da gerilemeye başlamıştır. Terör sebebi ile can ve mal güvenliği kaygısı taşıyarak göç etmek isteyen insanların tamamı Batı illerine değil, ağırlıklı olarak bulundukları coğrafyada yer alan Batman, Adıyaman, Şanlıurfa gibi il merkezlerine de gitmişlerdir.

Türkiye’de Yerel Yönetim ve Yerel Siyaset

Yerel yönetim kavramı, devletin yönetim gücünün bir merkezde toplanmasını ve daha alt kesimlere ulaştırılmasını ifade etmektedir. Yerel yönetim, yerel özellikteki kamu hizmetlerinin, devlet tüzel kişiliği haricindeki kamu tüzel kişilerine, hizmetlerin uygulanması için, daha az yetkili bir otoriteye yetki aktarımıdır.

Çağdaş demokrasilerde, yerel yönetimler gittikçe önem kazanan yönetsel birimlerdir. Örneğin Avrupa Konseyi, yerel yönetimlere gelecekteki Avrupa Birliği’ni gerçekleştirme aracı olarak bakmaktadır (Çukurçayır ve diğ., 2014).

J. S. Mill de yerel yönetimleri şöyle açıklamaktadır: “Halk, yerel yönetimlerde özerktir ve yerel yönetimlerin yönetimine katıldığı için ilgi duyar. Verdiği kararın geleceğini etkileyeceği bilincindedir ve yerel alanda geçen bütün olaylarla ilgilenir. Küçük alanlarda halk, özgürlüğün nasıl kullanacağını öğrenir ve bu da, daha büyük alanlardaki özgürlüklerin kullanımı için bir temel oluşturur.”

Kentlerin geleceği, rant amacındaki mimar ya da şehircilere değil, yurttaşların kendisine ait olmalıdır.

Siyasal katılım süreçlerinden, birçok konuda faydalanılabilir. Örneğin kentsel gelişme, kentsel çevreyi koruma,...vb. Temizlik ve atıkların değerlendirilmesinde, oturma alanlarının iyileştirilmesinde katılım olanaklarından yararlanılarak çözüm modelleri üretilebilir.

Çevresiyle bütünleşebilen bir topluluk, kent planına da sahip olmasını bilecektir (Tekeli, 1993).

Yerel katılım davranışlarında halkın güçlü etkileri olabilir. Seçimlere katılmak tek siyasal katılım davranışı değildir ancak etkisi en büyük olan davranıştır diyebiliriz.

Eski Amerikan başkanlarından Thomas Jefferson “Kötü adaylar, seçimde oy kullanmayan iyi yurttaşlar tarafından seçilmektedir.” sözüyle, seçime gitmemenin de bir etkilene yolu olduğunu belirtmiştir.

Kyokogu ve Ike II. Dünya Savaşı sonrasında Japonya’da bir araştırma yapmışlar ve sonucunda kırsal kesimde yaşayan şnsanların kentte yaşayanlara oranla daha aktif siyasal katılım davranışında bulunduklarını belirtmişlerdir (Kyokogu ve Ike, 1960).

Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Halkın Katılım Olanakları

İl Özel Yönetimleri

Anayasa’da da belirtildiği üzere yerel yönetimlerden biri, İl Özel Yönetimleri’dir. İl Özel Yönetimleri tüm ili kapsayan kararlar verir.

Köy Yönetimleri

Kentbilim Terimleri Sözlüğünde yer alan “köy” tanımı şu şekildedir: “Ekonomik ve toplumsal özellikler, yönetim biçimi veya nüfus yoğunluğu açısından kentlerden farklı olan, çoğunlukla tarımla uğraşmak gibi eylemlerle ondan ayrılan, mevcut konutların ya da diğer yapıların bu yaşam biçimini sergilediği yerleşim şekli” (Keleş, 2021) . Köy yönetimleri, eski toplumsal dayanışma ve katılım örneği olup, bugünkü söylemiyle ‘imece’ yöntemi yoluyla yurttaş katılımına yoğun olarak yer veren ve bu durumun yasal bir zorunluluk olarak düzenlendiği yöntemlerdir (Çukurçayır, 2006).

Belediyeler

Yerel yönetim birimleri arasında en gelişmiş ve en geniş yelpazeye sahip, ekonomik , sosyal veya kültürel açılardan da gelişmiş nitelikte olan birimler belediyelerdir. (Çukurçayır, vd. , 2014) Belediye başkanları ya da Belediye Meclis üyeleri beş yılda bir halk tarafından seçilerek göreve gelirler.

Belediyeler içerisinde Kent Konseyi” adında alt birimler bulunmaktadır. Kent Konseyleri, sürdürülebilir kalkınma, hemşehrilik hukuku, kentli hakları ve yönetişim kavramları bağlamında yapılanmış, kanunlara uygun olarak, yerel yönetimler düzeyinde kurulan birimlerdir (Ankara Kent Konseyi, 2020). Kuruldukları belediyelere eş değer, danışma ve tavsiye niteliği taşımaktadırlar. Kent Konseylerinin kuruluş ve işleyişleri Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın hazırladığı ‘Kent Konseyi Yönetmeliği’ ne uygun olarak gerçekleşmektedir.

Türkiye’de Yerel Katılımı Engelleyen Önemli Faktörler

Ülkemizdeki sosyo-ekonomik gelişme düzeyinin düşük olması katılım davranışı oranını azaltıp, onu güçlendirmektedir. Yerel düzeyde halkı katılımının sağlanabilmesi için yurttaşların yerel etkinlikler ve yönetsel yapı ile ilgili bilgi sahibi olması gerekir. Yurttaşlar, devlet ve kamu kurumlarını korkulup çekinilecek birimler olarak algılamaktadır. Bu da herhangi bir devlet kurumuna gidip bilgi sahibi olma davranışını engelleyebilmektedir.

Planlamada, yönetimde ve denetimde halk katılımı, eğitilmiş bir nüfus gerektirir. Bu sebeple mümkün

olduğunca bireylerin eğitilmiş olmaları sağlanmalıdır. Yerel yönetimler bir bakıma demokrasinin ilkokuludur. Yerel katılımı, yalnızca yurttaşların değil aynı zamanda yöneticilerin de eğitimi çok önemlidir.

Katılım davranışının az olmasının bir nedeni de siyasetin meşruiyet krizidir. Örneğin kentsel gelişme alanlarında gecekondular mafyaları egemense, yurttaşların mafya karar süreçlerine katılması düşünülemez. Bireyler özgürce karar verebilme gücünü kendilerinde göremezler.

Kentsel Rant ve Kentsel Gerilimler

Fransızcadan Türkçeye geçen ‘rant’ sözcüğü, toprağın kullanım fiyatı demektir. Rant, emek harcamadan elde edilen kazanım. İktisatçılar tarafından ise "doğanın getirisi" olarak tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu da rant sözcüğünü ‘üretim araçlarından biri olan doğanın yine doğal varlık sayılan ekonomiden aldığı kâr ya da getirim’ olarak tanımlamaktadır. (Akalin, 2018)

Kentsel toprak kantarını oluşturan faktörler ve Türkiye açısından etkinlik sıralaması yapıldığında imar afları, imar planları, özelleştirmeler, kentsel dönüşüm ve spekülasyonlar şeklinde olduğu söylenebilir. Ülkemizde siyasal bir yatırım aracı olarak karşımıza çıkan kentsel toprak rantı, gecekondular afları gibi farklı dönemlerde çıkarılan ‘İmar Afları’ ile gerçekleşmiştir. Kentsel rantları ortaya çıkaran diğer bir etmen de imar planlarıdır. Bu noktadaki en önemli sorun, belediye başkanlarının imar düzenlemeleri üzerindeki etkisidir.

Bir diğer etmen ‘özelleştirmeler’ dir. Bunun neticesinde yeniden yapıma gereği duyulan kentsel planlama neticesinde rant açısından en verimli alanların birkaç sermayedarın kullanımına verilmesidir.

“Spekülasyon” etmeninden bahsedilecek olursa; bireylerin ileride meydana gelebilecek değer artışlarından yararlanmak için, ellerindeki arsaları boş bekletmeleri veya bu amaçla arsa satın alıp “arsa spekülasyonu” yaparak yüksek rant geliri elde etme çalışmalarıdır denilebilir.

Kentlerde yaşayan yerli halk olarak tanımladığımız kitleler, gelen göçmenleri hemen kabul etmemiş ve kültürel bağlamda onları kentteki köylüler olarak isimlendirmişlerdir. Bu insanlar kentlerde yaşamaya devam ettikçe, kentliler gibi siyasal davranışlar sergilemeye başlayıp, gecekondularının sahip olduğu konumlardan dolayı, kentlerdeki arsa spekülasyonlarından pay ister ve alır hale gelmiş ve sonuç olarak kentlerin olanaklarından kentliler kadar yararlanmaya başlamışlardır (Tekeli, 2011).

Sonuç

Türkiye’de kentlerin çağdaş bir kimliğe kavuşabilmeleri için kentte yaşayanların kentleri ile bütünleşmesi ve kentlilik bilincinin gelişmesi gerekir. Kentlerin rant savaşlarına maruz kalmaması da önemli bir noktadır.

Kente uyum sağlama sürecinde de göç edenler kırdan kente beraberinde getirdiği geleneksel kalıpları sürdürmeye çalışarak çözüm bulma gayretine girmiş fakat bu süreç kentlerde yeni yaşam biçimini ortaya çıkararak, kentleşme sorunlarını da meydana getirmiştir. Kentler

yapı bakımından büyük değişime uğramış, gecekondulaşma artık kentsel bir olgu ve üzerinde çalışılması gereken bir konu haline gelmiştir.

Ülkemizde kentsel planlama son yıllarda birtakım olumsuzluklara maruz kalmıştır. Spekülatif baskılar, rant kaygısı ve hatta siyasal baskılar bu olumsuzluklardandır. Bu etkiler göz önüne alındığında, başta büyük kentlerimiz olmak üzere, neredeyse tüm kentlerimiz geri dönüşü olmayan kentleşme sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Kentsel planlamalarda, kentlilerin hakları korunmalı, yapım kentsel dönüşüm aşamasında da rant odaklı değil, ihtiyaç odaklı davranılmalıdır.

Bireyler ne kadar güçlü olurlarsa, sömürülmeleri de o kadar güç olur. Bireylerin her türlü yolla kendilerini ifade etmeleri gerekir. Bu sebeple bireyin kendini ifade etme özgürlüğünden alıkoyan her türlü yaptırım, kentlerin ve dolayısı ile ülkenin geleceğine de olumsuz etki yaratmaktadır. Kentler ne kadar yaşanılabilir yerler olursa, ülke de o kadar yaşanılabilir olur. Marshall yardımıyla kapitalist üretim araçlarının kentlere uğramadan kırsal üretime gönderilmesi, büyük problemlere yol açmıştır. Kırsala traktörün girmesi ile kente göç etmek zorunda kalanlar genellikle büyük topraklara yani geçimlerini sağlayacak büyüklükte toprağa sahip olmayanlar, tarım işçileri, maraba adı altında çalışanlardır.

İş bulma umudu ile kente göç edenler umduklarını bulamamıştır. Hızla gelişen toplumsal koşullar altında kentlerde istihdam edilememiş bireyler marjinal sektöre yönelmiş ve dolayısıyla davranışsal sorunlara sahip marjinal birey sayısı artış göstermiştir.

Kentleşme, kentsel uyum ve siyasal katılım arasında doğrudan bir bağ vardır. Kentsel uyumunu gerçekleştirememiş, memleketi ile bağlarını koparmamış bireyler, kente dair gelişim ve değişimleri de takip etmemektedirler. Bahsi geçen sebeplerden dolayı da siyasal katılımlarını aktif bir şekilde gerçekleştirememektedirler.

Halk, oluşumuna katıldığı kamusal karar ve faaliyetleri kolaylıkla benimser ve gerçekleşmesi için çaba gösterir. Bu bağlamda, kamu kurum ve kuruluşlarının, halk çekincelerinin ortadan kaybolması için, birtakım yeni politikalar geliştirmelidir, bir değişim uygulanmalıdır Marshall yardımıyla kapitalist üretim araçlarının kentlere uğramadan kırsal üretime gönderilmesi, büyük problemlere yol açmıştır. Kırsala traktörün girmesi ile kente göç etmek zorunda kalanlar genellikle büyük topraklara yani geçimlerini sağlayacak büyüklükte toprağa sahip olmayanlar, tarım işçileri, maraba adı altında çalışanlardır.

İş bulma umudu ile kente göç edenler umduklarını bulamamıştır. Hızla gelişen toplumsal koşullar altında kentlerde istihdam edilememiş bireyler marjinal sektöre yönelmiş ve dolayısıyla davranışsal sorunlara sahip marjinal birey sayısı artış göstermiştir.

Türkiye’de kent yoksulluğu, göç olgusundan da etkilenmektedir. Kent yoksulluğu, kentlerde yaşayan yoksul bireylerin güçsüzlüğünü, çekingenliğini ve hatta dışlanmışlığını ifade eder. Sosyo-ekonomik anlamda refah

içinde olmayan bireylerin de siyasal katılıma olan ilgileri ve katılım oranları bir hayli düşüktür.

Kırsal kesimlerde siyasal katılım, toplumsal baskılar (aile, ağalık,vb...) sebebiyle bağımlı olarak gerçekleşmektedir. Kente göç etmiş ancak memleketi ile bağını hiç koparmamış bireylerde bu durum devam etmektedir.

Kentlerde siyasal katılımın bağımsız olmasına karşılık, bu bireyler değişim ve gelişime açık değillerdir, kitle iletişim araçlarından yeterince faydalanmamaktadırlar, yeni yaşam alanları ile tam anlamıyla bütünleşememişlerdir. Dolayısıyla da siyasal katılım noktasında çekimser davranmaktadırlar.

Kentleşmenin gerçekleşebilmesi için demokrasinin içselleştirilmesi önemlidir. Bireyler yalnızca seçim zamanı hatırlanmamalı, istek ve şikayetleri göz önünde bulundurularak düzenlemeler yapılmalı, halkın bu sayede kendini değerli hissetmesi sağlanmalıdır. En küçük yerleşim birimleri olan mahallelerden başlamak suretiyle kentlerde yaşayan herkesi yönetime katmak ve yapılacak çeşitli etkinlikler yapıp, kentle etkileşim halinde tutmak, kentte yaşayanların, kentin tarihsel ve doğal yapısına karşı ilgili hale getirmek gerekmektedir. Aktif ve etkili yönetim uygulamaları için devlet yerel yönetimlere daha fazla yetki vermelidir.

Extended Abstract

This study investigates the impact of migration on urbanization processes in Turkey and explores how the political participation levels of migrants affect urban life. Migration is addressed not merely as a spatial relocation phenomenon, but as a multidimensional process that reshapes individuals' social, cultural, and political relations within the urban context. The research emphasizes the difficulties migrants face during their integration into city life, and how these challenges influence their ability or willingness to engage in political participation, consequently contributing to emerging urban problems.

Urbanization, followed by the process of urban acculturation, necessitates not only spatial adaptation but also cultural and behavioral transformation. Especially in the case of rural-to-urban migrants, cultural alienation and social exclusion are commonly experienced, which often results in their detachment from civic and political life. Political participation is a fundamental element of democracy; hence, such detachment carries significant implications not only for individual migrants but also for the democratic development of cities.

The study elaborates on the relationship between political participation and socio-demographic variables such as gender, age, education, income level, and access to mass media. Findings suggest that women and low-income individuals participate less in political life, and migrants generally struggle to develop a sense of belonging to their new urban environments. Additionally, the degree of political engagement in urban areas is found to be strongly associated with the existence of an

organized civil society and the inclusiveness of local governance structures.

It is argued that local governments must play an active role in facilitating migrants' integration into urban and political life by developing inclusive, participatory policies. A participatory model of urban governance—one that goes beyond voting and enables direct citizen involvement in decision-making—should be promoted. Political engagement is considered a prerequisite for successful urban integration.

In conclusion, this study analyzes the multidimensional relationship between migration, urban acculturation, and political participation, emphasizing the need for democratic and inclusive urban policies in migration-intensive countries like Turkey. To counteract urban poverty, spatial segregation, and political marginalization, local authorities must adopt governance models that empower migrants to become active participants in urban and democratic life.

Kaynakça

- Acungil, Y. (2021) Göç ve Kentsel Uyum, Yerel Halkın Göçmen ve Mülteci algısı, Bursa.
- Akalın, M. (2018). Kentsel Rantlara Kamusal Müdahale: Rant Vergisi, İKSAD Yayınevi.
- Arslan, E. (2021). *Türkiye’de Göç Yönetimi ve: Süreçler Aktörler ve Politikalar*. Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye, Ed. Erkan Arslan. Nobel Yayıncılık. Ankara.
- Ateş, D. (2015). *Demokratik Siyaset: siyaset Biliminin Çağdaş Temelleri*, Dora Basım yayın Dağıtım Ltd. Şti. , Bursa.
- Başaran, İ. (2008). *Kent ve Yerel Yönetim*, Okutan Yayıncılık, İstanbul.
- Baykal, D. (1970). *Siyasal Katılma Bir Davranış İncelemesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:302, Ankara.
- Castles, S. & Miller, M. J. (2008) *Göçler Çağı – Modern dünyada Uluslararası Göç hareketleri*. B. U. Bal ve İ. Akbulut (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çağlayan, S. (2006). *Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Güz, 17, 67-91.
- Çukurçayır, M. A. (2006) *Siyasal katılma ve Yerel Demokrasi, Küreselleşme Sürecinde Yurttaş, Yönetim, Siyaset*. (3. Baskı). Çizgi Kitabevi, Konya.
- Çukurçayır, M. A. , Nergiz, N. , Yemen, A. (2014). 6063 Sayılı Kanun’un Uygulanmasında köy(lü) mü mahalle(li) mi?: Katıl(a)mayanlar Açısından Bir Değerlendirme, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Dahl, R. (1963). *Modern Political Analysis*, New Jersey: Prentice-Hall.
- Dienel, Peter C. (1997). *Die Planungszelle, eine Alternative zur Establishment- Demokratie*, 4. Aufl., Westdeutscher Verlag, Opladen.
- Eraydın, A. (2006). *Mekânsal Süreçlere Toplu Bakış, Değişen Mekân: Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış, 1923-2003 içinde (25-67.ss.)* A. Eraydın (der.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Erder, S. (1997). *Kentsel Gerilim: Göç ve Kentli Olmak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Eyidiker, U. (2019). “Siyasal davranış: Siyasal Katılıma Giden Yol”, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(18) : 704-719.

- Görmez, K. (1997). Kent ve Siyaset: Bir Metropol Alanında Kentleşme. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gross, A. 'Democratie, parlementarische Demokratie und Wege der demokratischen Entwicklung', Direkte Demokratie im Europäischen Vergleich Arbeitsgemeinschaft der notları, Deutsche Hochschule für Verwaltungswissenschaften, (1997-1998 Kış Dönemi).
- Güçlü, S. (2002). Kentleşme ve Göç Sürecinde Antalya'da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.
- IOM (2014). International Organization of Migration, Uluslararası Göç Örgütü Göç Terimleri Sözlüğü. IOM Publications.
- Jansen, C. J. (1970). Migration: A Social Problem. Readings in the Sociology of Migration, Pergamon Press, New York.
- Kalaycıoğlu, E. (1984) . Karşılaştırmalı Siyasal Katılma, İÜSBF. Yayını, İstanbul.
- Karasu, M. A. (2020). Göç ve Güvenlik Üzerine Kavramsal bir Çerçeve. İçinde *Yerel, Ulusal ve Küresel Boyutlarıyla Göç ve Mülteci Sorunu*, Yakup Bulut ve Soner Akın (s. 71-110). Çizgi Yayınları, Konya.
- Kaştan, Y. (2016). Türkiye'de cumhuriyet dönemi iç göç hareketleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5.247-266.
- Keleş, R. (2021). Kentbilim Terimleri Sözlüğü (2. Baskı). Ankara: İmge.
- Keleş, R. (2011). Göç Olgusuna İlişkin Gözlemler, Güney Mimarlık. (4), 14-16.
- Keleş, R. (2022). *Kentleşme Politikası* (10. basım). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kent Konseylerinin Yasal Dayanağı, Ankara Kent Konseyi 2019-2020 Faaliyet Raporu.
<https://ankarakentkonseyi.org.tr/dokumanlar/>
- Kıray, M. (1972). *Kentleşme Yazıları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (1994). Siyaset Bilimi, 5. B. , İmge Kitabevi, Ankara.
- Koçak, Y. & Terzi, E. (2021). Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3 (3), 163-184.
- Köymen, O. (1999). Cumhuriyet döneminde tarımsal yapı ve tarım politikaları. 75. Yılda Köylerden Şehirlere içinde (1-30 ss). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kyogoku, J. & Ike, N. (1960). "Urban-Rural Differences ,n Voting Behaviour in Pastwar japan: City and Village in Japan", Economic and Development and Cultural Change, 9(1-2): 167-185.
- Lee, E.S. (1966). A Theory of Migration. Demography, vol.3, no.1, p.p. 47-57. JSTOR.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. O. Akınhay ve D. Kömürçü (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Öncü, A. (1997). *The Myth of the 'Ideal Home' Travels Across Cultural Borders to Istanbul*. In A. Öncü & P. Weyland (Eds.), *Space, Culture and Power: New Identities in Globalizing Cities*. Zed Books.
- Özbudun, E. (1975); Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, AÜHF Yayınları No. 363, Ankara.
- Özkök, E. (1985). Kitlelerin Çözülüşü, Ankara.(1985)
- Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration, American Sociological Review, Vol:23.
- Powell, G. B. (1990). Çağdaş Demokrasiler: Katılım, İstikrar ve Şiddet (Çec. Mehmet Turhan) , Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasal İlimler Dergisi Ortak Yayını, Ankara.
- Sağlam, S. (2016). 1923-1950 yılları arasında Türkiye'de kent ve kentleşme olgusu. *Sosyoloji Konferansları*. 53, 257-274.
- Sezik, M. (2020) Güncel Kentsel Sorunlar, Bilsam Yayınları, İstanbul.
- Sencer, M. (1974). Türkiye'de Sınıfsal yapı ve Siyasal Davranışlar, May Yayınları, İstanbul.
- Sencer, Y. (1979). Türkiye'de Kentleşme. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Stouffer, A. S. (1940). Intervening Opportunities; A Theory Relating Mobility and Distance, American Sociological Review, Vol.5, Number 6.
- Şengül, T. (2001). *Kentsel Çelişki ve Siyaset*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tekeli, İ. (2011). Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm, İstanbul: Tarih vakfı Yurt Yayınları.
- Tümtaş, M. S. (2007). Türkiye'de İç Göçün Kentsel gerilime Etkisi: Mersin Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Muğla.
- TÜİK (2005). Genel Nüfus Sayımı. 2000 Göç İstatistikleri içinde. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Yalçın, C. (2004). Göç Sosyolojisi; Anı, Ankara.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç Çeşitleri ve Etkileri. Turkish studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 3-11.
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK), 2013.
<https://www.goc.gov.tr/gigm-mevzuati>

The Return to Human Rights via Juridical Humanism in Luc Ferry and Alain Renaut

Eylem Yolsal Murteza^{1,a,*}

¹Department of Philosophy, Faculty of Letters, Kırklareli University, Kırklareli, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 07/06/2025

Accepted: 21/07/2025

ABSTRACT

In the 1980s, Luc Ferry and Alain Renaut argued that human rights should be grounded not only in moral principles but also within a political framework. They developed their perspective within the context of juridical humanism. Inspired by political resistance movements against totalitarian regimes, such as the Solidarity Movement in Poland, this approach posits that a dual return to the idea of human rights—long neglected by philosophical inquiry—has taken place. Ferry and Renaut conceptualize the revival of human rights in two distinct phases. The first phase is marked by an optimistic belief that human rights could serve as the foundational principles of a democratic political order. The second phase reflects a sense of political disappointment and involves a renewed interrogation of the theoretical foundations of human rights. Within this framework, Claude Lefort's critique of totalitarianism and his analysis of the symbolic dimension of rights provide a crucial theoretical anchor for Ferry and Renaut. Meanwhile, Marcel Gauchet offers a critique of the liberal tradition, which treats individual rights as detached from their social context. He argues that human rights must be reconsidered in relation to processes of social and political transformation. Such critiques underscore that human rights cannot be reduced solely to individual claims but must be understood in conjunction with social organization and collective autonomy. For Ferry and Renaut, the task of rethinking human rights is not merely a theoretical reflection but also a political necessity for reconstructing the legitimacy of contemporary democracies. This process of reconstruction, they argue, can only be realized through a philosophy of law that conceives of law as a transcendent domain of value—namely, through the framework of juridical humanism.

Keywords: Luc Ferry, Alain Renaut, insan hakları, hukuki hümanizm, politik olan.

Luc Ferry ve Alain Renaut'da Hukuki Hümanizm ile İnsan Haklarına Dönüş

Öz

Luc Ferry ve Alain Renaut, 1980'li yıllarda insan haklarının yalnızca ahlaki değil, aynı zamanda politik düzlemde de temellendirilmesi gerektiğini savunmuş ve bu doğrultuda düşüncelerini hukuki hümanizm anlayışı çerçevesinde yapılandırmışlardır. Polonya'daki Dayanışma Hareketi gibi totaliter rejimlere karşı gelişen politik direnişlerden ilham alan bu yaklaşım, uzun bir süre felsefi soruşturmaya tabi tutulmamış olan insan hakları düşüncesine yönelik çift yönlü bir dönüşün gerçekleştiğini ileri sürer. Ferry ve Renaut, insan haklarının yeniden canlanmasını iki ayrı safha çerçevesinde değerlendirirler. İlk safha, insan haklarının demokratik bir politik düzenin kurucu ilkeleri haline gelebileceğine dair duyulan iyimser beklentilerle karakterize edilir. İkinci safha ise bu beklentilerin karşılanamaması sonucunda ortaya çıkan politik hayal kırıklığına ve insan haklarının teorik temellerine yönelik yeniden sorgulamalara dayanmaktadır. Bu bağlamda Claude Lefort'un totalitarizm eleştirileri ve insan haklarının sembolik boyutuna dair analizleri, Ferry ve Renaut'un kuramsal pozisyonlarına önemli bir dayanak sunar. Öte yandan Marcel Gauchet, bireysel hakları toplumsal bağlamından kopuk bir şekilde ele alan liberal geleneği eleştirerek, insan haklarının toplumsal ve politik dönüşüm süreçleriyle ilişkili olarak yeniden düşünülmesi gerektiğini öne sürer. Bu eleştiriler, insan haklarının yalnızca bireysel taleplere indirgenemeyeceğini, toplumsal örgütlenme ve kolektif özerklikle birlikte ele alınması gerektiğini gösterir. Ferry ve Renaut açısından insan haklarının yeniden düşünülmesi salt teorik bir refleksiyon değil, aynı zamanda günümüz demokrasilerinin meşruiyetini yeniden inşa etmek bakımından politik bir zorunluluktur. Bu yeniden inşa süreci, ancak hukuku aşkın bir değer alanı olarak konumlandıran bir hukuk felsefesi — yani hukuki hümanizm — aracılığıyla mümkün hale gelebilir.

Anahtar Kelimeler: Luc Ferry, Alain Renaut, insan hakları, hukuki hümanizm, politik olan.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a eyolsal@yahoo.com

0000-0001-6985-8257

How to Cite: Murteza Yolsal E (2025) The Return to Human Rights via Juridical Humanism in Luc Ferry and Alain Renaut, Faculty of Letters Journal of Social Sciences, 49(2): 219-227

Giriş

Luc Ferry ve Alain Renaut 1980'li yılların başında insan hakları konusunu merkeze alan erken dönem çalışmalarında insan haklarının bir politika oluşturup oluşturamayacağını sorgulamışlar ve insan haklarının ancak hukuki hümanizm temelinde savunuldukları takdirde bir politika oluşturacak güçte olduğunu savunmuşlardır. Ferry ve Renaut'nun insan haklarını yalnızca ahlaki talepler değil aynı zamanda politik pratiği şekillendirecek sağlam temellere dayalı normatif ilkeler olarak düşünme çabasında dönemin olaylarının etkisi kuşkusuzdur. Bu düşünürlerin böylesine temeller bulma arayışı insan hakları ve politika arasındaki bağlantı hakkında 1980'li yıllarda Polonya'da Dayanışma (Solidarność) hareketiyle başlayan toplumsal olaylara teorik bakış açıları sunan tartışmalardan beslenmiştir (Ferry ve Renaut, 1983: 67; Ferry ve Renaut, 2015: 452; Thibaud, 1983: 85-86). Ferry ve Renaut'ya göre bu bahsi geçen dönemde Fransız politik düşüncesinde aynı olayın farklı düzeylerinde haklar fikrine dönüş iki kere olmuştur. İlkini "politikanın geri dönüşünün insan haklarının dönüşüyle gerçekleşeceği" iyimser safha olarak karakterize ederler. Dönemin entelektüellerinin Esprit, Libre ve Le Débat gibi dergilerde ve çeşitli topluluklarda tartıştığı bu konular sonrasında da Fransız düşün hayatına yön vermiştir. İkinci ise Polonya Hareketinin beklenen düzeyde gerçekleşmemesiyle birlikte ortaya çıkan eleştirel değerlendirmeleri ve yeni yönelimleri kapsayan kötümser safhadır. Bu safha "toplumsal değişimi sağlamak için hakların politik potansiyelini" güçlendirecek yeni toplumsal ve politik araçlara duyulan ihtiyacın altını çizen tartışmalarla şekillenmiştir (Ferry ve Renaut, 2015: 452-455; Thibaud, 1981).

Her iki safhada da insan haklarının yeniden tartışılmasına imkan tanıyan ve ileriki tartışmalara da zemin hazırlayan düşünsel bir ortamın oluşması oldukça önemlidir. Ferry ve Renaut bu safhaların ortak noktalarını şu şekilde özetlerler: Fransız politik teorisinde haklara dönüş aslında politikanın geri dönüşüyle yakından ilişkilidir. Onlara göre bu dönemden önce hem Marksist hem de post-modern düşünce insan haklarını bireyin haklarına indirgeyen yaklaşımlarında hakların toplumsal doğalarını göz ardı etmiş hatta büyük ölçüde inkar etmişlerdir. Bu da insan haklarının hem kapsamının hem de gerçek doğasının yanlış anlaşılmasına neden olmuştur. Sonuç olarak Fransa özelinde hakların yeniden canlanmasının ardında Fransız entelektüellerin üzerindeki Marksizmin ideolojik hakimiyetinin sona ermesinin belirleyici olduğunun altını ısrarla çizerler. Aynı zamanda anti-totaliter bir karakterde olan insan haklarına bu yeni dönüş hümanizmin post-modern kritiklerinin de yeniden gündeme taşınmasını sağlamıştır (Ferry ve Renaut, 2015: 456-457). Kısaca bu bağlamda "politikaya dönüş", "insan haklarına dönüş" ve "hümanizme dönüş" birbiriyle karşılıklı olarak kaçınılmaz biçimde yeniden başlayan evreler olmuştur.

Her ne kadar insan hakları bu tarihten iki yüz yıl önce Amerikan daha sonra Fransız Bildirgeleri ile ilan edilmiş olsa da aradan geçen uzun süre boyunca bu haklar etrafında belirgin bir entelektüel suskunluk hakim olmuştu. Dolayısıyla

Ferry ve Renaut 1980'lerde Fransız düşünürleri arasında insan haklarına ilişkin daha önce benzeri görülmemiş bir konsensüsün mevcudiyetine özellikle dikkat çekerler: "*İnsan haklarına "evet" ve insan hakları ihlallerine "hayır" denmesi; geride kalan on yıllarda, sömürü gerçeklerini güvence altına almaya ve örtmeye yönelik basit biçimsel bir kurgu olarak Marksist hak eleştirisi vulgatasının 1789'un ilkeleri bakımından tersi bir yönde bir gözünü açma ve istihza uygulaması dayattığı yerlerde, yeniden bir ritüel haline geldi.*" (Ferry ve Renaut, 2015: 452) Benzer şekilde Marcel Gauchet'de aynı tarihlerdeki çalışmalarında insan haklarının ve hatta "insan" kavramının daha önce filozoflar ve entelektüeller nezdinde akademik olarak dikkate alınmaya bile değer bulunmadığını, bu kavramların adeta sıradanlıkla malul olduğunu belirtir. Ona göre bu dönüşüm ideolojik bir kırılmanın sonucudur: Marksizm ve postmodern anti-hümanizm etkisinde olan düşünürler ilk kez "İnsan haklarından bir politika oluşturulabilir mi?" sorusunu sormaya başlamışlar ve böylece yeni bir düşünsel yönelimin temelleri atılmıştır (Gauchet, 2013: 107).

İnsan hakları üzerine yürütülen bu tartışmaların önemli öncülerinden biri olan Paul Thibaud da benzer bir tespitte bulunur: "*Mevcut politik değerler arasında insan haklarının birdenbire ortaya çıkışı hatta daha önce marjinal ya da köhne olduğu düşünülen bu ilkelerin etrafında bir konsensüsün yaratılma hızı üzerinde düşünülme hakkı ediyor. Bunun Batı tarihinde ya da en azından Avrupa'nın tarihinde bir dönüm noktasına işaret ettiğine, artık karşılaşacağımız eylemleri tanımlama ve yön verme söz konusu olduğunda davranışlarımızda bir değişimi yaratacağına inanıyoruz.*" (Thibaud, 1980: 3) Nitekim yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı gibi bu tarihe dek insan haklarının herhangi bir kitabın veya makalenin konusu olmasının imkanı yoktu (Moyn, 2010: 1-11). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından totalitarizmin yıkıcı sonuçlarını tecrübe eden Avrupa ulusları benzer bir felaketi tekrar yaşamamak için Birleşmiş Milletler çatısı altında 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni ilan etmiş olsalar da, bu dönemin düşünsel dünyasında bir karşılık bulamamıştı. İnsan haklarının gerçek anlamda politik ve felsefi bir sorun olarak gündeme gelişi daha geç bir dönemde özellikle Soğuk Savaş ile başlayan çözülmeyle, Doğu Bloku'nun dağılmasıyla, Çin, Vietnam ve Kamboçya gibi ülkelerdeki devrimci ütopyaların çökmesiyle mümkün olmuştu. İkinci Dünya Savaşı, totaliter rejimler ve sonrasında dünyanın çeşitli yerlerindeki politik gelişmeler insan haklarını evrensel bir meşruiyet zemini olarak konumlandırmış ve bu bağlamda insan haklarına yönelik hem teorik hem de politik bir dönüş fikrini canlandırmıştır. Ancak 1980'lerdeki bu yeni yönelimle birlikte, insan hakları talepleri yalnızca bireysel özgürlüklerin korunması anlamında değil, aynı zamanda da geniş bir toplumsal ve politik yeniden yapılanma çağrısı olarak da değerlendirilmeye başlanmıştır. Fakat bu yeni çerçeve insan haklarının bir yandan kamusal alanı politikadan arındıran ve böylece politikayı etkisizleştiren bir etki yaratma potansiyeli taşıdığına dair eleştirileri gündeme getirirken diğer yandan da demokratik ideallerin yeniden inşasına katkı sunabilecek dinamik bir güç olarak da umut uyandırmıştı (Lacroix, 2012: 1).

İyimser Safha: Politikanın Temeli Olarak İnsan Hakları

Ferry ve Renaut insan haklarına ilk dönüşün Polonya Dayanışması ile tetiklenen ve belirgin biçimde anti-totaliter bir karaktere sahip olduğunu biliyorlardı. Bu ilk dönüş dönemin düşünsel atmosferinde iyimser yaklaşımlarla resmediliyordu çünkü Marcel Gauchet, Paul Thibaud ve Claude Lefort gibi dönemin önemli düşünürleri sosyalist totalitarizme karşı Dayanışma'yı destekleyen yazılarında insan haklarına referansla ifade edilen taleplerin özgürleştirici potansiyelini yeniden keşfetmeye yönelmişlerdi (Ferry ve Renaut, 2015: 451-452). Bu dönemdeki entelektüel teşebbüslerin temelindeki ortaklaşalık totalitarizm eleştirisi yapmaları ve özellikle de devrim fikrinin içkin olduğu düşünülen Marksizmle ilgili yaşanan beklentiyi değerlendirmeleridir. Oysaki bu eleştirilerin sadece bu dönemle sınırlı olmadığı özellikle 1970'lerin ortalarında başladığı görülmektedir. Bu eleştirilerin erken örnekleri Les Nouveaux Philosophes (Yeni Filozoflar) olarak bilinen etkili Fransız entelektüel grubunun çalışmalarında açıkça gözlemlenebilir. Her ne kadar bu düşünürlerin yaklaşımları birbirinden farklılık gösterse de, onları ortak bir zeminde buluşturan unsur Stalinizm üzerinden totalitarizm eleştirisi ve Marksist devrim fikrine yönelik sorgulayıcı tartışmalarıdır. Bununla birlikte, bu tartışmaların başlangıcı yalnızca Yeni Filozoflar'a indirgenemez. Özellikle Lefort ve Cornelius Castoriadis'in Socialisme ou Barbarie (Ya Sosyalizm Ya Barbarlık) çevresindeki eleştirel müdahaleleri Yeni Filozoflar'ın katkılarıyla beraber okunmalıdır (Couture, 2007: 9).

Bu tartışmaların ulaştığı ortak paydalardan biri insan haklarının politik olayların doğal birer sonucuymuş gibi görünmesidir. Özellikle 1970'lerin ortalarından sonra, Marksist ideolojinin uzun süre perdelediği bazı tarihsel gerçekler açığa çıkmıştı. Bu sosyalist deneyimden hayatta kalanlar tarafından aktarılan tanıklıklar aracılığıyla inkarı giderek zorlaşan ağır ihlallerin görünürlik kazanmasıdır. Özellikle Lefort, Aleksandr Soljenitsin'in Gulag Takımadaları kitabının bu çıkışın simgesel metni olduğunu belirtir. Kitaptan önce sosyalizme ilişkin başka (Ayr. Bkz. Lefort, 1976: 9-44) doküman akışı ve tanıklıklar olmasına rağmen bunların büyük ölçüde sol entelektüeller tarafından bilinçli olarak görmezden geldiğini belirtir. Ancak bu suskunluğun kırılmasıyla birlikte, bireysel haklar yeniden anlam kazanmış ve daha önce kendilerine atfedilen "salt burjuva hakları" kavrayışından uzaklaşmıştır (Lefort, 1994: 46-47). Lefort'a göre Fransız solunda Marksizmin yayılmasıyla hakların itibarsızlaştırılması arasında yakın bir ilişki vardır. Ona göre, Marksizm Marx'a birçok konuda ihanet etmiş olsa da, insan haklar söz konusu olduğunda Marx'ın temel tutumunu sadakatle sürdürmüştür. Marx, Yahudi Sorunu Üzerine başlıklı erken dönem eserinde haklara yönelik eleştirel yaklaşımını sonraki eserlerinde tartışmayarak korumuştur hatta aynı tutum mirasçıları tarafından da benimsenmiştir (Lefort, 1994: 46).

Dolayısıyla Lefort, Marksist tahakkümden ayırmış olarak, Polonya Dayanışması özelinde insan haklarına ilişkin bu "yeni düşünme ve eylem biçimlerinin" ne olduğunu

sorgularken, bir noktaya özellikle dikkat çeker: İnsan haklarına başvuran muhalifler politika yapmak gibi bir amaç taşıdıklarını hiçbir zaman iddia etmemişlerdir. Söz konusu failer mevcut iktidarı devirmeyi, yeni bir hükümet programı önermeyi, bir muhalefet partisi kurmayı ya da Marksizme karşı alternatif bir doktrin ortaya koymayı amaçlayan politik hedefler peşinde değildiler. Onların talebi, yalnızca demokratik ülkelerde temel kabul edilen hak ve güvencelerin kendileri için de tanınmasıydı. Dünyanın pek çok yerinde her zaman iktidarın ya da kolluk kuvvetlerinin keyfi uygulamalarına karşı protestolar düzenlenmiş ve çeşitli hak taleplerinde bulunulmuştur. Ancak Lefort'a göre bu tür direniş biçimlerinin onun dönemindeki temel farkı, artık doğrudan insan haklarına referansla dile getirilmeleridir. İnsan haklarıyla ilgili olarak "yeni" olan şey, iktidarın hedefinin olumlu ya da olumsuz olsa da bizzat insan hakları haline gelmiş olmasıdır. Yani hak talepleri artık yalnızca bir araç değil, iktidarın meşruiyetini tanımlayan asli bir çerçeve haline gelmiştir. Bu durum, iki farklı toplum modeli arasında köklü bir karşıtlığa işaret eder: Bir yanda klasik anlamda insan haklarını sistematik biçimde reddeden totaliter toplum modeli, diğer yanda ise hakların tanınmasını ve güvence altına alınmasını esas alan demokratik toplum modeli (Lefort, 1994: 48).

Lefort politik alan ve haklar alanı arasında özsel bir bağ olduğunu öne sürer. Ona göre hakları politik kılan şeyin ne olduğunu sormamız gerekmektedir. Bu sorgulama aynı zamanda insan varoluşunu sağlayan temel ilkelerin neler olduğuna dair daha geniş bir felsefi araştırmayı da gerekli kılar. Böylece Lefort hakların doğasını ve onlar etrafında şekillenen politik faaliyet alanını açığa kavuşturmak için hukuki alanın göz önünde tutulmasını önerir. Ancak hukuki alanı ne sınıf çatışmasının ekonomik gerçeklerine indirgenmiş üstyapısal bir kılıfta ne de devletin baskıcı mekanizmalarına karşı birey için bir kalkan olarak görür. Lefort'a göre Marksizmin temel problemi politik toplumun sembolik boyutunu görememesidir. Bu yüzden, Marksist pratikte hukuk, yalnızca bir tahakküm ve sömürü sisteminin devamlılığını sağlayan ideolojik bir araç işlevi görür. Lefort bu yaklaşımı reddeder. Ona göre Marx'ın insan haklarını burjuva toplumunun sınıf çatışmasını gizlemek üzere uydurduğu ideolojik bir perde olarak değerlendirmesi, politik olanı (le politique) yeterince kavrayamamasından kaynaklanmaktadır. Marx açısından politika ve insan hakları "aynı yanılsamanın iki kutbudur" (Lefort, 1994: 52-56). Ancak Lefort'a göre bu görüş, Dayanışma Hareketi deneyimiyle geçerliliğini yitirmiştir. Nitekim ona göre "totalitarizm deneyimi, bu Marksist yorumun zayıflıklarına karanlık bir ışık tutmuştur. Totalitarizm, insan haklarının yıkımı üzerine inşa edilmiştir." (Lefort, 1994: 53) Ferry benzer bir çizgide Marksizmi hem hukuki olanın hem de politik olanın inkarı olarak değerlendirir ve hakların felsefi düzlemde ele alınabilmesi için "hukukun politik boyutu ile politikanın hukuki boyutunun" aydınlatılması gerektiğini vurgular (Ferry, 1980: 37-38). Böylece her iki düşünür de olageldiği gibi insan haklarını yalnızca ideolojik bir araç değil politik özneleşmenin ve demokratik katılımın asli bir zemini olarak konumlandırır.

Lefort'un Marksizmle bağlantılı olarak totalitarizm eleştirisi aynı dönemdeki Yeni Filozoflar'ın yaklaşımlarından da farklılaşır (Lacroix, 2012: 10). Onlardan farklı olarak, totaliter fenomeni ne Lacancı otorite kavramı çerçevesinde ne de Foucaultcu anlamda direnişin romantize edilmesi üzerinden okur. Lefort'un bu yaklaşımlarla ortaklaştığı nokta ise bir ütopya ya da dinsel veya estetik bir kurtuluş önermemesidir. Lefort kurtuluşu kolektif eylem olanaklarında görür (Lefort, 2007: 431). Bu olanak Dayanışma'da olduğu gibi en sıkı sosyal kontrolün uygulandığı koşullarda altında dahi, temel haklar için mücadele edilebileceğidir. Çünkü bu mücadeleye atılanlar kendi yaşamlarının seyircileri (spectateur) değil faileri (acteur) olarak hareket etmişlerdir, kısaca tüm riskleri alarak "mümkün sınırları" zorlamışlardır (Lefort, 2007: 428).

Sonuç olarak, Lefort'un çalışmaları, Ferry ve Renaut'nun iyimser safha olarak tanımladıkları döneme ilişkin değerlendirmelerini destekleyen, iki temel indirgemeci yaklaşımın aşılmasını sağlamıştır. İlki Marksizmin hukuki olanı bir sömürü ve kontrol sisteminin üretimi olarak görmesi nedeniyle hakların kurucu sembolik ve politik boyutunu reddetmesidir. Bu yüzden herhangi bir hak talebi belirli bir rejim formunun özellikle de burjuva toplumunun meşruiyet aracı olarak değerlendirilmektedir. İkincisi ise Marx'ın insan hakları okumalarındaki temel hataları totalitarizmi yüzeysel biçimde eleştiren Yeni Filozoflar ve postmodern düşünürlerin yeniden kuramsal zeminlerde üretmesidir. Tıpkı Marx gibi onlar da insan haklarının politik boyutunu yeterince kavrayamamışlardır. Çünkü farklı teorik temellere dayansalar da insan haklarını yalnızca bireysel haklarla sınırlayan ortak indirgemeci yaklaşıma sahip olmuşlardır. Ferry ve Renaut'nun tartışmalarına Lefort ile başlamaları ve Gauchet ile sonlandırmaları bu iki düşünürün söz konusu tarihsel kırılmanın farklı aşamalarını temsil etmeleriyle ilgilidir. Lefort politik olanın özellikle demokratik kuruluşlarda temsiliinin her zaman ihtilafla ve bir boş yer (le lieu vide) etrafında şekillendiğini vurgular. İktidarın boş yeri hiçbir bireysel ya da kurumsal biçim tarafından doldurulmadığı için dolayısıyla politikada sürekli yeniden kurulan bir alan olarak kendisini gösterir. Lefort'dan farklı olarak Gauchet'nin yalnızca iyimser dönemi değil onu takip eden eleştirel dönemi de kavrayan bir perspektife sahip olmasının nedeni ise insan haklarının kazandığı anlamı gelecek fikri ile ilişkilendirmesidir. Ona göre insan hakları yalnızca mevcut baskılara karşı bir itirazdan öte politik öznenin kolektif eylemlerle geleceği kurma kapasitesini mümkün kılan kurucu bir ilkedir.

Kötümser Safha: Toplumsal Değişimi Sağlamak İçin İnsan Hakların Politik Potansiyelinin Dönüşümü

Ferry ve Renaut'ya göre Fransız politik düşüncesinde haklar fikrine ikinci dönüş Dayanışma'nın toplumsal yaşamdaki başka bir düzeyiyle yani insan haklarının üzerinden inşa edilmeye çalışılan politikanın kabiliyetine dair beslenen fazlasıyla ümidin 1981'in sonlarına doğru kötümser bir tona bürünmesiyle ortaya çıkmıştı. Ferry ve Renaut'nun bu tespitindeki haklılığı ilk safhada gösterdiği iyimserliğe karşın Thibaud da şu şekilde özetleyerek

onaylar: "Üç yıl önce [...], insan haklarına ve toplumsal kalkınmaya referansta iyi bir iktidarın değil yeni hakların kazanılması ve toplumsal değerlerin değişmesine yönelik toplumsal hareketlerin gelişimi temelinde politikayla yeni bir ilişkinin ortaya çıktığı kanısına vardığımız kesindir. Birkaç nedenden dolayı bu beklentiler hayal kırıklığına uğradı." (Thibaud, 1983: 89) Thibaud bu iyimser beklentilerin karşılanamamasının çeşitli sebeplerin çok boyutluluğunun temelde biri uluslararası diğeri Fransız ölçeğinde iki nedeni olduğunu belirtir. İlki her ne kadar Sovyet iktidarına karşı Lehlerin mücadelesi bir iç mesele olsa da Batı demokrasileri bunu genelleştirerek uluslararası düzeyde bir dış politika oluşturamamıştır. Diğeri ise özellikle Fransız solunun yeni gelişmelere geleneksel katı tutumunu devam ettirmesiyle ilişkilidir. Yeni ilkeler yaratabilecek olan toplumsal bir hareketi ekonomik krizle ilişkilendirerek politikanın üzerine örtmüştür (Thibaud, 1983: 90). Haklarla elde edileceği düşünülen politik değişimin gerçekleşmemiş olması fakat bu tarz toplumsal sorunlarla da etkili bir biçimde yüzleşebilmek için artık yalnızca haklara değil, aynı zamanda bu hakları tamamlayacak ve pekiştirecek başka toplumsal ve politik güçlü kaynaklara ihtiyaç duyulduğu fikri ön plana çıkmaya başladı.

İnsan haklarına dönüşün ilk safhasına baktığımızda insan haklarını pratik politik olaylardan ve protestolardan farklı bir işlev yüklenmişti. Bu hakların politikayı oluşturabileceği fikriydi (Thibaud, 1980: 3, 10). Bu işlevin gerçekleşmemiş olması insan haklarını dirilişinden önceki anlayışa mahkum ediyordu. Bu anlayış özellikle Marx'ın Yahudi Sorunu Üzeri'nde işaret ettiği hakların biçimsel ve soyut olduğu düşüncesi tehlikesiydi. Ferry ve Renaut'ya göre bu tehlikenin nedeni insan haklarının gerçek doğasının tahlil edilmemesiydi. Çünkü en başta insan hakları herhangi bir politik olayın mecburi bir sonucu olarak görülüyor ve haklara bağlı taleplerden sadece söz ediliyor ve konu kapanıyordu. Dayanışma sonrası sadece üç yıl içinde yüksek beklentilerden hayal kırıklığına düşüşe geçişle şunun fark edildiğini ifade ederler: "... *insan haklarının, salt bireyci ve fazlasıyla apolitik bir kabul dâhilinde kullanıldı*"ğı, bunların, *"normları ve kurumları üstüne topluma dair bir düşünüm doğurmak yerine, edilgin modern yurttaşların devletlerine yönelttikleri hak temellerinin temelini oluşturdu"*ğu görülür; ve *insan haklarına referansın sadece devletin karşısına bir "şikâyet listesi" çıkarmaya olanak tanıdığı, ancak bir "siyaset icat etme"nin araçlarını gerçekten sağlamadığı sonucuna varılır.*" (Ferry ve Renaut, 2015: 455) İnsan haklarının politikayla olan ilişkisinin doğasını anlamada yüksek umutlar beslemek yerine toplumsal yenilenme için daha ılımlı umutlar beslenebilirdi. Sadece toplumsal değişim mücadelesi için alakasız olduğu ve biçimsel olduğu düşünüldüğü için bu hakları tekrardan toptan reddetmek ise doğru değildi.

Böylece Ferry ve Renaut tartışmanın ilk safhada bitmediğini belirterek ikinci bir safhanın ortaya çıktığını öne sürerler. İkinci safha insan haklarının toplumsal değişimi gerçekleştirmediği için yaşattığı hayal kırıklığıyla ilgili olsa da aslında politikanın devlet-toplum ilişkisinin eski ve liberal bireysel bakış açısına indirgenmesine karşı Gauchet tarafından yapılan bir uyarıyı barındırır.

“Berrak bir akıl yürütme: Buna göre, insan hakları konusu meşru ve etkin olarak devletin toplumu kendi içinde eritmesine fren vazifesi görür; bu, netice itibarıyla totaliter tehditten kurtulmuş bir toplumun nasıl olabileceği ve nasıl olması gerektiği sorununu çözmeyle gerçekten içermez; zira “insan haklarının bazı öne sürülüş biçimleri, dolaylı yoldan, yerleşik Batı düzenini meşrulaştırmaya varır”, sanki komünizm ve faşizm bertaraf edilirse tüm sorunlar çözülecekmiş gibi –oysaki sorunlar (adaletsizlik, eşitsizlik, yabancılaşma sorunları) henüz aslında ortaya bile konmamıştı: Kısacası, “bizi meşgul eden toplumsal soruna dair hiçbir şey çözüme kavuşmamıştır”; ve insan hakları söylemi totalitarizme karşı etkili bir engel olsa bile, hala “adil, eşit ve özgür bir toplum yaratma sorunu”yla yüzleşmek durumundadır”. (Ferry ve Renaut, 2015: 453)

Dönemin tartışmalarında belirleyici bir isim olan Gauchet insan haklarının politikanın en önemli ögesi olarak gösterildiğinde, politik olanı (le politique) kaçınılmaz ve kaderci bir yabancılaşma alanı olarak görmeye mahkum olacağımızı ve bu nedenle hakiki bir politikadan ümidimizi kesmek zorunda kalacağımızı belirtir. Ferry ve Renaut onun bu kararlı uyarısında insan hakları ve politika arasındaki muhtemel tüm gerilimleri ve sorun alanlarını gözler önüne serdiğini vurgular.

Ferry ve Renaut’un Gauchet’nin çalışmalarında dikkatini çeken yalnızca söz konusu uyarı değildir. Onlara göre asıl dikkat çekici olan, Gauchet’nin çalışmalarının bu uyarıyla bağlantılı olarak iki katmanlı bir yapı sergilemesidir. Bu yapının ilk katmanı, “sivil toplumun koruyucu kalkanı olarak insan hakları ile devlet iktidarına karşı direnç” anlayışı ile “toplumsal eşitsizlikler ve modern yabancılaşmayla mücadele bağlamında insan haklarının yetersizliği” arasındaki ayrımı ortaya koymasıdır. Başka bir ifadeyle, burada toplumsal yapı ile birey arasındaki karşıt ve çatışmalı ilişki açığa çıkarılmaktadır. İkinci katman ise, politikanın geri çekilmesinin insan haklarının yalnızca bireysel haklara indirgenmesi fikriyle ne ölçüde bağlantılı olduğunun açıklanmasına ilişkindir. Ferry ve Renaut açısından bu ikinci katman daha belirleyicidir. Çünkü onlara göre, hem politikanın hem de politik olanın geri çekilmesi doğrudan doğruya insan haklarının bireysel düzlemle sınırlandırılmasına dayanmaktadır (Ferry ve Renaut, 2015: 454).

Ferry ve Renaut’nun Gauchet okumalarının izinde ilk katmanı açıklamak gerekirse Gauchet insan haklarının dönüşünün ancak iki temel gelişmeyle mümkün olduğunu belirtir. İlki Marksizmin hukuku ideolojik bir kurgu olarak ele alma başarısı diğeri ise 1960’lardan itibaren Fransız felsefesinde ve politikasında etkili olan anti-hümanist denemelerdir. Gauchet insan hakları fikrine dönüşünde sağlanan konsensüsün “*Aslında Marksizm’in temel ve geri çevrilemez bir kazanım sağladığına inanılan tek konu, bir sınıfın hâkim oluşu gerçeğini hem teminat altına almaya hem de gizlemeye yarayan biçimsel bir kurgu olan hukuk yanılmasıdan kurtulmuş*” (Gauchet, 2013: 108) olmasıyla sağlamıştı. Gauchet insan hakları söyleminin bu ilk katman üzerinden yeniden değerlendirilmesinde iki yaklaşım olduğundan bahseder. İlkini “minimalist” olarak

adlandırır. Bu yaklaşım Doğu’da yaşananlarla Batı’da halihazırda edinilmiş demokratik özgürlükleri güçlendirme ve pekiştirmeyle ilgilidir. Gauchet insan hakları konusunu minimalist olarak ele almayacağını söyler. Yani diktatörlük, despotik rejim, tiranlık ve totalitarizm gibi her türlü baskıcı yönetime karşı insanların mücadele etmesi olarak almayacağını söyler. Kısaca dar anlamıyla onu analiz etmeyeceğini söyler. 1980’li yıllara gelindiğinde her ne kadar insan haklarını yeniden düşünmenin imkanını Doğu’daki bu totalitarizme karşı hareketler sağlamış olsa da, -bunlar Gauchet’nin minimalist olarak gördüğü hareketlerdir- Gauchet esas analiz edeceğinin Doğu’daki bu hareketin Batı’daki özeldir Fransa’daki yankısıyla alakalı olacaktır. Bu minimalist yaklaşımda daha çok Batı’daki mevcut hakların başka bir yerde olmaması gerçeğinin kullanılması yatar. Şöyle ki Doğu’yu gördüysen Batı’dakinden memnun olup daha fazlasını talep etmemen gerek böylece minimalist politika düşüncesi üzerinden iş görülür. Gauchet böylesine minimalist bir yaklaşımla insan haklarının bir politika olamayacağını söyler. Gauchet’in minimalist ve maksimalist yaklaşımları sadece teorik bir sınıflandırma değil aynı zamanda politik pratik açısından önemli sonuçlar doğuran bir ayrımdır. Minimalist yaklaşımda insan hakları baskıcı rejimlere karşı bir koruma mekanizması olarak işlev görür, halihazırdaki demokratik kazanımların muhafazasına odaklanır, toplumsal dönüşüm talepleri ise dışsallaştırılır. “Maksimalist” olarak adlandırdığı daha saldırgan olan yaklaşımda ise “özgürlük ve eşitlik taleplerini, kişi haklarına koşulsuz saygı taleplerini var olan düzeni sarsmaya muktedir eleştirel bir araç olarak kullanır.” (Gauchet, 2013: 116-117) Minimalist yaklaşıma göre maksimalistin farkı toplumsal değişimi barındırmasıdır. İçinde yaşadıkları rejimi değiştirmeye niyetlenenler “eşit bir varoluş hakkı talebinde” bulunurlar (Gauchet, 2013: 108-117). Gauchet gelecek fikri ile beraber yaptığı bu ayrımla insan haklarının politik alan dışına çekilerek atıl bir savunma söylemine dönüşmesini eleştirir.

Politikanın geri çekilmesi olarak adlandıracağımız ikinci katman tam da gelecek düşüncesiyle alakalıdır. Devrim Fikri’nin yarattığı hayal kırıklığı insan hakları söyleminin yenilenmesini desteklemişti. Fakat bu yenilenmenin gerisindeki en temel etken Gauchet’ye göre toplumsal ve politik güçsüzlük durumudur.

“Düşünebileceğimiz tek gelecek, yönetilemez olan bir gelecektir. Bütünsel bir toplumsal dönüşüm ufku hayal edilebilir birşey değildir. Devrimci eskatolojinin çöküşünün şiddetli bir biçimde görünür kıldığı şey, toplumlarımızda gelecek boyutunun iptalidir, bir gelecek tasarlama konusundaki güçsüzlüğümüzdür – bu da, mutlu yarınlara olan inancın basit bir maskeden ibaret olup olmadığı sorusunu akla getiriyor. Yarının bugünden ne farkı olacağını ne tanımlayabiliyoruz, ne de tasvir edebiliyoruz. Gelecek boyutundan bu şekilde yoksun kalışımız, tam da toplumun, ilk kez kendi geleceği üzerinde bir güce sahip olduğunu kabul ettiği, planlama, örgütlenme, kendini tanımlama yeteneğini somut olarak ifade ettiği bir anda gerçekleşiyor.” (Gauchet, 2013: 117)

Lefort'un yaklaşımında bütüncül bir toplumsal dönüşüm politik olan momentlerin açığa çıkmasıyla mümkün hale gelir ve hala bir ümidi barındırır. Fakat Gauchet devrimci eskatolojinin çöküşüyle birlikte geleceğin kaybı düşüncesine yönelirken, Gulag ya da Auschwitz gibi tarihsel travmalar karşısında "gerçekleşmeye hazır iyi toplum" mitinden de vazgeçildiğini öne sürer. Bu "geleceğin yokluğu" içinde tahayyül edilebilecek tek gelecek, yönetilemez bir gelecek olarak kalmaktadır. İnsan haklarının, ütopyacı sosyo-politik projelerden vazgeçmenin bir yolu olduğu düşünülmüş olsa da bu kez de "bütünsel bir toplumsal dönüşüm" fikri hayal edilemez hale gelmiştir.

Gauchet insan hakları söyleminin yeniden canlanışının yalnızca insancıl değerlerin bir restorasyonu olarak değil, aynı zamanda Marksizm ve post-modern felsefeler tarafından yapılan bireyselleştirilme eleştirilerinin ötesine geçme çabası olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer. Ona göre insan haklarının yükselişi kimi Fransız politik teorisyenlerinin "eski ama iyi" olarak nitelendirdiği liberal bireyselleştirme pozisyonuna dönüş arzusu doğrultusunda şekillenmiş olabilir. Ancak bu dönüş yanıltıcıdır ve eleştirilmesi gerekmektedir. Gauchet, bireyin toplumsal bağlamdan bağımsız, doğal ve tarih-ötesi bir varlık olarak ele alınmasının temelsizliğini şu sözlerle vurgular. "*Sanki birey, toplumun oldukça yakın bir zamanda ortaya çıkmış bir ürünü değilmiş gibi. Sanki birey kategorisinin belirişi belli bir toplumun içinde ve salt toplumsal güçlerin bir oyununun sonucunda gerçekleşmemiş gibi.*" (Gauchet, 2013: 122) Bu ifadeyle, birey kavramının tarihsel ve toplumsal inşa süreçlerinden kopararak mutlaklaştırılmasının tehlikesine dikkat çeker. Gauchet'e göre insan haklarının klasik liberalizmle ilişkili olarak yeniden canlanışı, modern demokrasilerin birey-toplum ilişkisi bağlamında yaşadığı büyük dalgalanmaların bir sonucudur. Bu dalgalanmalar, birey ve toplumu bir araya getirmek adına, toplumu bireysel taleplerin toplamı olarak gören bir varsayımı temel almaktadır. Ancak bu varsayım, bireyi toplum karşısında konumlandıran ve dolayısıyla bireysel özerkliğe dayalı hak söylemini toplumun bütünlüğünden koparan sorunlu bir çerçeveye sahiptir. Gauchet bu yeni haklara dönüş nosyonundaki riskin bireyi topluma karşı konumlandırmak olduğunu söyler. Bu doğrultuda Gauchet, insan haklarının doğrudan bir politik program üretmeye yeterli olmadığını söylemekten çekinmez. Ona göre, insan haklarının politika için gerçek bir temel oluşturabilmesi, ancak birey ve toplumun karşıt terimler olarak düşünülmemesiyle mümkündür.

Gauchet'nin Lefort'a eleştirisi politik ve hukuki kurumların gücüne temkinli hatta kuşkucu bir yaklaşım sergilemesidir. Lefort kamusal alanın demokrasinin merkezinde yer alan temel politik bir mesele olduğunu savunurken, aynı zamanda hiçbir kurumun doğası gereği kamusal alanı, hakların sorgulanabilirliğini ve hukuki sorgulamayı garanti edemeyeceğini de ekler. Dolayısıyla Lefort insanın özgürleşmesini insan hakları temelinde yürütülen talepler ve çatışmalarla mümkün gören bir yaklaşıma sahiptir. Gauchet ise özgürleşmenin bir toplumun bütüncül olarak politik örgütlenmesiyle ve hatta topluluğun kendisi üzerinde hukuki olarak söz sahibi olmasıyla

gerçekleşebileceğini savunur (Moyn, 2012). Ferry ve Renaut'nun Lefort'un çalışmalarını iyimser safhada bırakırken Gauchet'nin Lefort'u tamamlayan görüşleri olduğunu öne sürerler. Fakat onlar yine de Gauchet'nin insan hakları bağlamında demokrasinin toplumsal ve ekonomik boyutlarına yeterince vurgu yapmadığını da eleştirel biçimde not düşerler.

Sonuç: "Anlaşılabilir" ama "paradoksal" bir insan haklarına dönüş

Ferry ve Renaut, Fransız politik felsefesinin insan haklara dönüşünde totalitarizm kritiği üzerinden yapılan tartışmanın ilk safhasında, güçlü nedenler olsa bile temel hakların sadece bireysel ve biçimsel olarak ele alınarak geleneksel bir eleştiriye tabi tutulmaması gerektiğini göstermişlerdir. Çünkü hakkın olumsuzlanması fikrinin totaliter topluma içkin bir özellik olarak ortaya çıktığı ya da hakkın olumsuzlanması üzerinden totaliter toplumun kuruluşunu gerçekleştirdiği yaşanan tecrübeler ve gözlemlenen nedenlerle artık açıktır. Hakların özünde sadece bireysel haklar olduğu kabulü totalitarizm gibi tahakkümün sınırsızlığıyla açığa çıkan rejimlerin ayrıca yanlış değerlendirmesine neden olur. Çünkü böylesine haklar anlayışında yani her bireyin doğuştan getirdiği ve insan olmasıyla edindiği haklar olması fikri toplumsal sonuçlarının olmadığını kabul etmekle eşitir. Hakların toplumsallığı her şeyden önce insanlar arasındaki iletişimin kamu alanını açarlar ve kurarlar. İnsan haklarının belirli bir politik proje ile olan ilişkisindeki sav bu anlama gelmelidir.

Ferry ve Renaut ilk safhadaki tartışmaların teorik ve stratejik iki tür hata ile sonlandığını belirtir. Değindiği gibi insan haklarına dönüş ile geri çekilmiş ya da tedavülden kalkmış politikayı insan haklarının geleneksel kavrayışıyla tekrar canlandıracağına hatta yeni bir politikayı inşa edeceğine duyulan inanç teorik bir hataydı. Çünkü bu anlayışta hukukun normatif ilkeleri ile politikanın stratejik doğası arasında yeterli bir ayırım yapılmamıştır. Geleneksel anlayışta insan hakları aşkın, evrensel, değişmez ve devredilemez ilkeler gibi sunulurken aslında Polonya Dayanışması'nda olduğu gibi somut politik olaylarda kurucu bir moment olarak ortaya çıktığı göz ardı edilir. Aslında bu ilkelerin çoğu tarihsel ve toplumsal mücadeleler sonucunda belirli politik rejimlerle tanınmışlardır (Ferry ve Renaut, 2015: 456). Ferry ve Renaut bu reddin tartışmada yeni bir hataya stratejik bir hataya yol açtığını söylerler. Bu Lefort'un insan haklarına dayalı hareketlerin ve mücadelelerin mevcut politikayı değiştirmese de en sıkı düzenlerde bile "sınırları zorlayacağı" önerisine yönelik bir eleştiriydi. Ferry ve Renaut insan haklarına dönüşün ilk safhasında Lefort'un yaklaşımlarını olumsuzlasalar da ikinci safha için yetersiz kaldığını belirtirler. Çünkü insan hakları hareketleri eğer sadece hak taleplerine indirgenirse böylesine bir söylem çoğu zaman iktidar ilişkilerini sorgulamaktan uzak kalır. Böylesine hak taleplerinin en büyük başarısı eğer o da olursa devrimci ya da dönüştürücü bir politika yerine ılımlı ve reformist bir politikanın gerçekleşmesini sağlar (Ferry ve Renaut, 2015: 456-457).

Öncelikli olarak insan hakları tartışmalarının o dönemde getirdiği en büyük kazanım artık kimsenin bu haklara “karşı” olamayacağı ve bu ilkeler hakkında ortaya çıkan konsensüsten vazgeçmeye niyetli olunmamasıdır. Fakat insan haklarına yapılan göndermeler sadece bir slogan ya da talep gibi görülürse ideolojik çıkmazlara girmek kaçınılmazdır. Ferry ve Renaut modern tarihte özgürleştirici olarak başlayan pek çok girişimin karşı devrim olarak dönüştüğünü gösteren pek çok örneklerle dolu olduğunu, insan haklarını da bundan korumak için felsefi bir soruşturmaya tabi tutulması gerektiğini söyler. Ferry ve Renaut felsefeyi var olan üzerine düşünmek olarak kabul ettiği için felsefi soruşturmayı sadece felsefe açısından meşru bir çaba olarak değil insan hakları için politik bir gereklilik olarak da görürler (Ferry ve Renaut, 1983: 68).

Ferry ve Renaut insan haklarının felsefi sorgulamasında unutulmuş olanın yani “insanın” tekrar gündeme getirilebilmesi için ancak hukuki hümanizmin yeniden canlandırılmasıyla mümkün olacağını öne sürerler (Ferry ve Renaut, 2015; Ferry ve Renaut, 1983). Hümanizme eklenmiş bir hukuk ile Ferry ve Renaut’un amacı aslında hukukun tarafsız ve evrensel normlar sistemi olduğu kadar aynı zamanda egemen güç ilişkilerini de yansıtan yönünü dikkate almaktır. Bu nedenle genel olarak hukuk alanından ayrı olmayan fakat en azından haklar için hukuki hümanizmin “*aynı toplum içindeki çeşitli gruplar ya da farklı toplumlar arasında ortak bir değer olarak kabul edilebilmesi, kısacası bir diyalogun, bir tartışmanın, bir iletişimin ortak terimi olabilmesi için, bu değer in evrensellik boyutunda ya da en azından evrensel ait bir biçim olarak görünmesi gerekir; yani, özel çıkarlardan bağımsız bir düzlemde yer almalıdır.*” (Ferry ve Renaut, 1983: 69) Fakat bu dengenin kurulabilmesi için felsefi sorgulamada baskın iki ontolojik modelin dışarıda kalması gerekir gözükür. Bunlardan ilki Hegelci tarihsel akılcılık ya da tarihsel determinizmdir. Yani olguların arkasında insanların özgür iradeleri değil de zorunlu ve nesnel bir aklın varlığı olduğunu öne süren bu tarih anlayışında birey tarihin öznesi değil sadece tarihsel aklın araçsal bir unsurudur. Bu ontoloji hukuki hümanizme için özgürlük ve ahlaki sorumluluğu dışlar. İkinci ontoloji ise Hegelci akılcılığa karşı Heidegger’in tarihsel olayları bir neden bağlamaksızın tarihi akıldan bağımsız varlığın tecelli alanı olarak görmesidir. Heidegger için hümanizmde olduğu gibi insanı evrenin merkezi ve anlamın ölçütü haline getiren şey bir metafiziktir. Tarih Hegel’de olduğu gibi düzenli ve ilerleyen bir süreç değil daha çok varlığın kendini açığa çıkardığı gizemli ve nedensiz bir süreçtir. Böylesine bir anlayışta insanın evrensel haklarından ve yine evrensel bir hukuktan söz etmek imkansızdır (Ferry ve Renaut, 1983: 72-74). Sonuç olarak Ferry ve Renaut için hukuki hümanizm insanın ya da bireyin hukuken tanınmış bir özne olarak anlamın merkezine yerleştirildiği; hakların yalnızca soyut evrensel ilkeler temelinde değil aynı zamanda pozitif hukuk içinde işlerlik kazandığı ve politik olarak kurucu müdahalelere imkan tanıyan bir hukuki zemin üzerinde yeniden tanımlandığı bir yaklaşımdır.

Ferry ve Renaut hukuki hümanizme yönelik yaklaşımların “anlaşılabilir/kavranabilir” olduğunu kabul etmekle beraber bunların aynı zamanda paradoksal nitelik taşıdığını ileri sürerler. Anlaşılabilir olmasının nedeni, Lefort’un da gösterdiği gibi, totalitarizmin yirminci yüzyılın temel politik olgusu olmasıdır. Eğer totalitarizm, insan haklarının somut bir biçimde reddi olarak okunursa, bu bakımdan insan haklarına yönelik ihtiyatlı yaklaşım anlaşılabilir hale gelir. Zira totalitarizm insan haklarının toplumu olduğu kadar bireyi de iktidarın suiistimalinden korumak için bir “değer”dir. Bu durumda insan hakları, yalnızca mevcut pozitif hukukun içinde tanımlanmakla yetinemez, pozitif hukuk düzenini aşkın bir referans çerçevesi olarak işlev görmek zorundadır. Aksi takdirde, hukuki adaletsizliklerin eleştirisi, Ferry ve Renaut’un da belirttiği gibi, ister istemez “başka hukuk ilkeleri adına, yürürlükteki hukuktan farklı bir hukuk anlayışı adına” yapılmak zorunda kalır. Bu “başka hukuk ilkeleri” ise, aslında Doğal Hukuk geleneğini temsil eder. Ferry ve Renaut’a göre bu gelenek, tarihsel olarak Fransız ve Amerikan Devrimlerinin insan hakları bildirgeleriyle doruk noktasına ulaşmıştır. Bu belgelerde haklar ilan edilmiş, fakat henüz kurumsal yapılarla güvence altına alınmamıştır. İşte bu nedenle, 1980’lerin sonuna gelindiğinde, totaliter rejimlerden çıkarılan tarihsel derslerle birlikte oluşan politik ve entelektüel atmosfer, insan haklarının sahici biçimde yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. Bu dönemde insan hakları düşüncesine yeni bir bağlam eklendi: bireyin de toplumun da devlete karşı korunması fikri. Böylesi bir haklara dönüş, hem doğal hukuk anlayışının yeniden canlanması hem de insanın doğuştan sahip olduğu hakların yeniden değer kazanması anlamına geldiğinden, Ferry ve Renaut açısından bu yönelişin “anlaşılır” olması doğaldır (Ferry ve Renaut, 1983: 70).

İnsan haklarına dönüşün paradoksal doğasını Ferry ve Renaut iki husus ile açıklar. İlki insan haklarına dönüş aynı zamanda hümanizme de dönüş anlamına gelmesidir. Bu ikili dönüş, baskın iki ekole anti-hümanizm ve tarihsiciliğe karşı bir kopuşu temsil eder. Anti-hümanizm özellikle yapısalcılık ve Marksizm ile birlikte özne olarak insanın metafiziksel temellerini reddeder ve özneyi tarih, dil gibi yapıların bir sonucu olarak konumlandırır. Tarihsicilik ise insan hakları gibi evrensel olduğu düşünülen normların tarihi bağlamlardan bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini öne sürer. Ferry ve Renaut ilk önce bu iki ekolün karşısında Marksizmin tutumunu belirlemeye çalışırlar. Ferry ve Renaut’a göre ne Marx Yahudi Sorunu Üzerine adlı kitabından sonra insan hakları konusunda kayda değer bir şey söylemiştir ne de Ortodoks Marksizm bu konuya eleştirel bir perspektif geliştirmiştir. Marx’da da Marksizmde de nadir olarak ortak olan konulardan biri insan haklarının egoist ve toplumdan izole burjuva insanının hakları olduğu düşüncesidir. Marksist yorumun uzun süre baskın olması, insan haklarının evrensel bir içeriğe sahip olmadığı yönündeki görüşü pekiştirmiş ve bu hakların yalnızca bildirgelerde yer alan soyut kavramlardan ibaret olduğu fikrini desteklemiştir. Bu durum, alternatif yorumların gelişmesine olanak

tanınamış ve insan haklarına ilişkin daha kapsayıcı ve çoğulcu yaklaşımların önünü tıkamıştır. Ancak 20. yüzyılda totaliter rejimlere yönelik eleştiriler, bu dar Marksist yorumdan çıkarılması gereken bazı derslerin olduğunu ortaya koymuştur (Ferry ve Renaut, 1983: 70). Gauchet'ye göre, ister Marksizmi yeniden değerlendirmek ister ondan köklü biçimde kopmak amacıyla olsun, Marksizm üzerine yürütülen tartışmalar entelektüel düzeyde canlandırıcı bir etki yaratmıştır (Gauchet, 2013: 193). Bu etkinin ışığında alınan dersler şunlardır: insan hakları “ 1) *insan denen varlığa dair belirli bir doğa veya öz fikrini varsayar, 2) bu insan fikrini hukuki değerlerin temeli veya kaynağı konumuna yerleştirir.* ” (Ferry ve Renaut, 1983: 71) Ferry ve Renaut, bu iki varsayımın da açıkça hümanist bir çerçeveye işaret ettiğini vurgularlar. Dolayısıyla günümüzdeki insan hakları söylemi, yalnızca hukuki bir normlar dizgesi değil, aynı zamanda modern hümanizmin yeniden formüle edilmiş bir biçimi olarak değerlendirilmektedir.

Paradoksal yanın ikinci özelliği ise insan haklarının yeniden dirilişinin felsefe ve sosyal bilimlerin “insanın ölümü”nü ilan ettiği bir dönemde gerçekleşmiş olmasıdır (Ferry, 1980: 33-38; Ferry ve Renaut, 1988: 166-178). Başka bir şekilde ifade edersek öznenin ortadan kalktığı ve silindiği teorik bir zeminde hak kavramı yeniden ortaya çıkmıştır. Fakat bu noktada bir başka sorun daha devreye girer. Ferry ve Renaut'ya göre, “egemen düşünce biçimi, hâlâ büyük ölçüde tarihsici kalmaya devam etmektedir.” Leo Strauss'un da belirttiği gibi, bu tür tarihsicilik aslında normların tarihsel bağlamdan bağımsız olarak düşünülemeyeceğini, dolayısıyla da evrensel bir hukuk düşüncesinin olanaksız olduğunu öne sürer. Bu yaklaşım, hukukun göreceli hale gelmesine ve insan haklarının temelsizleşmesine yol açar. İnsan hakları problemine anti-hümanizm ve tarihsicilik çözümlerinden memnun kalmayanlar doğal hukuk geleneğine yaslanarak teorik öncüller aramalarıyla verimli sonuçlar elde edilmiştir. Bu teorik çaba hukuk felsefesi (philosophie du droit) olarak adlandırılmıştır. Ferry ve Renaut'nun ümit ettiği gibi hukuk felsefesi hakkı aşkın bir form olarak yeniden kavramsallaştırmayı mümkün kılmış ve insan haklarının hümanizm odağında anlamlandırılmasında etkili olmuştur (Ferry ve Renaut, 1983: 80). Böylesine bir hukuk felsefesi herhangi bir çağdaş insan hakları teorilerinin ortaya koyduğu problemlerin kaynağı olan iki baskın düşünce biçimine anti-hümanizm ve tarihsiciliğe karşı gerekli ve kurucu bir müdahale olarak ortaya çıkmıştır.

Bu durum, Ferry ve Renaut'nun insan hakları söylemine bağlı kalmak için felsefi gerekçeler arama çabalarının arka planını açıklamaktadır. Onlara göre, insan haklarının yeniden düşünülmesi yalnızca normatif değil, aynı zamanda felsefi ve politik bir zorunluluk haline gelmiştir. Çünkü felsefe sadece “*bazı politik ilkelerin yanıltıcı yorumlarını gözden geçirmemizi olanaklı kılmakla kalmaz; ayrıca yeni kavramlar kurmamızı ve siyaset için yeni ilkeler üretmemizi olanaklı kılar* (Kuçuradi, 2009: 80)”. Sonuç olarak Ferry ve Renaut'nun haklar konusundaki yaklaşımı şu üç temel ilke etrafında özetlenebilir: İlk olarak, hukuku aşkınlığın bir biçimi olarak

düşünmek; ikinci olarak, anti-hümanizm ve tarihsicilik tarafından yöneltilen eleştirileri yine de göz ardı etmemek; ve nihayet, insan haklarının felsefi temelinden vazgeçmemek. Felsefenin hem politik hem de hukuki düzlemde gerekli önemi görebilmesi için, belli düşünsel kırılmaların onarılması gerekir. Hukuk felsefesi çerçevesinde yapılacak bir yeniden değerlendirme, hukukun politik karakterini (le caractère politique du juridique) ve politikanın hukuki boyutunu (le caractère juridique du politique) görünür kılabılır. Bu yaklaşım, aynı zamanda insan haklarının evrensel boyutunu yeniden temellendirme çabasına da katkı sunar. Böylelikle, insan hakları söylemi yalnızca tarihsel olarak değil, felsefi ve politik olarak da yeniden anlam kazanabilir (Ferry, 1980: 37-38).

Extended Abstract

In the 1980s, Luc Ferry and Alain Renaut developed a distinctive approach to human rights by grounding them not merely in moral claims but as normatively justified principles capable of shaping political practice, framed within the concept of juridical humanism (*humanisme juridique*). Ferry and Renaut articulate their perspective on rights through three fundamental principles: conceiving law (*le droit*) as a form of transcendence; seriously engaging with critiques stemming from anti-humanism and historicism (*antihumanisme et historicisme*); and preserving the philosophical foundation of human rights. Their inquiry into whether human rights could constitute a political foundation was inspired by anti-totalitarian movements such as the Polish Solidarity movement. Ferry and Renaut identify two phases in the French political philosophy's return to human rights: the first characterized by optimistic belief in the political potential of rights, and the second marked by disappointment and critical reassessment when this potential did not fully materialize.

They argue that both Marxist and postmodern traditions reduced human rights to the abstract liberties of the bourgeois individual, neglecting their collective and social dimensions. However, experiences with totalitarian regimes necessitated a renewed philosophical engagement with rights. While Claude Lefort's symbolic reading of totalitarianism and the political realm provided an important framework, Marcel Gauchet emphasized the tensions between the individual and society, calling for a rethinking of rights not merely as individual freedoms but as tools for broader social transformation.

According to Ferry and Renaut, this intellectual context demanded a philosophical reassessment of human rights—one that moved beyond the anti-humanist and historicist critiques dominant in late 20th-century thought. They argue that law should not be seen solely as a reflection of dominant power structures but also as a universal normative space for communication and recognition. Through the lens of *philosophie du droit*, they advocate uncovering both the political character of law and the juridical dimension of politics.

For Ferry and Renault, the return to human rights is not only a philosophical task but also a historical and political necessity. This revival entails recovering the universal foundations of human rights, situating them within democratic discourse, and resisting reductive readings that isolate rights from their social and institutional contexts.

Kaynakça

- Couture, Y. (2007) Le renouveau français de la philosophie politique. *Monde Commun*, vol.1, no.1, 3-28.
- Ferry, L. (1980) Sur le dilemme : La raison ou ses marges. *Le Débat*, No 4, 33-38.
- Ferry, L. ve Renault A. (1983). *Penser les droits de l'homme*. *Esprit*, No.75 (3), 67-84.
- Ferry, L. ve Renault, A. (1988). *La pensée 68: Essai sur l'anti-humanisme contemporain*. Folio Essais.
- Ferry, L. ve Renault A. (2015). *Siyaset Felsefesi* (E.C Gürcan ve M. Erşen, Çev.; 1.Baskı). Dergâh Yayınları.
- Gauchet, M.(2013). *Yurttaşını Arayan Demokrasi* (Z. Savaşçın, Çev.; 1.Baskı). İletişim Yayıncılık.
- Lacroix, J. (2012). *Droits de l'homme et politique*. <http://www.laviedesidees.fr/Droits-de-l-homme-et-politique.html>.
- Kuçuradi, İ. (2009). 73-80. *Felsefe ve İnsan Hakları*. İ. Kuçuradi (Ed.).*İnsan Haklarının Felsefi Temelleri* (3. Baskı, s. 73-80) içinde. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu
- Lefort, C. (1976). *Un homme en trop: Réflexions sur 'L'archipel du Goulag'*. Paris: Seuil.
- Lefort, C. (1994) *L'invention démocratique: Les limites de la domination totalitaire*. Fayard.
- Lefort, L. (2007) *Le temps présent: Écrits 1945-2005*. Belin.
- Moyn, S. (2012). *The Politics of Individual Rights* Marcel Gauchet and Claude Lefort. *French Liberalism from Montesquieu to the Present Day* (R.Geenens ve H. Rosenblatt, Ed.; 1.Baskı) Cambridge University Press.
- Moyn, S. (2017). *Son Ütopya: Tarihte İnsan Hakları* (F.Ev, Çev.; 1. Baskı). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Thibaud, P. (1980). *Droit et politique*. *Esprit*, No.39 (3), 3-21.
- Thibaud, P. (1981). *Introduction: Le défi polonais*. *Esprit*, No.49 (1), 3-4.
- Thibaud, P. (1983). *Droit et société*. *Esprit*, No.75 (3), 85-90.